

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

Науковий юридичний журнал

№ 17/2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Науковий юридичний журнал «Правові новели» засновано рішенням Вченої ради Міжнародного університету бізнесу і права 06.12.2012 р., протокол № 5

Журнал внесено до категорії «Б» (спеціальність 081. Право) переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток № 1).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Засновник і видавець: Заклад вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права». Україна.
73039. м. Херсон, вул. 49 Гвардійської Дивізії, 25-А
тел.факс (0552) 33-66-86
e-mail: editor@legalnovels.in.ua
web: www.legalnovels.in.ua

Періодичність видання: 3 рази на рік.

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ № 21144-10944 Р від 31.12.2014 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного університету бізнесу і права
27.09.2022 р., протокол № 9

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Головний редактор: **Воронін Я.Г.** – доктор юридичних наук, професор;

**Заступник
головного редактора:** **Клюєв О.М.** – доктор юридичних наук, професор;

Відповідальний секретар: **Ненько С.С.** – кандидат юридичних наук, доцент.

Редакційна колегія:

Чеботарьова Г.В. – доктор юридичних наук, професор;

Попович Є.М. – доктор юридичних наук, професор;

Предмєстніков О.Г. – доктор юридичних наук, доцент;

Рачинська І.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Шані (Ехуд) Роффех – доктор філософії з права, професор (Ізраїль).

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Кубатко К.В. Адміністративно-правові засади формування та функціонування суддівського корпусу в Україні	5
Кулик Я.І. Проблеми трансформації адміністративно-правового статусу Міністерства молоді та спорту України та шляхи їх вирішення	14
Кушнір І.П. Джерела інформаційного забезпечення діяльності Державної прикордонної служби України	21
Лемеха Р.І. Правове регулювання відносин у сфері охорони здоров'я за законодавством України	28

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Ждан М.Д. Інформатизація кримінологічної політики в Україні	34
---	----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Макода В.Є. Порядок розгляду заяв про відвід слідчому (судді) у кримінальному провадженні. Теоретичні та практичні аспекти на аналізі судової практики	42
--	----

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Бурхан-Крутоус Л.А. Проблеми вдосконалення організаційно-правових засад діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України	48
---	----

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Буднікова В.В. Правове регулювання відпусток у воєнний час	57
Москаленко В.П. До питання про правове регулювання надомної та дистанційної роботи	64

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Тітова О.С., Тітова В.М. Державна політика у сфері освіти	41
Мазуренко О.В. Досвід запобігання незаконному збуту наркотиків у причорноморському регіоні України у роботах українських вчених: питання теорії, методики та практики	77
Макаров М.А. Історичні етапи становлення кримінального процесуального законодавства щодо судового контролю	85
Волобуєва О.О. Теоретичні основи криміналістичної класифікації домашнього насильства	94
Громовенко К.В. Особливості захисту прав людини в умовах збройних конфліктів	101
Анцупова Т.О., Трояновський О.В. Застосування судами України практики європейського суду з прав людини у сфері захисту права власності	108
Вітвіцький А.С. Тактика проведення допиту учасників транснаціональної організованої злочинної групи	117
Латковська Т.А. Сутнісно-змістовна характеристика дисциплінарної відповідальності як виду юридичної відповідальності	127
Широка К.Ю. Процесуальні гарантії забезпечення прав та обов'язків заставодавця при вирішенні слідчим суддею питання про повернення, скасування, зміну запобіжного заходу у вигляді застави чи звернення застави в дохід держави	133
Коломоєць О.К. Державна служба фінансового моніторингу України: етапи проходження служби та їх характеристика через призму нормативного обґрунтування	141
Гринько Д.Ю. Кримінально-правова характеристика катування та незаконного позбавлення волі або викрадення людини, які вчинялися на окупованих територіях України	149
Биков О.М. Громадський контроль як спосіб контролю за реалізацією органами місцевого самоврядування своїх функцій	156
Ватаманюк Р.В. Порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення	160
Омельчук О.М. Новітні методологічні теорії філософії права: норми для вирішення С. Ерліха та юриспруденція оцінок К. Ларенца	165
Шестакова Ю.Д. Об'єктна характеристика корпоративних прав з інвестиційною складовою	171
Пирцхалава К.З. Цивільно-правова відповідальність за порушення у сфері права інтелектуальної власності	179
Ругало Ю.І. Проблема кваліфікації операції "Вісла" як міжнародного злочину	186
Кастрова Н.В. Правові засади адміністративно-правового регулювання взаємодії вищої ради правосуддя з органами державної влади та іншими органами суддівського самоврядування	198
Ждан М.Д. Кримінологічна характеристика жертв кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина	205
Рева В.А. Система субвенцій в Україні: сучасний стан та перспективи реформування	214
Анохін А.М. Напрями удосконалення адміністративного законодавства у сфері правового регулювання дорожнього руху та забезпечення його безпеки	221
Арсентьев Д.С. Теоретико-прикладні підходи до визначення ознак суб'єкту зловживання владою або службовим становищем	229
Сорока М.В. Нормативно-правове забезпечення відновного правосуддя в країнах Європейського Союзу: досвід Німеччини і пріоритетні напрями удосконалення Кримінального Кодексу України	237
Повидиш В.В. Законодавче забезпечення функціонування суб'єктів державного оборонного замовлення в Україні	245
Лахова О.В. Правовий статус уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції в закладах вищої освіти	252
Кобрусєва С.А. Антикорупційні освітні програми та їх роль у формуванні антикорупційної культури	258
Колодін Д.О. Сучасна система кримінальних правопорушень, які посягають на виборчу систему України	265
Стрижеус Д.А. Інституційний континуїтет у сфері захисту цивільних прав судом касаційної інстанції	270

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Kubatko K.V. Administrative principles of the formation and functioning of the judiciary in Ukraine.....	5
Kulyk Ya.I. Problems of the transformation of the administrative and legal status of the Ministry of youth and sports Ukraine and ways to solve them.....	14
Kushnir I.P. Sources of information support of the State Border Guard Service of Ukraine	21
Lemekha R.I. Legal regulation of relations in healthcare under the legislation of Ukraine.....	28

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Zhdan M.D. Informational support of criminology policy in Ukraine.....	34
--	----

CRIMINAL PROCESS

Makoda V.Ye. The procedure of considering the applications on the investigation (judge) in criminal proceedings.theoretical and practical aspects on the analysis of judicial practice, ...	42
---	----

JUDICATURE; PUBLIC PROSECUTION AND ADVOCACY

Burkhan-Krutous L.A. Challenges of improving the organizational and legal principles of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine.....	48
---	----

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Budnikova V.V. Legal regulation of leave in war time.....	57
Moskalenko V.P. Problems of implementation of labor relations under the conditions of marital state in Ukraine.....	64

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Titova O.S., Titova V.M. State policy in the field of education.....	41
Mazurenko O.V. The experience of preventing the illegal sale of drugs in the black sea region of Ukraine in the works of Ukrainian scientists: issues of theory, methodology and practice.....	77
Makarov M.A. Historical stages of establishment of criminal procedural legislation regarding judicial control.....	85
Volobuyeva O.O. Theoretical basis of criminal classification of domestic violence.....	94
Gromovenko K.V. Peculiarities of human rights protection in the conditions of armed conflicts.....	101
Antsupova T.O., Troyanosky O.V. Application of the European court of human rights jurisprudence in the field of protection of property rights by the courts of Ukraine.....	108
Vitvitsky A.S. Tactics of interrogation of participants of a transnational organized criminal group.....	117
Latkovska T.A. Substantial characteristics of disciplinary responsibility as a type of legal responsibility.....	127
Shyroka K.Yu. Procedural guarantees of ensuring the rights and obligations of the mortgagor when the investigating judge decides the issue of returning, canceling, changing a preventive measure in the form of a pledge or turning the pledge into state revenue.....	133
Kolomoiets O.K. The State Financial Monitoring of Ukraine: work stages of civil servants and their characteristics through the prism of normative justification.....	141
Hrynko D.Yu. Criminal and legal characteristics of torture and unlawful deprivation of liberty or abduction of a person committed in the occupied territories of Ukraine.....	149
Bykov O.M. Public control as a method of control over the implementation of their functions by local self-government bodies.....	156
Vatamaniuk R.V. The procedure for consideration of cases on administrative offenses.....	160
Omelchuk O.M. The latest methodological theory in the philosophy of law: norms for solving E. Ehrlich and jurisprudence of evaluations by K. Larentz.....	165
Shestakova Yu.D. Objective characteristics of corporate rights with investment component.....	171
Pyrtskhalava K.Z. Civil liability for violations in the field of intellectual property law.....	179
Ruhalo Yu.I. The issue of qualifying the «Vistula Operation» as an international crime.....	186
Kastrova N.V. Legal bases of administrative and legal regulation of interaction of the High Council of Justice with state authorities and other bodies of judicial self-government.....	198
Zhdan M.D. Criminological characteristics of victims of criminal offenses against labor rights and freedoms of man and the citizen.....	205
Reva V.A. The system of subventions in Ukraine: current state and prospects for reform.....	214
Anokhin A.M. Directions of improving administrative legislation in the field of legal regulation of road traffic and ensuring its safety.....	221
Arsentiev D.S. Theoretical and applied approaches to determining the signs of the subject of abuse of authority or official position.....	229
Soroka M.V. Statutory support of restorative justice in the European Union: German experience and priority areas for improving the Criminal Code of Ukraine.....	237
Povydysh V.V. Legislative ensuring the functioning of state defense contract subjects in Ukraine.....	245
Lakhova O.V. Legal status of persons authorized to prevent and detect corruption in higher education institutions.....	252
Kobrusieva Ye.A. Anti-corruption educational programs and their role in shaping anti-corruption culture.....	258
Kolodin D.O. The modern system of criminal offenses that infringe on the electoral system of Ukraine.....	265
Stryzheus D.A. Institutional continuity in the field of protection of civil rights by the court of cassation.....	270

Кубатко К.В.

*здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізький національний університет*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ В УКРАЇНІ

Вступ. Ефективне формування та функціонування суддівського корпусу є умовою формування в Україні соціальної правової держави, заснованої на чіткому поділі влади на законодавчу, виконавчу та судову. Причому, саме незалежна та професійна судова влада є гарантом дотримання балансу між іншими гілками влади, публічними та приватними інтересами в суспільстві, що розвивається та прагне інтегруватися в загальноєвропейський правовий простір. Адже саме судді вирішують публічно- та приватноправові спори між суб'єктами правовідносин, формують судову практику, яка відображає реалії суспільного життя. Справедливий та неупереджений добір, проведення кваліфікаційних іспитів та призначення на посади суддів, система їх регулярної підготовки для підтримання кваліфікації та оцінювання повинні забезпечити формування високопрофесійного суддівського корпусу, який на належному рівні виконуватиме відповідні функції держави.

Проте, слід відзначити, що на сучасному етапі державотворення в Україні існує ряд суттєвих проблем, які заважають формуванню професійного суддівського корпусу. Зокрема, через відсутність сформованої Вищої кваліфікаційної комісії суддів (наразі конкурс з добору членів ВККСУ триває) та відсутність повноважного складу Вищої ради правосуддя є загроза стабільному функціонуванню судової системи України та об'єктивною є неможливість очищення та поповнення суддівського корпусу.

Крім того, потребують удосконалення положення чинного національного законодав-

ства щодо добору та призначення суддів на посаду, приведення їх у відповідність із європейськими стандартами.

Вищезазначене обумовлює актуальність окремого дослідження правових засад формування та функціонування суддівського корпусу, особливо в частині адміністративно-правового забезпечення, адже саме на рівні підзаконних, відомчих нормативних актів часто безпосередньо вирішуються конкретні, практичні питання добору суддів, їх спеціальної підготовки, призначення їх на посаду та регулярної підготовки для підтримання кваліфікації. Зокрема, порядок складення відбіркового та кваліфікаційного іспитів, методика оцінювання їх результатів визначаються положеннями, що затверджується Вищою кваліфікаційною комісією суддів України. Таким чином, питання адміністративно-правового забезпечення формування та функціонування суддівського корпусу в Україні потребує детального аналізу з метою формулювання конкретних пропозицій щодо удосконалення чинного національного законодавства та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин.

Загальнотеоретичні питання та конституційно-правові засади формування суддівського корпусу в Україні досліджували в своїх роботах такі відомі науковці як С. Прилуцький в дисертації «Формування корпусу професійних суддів України» [1] та Л. Скомороха в дисертаційному дослідженні «Конституційно-правові аспекти формування професійного суддівського корпусу в Україні: сутність, механізм реалізації» [2].

Історичні аспекти формування суддівського корпусу в Україні розглядали І. Русакова в публікації «Формування суддівського корпусу в Україні: історичні аспекти» [3] та І. Коваленко в публікаціях «Формування суддівського корпусу як фактор впливу на генезу української державності у Давньоруську добу» [4] та «Окремі аспекти формування суддівського корпусу за часів Гетьманщини» [5].

Принципи формування суддівського корпусу в Україні достатньо детально дослідили В. Гудима [6] та С. Степанов [7].

Порівняльний досвід формування суддівського корпусу в Україні і зарубіжних країнах вивчали та узагальнювали в своїх працях В. Єгорова [8], Н. Слободяник [9] та В. Кравчук [10].

Проблемні питання формування суддівського корпусу в Україні були предметом дослідження в публікаціях А. Алексєєвої «Формування суддівського корпусу: незалежність чи підконтрольність» [11] та Ю. Полянського «Деякі питання формування суддівського корпусу в Україні» [12].

Проте системний аналіз правових засад формування та функціонування суддівського корпусу в Україні, з метою виявлення актуальних проблем та визначення шляхів їх вирішення, ще не був предметом окремого дослідження, що актуалізує необхідність проведення даного дослідження.

Постановка завдання. Метою публікації є аналіз та узагальнення правових засад формування та функціонування суддівського корпусу в Україні, що включає виявлення актуальних проблем правового регулювання даної сфери суспільних відносин та визначення напрямів і способів їх вирішення.

Методологія публікації спирається на поєднання загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, серед яких більшою мірою застосовуються системний та структурно-функціональний методи, метод юридичної догматики (формально-юридичний метод), прийоми логічного методу, а також метод юридичного моделювання.

Результати дослідження. До правових засад формування та функціонування суддівського корпусу в Україні слід віднести чітку ієрархію чинних нормативно-правових актів, якими врегульовано вищезазначені питання. Найвищу сходинку даної ієрархії посідає Конституція України яка має найвищу юридичну силу та норми якої є нормами прямої дії.

Так, у відповідності до ст. 124 Конституції України, правосуддя в Україні здійснюють виключно суди; делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються; юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення; у передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи.

Вимоги до кандидата на посаду судді та самих суддів передбачені ст. 127 Конституції України: «правосуддя здійснюють судді; у визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних; суддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої; на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою; законом можуть бути передбачені додаткові вимоги для призначення на посаду судді; для суддів спеціалізованих судів відповідно до закону можуть бути встановлені інші вимоги щодо освіти та стажу професійної діяльності».

Згідно із ст. 128 Конституції України, призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом. Призначення на посаду судді здійсню-

ється за конкурсом, крім випадків, визначених законом. Голову Верховного Суду обирає на посаду та звільняє з посади шляхом таємного голосування Пленум Верховного Суду в порядку, встановленому законом.

А у відповідності до ст. 130 Конституції України, держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів; у Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів з урахуванням пропозицій Вищої ради правосуддя; розмір винагороди судді встановлюється законом про судоустрій [13].

Другу сходинку в ієрархії нормативно-правових актів, якими врегульовано питання формування та функціонування суддівського корпусу посідають закони України, серед яких ключовим є Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Так, в розділі IV Закону України «Про судоустрій і статус суддів» регламентовано порядок зайняття посади судді, в розділі V – порядок кваліфікаційного оцінювання суддів, процеси підготовки суддів та їх регулярного оцінювання, регламентовано статус, склад, повноваження, організацію роботи та засідань Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, статус, структуру та завдання Національної школи суддів України тощо [14].

Таким чином, в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» вирішено основні питання публічного адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу в Україні, що відповідає принципу правової визначеності. Саме закони регулюють найважливіші суспільні відносини, адже такі нормативно-правові акти приймаються виключно Верховною Радою України в процесі законотворчості, що само по собі є складним процесом узгодження різних поглядів на порядок та способи регулювання певних суспільних відносин, процесом пошуку соціального компромісу, узгодження публічних та приватних інтересів учасників правовідносин.

Підзаконні нормативно-правові акти, які регламентують публічне адміністрування формування та функціонування суддівського корпусу приймаються на підставі, у відповідності та на виконання законів, деталізують останні та вирішують процедурні питання правового регулювання (порядок проведення (складення) відбіркових та кваліфікаційних іспитів, кваліфікаційного оцінювання суддів тощо).

До законів, якими регламентовано питання формування та функціонування суддівського корпусу в Україні, слід віднести також Закон України «Про Вищу раду правосуддя». Так, згідно із ч. 1 ст. 3 вказаного закону, Вища рада правосуддя: вносить Президенту України подання про призначення судді на посаду; ухвалює рішення стосовно порушення суддею вимог щодо несумісності; забезпечує здійснення дисциплінарним органом дисциплінарного провадження щодо судді; утворює органи для розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів; розглядає скарги на рішення відповідних органів про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді; ухвалює рішення про звільнення судді з посади; надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом; ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; вживає заходів щодо забезпечення авторитету правосуддя та незалежності суддів; ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого, рішення про відрядження судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації; ухвалює рішення про припинення відставки судді; визначає кількість суддів у суді в порядку, визначеному Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [15].

Крім того, Вища рада правосуддя затверджує Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положення, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), Положення про Державну судову адміністрацію України та типові положення про її територіальні управління, Положення про Службу

судової охорони, Положення про проведення конкурсів для призначення на посади державних службовців у судах, органах та установах системи правосуддя, Положення про Комісію з питань вищого корпусу державної служби в системі правосуддя, Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень; погоджує Типове положення про апарат суду, Положення про порядок створення та діяльності служби судових розпорядників; надає обов'язкові до розгляду консультативні висновки щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, узагальнює пропозиції судів, органів та установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судоустрою і статусу суддів.

Також Вища рада правосуддя бере участь у визначенні видатків Державного бюджету України на утримання судів, органів та установ системи правосуддя відповідно до Бюджетного кодексу України; затверджує за поданням Державної судової адміністрації України нормативи кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів; погоджує в установленому порядку перерозподіл бюджетних видатків між судами, крім Верховного Суду; призначає на посаду та звільняє з посади Голову Державної судової адміністрації України, його заступників; визначає за поданням Голови Державної судової адміністрації України граничну чисельність працівників Державної судової адміністрації України, у тому числі її територіальних управлінь; призначає та звільняє з посад членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; приймає рішення про звільнення членів Вищої ради правосуддя; здійснює інші повноваження, визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [15].

Вища рада правосуддя за визначенням, наведеним в законі, є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення неза-

лежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів [15].

Таким чином, Вища рада правосуддя вирішує широкий спектр питань публічного адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу в Україні, та взаємодіє в цьому процесі з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та Державною судовою адміністрацією України.

Крім того, Вища рада правосуддя затверджує регламент Вищої ради правосуддя, положення якого регулюють процедурні питання здійснення нею повноважень.

Порядок роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, окрім Закону України «Про судоустрій і статус суддів», врегульовано Регламентом, який затверджується рішенням ВККС України (як приклад – Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 13.10.2016 № 81/зп-16) [16].

Завдання Державної судової адміністрації України, її функції та повноваження регламентовано Положенням про Державну судову адміністрацію України, затвердженим Рішенням Вищої ради правосуддя від 17.01.2019 № 141/0/15-19 [17].

Державна судова адміністрація України виконує ключові функції в процесі публічного адміністрування функціонування суддівського корпусу України.

Так, згідно із вказаним Положенням Державна судова адміністрація України є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади в межах повноважень, установлених законом. ДСА України здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади з метою створення належних умов функціонування судів і діяльності суддів. Організаційне забезпечення становлять

заходи матеріально-технічного, кадрового, інформаційного, організаційно-технічного характеру, ведення судової статистики, діловодства та архіву суду [17].

Основними завданнями ДСА України є: організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади в межах повноважень, установлених законом; забезпечення належних умов діяльності судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України та органів суддівського самоврядування в межах повноважень, визначених законом; забезпечення виконання рішень про утворення чи припинення (ліквідацію) судів у межах повноважень, визначених законом.

ДСА України відповідно до визначених завдань: представляє суди у відносинах із Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України під час підготовки проекту закону про Державний бюджет України на відповідний рік у межах повноважень, визначених законом; здійснює функції головного розпорядника коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення діяльності судів (крім Верховного Суду та вищих спеціалізованих судів), Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, органів суддівського самоврядування, Національної школи суддів України, Служби судової охорони, ДСА України та її територіальних управлінь; організовує роботу з ведення судової статистики, діловодства та архіву, контролює стан діловодства в судах; організовує комп'ютеризацію судів для здійснення судочинства, діловодства, інформаційно-нормативного забезпечення судової діяльності та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, забезпечує суди необхідними технічними засобами фіксування судового процесу в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на фінансування відповідних судів; затверджує Загальний класифікатор спеціалізацій суддів та категорій справ за погодженням з Радою суддів України [17].

Також ДСА України забезпечує впровадження електронного суду, здійснює заходи щодо організації обміну електронними документами між судами та іншими державними органами і установами; забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових рішень та Реєстру електронних адрес органів державної влади, їх посадових та службових осіб; розробляє та подає на затвердження Вищій раді правосуддя нормативи кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів; розробляє та подає на затвердження до Вищої ради правосуддя Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему; здійснює контроль за дотриманням встановленого порядку ведення особових справ суддів та працівників апаратів судів і територіальних управлінь, забезпечує облік кадрів, що передбачає збирання, оброблення, використання, зберігання, захист даних щодо суддів та працівників апаратів судів і територіальних управлінь, у тому числі персональних; розробляє та затверджує за погодженням із Вищою радою правосуддя Типове положення про апарат суду; розробляє та затверджує Типову структуру апаратів судів, типові посадові інструкції працівників апаратів судів.

Крім того, ДСА України визначає кількість суддів у суді за погодженням з Вищою радою правосуддя з урахуванням судового навантаження, в межах видатків, визначених у Державному бюджеті України на утримання судів та оплату праці суддів; забезпечує виконання рішень про утворення чи припинення (ліквідацію) судів; забезпечує ведення офіційного веб-порталу судової влади; організовує та забезпечує функціонування систем відеоконференцз'язку для участі осіб у засіданні суду в режимі відеоконференції; затверджує зразки бланків і печаток судів, а також забезпечує виготовлення посвідчень судді, голови суду та його заступника, судді у відставці, керівників апарату Верховного Суду та їх заступників, вищих спеціалізованих та апеляційних судів, здійснює інші повноваження, визначені законом [17].

ДСА України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, рішеннями Вищої ради правосуддя, з'їзду суддів України. Названі нормативно-правові акти по суті є правовими засадами публічного адміністрування у сфері функціонування суддівського корпусу в Україні.

Крім того, Голова ДСА України з питань, що належать до його повноважень, видає накази, організовує та контролює їх виконання [17].

Таким чином, в Україні створено достатньо змістовні правові засади публічного адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу. Проте, об'єктивна реальність свідчить про наявність суттєвих проблем у правовому регулюванні вказаних суспільних відносин – де факто не функціонують Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Вища рада правосуддя, що, в свою чергу, унеможливує проведення нових доборів та конкурсів на посади суддів, притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, надання згоди на затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом, прийняття рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя тощо.

Крім того, актуальною після проведення судової реформи залишається проблема забезпечення прозорості проведення конкурсів на посади суддів, адже попри запровадження електронного тестування та анонімного виконання практичних завдань суб'єктивним є підхід до проведення співбесід із кандидатами на посади суддів, адже члени ВККС України не захищені від стороннього впливу та корупційних ризиків.

Також викликає сумнів доцільність існування норми, яка надає право членам ВККС України долати (тобто, по суті, не враховувати) негативний висновок Громадської

ради доброчесності щодо певного кандидата на посаду судді кваліфікованою більшістю голосів, що зводить нанівець зусилля громадськості щодо перевірки суддів та кандидатів на відповідність критеріям доброчесності та професійної етики.

В цьому аспекті доцільним вбачається запровадження процедури виборів суддів апеляційних судів та суддів Верховного Суду, або запровадження процедури анонімного проведення співбесід із кандидатами на посади суддів, коли особа кандидата буде деперсоніфікована (змінено голос, зовнішній вигляд) і члени ВККС України будуть надавати об'єктивну оцінку відповідям на поставлені питання з метою виявлення рівня професійних знань та навичок кандидата на посаду судді. В перспективі для проведення співбесід із кандидатами на посади суддів доцільно залучати можливості штучного інтелекту, коли саму співбесіду буде проводити комп'ютерна програма. На останню неможливо буде здійснити корупційний чи інший вплив, тож рішення про визначення професійного рівня, доброчесності кандидата на посаду судді буде максимально об'єктивним.

Позитивний досвід формування суддівського корпусу в США за результатами виборів проаналізовано в роботах Н. Слободяника «Вибірність суддів: зарубіжний досвід та перспективи для України» [9], В. Шишкіна «Федеральні суди загальної юрисдикції у США» [18], Б. Футея «Федеральні суди у Сполучених Штатах Америки» [19].

Проте, слід зазначити, що виборність суддів є доцільною лише у соціально-зрілому суспільстві з переважаючим середнім класом, що виключає можливість підкупу виборців та, відповідно, фальсифікації результатів виборів. В Україні громадянське суспільство знаходиться на стадії формування, тому пропозиція запровадження виборних посад суддів потребує додаткового вивчення та обговорення.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати висновок про те, що до

правових засад публічного адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу в Україні слід віднести чітку ієрархічну систему нормативно-правових актів, починаючи із Конституції України, законів України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про вищу раду правосуддя», та включаючи такі підзаконні нормативно-правові акти як Регламент Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Положення про Державну судову адміністрацію України.

Не зважаючи на достатньо фундаментальну законодавчу основу правового регулювання вказаних суспільних відносин, об'єктивними є проблеми публічного адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу в Україні, що наразі проявляється у несформованій Вищій кваліфікаційній комісії суддів України та відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя, що унеможливує проведення нових конкурсів на посади суддів та загрожує нормальному функціонуванню судової системи в цілому.

Анотація

У науковій публікації досліджуються питання адміністративно-правових засад формування та функціонування суддівського корпусу в Україні. Констатується, що в національному законодавстві створена ієрархічна правова основа для проведення відбору кандидатів на посаду суддів (складення відбіркового іспиту), їх спеціальної підготовки, складення кваліфікаційного іспиту та призначення на посаду судді, проведення кваліфікаційного оцінювання, підготовки суддів та їх регулярного оцінювання тощо.

Зазначається, що в національній правовій системі присутні об'єктивні проблеми публічного адміністрування формування та функціонування суддівського корпусу, зокрема, відсутність сформованої Вищої кваліфікаційної комісії суддів та відсутність повноважного складу Вищої ради правосуддя, що становить загрозу стабільному функціонуванню судової системи України.

Формулюються пропозиції щодо актуальних напрямів удосконалення чинного національного законодавства, що регулює дані суспільні відносини. Пропонується запровадити виборність посад суддів апеляційних судів та Верховного Суду, враховуючи позитивний досвід США у цій сфері. Крім того, обґрунтовується необхідність подальшої автоматизації процедур конкурсу на посади суддів з метою мінімізації людського фактору та усунення корупційних ризиків в процесі відбору кандидатів на посади суддів, проведення їх кваліфікаційного оцінювання. Також пропонується використання можливостей штучного інтелекту в процесі публічного адміністрування формування та функціонування суддівського корпусу в Україні.

Вказується на перспективність подальшого дослідження даної тематики, враховуючи необхідність очищення та поповнення суддівського корпусу України.

З метою удосконалення національного законодавства та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин пропонується запозичити та імплементувати в національне законодавство позитивний досвід США щодо системи виборних посад суддів, а також використовувати можливості штучного інтелекту в процесі конкурсного відбору кандидатів на посади суддів з метою мінімізації людського фактору та виключення корупційних ризиків у сфері формування суддівського корпусу в Україні.

Перспективність подальшого дослідження даної тематики обумовлена необхідністю очищення та поповнення суддівського корпусу України, що в свою чергу потребує удосконалення чинного національного законодавства та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин. На особливу увагу також заслуговує зарубіжний досвід публічного адміністрування у сфері формування та функціонування суддівського корпусу з метою виокремлення його позитивних елементів та їх імплементації в національне законодавство.

Ключові слова: суддівській корпус, правові засади, публічне адміністрування, виборні посади, конкурс, кваліфікаційне оцінювання, спеціальна підготовка, автоматизація, корупційні ризики, законодавство.

Kubatko K.V. Administrative principles of the formation and functioning of the judiciary in Ukraine

Summary

The scientific publication is devoted to the study of the administrative and legal foundations of the formation and functioning of the judicial corps in Ukraine. It is noted that the national legislation creates a hierarchical legal basis for the selection of candidates for the position of judges (passing the selection exam), their special training, passing the qualifying exam and appointment to the position of judge, conducting qualification evaluation, training judges and their regular evaluation, etc.

It is noted that in the national legal system there are objective problems of public administration of the formation and functioning of the judicial corps, in particular, the absence of a formed High Qualification Commission of Judges and the absence of an authorized composition of the High Council of Justice, which poses a threat to the stable functioning of the judicial system of Ukraine.

Proposals are formulated regarding actual areas of improvement of the current national legislation regulating these social relations. It is proposed to introduce elective positions of judges of appeals courts and the Supreme Court, taking into account the positive experience of the USA in this area. In addition, the need for further automation of the procedures for the competition for the positions of judges is substantiated in order to minimize the human factor and eliminate corruption risks in the process of selecting candidates for the positions of judges, carrying out their qualification evaluation. It is also proposed to use the capabilities of artificial intelligence in the process of public administration of the formation and functioning of the judicial corps in Ukraine.

It is appropriate to introduce a procedure for the election of judges of appeal courts and judges of the Supreme Court, or to introduce a procedure for anonymous interviews with candidates for the positions of judges, when the candidate's personality will be depersonalized (voice, appearance changed) and members of the Higher qualification commission of judges of Ukraine will provide an objective assessment of the answers to the questions aimed at identifying the level of professional knowledge and skills of a candidate for the position of judge. In the future, to conduct interviews with candidates for the position of judges, it is advisable to involve the capabilities of artificial intelligence, when the interview itself will be conducted by a computer program. It will be impossible to exert corrupt or other influence on the latter, so the decision to determine the professional level and integrity of the candidate for the position of judge will be as objective as possible.

The perspective of further research on this topic is indicated, taking into account the need to clean up and replenish the judicial corps of Ukraine.

Key words: judicial corps, legal principles, public administration, elected positions, competition, qualification assessment, special training, automation, corruption risks, legislation.

Список використаних джерел:

1. Прилуцький С.В. Формування корпусу професійних суддів України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10. К., 2003. 19 с.
2. Скомороха Л.В. Конституційно-правові аспекти формування професійного суддівського корпусу в Україні: сутність, механізм реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2010. 20 с.

3. Русакова І.Г. Формування суддівського корпусу в Україні: історичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 35. Частина II. Том 1. С. 71-75.
4. Коваленко І. Формування суддівського корпусу як фактор впливу на генезу української державності у Давньоруську добу. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 3. С. 94-101.
5. Коваленко І. Окремі аспекти формування суддівського корпусу за часів Гетьманщини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 80-83.
6. Гудима В. Принципи формування суддівського корпусу України. *Trajectoriâ Nauki = Path of Science*. 2021. Vol. 7. No 6. Section "Law and Security". Р. 1001-1009.
7. Степанов С.В. Принципи формування суддівського корпусу України. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 41-44. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2017_26_9
8. Єгорова В.С. Деякій порівняльний досвід формування суддівського корпусу України і зарубіжних країн. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2010. № 2 (6). С. 108-113.
9. Слободяник Н.С. Вибірність суддів: зарубіжний досвід та перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 33. Том 2. С. 173-177.
10. Кравчук В. Формування суддівського корпусу в Україні та Польщі: порівняльно-правовий аналіз. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 45-49. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2013_1_12.
11. Алексеева А. О. Формування суддівського корпусу: незалежність чи підконтрольність. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8, № 1. С. 73-75. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2015_8_1_11.
12. Полянський Ю.Є. Деякі питання формування суддівського корпусу в Україні. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян*. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 1. С. 365-367.
13. Конституція України від 28.06.1996. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 10.10.2022).
14. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.10.2022).
15. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (дата звернення: 10.10.2022).
16. Регламент Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, затверджений Рішенням ВККС України від 13.10.2016 № 81/зп-16. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr81-695-16#Text> (дата звернення: 10.10.2022).
17. Положення про Державну судову адміністрацію України, затверджене Рішенням Вищої ради правосуддя від 17.01.2019 № 141/0/15-19. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr141910-19#Text> (дата звернення: 10.10.2022).
18. Шишкін В.І. Федеральні суди загальної юрисдикції у США. *Право України*. 1994. № 11-12. С. 20-21.
19. Футей Б.А. Федеральні суди у Сполучених Штатах Америки. *Вісник Верховного Суду України*. 2000. № 2. С. 49-51.

Кулик Я.І.

ад'юнкт

Академія Державної пенітенціарної служби

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІНІСТЕРСТВА МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Постановка проблеми. В умовах сьогодення ключовим питанням в нашій державі є проблема війни. Однак, при цьому, життя на цьому не закінчується, а це в свою чергу вимагає вирішення й інших питань, в тому числі й функціонування центральних органів виконавчої влади. На сьогодні одним із таких центральних органів виконавчої влади який потребує зміни в своєму адміністративно-правовому статусу є Міністерство молоді та спорту України, оскільки незважаючи на систематичні зміни функціонального призначення центрального органу виконавчої влади у сфері молоді, фізичної культури та спорту, до цього часу так і не було сформовано єдиної чіткої концепції, яка б відповідала потребам суспільства. Тому, закономірно, що час від часу центральний орган виконавчої влади у сфері молоді, фізичної культури і спорту систематично змінює назву, повноваження, завдання. Все це призводить до негативних наслідків у розвитку молодіжної сфери чи сфери фізичної культури і спорту. Саме тому, зважаючи на недостатність дослідження адміністративно-правового статусу Міністерства молоді та спорту України в науці адміністративного права дослідження трансформації адміністративно-правового статусу вищезазначеного центрального органу виконавчої влади є дійсно актуальним. Крім того, в майбутньому у випадку оптимізації системи центральних органів виконавчої влади зазнає змін вся система центральних органів виконавчої влади, а Міністерство молоді та спорту України є важливим суб'єктом сис-

теми центральних органів виконавчої влади, статус якого повинен чітко відображати його сутність та призначення і задовольняти запити суспільства на прогресивний системи центральних органів виконавчої влади у сфері молоді, фізичної культури та спорту.

Огляд останніх досліджень і публікацій.

Варто зазначити, що окремі аспекти адміністративно-правового статусу Міністерства молоді та спорту України були предметом активних досліджень, як фахівців у сфері адміністративного права, так й представників інших як юридичних, так й інших суміжних наук. Однак, ці дослідження були насамперед спрямовані на визначення компетенції суб'єктів державного управління у сфері молоді, фізичної культури та спорту, серед яких й Міністерство молоді та спорту України. Так, зокрема, серед вітчизняних дослідників, які розглядали вищезазначену проблематику можемо виділити наступних вчених: Голосніченко І., Загуменник В., Кащенко Н., Ковалів М., Купрій В., Липовська Н., Ткаченко Н., Федоренко В., Чернишевич О., Шевчук С. Однак, незважаючи на дослідження вищевказаних науковців, на сьогодні залишаються низка невирішених проблем адміністративно-правового статусу Міністерства молоді та спорту України, які потребують поступового вирішення.

Формулювання завдання дослідження.

У статті досліджуються особливості трансформації адміністративно-правового статусу Міністерства молоді та спорту України та визначені способи вирішення вищезазначених проблем.

Виклад основного матеріалу. Перш за все необхідно відзначити, що протягом часів незалежності України зміст адміністративно-правового статусу центрального органу виконавчої влади у сфері молоді, фізичної культури і спорту зазнавав часто змін, що свідчить про перманентні проблеми в функціональному призначенні центрального органу виконавчої влади в досліджуваній сфері. Це зумовлено тим, що уряд та законодавець протягом понад як трьох десятиліть так і не зміг визначитися з оптимальною моделлю центрального органу виконавчої влади у сфері молоді, фізичної культури та спорту постійно варіюючи із сферами публічного управління, трансформуючи між собою сфери молоді, сім'ї, туризму, освіти, науки, фізичної культури, спорту, культури. При цьому, відверто можемо помітити, що деякі сфери управління апріорі не можуть бути поєднані в рамках єдиного міністерства. Для прикладу, сфери освіти і науки мають іншу цільову спрямованість ніж сфери культури, молоді, спорту, чи навіть туризму. Але навіть в такій інтерпретації раніше існував центральний орган виконавчої влади.

Разом з тим, здійснюючи модифікації центрального органу виконавчої влади у вищезначених сферах, можемо констатувати, що уряд постійно перебуває в активному пошуку оптимальної моделі центрального органу виконавчої влади, який би міг належним чином функціонувати та здійснювати регулюючий вплив на формування та реалізацію державної політики у сфері молоді, фізичної культури та спорту. Проте, необхідно констатувати, що в будь-якому випадку, постійна трансформація адміністративно-правового статусу центрального органу виконавчої влади у сфері молоді, фізичної культури та спорту демонструє невизначеність єдиної оптимальної моделі управління у вказаних сферах і потребує негайного вирішення.

Відносно нещодавно вже були спроби оптимізації центральних органів виконавчої влади у сфері молоді, фізичної культури та

спорту. Однак, такі трансформації не увінчалися успіхом, що на нашу думку, тільки посилює проблему оптимізації центральних органів виконавчої влади в вищезазначеній сфері.

Так, зауважимо, що відносно нещодавно, хоча при цьому й достатньо короткий час функціонували державні агентства у сфері молоді, фізичної культури і спорту. Це такі державні агентства:

– Державне агентство розвитку молоді та громадянського суспільства України (грудень 2019 р. – березень 2020 р.);

– Державне агентство спорту України (грудень 2019 р. – березень 2020 р.).

При цьому, одночасно функціонувало Міністерство культури, молоді та спорту України (жовтень 2019 р. – березень 2020 р.).

Безумовно, наприкінці 2019 – початку 2020 років сформулювалась досить парадоксальна ситуація, відповідно до якої було чітко виражене дублювання повноважень, оскільки на вищезазначені державні агентства покладался обов'язок реалізації державної політики у молодіжній сфері, у сфері національно-патріотичного виховання та сприяння розвитку громадянського суспільства [1] та фізичної культури і спорту [2]. В свою чергу, потрібно зазначити, що Міністерство культури, молоді та спорту України також було уповноважене на формування і реалізацію державної політики у сфері фізичної культури і спорту, національно-патріотичного виховання та в молодіжній сфері [3]. Тому, фактично виникла колізія компетенції центральних органів виконавчої влади у сфері молоді, фізичної культури і спорту, пов'язана з дублюванням їх повноважень.

Для більш чіткого розуміння компетенції вищезазначених суб'єктів наведено в таблиці зміст їх адміністративно-правового статусу.

Отже, в таблиці визначені зміст адміністративно-правового статусу центральних органів виконавчої влади у сфері молоді, фізичної культури і спорту, які одночасно функціонували в жовтні 2019 р. – березні 2022 р., а саме Державного агентства розвитку молоді та

Таблиця 1

**Центральні органи виконавчої влади у сфері молоді, фізичної культури і спорту
в період з жовтня 2019 р. по березень 2020 р.**

Назва центрального органу виконавчої влади	Зміст адміністративно-правового статусу
Державне агентство розвитку молоді та громадянського суспільства України (Держагентство молоді)	центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури, молоді та спорту і який реалізує державну політику у молодіжній сфері, у сфері національно-патріотичного виховання та сприяє розвитку громадянського суспільства.
Державне агентство спорту України (Держспорт)	центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури, молоді та спорту і який реалізує державну політику у сфері фізичної культури і спорту.
Міністерство, культури, молоді та спорту України	центральний орган виконавчої влади, на який покладається обов'язок з формування та реалізації державної політики у сферах культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державної мовної політики, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері кінематографії, у сферах молодіжної політики, фізичної культури і спорту, національно-патріотичного виховання.

громадянського суспільства України (Держагентство молоді); Державного агентства спорту України (Держспорт); Міністерство, культури, молоді та спорту України і в цілому можемо помітити дійсно дублювання повноважень, пов'язаних із реалізацією державної молодіжної політики та політики у сфері фізичної культури та спорту. Така ситуація не сприяла подальшому функціонуванню трьох системоутворюючих органів управління у сфері молоді, фізичної культури та спорту.

Слід зазначити, що ключова відмінність в компетенції між вищезазначеними центральними органами виконавчої влади у сфері молоді, фізичної культури і спорту полягала тільки в тому, що на Міністерство, культури, молоді та спорту України покладался обов'язок формування та реалізації державної політики в досліджуваних вище сферах, а на Державне агентство розвитку молоді та громадянського суспільства України та Державне агентство спорту України

Проте, все ж таки, в результаті, уряд вчасно усунув вищезазначену законодавчу колізію та ліквідував обидва державні агентства, які дублювали повноваження з Міністерством

культури, молоді та спорту України. При цьому, уряд реорганізував Міністерство культури, молоді та спорту України, утворивши два самостійні міністерства:

- Міністерство культури та інформаційної політики України;
- Міністерство молоді та спорту України.

На нашу думку, це було дійсно правильне рішення, яке відмежувало сфери культури від молоді та спорту. Поєднання сфер культури і інформаційної політики є дійсно актуальним, оскільки ці галузі можуть вважатися суміжними за своєю сутністю.

В свою чергу, сфера культури і молодіжної політики та спорту є абсолютно різними. Для прикладу, необхідно зазначити, що культура як окрема сфера публічного управління включає досить широке коло суб'єктів державного управління та громадських закладів. Зокрема, відмічаємо, що до сфери управління у сфері культури належать музичне, театральне, хореографічне, образотворче, декоративно-прикладне, естрадно-циркове мистецтво, концертні заклади, будинки культури, музеї, бібліотеки, сфера кінематографу, телебачення та радіомовлення, видавнича та полі-

графічна справа, торгівля книгами. Крім того, відмітимо, що безпосередньо управління культурою полягає насамперед в організації створенні, розповсюдженні та популяризації творів літератури, мистецтва, а також в забезпеченні поширення інформації і пропаганди досягнень культури, збереженні й використанні культурних цінностей, охороні творів мистецтва, культурних пам'яток, підвищенні культурного рівня населення, керівництві підприємствами, установами, організаціями та закладами культури тощо [4, с. 145-146].

Таким чином, враховуючи вищевикладене, необхідно констатувати, що порівнюючи із предметом відання Міністерства молоді та спорту України, сфера культури – кардинально відрізняється від сфери молодіжної політики і сфери фізичної культури і спорту. Проте, в будь-якому випадку, на сьогоднішні сфери молоді та спорту віднесено до управління в рамках міністерства. Але при цьому, неодноразово висловлювалися думки щодо відокремлення сфер молоді та спорту. Зокрема, щодо поєднання сфер молоді, фізичної культури та спорту виникають також певні проблеми, які впливають із законодавчого визначення міністерства, яке закріплено в ст. 6 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади».

Відповідно до статті 6 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» міністерство – це центральний орган виконавчої влади, який відповідальний за забезпечення формування та реалізацію державної політики в одній чи декількох визначених урядом сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України [5].

Таким чином, виходячи з вищезазначеної законодавчої дефініції міністерства, поєднавши сфери молоді та спорту законодавець жодним чином не порушує закон.

Проте, з іншого боку, проаналізувавши повноваження Міністерства молоді та спорту України можемо помітити їхню багатоманітність та розгалуженість, а тому з цього боку

було б логічно відокремити сфери молоді і спорту. Саме тому, з цією метою, на нашу думку, дійсно логічним вбачається утворення окремих центральних органів виконавчої влади у сфері молоді та спорту:

- державне агентство молоді, яке буде відповідальним за реалізацію державної молодіжної політики (державне агентство молоді буде підпорядковано окремому міністерству і не буде відповідальним за формування державної молодіжної політики, що є притаманним виключно для міністерств);

- міністерство фізичної культури і спорту, яке буде займатися формуванням та реалізацією державної політики в сфері фізичної культури і спорту.

Важливо зазначити, що діяльність міністерств в умовах сучасності є чи не найбільш важливою частиною діяльності органів виконавчої влади в Україні, оскільки саме вони відповідальні за розвиток окремих сфер економіки, соціально-культурного та адміністративно-політичного будівництва [6, с. 11-12].

Проте, як показує практика, вищезазначена діяльність є нестабільною, оскільки в Україні достатньо часто присутні випадки трансформації центральних органів виконавчої влади – об'єднання, ліквідації, утворення нових міністерств, реорганізації міністерств на державні служби, агентства та інспекції або ж навпаки, що дає нам підстави зробити висновок проте, що в Україні на сьогодні відсутня чітка програма по вдосконаленню системи центральних органів виконавчої влади в цілому та зокрема міністерств, в тому числі і в сфері молоді, фізичної культури та спорту. Тому, можемо погодитися з науковцями, що процес вдосконалення системи центральних органів виконавчої влади продовжується й сьогодні [7, с. 129].

На нашу думку, вирішити проблему трансформації адміністративно-правового статусу Міністерства молоді та спорту України могла б Державна програма економічного, соціального та культурного розвитку України, яка б окреслила основні сфери економіки, соціаль-

но-культурного та адміністративно-політичного будівництва відштовхуючись від яких було б чітке уявлення про центральні органи виконавчої влади, які б здійснювали управління у сфері молоді, фізичної культури та спорту.

Нині питання утворення, реорганізації та ліквідації міністерств відповідно до положень Основного Закону держави повністю залежить від уряду [8]. На нашу думку, наділення даним повноваженням уряд призводить до зловживання даним повноваженням, оскільки постійна трансформація центральних органів виконавчої влади у сфері молоді та спорту не сприяє безпосередньо розвитку даних сфер публічного управління, адже становиться фактично невідомо, в якому форматі буде існувати Міністерство молоді та спорту України після чергової оптимізації центральних органів виконавчої влади, тобто чи залишиться в нинішньому адміністративно-правовому статусі, чи буде об'єднано з іншим міністерством (для прикладу Міністерством освіти і науки та Міністерством культури та інформаційної політики України, чи вза-

галі буде змінено статус і переведено сфери молоді та спорту до предмета відання державних агентств).

Висновки. Таким чином, проаналізувавши особливості трансформації адміністративно-правового статусу Міністерства молоді та спорту України, ми дійшли до висновку, що необхідне роз'єднання сфер молоді та спорту та утворення нових органів управління цими сферами. Вбачаємо за доцільне утворення окремого міністерства – Міністерства фізичної культури та спорту України до сфери відання якого виключно віднести повноваження щодо забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері фізичної культури та спорту. Також вбачаємо за доцільне утворення Державного агентства молоді, яке буде підпорядковане окремому міністерству та наділятися виключно повноваженнями щодо реалізації державної молодіжної політики. В такій конфігурації буде найбільш оптимальне формування системи центральних органів виконавчої влади у сфері молоді, фізичної культури, оскільки буде уникнуто дублювання повноважень.

Анотація

В даній науковій статті досліджуються особливості трансформації адміністративно-правового статусу Міністерства молоді та спорту України, як центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах молодіжної політики, фізичної культури і спорту, національно-патріотичного виховання.

Особливу увагу в науковій статті приділено сучасним тенденціям здійснення управління у сфері молоді, фізичної культури та спорту. Зокрема, розглянуто особливості адміністративно-правового статусу центральних органів виконавчої влади, які функціонували в 2019-2020 роках і здійснювали управління у сфері молоді, фізичної культури та спорту. Визначено їх недоліки в функціонування та з'ясовано, що Державне агентство розвитку молоді та громадянського суспільства України (Держагентство молоді), Державне агентство спорту України (Держспорт) Міністерство, культури, молоді та спорту України одночасно були наділені фактично однаковими завданнями щодо реалізації державної політики в конкретно визначених сферах управління.

Визначено, що вирішити проблему трансформації адміністративно-правового статусу Міністерства молоді та спорту України могла б Державна програма економічного, соціального та культурного розвитку України, яка б окреслила основні сфери економіки, соціально-культурного та адміністративно-політичного будівництва відштовхуючись від яких було б чітке уявлення про центральні органи виконавчої влади, які б здійснювали управління у сфері молоді, фізичної культури та спорту. Саме в такій би програмі було б чітко закріплено, який

орган державної влади повинен був би здійснювати управління в конкретно визначених сферах публічного управління.

Запропоновано оновлену модель системи центральних органів виконавчої влади, які будуть здійснювати управління у сфері формування та реалізації молодіжної політики, державної політики у сфері фізичної культури та спорту та зокрема рекомендовано утворити Міністерство фізичної культури та спорту України та Державне агентство молоді. За такої системи буде чіткий розподіл компетенції і не буде дублювань повноважень в однакових сферах.

Ключові слова: міністерство, молодь, фізична культура, спорт, трансформація, агентство, управління.

Kulyk Ya.I. Problems of the transformation of the administrative and legal status of the Ministry of youth and sports Ukraine and ways to solve them

Summary

This scientific article examines the peculiarities of the transformation of the administrative-legal status of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine, as the central body of executive power, which ensures the formation and implementation of state policy in the areas of youth policy, physical culture and sports, and national-patriotic education.

Special attention is paid in the scientific article to the modern trends in management in the field of youth, physical culture and sports. In particular, the peculiarities of the administrative and legal status of the central executive bodies that functioned in 2019-2020 and carried out management in the field of youth, physical culture and sports were considered. Their shortcomings in functioning were identified and it was found that the State Agency for the Development of Youth and Civil Society of Ukraine (State Agency for Youth), the State Agency for Sports of Ukraine (State Sports) and the Ministry of Culture, Youth and Sports of Ukraine were simultaneously entrusted with virtually the same tasks regarding the implementation of state policy in specifically defined areas of management.

It was determined that the problem of transformation of the administrative-legal status of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine could be solved by the State Program of Economic, Social and Cultural Development of Ukraine, which would outline the main areas of the economy, social-cultural and administrative-political construction, based on which there would be a clear idea of central bodies of executive power, which would carry out management in the field of youth, physical culture and sports. It is in such a program that it would be clearly established which body of state power should carry out management in specifically defined areas of public administration.

An updated model of the system of central executive bodies that will manage the formation and implementation of youth policy, state policy in the field of physical culture and sports is proposed, and in particular, it is recommended to form the Ministry of Physical Culture and Sports of Ukraine and the State Youth Agency. Under such a system, there will be a clear division of competence and there will be no duplication of powers in the same areas.

Key words: ministry, youth, physical culture, sport, transformation, agency, management.

Список використаних джерел:

1. Деякі питання діяльності Державного агентства розвитку молоді та громадянського суспільства: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 № 1171. *Офіційний вісник України* від 07.02.2020. 2020 р., № 10, стор. 80, стаття 381. (втратила чинність).
2. Деякі питання діяльності Державного агентства спорту: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 № 1160. *Офіційний вісник України* від 24.01.2020. 2020 р., № 6, стор. 90, стаття 277. (втратила чинність).

3. Деякі питання діяльності Міністерства культури, молоді та спорту: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2019. № 885. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-diynalnosti-ministerstva-kulturi-molodi-ta-sportu-885161019>. (дата звернення: 17.07.2022) (втратила чинність).
4. Кащенко Н. В. Стратегічне управління у сфері культури України. *Наукові перспективи* № 1 (7) 2021. С. 142-154.
5. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011, № 38, ст.385.
6. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). Ірпінь, УФЕУ. 1998. 108 с.
7. Чернишевич О. В. Міністерство як орган в системі центральних органів виконавчої влади в Україні: конституційно-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 127-130.
8. Конституція України: Конституція, Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України* від 23.07.1996. 1996 р., № 30, стаття 141.

Кушнір І.П.

*доктор юридичних наук,
заступник начальника кафедри адміністративної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Великі потоки інформації, у тому числі дезінформаційні, використання інформаційних технологій потребують наукового узагальнення джерел її отримання у сфері діяльності Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ), адже сьогодні, в умовах воєнного стану, інформація як про діяльність прикордонного відомства і стан охорони державного кордону, так і про особливості перетинання державного кордону є настільки динамічною та актуальною, що потребує чіткого розуміння її офіційного змісту.

Питання інформаційного забезпечення та його джерел розглядали під різними ракурсами та сферами діяльності такі науковці: К. Бугайчук, З. Гбур, О. Гребешков, О. Засць, Р. Калюжний, А. Клименко, Ю. Курилюк, К. Лазарева, А. Марущак, Б. Моцик, С. В. Нікіфоренко, О. Г. Петров, С. С. Шоптенко, С. Філіппов та інші. Разом з тим, окремий спектр джерел інформаційного забезпечення діяльності ДПСУ залишився поза увагою наукового обговорення. Теоретична невизначеність, збільшення кількості інформації, джерел її поширення у сфері діяльності ДПСУ дозволили сформулювати мету наукової статті, а саме: з'ясувати джерела походження та зміст різної інформації, що пов'язана з виконанням завдань ДПСУ.

«Джерело» у Словнику української мови тлумачиться як «те, що дає початок чому-небудь, звідки постає, черпається щось; основа чого-небудь; вихідне начало», «писемна пам'ятка, документ, на основі якого буду-

ється наукове дослідження» [1]. Отже, джерела в контексті нашого дослідження – це те, звідки ми черпаємо будь-які відомості, повідомлення, дані, що формують цілісну систему інформаційного забезпечення діяльності ДПСУ, публічне адміністрування та управління у сфері охорони державного кордону України. У такому сенсі розуміння «джерел інформаційного забезпечення» збігається з «джерелами інформації», адже це також вихідне начало, основа, підстава для формування виконавчо-розпорядчих рішень, здійснення публічного адміністрування.

Про такі джерела згадано у Законі України «Про інформацію» у такому контексті: відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді; матеріальний носій (документ), що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі [2, ст. 1]. Отже, інформаційне забезпечення уособлюється з сукупністю інформації відповідного вираження та закріплення, що має важливе й визначальне значення для конкретної правової ситуації, виконання окремого завдання у діяльності ДПСУ [3, с. 18].

З урахуванням видів інформації, визначених у статті 10 Закону України «Про інформацію», проаналізуємо джерела тих, які є специфічні для предмета дослідження. Джерелами довідково-енциклопедичного характеру в діяльності ДПСУ є: словники, довідники, буклети, повідомлення та оголошення (напри-

клад, про оголошення початку й умови вступу до Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького), електронні бази та банки даних, архіви різноманітних довідкових інформаційних служб, мережі та системи, а також звіти про діяльність ДПСУ (наприклад, Стратегічний бюлетень прикордонної безпеки. Біла книга) та автоматизовані інформаційно-телекомунікаційні системи [2, ч. 2 ст. 12] тощо. Інформація довідково-енциклопедичного характеру пов'язана із систематизованими, документованими, публічно оголошеними або іншим чином поширеними відомостями про діяльність ДПСУ. Така інформація може бути про результати оперативно-службової діяльності, основні терміни та категорії у прикордонній сфері, про обстановку в контрольних пунктах в'їзду-виїзду на лінії розмежування, порядок перетинання державного кордону її громадянами, іноземцями, дітьми тощо [4].

Варто зазначити з приводу «електронних баз та банків даних», які віднесені до джерел довідково-енциклопедичної інформації. У своїй діяльності ДПСУ використовує різні бази даних, такі як інформаційно-телекомунікаційна система прикордонного контролю «Гарт-1» ДПСУ [5]; інтегрована міжвідомча інформаційно-телекомунікаційна система щодо контролю осіб, транспортних засобів і вантажів, які перетинають державний кордон «Аркан» [6] та інші. Ці бази забезпечують своєчасне, достовірне та функціонально повне інформаційно-аналітичне забезпечення органів та підрозділів ДПСУ та інших суб'єктів інтегрованого управління кордонами. Інформація, яка міститься у базах даних «Гарт» та «Аркан», має характер обов'язкової для врахування щодо здійснення публічного адміністрування, зокрема прийняття рішення посадовою особою ДПСУ щодо пропуску або непропуску особи через державний кордон України.

Джерелами науково-технічної інформації ДПСУ є результати, одержані під час науково-дослідної, дослідно-конструкторської

та громадської діяльності у прикордонній сфері, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [2, ч. 1 ст. 15]. Науково-технічна інформація спрямована на підтримання всіх сфер і напрямків діяльності ДПСУ, взаємозв'язків з іноземними прикордонними службами, взаємодіючими органами України, розвитком технічного забезпечення прикордонних підрозділів, міжнародного технічного співробітництва в межах проєкту Twinning тощо [4].

До джерел правової інформації належить нормативно-правова база, а саме: Конституція України, інші законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори й угоди, норми і принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань [2, ч. 2 ст. 17]. Джерела правової інформації містять дані (повідомлення), використання яких допомагає вирішити те або інше завдання чи сприяє його вирішенню [7, с. 10]. Правова інформація у сфері охорони державного кордону формує бажану для ДПСУ поведінку суб'єктів, які перетинають (намагаються перетнути) державний кордон України, проживають у контрольованих прикордонних районах або здійснюють діяльність у прикордонній смузі для забезпечення прикордонної безпеки, поведінки працівників (належне виконання обов'язків) ДПСУ [4].

Джерела статистичної інформації (інформаційні бюлетні, звіти тощо) містять відомості, що надають кількісну характеристику явищам і процесам, які відбуваються у сфері діяльності органів і підрозділів охорони державного кордону. Ця інформація надається в документованій формі та підлягає систематичному оприлюдненню (за винятком тієї, яка обмежена в доступі). Статистична інформація у прикордонній сфері є різновидом інформації, розпорядником якої є ДПСУ, що являє собою сукупність відомостей, які відображають результати оперативно-службової діяль-

ності за певний період (кількість пропущених через державний кордон осіб, кількість осіб, що отримали відмову у пропуску, скільки виявлено нелегальних мігрантів тощо) та інша статистична інформація [4].

Соціологічна інформація у сфері діяльності ДПСУ передбачає різноманітні задокументовані відомості про суспільство, суспільні відносини в межах виконання завдань. Така інформація отримується з імміграційної картки іноземця, бази даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України», під час вивчення та узагальнення соціологічних даних про населення, що проживає в прикордонних районах, анкетування персоналу ДПСУ тощо [4].

Джерела інформаційного забезпечення у діяльності ДПСУ можна поділити на зовнішні (про порядок перетинання державного кордону) та внутрішні (забезпечення функціонування прикордонного відомства). Зовнішні джерела є доступні та відкриті для широкого загалу суб'єктів правових відносин. До цієї інформації можна віднести дані, що містяться: у нормативно-правових актах про правовий статус, структуру, повноваження ДПСУ, про порядок та особливості перетинання державного кордону в пунктах пропуску через державний кордон (закони України «Про Державну прикордонну службу України», «Про прикордонний контроль» та інші); відомостях про результати діяльності органів охорони державного кордону України, що постійно висвітлюються в засобах масової інформації, на офіційному сайті Адміністрації ДПСУ, в аналітичних звітах тощо [8, с. 104].

Оприлюднення інформації про діяльність відомства регулярно здійснюється на офіційному вебсайті відомства; у власних відомчих виданнях, таких як: телепрограми «Кордон держави», «Периметр», «КордонUA», сторінки ДПСУ у соціальних мережах: основна сторінка ДПСУ у мережі Facebook, Twitter; сторінки регіональних управлінь ДПСУ; інші: Окремий контрольно-пропускний пункт «Київ», 10-й Мобільний прикордонний

загін, Навчальний центр, НАДПСУ, у мережі YouTube [9]; ЗМІ, оприлюднення інтерв'ю посадових осіб ДПСУ; на інформаційних стендах, зокрема в пунктах пропуску через державний кордон тощо [10, с. 238].

Актуальними останнім часом стали повідомлення, новини й інформаційні ролики на сторінці «Державна прикордонна служба України» у мережі Facebook, зокрема транслявання ефіру «Радіо Кордон», де надаються консультації експертів, юридичні консультації, обговорюються нові умови перетинання державного кордону. Анонсування обговорення таких питань відбувається завчасно, що надає можливості громадянам задати свої запитання, на які в подальшому ефірі отримають конкретні відповіді. У таких ефірах надається актуальна інформація різними експертами у своїй сфері діяльності ДПСУ [10, с. 238].

Також доступним для інформування громадян є офіційний сайт Адміністрації ДПСУ, а саме розділ «Перетинання кордону». У ньому міститься інформація за окремими розділами: порядок перетинання державного кордону громадянами України; виїзд за кордон неповнолітніх дітей – громадян України та інші. Закон України «Про звернення громадян» дає можливість отримувати інформацію шляхом подання заяви або клопотання з приводу реалізації особистих прав і законних інтересів [8, с. 104].

Внутрішня інформація частково переплітається із зовнішньою, але має деякі особливості, пов'язані із характером виконуваних завдань і забезпеченням управління підпорядкованими підрозділами. Така інформація може бути обмежена в доступі [2, ст. 21], яка стосується всього персоналу та виконання службових обов'язків (службова), окремого військовослужбовця (працівника) ДПСУ (конфіденційна) чи окремих посадових осіб (таємна). Джерелами такої інформації є службова документація за різними напрямками функціонування окремого структурного органу та підрозділу ДПСУ, наприклад кадро-

вих, фінансових, по роботі з персоналом підрозділів тощо [8, с. 104].

Інформація про внутрішню діяльність ДПСУ міститься у таких джерелах, як: нормативно-правові акти, які регламентують діяльність ДПСУ та порядок і правила перетинання державного кордону України; повідомлення компетентних посадових осіб держави про організаційні та штатні зміни в діяльності прикордонної служби (наприклад, звернення Президента України до народу з повідомленням про безвізовий режим з країнами ЄС); публікації, розміщені на офіційному сайті ДПСУ, її органів і підрозділів; повідомлення та роз'яснення прес-служби Адміністрації ДПСУ та відповідних посадових осіб відомства; публікації, розміщені в офіційних друкованих джерелах тощо; у матеріалах за результатами звернень громадян та з повідомлень, отриманих від служби «Довіра» (надання громадянам України, іноземцям та особам без громадянства відповідей на питання консультаційного характеру в межах компетенції ДПСУ) [11, с. 59–60].

В умовах розвитку інформаційного цифрового суспільства важливою складовою у системі джерел інформаційного забезпечення публічного адміністрування у діяльності ДПСУ є інформаційні системи, інформація у яких стосується сфери охорони державного кордону.

Національна система біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства (далі – НСБВІ), яка створена в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини, дозволяє ДПСУ забезпечувати встановлення особи іноземця та особи без громадянства, які в'їжджають в Україну, виїжджають з України, здійснювати контроль за додержанням ними правил перебування на території України [12]. Серед суб'єктів НСБВІ є і Адміністрація ДПСУ, що забезпечує процес фіксації біометричних даних (параметрів) особи відповідно до наданих повноважень з використанням робочих станцій і вносить їх

до відомчої інформаційної системи, встановлення особи іноземця та особи без громадянства, які в'їжджають в Україну, виїжджають з України, здійснення контролю за додержанням ними правил перебування на території України [13, п. 3].

Інформаційна система «Аркан» – сукупність організаційно-розпорядчих заходів, програмно-технічних і телекомунікаційних засобів, що забезпечують обробку інформації (уведення, приймання, отримання, передавання, реєстрацію, зберігання) щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон України, та автоматизований доступ до ІР (баз даних) суб'єктів системи «Аркан» [6].

Інформаційна система «Аркан» має міжвідомчий державний статус, дозволяє її суб'єктами ефективно забезпечувати виконання покладених на них державою завдань, перешкоджати протиправній і злочинній діяльності під час перетинання державного кордону України особами, вантажами та транспортними засобами, у т. ч. нелегальній міграції, переміщенню контрабанди, транскордонній злочинності тощо [14, с. 292].

Інформаційно-телекомунікаційна система «Гарт» – сучасна багаторівнева системна мережа зі сформованим інформаційним ресурсом. Така система складається із двадцяти підсистем, які інформаційно забезпечують прикордонний контроль, оперативно-чергову службу, прикордонну службу, правове, інформаційно-аналітичне забезпечення тощо [15, с. 13-21].

Ще однією сучасною системою інформаційних технологій яка використовується в охороні державного кордону, спрямована на безперервний моніторинг про стан безпеки (небезпеки) окремої ділянки кордону в режимі реального часу, отримання інформації, виявлення та фіксацію фактів порушення режиму державного кордону з метою своєчасного припинення та недопущення незаконного перетинання державного кордону є інтелектуальний кордон.

Дана термінологія сьогодні не закріплена в законодавстві, разом з тим поширено використовується у відомчих публікаціях ДПСУ у контексті покращання інженерно-технічного облаштування та підвищення ефективності охорони державного кордону [16, с. 290]. Як синонім поняття «інтелектуальний кордон» використовується словосполучення «розумний кордон».

Завдяки алгоритмам штучного інтелекту аналізується стан безпеки державного кордону, а при виявленні небезпеки подаються відповідні сигнали. Моделі «комп'ютерного зору» машини можуть бачити об'єкти на відео та розпізнавати їх – порушників режиму державного кордону [17, с. 1754]. Сьогодні «інтелектуальний кордон» як джерело інформаційного забезпечення є сучасною, ефективною та безперервною системою охорони державного кордону з технічними та інженерними новачками, яка мінімізує ресурсні затрати та дозволяє оперативно реагувати на зміну оперативної обстановки [17, с. 175].

Анотація

Збільшення обсягу та можливості швидко обробляти інформацію у сучасному інформаційному суспільстві потребує ґрунтовного наукового аналізу інформаційного забезпечення сфери публічного адміністрування. Діяльність Державної прикордонної служби України зосереджена на реалізації завдань щодо забезпечення прикордонної безпеки, яка передбачає здійснення комплексу заходів зі охорони державного кордону, прикордонного контролю, пропуску через державний кордон України та виконання інших функцій. Здійснення оперативно-службової діяльності органами та підрозділами охорони державного кордону передбачає усебічне інформаційне забезпечення, яке в діяльності Державної прикордонної служби України супроводжується застосуванням сучасних інформаційних систем, баз даних і засобів. Багатогранний розвиток інформаційного забезпечення у сфері охорони державного кордону України зумовив актуальність дослідження його джерел.

Стаття присвячена дослідженню джерел інформаційного забезпечення у діяльності Державної прикордонної служби України. З'ясовано правову природу джерела інформаційного забезпечення публічного адміністрування у діяльності Державної прикордонної служби України. Проаналізовано зміст окремих видів джерел інформації.

Зроблено висновок, що джерела інформаційного забезпечення Державної прикордонної служби України співмірні з джерелами інформації, поділяються на зовнішньо- та внутрішньовідомчого значення. Джерелами інформаційного забезпечення у сфері діяльності Державної прикордонної служби України є нормативно-правові акти, спеціальні відомчі видання, наукові розробки стосовно прикордонних управлінських відносин, соціальні мережі, месенджери тощо. Сьогодні ДПСУ використовує широкий спектр сучасних інформаційних систем і техно-

Висновки. Проведений аналіз дозволив дійти висновку, що джерела інформаційного забезпечення частково збігаються з джерелами інформації у контексті Закону України «Про інформацію». До джерел інформаційного забезпечення органів охорони державного кордону України належать як нормативно-правові акти, спеціальні відомчі видання, наукові розробки стосовно прикордонних управлінських відносин, соціальні мережі, месенджери, бази даних в інформаційних системах, засоби обробки відеоспостереження, ресурси штучного інтелекту тощо. Сучасні аспекти інформаційного суспільства зумовили використання інформаційних систем технологій, штучного інтелекту під час формування, отримання, обробки, аналізу інформації, необхідної для реалізації завдань органами та підрозділами охорони державного кордону України, які набувають становища важливих, всеосяжних і найбільш достовірних джерел інформаційного забезпечення у сфері публічного адміністрування ДПСУ.

логій (бази даних в інформаційних системах, системи відео спостереження, ресурси штучного інтелекту), які є джерелами інформаційного забезпечення.

Ключові слова: джерела інформаційного забезпечення, інформація, публічне адміністрування, перетинання державного кордону, органи охорони державного кордону, охорона державного кордону, Державна прикордонна служба України.

Kushnir I.P. Sources of information support of the State Border Guard Service of Ukraine Summary

Increasing the volume and ability to quickly process information in the modern information society requires a thorough scientific analysis of information support in the field of public administration. The activities of the State Border Guard Service of Ukraine are focused on the implementation of tasks related to ensuring border security, which involves the implementation of a set of measures to protect the state border, border control, passage through the state border of Ukraine, and the performance of other functions. The implementation of operational and service activities by the bodies and units of the state border protection requires comprehensive information support, which in the activity of the State Border Service of Ukraine is accompanied by the use of modern information systems, databases and tools. The multifaceted development of information support in the field of protection of the state border of Ukraine determined the relevance of the study of its sources.

The article is devoted to researching the sources of information support in the activities of the State Border Service of Ukraine. The legal nature of the source of information provision of public administration in the activities of the State Border Service of Ukraine has been clarified. The content of certain types of information sources is analyzed.

It was concluded that the sources of information provision of the State Border Service of Ukraine are commensurate with the sources of information, divided into external and internal departmental importance. Sources of information support in the field of activity of the State Border Service of Ukraine are normative legal acts, special departmental publications, scientific developments related to border management relations, social networks, messengers, etc. Today, the DPSU uses a wide range of modern information systems and technologies (databases in information systems, video surveillance systems, artificial intelligence resources), which are sources of information support.

Key words: sources of information support, information, public administration, crossing the state border, state border protection bodies, state border protection, State Border Guard Service of Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови : в 11 томах. Том 2, 1971. С. 262. URL: <http://sum.in.ua/s/dzherelo>
2. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650. Зі змінами.
3. Кушнір І. П., Курилюк Ю. Б., Філіппов С. О. Інформаційне забезпечення прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон України для повітряного сполучення. *Повітряне і космічне право*. 2021. Т 1. № 58. С. 17–23.
4. Кушнір І. П. Види інформації, розпорядником якої є Державна прикордонна служба України, їх сутнісна характеристика. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2018. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_1_6
5. Про затвердження Положення про базу даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України» : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 25.06.2007. № 472. *Офіційний вісник України*. 2007. № 50. Ст. 2047.
6. Про затвердження Положення про інтегровану міжвідомчу інформаційно-телекомуніка-

- ційну систему щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон : наказ ДПСУ, ДМСУ, ДПА України, МВС України, МЗС України, Мінсоцполітики, СБ України, СЗР України від 03.04.2008. № 284/287/214/150/64/175/266/75. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0396-08>
7. Правова інформація та комп'ютерні технології в юридичній діяльності : навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Іванова. Харків : Право, 2010. 240 с.
  8. Кушнір І. П. Нормативно-правове регулювання інформаційних відносин у діяльності Державної прикордонної служби України: теоретичні та організаційні аспекти : монографія / за заг. ред. д-ра юрид наук Р. М. Ляшука. Хмельницький. ПП «Монускрипт», 2020. 528 с.
  9. Методичні рекомендації щодо формування єдиних підходів до інформування громадськості у соціальних мережах про діяльність Державної прикордонної служби України : наказ Голови ДПСУ від 31.05.2017. Окреме видання.
  10. Кушнір І. П. Теоретичні та організаційні засади нормативно-правового регулювання інформаційних відносин у діяльності Державної прикордонної служби України : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 566 с.
  11. Кушнір І. П. Класифікація інформаційно-правових відносин у прикордонній сфері. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2017. № 4. С. 56–62.
  12. Про затвердження Положення про національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017. № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2017-%D0%BF#Text>
  13. Про визначення адміністратора Єдиного державного демографічного реєстру : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 931-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-2016-%D1%80#Text>.
  14. Кушнір І. П. Інформаційна система «Аркан» : Енциклопедія соціогуманітарної інформалогії / коорд. проєкту та заг. редактор. проф. К. І. Беляков. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т 2. С. 289–293.
  15. Програмно-технічні комплекси підрозділів охорони кордону: навчальний посібник / І. С. Катеренчук та ін. Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2011. 284 с.
  16. Кушнір І. П. Інтелектуальний кордон : Енциклопедія соціогуманітарної інформалогії / коорд. проєкту та заг. редактор. проф. К. І. Беляков. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т 2. С. 174–176.
  17. Словник української мови : в 11 томах. Том 4, 1973. С. 35. URL: <http://sum.in.ua/s/intelekt>.

Лемеха Р.І.

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри медичного права
Національний медичний університет імені Данила Галицького*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Про визначення медичного права як самостійної комплексної галузі права, яка об'єднує правові норми, що регулюють суспільні відносини з охорони здоров'я як в вітчизняній, так і в зарубіжній літературі приділено надзвичайно багато уваги. Правові відносини в системі охорони здоров'я формуються на основі адміністративного, кримінального, цивільного, трудового, фінансового та інших галузей права, що визначається предметом і методом правового регулювання. Разом з тим, поведінка суб'єктів у правових відносинах у сфері охорони здоров'я забезпечується за рахунок комбінованого впливу способів, найбільш характерних для адміністративного, цивільного права а також права щодо соціального забезпечення [1].

Проблемам цивільно-правового регулювання відносин у сфері здійснення медичної діяльності присвячені наукові праці вітчизняних вчених: Н.Б. Болотіної, І.В. Венедіктової, В.О. Галай, З.С. Гладуна, Н.О. Давидової, Т.В. Ліснічої, Л.В. Малюги, Р.А. Майданика, О.О. Пунди, Р.О. Стефанчука, В.Ю. Стеценко, О.І. Харитонової, С.І. Шимон та інших. Серед українських науковців досить які активно досліджували питання соціального забезпечення можна виокремити: М.Д. Бойко, В.Я. Бурак, М.І. Іншин, К.Ю. Мельник, І.В. Оклеї, С.М. Прилипка, П.Д. Пилипенко, І.М. Сирота, О. В. Тищенко, Н. М. Хуторян, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко. З учених у галузі адміністративного права, фундаментальні праці які використовувались в дослідженні, можна виокремити: В.Б. Авер'я-

нова, Д.Н. Бахрах, А.І. Берлача, Ю.П. Битяка, В.В. Галунько, І.П. Голосніченко, І.П. Катеринчука, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, Б.О. Логвиненко, В.Я. Настюка, В.Ю. Стеценко, В.В. Тильчика, Х.П. Ярмага.

Актуалізація питань визначення на доктринальному рівні місця медичного права у системі права України та удосконалення правового регулювання медичних правовідносин, пояснюється системною реформою вітчизняної галузі охорони здоров'я, яка є неможливою без закладення теоретичних основ її побудови та відсутністю єдиного підходу до подальшого її розвитку (зокрема, це стосується традиційних для України питань фінансування сфери охорони здоров'я, її організаційної побудови, так і дискусії навколо питань медичного страхування)

Виокремлення медичного права як окремої галузі та його кращого розуміння необхідно з'ясувати, що являють собою медичні правовідносини. Серед учених та юристів-практиків відсутній єдиний підхід, до якої ж галузі сучасного права віднести правовідносини, змістом яких є медичне обслуговування та надання медичної допомоги. Аналіз наукових джерел дає підстави виокремити певні підходи, згідно з якими відносини з приводу медичного обслуговування та медичної допомоги: належать до предмета цивільного права; регулюються правом соціального забезпечення; – відносяться до основ адміністративно-правового регулювання [1].

На думку С.В. Михайлова зміст правовідносин із надання медичних послуг автор

визначає як право фізичної особи (послуготримувача) вимагати від суб'єкта надання медичних послуг (послугодавача) здійснення певних дій медичного характеру (чи певної діяльності) і, відповідно, обов'язок останнього вчинити такі дії (здійснити діяльність) [2]. О.В. Крилова доводить, що відносини, які складаються між пацієнтом і лікарем щодо надання медичної допомоги, мають приватний характер, є предметом цивільно-правового регулювання, адже медичне втручання завжди є втручанням у сферу приватного життя, а право на медичну допомогу є елементом особистого немайнового правовідношення. Суперечки з приводу неналежного виконання обов'язків розглядаються в порядку цивільного судочинства [3].

Враховуючи те, що цивільне право (законодавство) визначають як сукупність концепцій, ідей і правових норм, які встановлюють на засадах диспозитивності, юридичної рівності та ініціативи сторін підстави придбання та порядок реалізації й захисту прав і виконання обов'язків фізичними і юридичними особами, що постають як суб'єкти цивільних відносин з метою задоволення матеріальних духовних потреб приватних осіб та захисту їх інтересів [4]. В основу правового регулювання цивільних правовідносин покладено диспозитивний метод, що вирізняється такими ознаками, як ініціативність і вільний розсуд учасників. Тобто суб'єктам таких відносин надається можливість різноманітного вибору моделі поведінки та самостійного врегулювання своїх відносин. Щодо відносин, які виникають із приводу надання медичної допомоги, така свобода надається лише пацієнту [1]. Для медичного права характерним є особливе поєднання диспозитивного та імперативного методів правового регулювання. Імперативним методом (методом владних приписів), здійснюється регулювання правовідносин щодо виконання владних приписів медичними закладами, які спрямовані на забезпечення якості, недопущення некомпетентних осіб до здійснення медичної практики

(наприклад, стандартизація, сертифікація) та ін, а диспозитивним методом забезпечується юридична рівність учасників правовідносин [7]. Н.Б. Болотіна вказує на публічний характер медичного права, веде мову про застосування імперативного методу правового регулювання, завдяки якому чітко перелічені обов'язки медичних закладів (лікарів) щодо надання медичної допомоги у разі її потреби та порядку її здійснення. А досліджуючи приватну його сторону – про застосування диспозитивного методу, що зовні проявляється у вільному виборі лікаря, свобода його у виборі методів лікування, у можливості хворого відмовитись від лікування [6].

Так, нормативне закріплення в статті 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я, вказано, що кожен громадянин має право на кваліфіковану медичну допомогу, у тому числі на вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій і закладу охорони здоров'я, а також у статті 43 цього ж акта, вказано, що пацієнт, який набув повної цивільної дієздатності та усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, має право відмовитись від лікування [5]. Щодо суб'єктів, які надають медичні послуги, можна стверджувати про певну обмеженість такої свободи. Діяльність лікарів і закладів охорони здоров'я регулюється нормами медичного права та обмежена галузевою нормотворчістю – стандартами надання медичної допомоги й клінічними протоколами [1]. У медичного працівника домінуючим є обов'язок надавати медичну допомогу пацієнтам, а також виконувати інші професійні обов'язки, встановлені статтею 78, а стаття 77 Основ законодавства України про охорону здоров'я закріплює професійні права та пільги медичних і фармацевтичних працівників

Іншою розповсюдженою думкою є долучення відносин із приводу медичного обслуговування та медичної допомоги до права соціального забезпечення – як підгалузь права соціального забезпечення, аргументу-

ючи цей висновок тісним зв'язком охорони здоров'я з державою і розглядаючи медичне обслуговування як форму державних соціальних гарантій, подібну до пенсійного забезпечення [8; 9].

Відповідно до статті 1 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів. Статтею 4 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначені види загальнообов'язкового державного соціального страхування, до яких, залежно від страхового випадку, належать: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття; інші види страхування, передбачені законами України [5].

Медичне страхування в науковій літературі розглядають як форму особового страхування, що гарантує громадянам отримання медичної допомоги при настанні страхової події за рахунок страхових фондів» [10], страхування – об'єктом якого є страховий ризик, пов'язаний із витратами на надання медичної допомоги за виникнення страхового випадку [11], зобов'язання надати послугу, а замовник зобов'язується прийняти і оплатити результати роботи [12], саме вираз «оплатити результати роботи» не належить до предмету права соціального забезпечення. За критерієм опальності всі види медичних послуг можна поділити на дві групи безоплатні (у випад-

ках передбачених вітчизняним законодавством (наприклад, критичний стан здоров'я), оплатні – перелік яких затверджено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти» [13].

Предмет права соціального забезпечення поширюється на сукупність різноманітних правовідносин, які можуть бути класифіковані за їх об'єктом на дві групи: матеріальні відносини та процедурно-процесуальні. Наявність останніх викликано об'єктивною необхідністю реалізації матеріальних відносин, які, у свою чергу, можна класифікувати на відносини, що виникають з приводу грошових виплат, та відносини, що виникають у зв'язку з наданням громадянам соціального забезпечення в «натуральній формі». Таким чином, предмет права соціального забезпечення крім відносин із соціального забезпечення громадян у грошовій формі входять також відносини щодо надання різних соціальних послуг (у тому числі медичних), а також процедурні та процесуальні відносини.

Прихильники підходу соціального захисту зазначають, що фізична особа – суб'єкт правовідносин із медичного обслуговування наділена правом вимагати від іншого суб'єкта (медичного закладу) надання їй певного виду медичної допомоги, тобто вона здебільшого виступає як ініціатор [14; 15]. Проте українським законодавством передбачено окремі випадки при яких медична допомога може надаватись примусово, всупереч волі пацієнта (наприклад, надання лікарем – психіатром (самостійно з негайним проведенням огляду) психіатричної допомоги у примусовому порядку – у невідкладних випадках, коли за одержаними відомостями, що дають достатні підстави для обґрунтованого припущення про наявність у особи тяжкого психічного розладу). Такі дії в межах визначених нормами права покликані не забезпечити, а обмежити права конкретної особи, тому їх не можна віднести до соціального захисту.

Доцільно навести думку І.В. Солопової, яка вказує, що правовідносини з медичного обслуговування виникають із настанням певних соціальних ризиків, таких як травма, хвороба, втрата працездатності, інвалідність [14]. Тобто, специфічним об'єктом медичного страхування є страховий випадок, який пов'язаний із життям та здоров'ям людей. Поза увагою залишається екстрена медична допомога у випадках, коли особа-пацієнт перебуває в такому стані, що виключає можливість отримання добровільної згоди на втручання.

Прихильники підходу адміністративно-правового регулювання правовідносин із медичного обслуговування та надання медичної допомоги наголошують на тому, що медичне право є комплексною галуззю національного права, яка тісно пов'язана насамперед з адміністративним правом. Пояснюючи високим місцем, яке займає адміністративне право в системі вітчизняного права [19]. Свідченням адміністративно-правової природи цих правовідносин є те, що, по-перше, за своїм змістом вони є публічно-правовими, тобто регулюють питання охорони як індивідуального, так і громадського здоров'я, що мають публічний (а не приватний) інтерес, по-друге, вони створюються на основі дії норма адміністративного права, по-третє, вони регламентуються численними адміністративно-правовими нормами, які складається в актах (положеннях, правилах, інструкціях, порядках та ін.) органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [18].

В.В. Галунька, практично ототожнює об'єкт адміністративно-правового регулювання з об'єктом адміністративно-правових відносин, поділяючи їх на: нематеріальні особисті блага людини, матеріальні, продукти духовної та інтелектуальної твор-

чості, дії суб'єктів адміністративно-правих відносин, коли суб'єкт чи об'єкт публічного управління має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання певних дій [16], О.В. Шовкопляс, підтримуючи думку вченого до об'єктів адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я, відносить: нематеріальні індивідуальні блага людини (її життя, здоров'я, безпека тощо), матеріальні блага (певні речі, лікарські засоби, медичне обладнання, медичні документи тощо), продукти інформаційного характеру (персональні дані, в тому числі дані або інформація стосовно стану здоров'я), дії людей (організацій) або інших суб'єктів публічного адміністрування (наприклад, надання медичних послуг) [17].

Сучасний стан охорони здоров'я в Україні та ситуація у світі підтверджує, що наявна нормативно-правова база потребує негайного й суттєвого вдосконалення. Правові норми, які регулюють медичні правовідносини які безсумнівно, є цілком самостійним видом правових відносин, розпорошені у великій кількості нормативно-правових актів. Правовідносини з надання медичної допомоги та медичних послуг можна розглядати і як предмет правового регулювання окремої комплексної галузі права, і як самостійний інститут адміністративного права. Неможливо з впевненістю стверджувати про включення правовідносин в даній сфері до кола цивільних правовідносин чи правовідносин із соціального забезпечення.

Проведене теоретичне дослідження правового регулювання у сфері охорони здоров'я вказало на наявність проблемних питань, які потребують свого вирішення, що впливатиме на подальші комплексні й ґрунтовні наукові дослідження у цій царині.

Анотація

У статті проаналізовано актуальні проблемні питання сьогодення у сфері охорони здоров'я, розкрито специфічні особливості стану забезпечення прав людини й громадянина на життя та здоров'я, показано сутність виникнення цих питань та висвітлено їх причини. Наводиться теоретичне дослідження поняття медичних правовідносин як предмета регулювання медичного

права, здійснено аналіз поглядів українських учених на це питання. Доводиться, що медичні правовідносини є цілком самостійним видом правових відносин, які регулюються медичним правом як комплексною галуззю права.

Розглянуто теоретичні та практичні проблеми правового регулювання медичної допомоги як виду соціального забезпечення та охарактеризовано підхід віднесення медичної допомоги до предмета цивільного права та адміністративного права. Дослідження проводилося на основі ґрунтовних наукових праць вчених-адміністративістів, цивілістів, спеціалістів в сфері соціального забезпечення враховуючи сучасні події та стан нормативно-правового забезпечення сфери охорони здоров'я.

Приділено увагу структурним елементам механізму застосування правових засобів різних галузей права, за допомогою яких і здійснюється правове регулювання у сфері охорони здоров'я. Проаналізовано основні чинні національні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, які врегульовують суспільні відносини у сфері охорони здоров'я. Звернута увага на об'єкти правового регулювання у сфері охорони здоров'я, який поділяється на нематеріальні індивідуальні блага людини, матеріальні блага, продукти інформаційного характеру та дії людей (організацій) або інших суб'єктів у досліджуваній сфері. Доведено, що питання правового регулювання у сфері охорони здоров'я та медичної діяльності потребують нових глобальних наукових здобутків.

Ключові слова: медичні правовідносини, правове регулювання, цивільне право, адміністративне право, соціальне забезпечення.

Lemekha R.I. Legal regulation of relations in healthcare under the legislation of Ukraine **Summary**

The article analyzes the current problematic issues in the field of health care, reveals the specific features of the state of ensuring human and citizen rights to life and health, shows the essence of these issues and highlights their causes. A theoretical study of the concept of medical legal relations as a subject of regulation of medical law is given, as well as a description of the constituent elements forming them. An analysis of the views of Ukrainian scientists on this problematic issue is carried out. It is proven that medical legal relations are a completely independent type of legal relations, which are regulated by medical law as a complex branch of law. The concept and content of this legal relationship is revealed. The theoretical and practical problems of legal regulation of medical care as a type of social security were studied and the approach of classifying medical care as a subject of civil law and administrative law was characterized.

The research was conducted on the basis of thorough scientific works of administrative scientists, civilians, specialists in the field of social security, taking into account current events and the state of regulatory and legal support in the field of health care. It has been proven that issues of legal regulation in the field of health care and medical activity require new global scientific achievements. The work examines the essence of general legal regulation and administrative-legal regulation in particular. Attention is paid to the structural elements of the mechanism of application of legal means of various branches of law, with the help of which legal regulation in the field of health care is carried out. The main current national legislative and by-law normative legal acts that regulate public relations in the field of health care are analyzed. It has been established that the norms of law have quite a lot of differences among themselves. Attention is drawn to the objects of legal regulation in the field of health care, which is divided into intangible individual human benefits, material benefits, products of an informational nature and actions of people (organizations) or other subjects in the researched field.

Key words: medical legal relations, legal regulation, civil law, administrative law, social security.

Список використаних джерел:

1. Дічко Г. Медичні правовідносини як предмет регулювання медичного права. національний юридический журнал: теория и практика. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2017. С. 9–12. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/9_12_MedichnI%20pravovIdnosiniyak%20predmet%20regulyuvannya%20medichnogo%20prava.pdf
2. Михайлов С.В. Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. 17 с.
3. Крилова О.В. Цивільно-правове регулювання відносин по наданню медичної допомоги : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2006. 20 с
4. Харитонов Є.О. Харитонova О.І. Цивільні правовідносини : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
6. Болотіна Н. Медичне право у системі права України. *Право України*. 1999. № 7. С. 116–121.
7. Дешко Л. Про галузеву належність медичного права України. *Право України*. 2006. № 1. С. 120–124.
8. Иванова Р.И. Тарасова В.А. Предмет и метод советского права социального обеспечения Москва : МГУ, 1983. 168 с.;
9. Федорова М.Ю. Медицинское право : учеб. пособие для вузов. Москва : Гуманит. Владос, 2003. 320 с.
10. Базилевич В.Д. Страхування : підручник. Київ : Знання-Прес, 2008. 1019 с.
11. Клебанова Т.С. Система обязательного медицинского страхования в Украине. *Бизнес Информ*. 1997. № 16. С. 54–58
12. Борецкий В.М. Правовые основы медицинского страхования. *Актуальные проблемы правового регулирования медицинской деятельности*. мат. науч. – практ. конф., г. Москва, 16 мая 2003 г. Москва, 2003. С. 318-319
13. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 р. № 1138. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1138-96-%D0%BF#Text>
14. Солопова І.В. Медичне обслуговування як форма соціального захисту населення України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2009. 20 с.
15. Солопова І.В. Структурні елементи правовідносин з медичного обслуговування. *Право і безпека*. 2006. № 4. Т. 5. С. 127–131.
16. Іванищук А.А. Поняття об'єкту адміністративно-правового регулювання у сфері судової гілки влади. *Форум права*. 2012. № 4. С. 399-403
17. Шовкопляс О.В. До питання адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 119–124
18. Гладун З. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері охорони здоров'я за законодавством України. *Вісник Національної академії правових наук України* 2014. № 1 (76). С. 103–111
19. Курінний Є.В. Адміністративне право України: тенденції трансформації в умовах реформування. Дніпропетровськ : Юридична академія МВС України, 2002. 92 с

Ждан М.Д.

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права

імені професора О.І. Процевського

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Сучасна Україна потребує у тотальній інформатизації, що обумовлено прагненням спростити процес взаємодії державних інститутів із громадами, а також реалізацію функцій всіма гілками влади. В цьому контексті дуже важливим є процес інформатизації кримінології, запровадження більш сучасних технічних та цифрових платформ, які б сприяли запобіганню кримінальним правопорушенням у найкоротші терміни. Це стосується і кримінальних правопорушень, які посягають на нормальні трудові відносини в Україні. Отже, враховуючи вказане, пропонуємо зупинитись на цьому питанні більш детально.

Відтак, безперечною є теза про те, що «в сучасному суспільстві інформація є одним з найважливіших ресурсів соціально-економічного розвитку, без неї неможливо організувати суспільне життя, управління будь-якою сферою. Неповнота, недостовірність або відсутність інформації може призвести до прийняття неправильного рішення, спричинити серйозні втрати, як для окремих суб'єктів, так і для суспільства загалом. Якість управлінських рішень як одного з центральних елементів процесу управління безпосередньо пов'язана з повнотою, достовірністю та своєчасністю отриманої інформації. Відносно відставання інформаційного забезпечення може знизити ефективність вирішення економічних, політичних і соціально-культурних завдань, причому в силу особливостей інформаційного забезпечення відставання останнього не може бути компенсовано розвитком інших сфер» [1, с. 199]. В цьому контексті ми

можемо говорити про те, що без інформаційного забезпечення будь-яка сфера діяльності стає неповноцінною, а отже – інформатизація йде паралельно із розвитком державних інститутів. В межах реалізації завдань, покладених на правоохоронні органи, інформаційне забезпечення вирішує низку завдань, які виконуються протягом досудового розслідування.

«Поняття «інформаційне забезпечення» міцно увійшло в науковий і практичний обіг і на сьогодні широко використовується під час висвітлення проблем управління в соціальній сфері, зокрема у сфері управління правоохоронною діяльністю. На сьогодні інформація є визначальним фактором розвитку економічної, технічної, правової та наукової сфер людської діяльності. Попри важливість такої субстанції, як інформація, її сутність, процесами збирання, оброблення, аналізу, зберігання, передачі та поширення вчені стали займатися лише у XX ст. Термін «інформація» походить з латинської мови й означає «пояснення», «викладення», «обізнаність». Протягом багатьох століть сутність цього поняття не раз змінювалась, то розширюючись, то суттєво звужуючись. У процесі дослідження інформації представники різних галузей науки зазначали, що це явище є досить складним і неоднозначним, воно постійно ускладнюється, змінюється якісно, зростає кількість джерел і споживачів інформації [2, с. 5]. Термін «інформація» – один із найпопулярніших у нашому лексиконі. Існує значна кількість визначень інформації. У загальному розумінні інформація – це певні відомості, сукуп-

ність будь-яких даних знань» [3, с. 172]. «З точки зору філософії, у понятті «інформація» необхідно розрізняти два аспекти. По-перше, це так звана структурна інформація, тобто міра організації або впорядкованості системи чи процесу, їх внутрішня характеристика. В іншому аспекті інформація безпосередньо пов'язана з процесом відображення як у матеріальному, так і в нематеріальному світі. Якщо предмет зазнає певних змін, що є результатом впливу іншого предмета, то перший предмет стає носієм інформації про другий предмет» [4, с. 41]. Звичайно, інформація з точки зору філософії – поняття достатньо ефемерне, покладене в основу теоретичного концепту суспільних відносин. У правовому полі інформація – це складова процесу взаємодії елементів держави, які утворюють ту сукупність, без якої неможливо уявити державне управління.

Отже, «інформація – це відомості (сукупність відомостей, повідомлення, дані), які зменшують невизначеність знань про будь-яке явище, подію у їх користувача у сфері, до якої вони належать. Інформації ніколи не буває достатньо, але індивід не може знати всю інформацію про явище, хоча саме вона є потужним засобом орієнтації людини в оточуючому середовищі, засобом регулювання та саморегулювання її поведінки» [5, с. 83]. На думку О. Кохановської, «не всі галузеві теорії та визначення інформації на сьогодні проаналізовані з точки зору їх глибинного змісту і можливостей використання під час розроблення інформаційного законодавства, більшість ідей, викладених у спеціальних наукових джерелах, не знайшли свого відображення в доктрині інформаційного права» [6, с. 144]. Таким чином, інформація є дуже важливим складником суспільних відносин, спрямованим на удосконалення та спрощення взаємодії суб'єктів, зацікавлених в її отриманні.

Як відзначають окремі автори, «інформація – абстрактне поняття, що має різні значення залежно від контексту. Походить

від латинського слова «informatio», яке має декілька значень: роз'яснення; виклад фактів, подій; витлумачення; представлення, поняття; ознайомлення, просвіта. Разом із тим, продовжують автори, інформація – це нові відомості, які прийняті, зрозумілі і оцінені її користувачем як корисні; Іншими словами, інформація – це нові знання, які отримує споживач (суб'єкт) у результаті сприйняття і переробки певних відомостей» [7, с. 6]. «Відповідно до законодавства України (ст. 1 Закону України «Про інформацію» від 20 листопада 1992 року № 2657-XII) інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [8], або – це відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб (ст. 1 Закону України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 року № 1280-IV)» [9]. «Все це зумовлює неабияку актуальність щодо вдосконалення та дослідження сучасного стану інформаційно-аналітичного забезпечення державної політики у сфері боротьби зі злочинністю. Так, В.М. Варенко підтримує позицію Ю.П. Сурміна, з приводу того, що в сучасних умовах інформаційно-аналітична діяльність стає необхідною потребою суспільства, одним із найважливіших і найвпливовіших факторів суспільства, одним із найважливіших і найвпливовіших факторів стабільності і життєдіяльності будь-якої держави. Саме тому, наголошують науковці, що інформаційно-аналітична діяльність в сучасному державному управлінні виконує такі важливі функції: управлінська – яка забезпечує інформацією всі етапи управлінської діяльності: підготовку, прийняття управлінських рішень, контроль за їх виконанням; діагностична – яка спрямована на отримання об'єктивної картини ситуації, що склалася, її діагностика; застерігаюча – яка виявляє проблеми, небезпеки, конфлікти, дозволяє їх уникнути; пізнавально-ментальна – яка сприяє зміні розуміння сутності явищ, зміні ментальності управлінців» [10, с. 271]. Варто

звернути увагу на те, що наведений нормативно-правовий акт дещо узагальнено підходить до тлумачення особливостей інформації та інформаційного забезпечення. При цьому наведене поняття є достатньо універсальним та може бути застосоване до будь-якої сфери діяльності.

Як вказує Г.Г. Швачич, «у ході інформаційного процесу дані перетворюються із одного виду в інший за допомогою різних методів. Обробка даних вимагає здійснення багатьох операцій. Серед них можна виділити основні операції: – збирання даних – це накопичення з метою забезпечення достатньої повноти для прийняття рішення; – формалізація даних – приведення даних, що надходять від різних джерел до однакової форми; – фільтрація даних – відсіювання «зайвих» даних, у яких нема необхідності для прийняття рішення; – сортування даних – упорядкування даних за заданою ознакою, що дозволяє підвищити доступність даних; – архівація даних – організація зберігання даних, що дозволяє зменшити витрати для зберігання даних і підвищує надійність інформаційного процесу; – захист даних – заходи, що спрямовані на запобігання втрат, відтворення та модифікацію даних; – перетворення даних – переведення даних із однієї форми в іншу або із однієї структури в іншу, яке часто пов'язане із зміною типу носія» [7, с. 6-7]. Так, Р.І. Благута та А.В. Мовчан дотримуються позиції тих науковців, які вважають, що «інформаційне забезпечення складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: 1) інформаційних систем, у межах яких здійснюється збір, накопичення, системна обробка, зберігання й видача споживачу необхідної криміналістичної, оперативної, процесуальної та іншої інформації; 2) аналітичної роботи, що полягає у здійсненні комплексу організаційних заходів і методичних прийомів з обробки та синтезу наявної інформації; 3) управлінської діяльності, яка забезпечує прийняття необхідних рішень щодо стратегії й тактики протидії злочинності» [11, с. 189]. «Разом із тим, необхідно здійснити аналіз

позицій науковців, щодо розуміння інформаційно-аналітичного забезпечення різних видів державної діяльності. Так, у сфері державної політики, на думку Ю.О. Саричева, інформаційно-аналітичне забезпечення – це комплекс заходів, що реалізує процеси створення документованих інформаційних продуктів (аналітичних документів) на основі використання статичних інформаційних ресурсів (документованих даних та інформації), проведення розрахунків, моделювання ситуацій, їх аналізу і синтезу з метою підтримки прийняття відповідних рішень» [12, с. 124]. Отже, інформаційне забезпечення може розглядатись у т.ч. – з точки зору процесу, який може використовуватись як побічний спосіб реалізації специфічних завдань кримінологічної політики.

А.О. Пугач вважає, що «в цілому інформаційно-аналітичне забезпечення органів виконавчої влади є складовою державного управління, яке покликане збільшити рівень узагальнення фактів, обґрунтованість рекомендацій, якість інформаційної продукції суб'єктів управління, а також, викривати довгострокові тенденції розвитку суспільства та держави» [13]. «У сфері державної політики боротьби зі злочинністю можемо виділити наступні пропозиції до визначення інформаційно-аналітичного забезпечення. Так, на думку А.В. Коваленко, під інформаційно-аналітичною діяльністю необхідно розуміти – пошук, внесення, обробку, аналіз та зберігання інформації (створення баз даних), або інформаційно-аналітична робота, основною метою якої є опрацювання даних про злочини, їх зберігання з метою окреслення тенденцій злочинності, а також інформаційної допомоги в розкритті вже вчинених злочинів» [14, с. 253]. За В.М. Бесчастним, «інформаційне забезпечення протидії злочинності – це сукупність засобів, методів та заходів, що використовуються для отримання своєчасної, цінної та важливої інформації, що впливає на точність і визначеність при прийнятті рішень, спрямованих на усунення, зменшення

або нейтралізацію факторів існування злочинності та вчинення злочинів» [15, с. 25]. Ми підтримуємо позицію В.М. Бесчастного, оскільки запропоноване визначення, на нашу думку, максимально точно та повно визначає основні пріоритети інформаційного забезпечення кримінологічної політики в Україні.

В.В. Лушер під інформаційним забезпеченням органів прокуратури України розуміє – «комплекс нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-технічних та інших заходів поєднання усієї інформації, що використовується в органах прокуратури, специфічних засобів і методів її оброблення, використання, дослідження, зберігання та захисту [16, с. 340]. Дещо по іншому інформаційно-аналітичне забезпечення розглядається в адміністративно-правовому дискурсі. Так, Р.В. Ігонін вважає, що адміністративно – правове забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції – це регламентована адміністративно – правовими нормами діяльність суб'єктів державно – владних повноважень, яка спрямована на створення необхідних умов для належного функціонування системи судів загальної юрисдикції та встановлена адміністративно – правовими нормами система гарантій належного функціонування системи судів загальної юрисдикції» [17, с. 39]. «Як можемо побачити, запропоновані вище підходи до визначення інформаційно-аналітичного забезпечення характеризуються по різному. Хоча одна ознака серед них є спільна – це обробка та використання інформації» [18]. Отже, основною метою інформаційного забезпечення як у широкому розумінні, так і у вузькому – кримінологічному, є збір, обробка, використання та захист інформації.

«Більше того, Г.М. Шорохова досліджуючи проблемні питання інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів виокремлює ряд проблем, які потребують першочергового вирішення. Так, правник вважає, що теперішній час важливими проблемами, що постають перед правоохоронними орга-

нами, є: вдосконалення нормативно-правової бази (створення інформаційного кодексу України); покращення організаційно-кадрового забезпечення, яке потребує докорінного вдосконалення (з огляду на умови сьогодення, у зв'язку зі стрімким ростом інформаційних технологій, необхідно забезпечити працівникам інформаційних підрозділів та інших служб в галузі комп'ютерних технологій постійне підвищення кваліфікації з загальної інформаційної культури, комп'ютерної підготовки, а також інформаційної безпеки); оснащення та переоснащення всіх галузевих підрозділів сучасною потужною комп'ютерною технікою, ліцензійним стандартним та прикладним програмним забезпеченням, а також реалізація заходів зі створення єдиної комп'ютерної мережі (недостатність фінансових ресурсів, тягне за собою неоднорідність стану забезпечення територіальних одиниць комп'ютерною технікою, спеціалізованим програмним забезпеченням, локальними мережами); обмін інформацією між інтегрованими банками даних різних рівнів і забезпечення постійного зв'язку між ними, уніфікація технологічних процедур обробки документів, збору, реєстрації, накопичення й обробки інформації, що надходить у кожен з банків даних (інтегровані банки даних потребують відповідного розмежування доступу до інформаційних ресурсів та надійного захисту інформації; вдосконалення роботи інформаційних систем та інтеграції в єдине інформаційне середовище на державному та міжнародному рівнях, що покращить рівень відповідної внутрішньої та зовнішньої взаємодії (найбільш актуальним, на думку автора, є питання удосконалення механізму міжнародної взаємодії, адже більшість злочинів мають транснаціональний характер, наприклад, кіберзлочинність, торгівля людьми та ін.); створення та розробка дієвої системи інформаційної безпеки, яка б визначила загальні положення, основні поняття, цілі, принципи й напрями запровадження та підтримку надійної системи інформаційної безпеки правоохорон-

них органів України (вжиття комплексних заходів для захисту власного інформаційного простору)» [19, с. 185-186]. Таким чином, можна підсумувати, що *інформаційним забезпеченням є сукупність нормативно-правових актів та документів, а також організаційно-управлінських рішень та науково-методичних даних, інтегрованих у реалізацію завдань, покладених на окремі суспільні відносини з метою подальшого використання, зберігання та захисту*. До ознак інформаційного забезпечення можна віднести: 1) плановість отримання даних, які інтегруються у систему інформаційного забезпечення; 2) системність при створенні баз даних за окремими напрямками реалізації та захисту суспільних відносин; 3) структурність при утворенні сепарованих баз даних; 4) законність при збиранні та зберіганні отриманої інформації.

«Змістовою стороною інформації є правовий режим її збирання, продукування, зберігання, оброблення та поширення. Ефективність запобігання злочинам залежить від якості інформаційного забезпечення формування та реалізації кримінологічної політики. Тому на сучасному етапі розвитку держави перед кримінологічною наукою гостро постає питання про обґрунтування ідеї створення автоматизованої системи кримінологічної інформації. У зв'язку з цим існує нагальна потреба в самостійних дослідженнях, присвячених різним аспектам кримінологічної інформації. Однією з ключових проблем сучасної вітчизняної кримінологічної науки визнано проблему отримання науково обґрунтованого уявлення про стан і динаміку злочинності України» [20, с. 243]. «В умовах високого рівня латентності злочинності актуальною постає проблема розширення джерел об'єктивної інформації про злочинність, з'являється нагальна потреба в самостійних дослідженнях, присвячених аналізу безпосередньо джерел кримінологічної інформації на предмет можливості використовувати їх у кримінологічних дослідженнях. Окреслена проблематика була сформульована Координаційним бюро з проблем

кримінології НАПрН України понад 10 років тому назад [20, с. 243] і донині не втратила свого значення. В Україні першими до більш детального розгляду проблем кримінологічної інформації звернулися А. Е. Жалинський та М. В. Костицький, які спробували визначити її поняття, зміст та особливості, спроектували на неї відповідні характеристики соціальної інформації» [20, с. 243]. Кримінологічна діяльність не може розглядатись поза інформаційним полем. На сьогоднішній день діяльність правоохоронних органів будується шляхом застосування максимальної кількості видів інформаційного забезпечення. Взаємодія правоохоронних органів з проблем запобігання кримінально забороненим проявам також має реалізовуватись шляхом створення відповідної інформаційної платформи, необхідної для забезпечення потреб досудового розслідування.

«Ці питання вони розглядали в ракурсі забезпечення інформаційних потреб профілактики злочинів. Останнє позначилося на обмеженні запропонованих ними визначень інформації профілактичними «рамками». Крім того, зміст кримінологічної інформації був звужений ними до положень, даних, що отримані чи оцінені «на основі теорії і методів кримінології», в «рамках кримінологічних досліджень», тобто зведений до поняття наукової інформації. Водночас ці «обмеження» жодним чином не знижують значення монографічного розгляду питань кримінологічної інформації вперше не лише в Україні, а й загалом у Радянському Союзі» [21, с. 152]. «О.М. Литвинов розглядає кримінологічну інформацію як важливий елемент системи моніторингу попередження злочинів і правопорушень» [22-24]. Отже, кримінологічна інформація має розглядатись як сукупність всіх існуючих аспектів, пов'язаних із вивченням сутності особи кримінального правопорушника та суспільно небезпечних діянь, а також наступним запобіганням останнім.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що під інформаційним

забезпеченням реалізації кримінологічної політики необхідно розуміти сукупність нормативно-правового, науково-технічного та методичного забезпечення реалізації завдань, які полягають у довгостроковому плануванні

та прогнозуванні кримінологічної ситуації в країні, а також створенні способів, заходів та засобів запобігання кримінально протиправній діяльності на окремій території у визначений часовий проміжок.

Анотація

В статті розглядаються особливості інформатизації кримінологічної політики в Україні. Вказується, що без інформаційного забезпечення будь-яка сфера діяльності стає неповноцінною, а отже – інформатизація йде паралельно із розвитком державних інститутів. В межах реалізації завдань, покладених на правоохоронні органи, інформаційне забезпечення вирішує низку завдань, які виконуються протягом досудового розслідування. Інформація з точки зору філософії – поняття достатньо ефемерне, покладене в основу теоретичного концепту суспільних відносин. У правовому полі інформація – це складова процесу взаємодії елементів держави, які утворюють ту сукупність, без якої неможливо уявити державне управління. Зазначається, що до ознак інформаційного забезпечення можна віднести: 1) плановість отримання даних, які інтегруються у систему інформаційного забезпечення; 2) системність при створенні баз даних за окремими напрямками реалізації та захисту суспільних відносин; 3) структурність при утворенні сепарованих баз даних; 4) законність при збиранні та зберіганні отриманої інформації. Кримінологічна інформація має розглядатись як сукупність всіх існуючих аспектів, пов'язаних із вивченням сутності особи кримінального правопорушника та суспільно небезпечних діянь, а також наступним запобіганням останнім. Кримінологічна діяльність не може розглядатись поза інформаційним полем. Підсумовується, що під інформаційним забезпеченням реалізації кримінологічної політики необхідно розуміти сукупність нормативно-правового, науково-технічного та методичного забезпечення реалізації завдань, які полягають у довгостроковому плануванні та прогнозуванні кримінологічної ситуації в країні, а також створенні способів, заходів та засобів запобігання кримінально протиправній діяльності на окремій території у визначений часовий проміжок.

Ключові слова: кримінологічна політика, інформатизація, інформація, діджиталізація, цифрові платформи, кримінальні правопорушення.

Zhdan M.D. Informational support of criminology policy in Ukraine

Summary

The article examines the features of informatization of criminological policy in Ukraine. It is indicated that without information support, any sphere of activity becomes inferior, and therefore, informatization goes hand in hand with the development of state institutions. Within the framework of the implementation of the tasks assigned to law enforcement agencies, information support solves a number of tasks that are performed during the pre-trial investigation. Information from the point of view of philosophy is a fairly ephemeral concept, laid at the basis of the theoretical concept of social relations. In the legal field, information is a component of the process of interaction of the elements of the state, which form the totality without which it is impossible to imagine public administration. It is noted that the signs of information support include: 1) the planning of obtaining data that is integrated into the information support system; 2) systematicity in the creation of databases in separate areas of implementation and protection of public relations; 3) structure when creating separate databases; 4) legality in collecting and storing the received information. Criminological information should be considered as a set of all existing aspects related to the study of the essence of the criminal offender

and socially dangerous acts, as well as the subsequent prevention of the latter. Criminological activity cannot be considered outside the information field. It is concluded that the information support for the implementation of criminological policy must be understood as a set of regulatory, legal, scientific, technical and methodical support for the implementation of tasks, which consist in long-term planning and forecasting of the criminological situation in the country, as well as the creation of methods, measures and means of preventing criminal illegal activities on a separate territory in a certain period of time.

Key words: criminological policy, informatization, information, digitalization, digital platforms, criminal offenses.

Список використаних джерел:

1. Конопльов В. В. Правове забезпечення підготовки та прийняття управлінських рішень в органах внутрішніх справ. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 5. С. 198–202.
2. Гуцалюк М. В., Гайсенюк Н. А. Організація захисту інформації: навч. посіб. Київ: Альтер-прес, 2005. 244 с.
3. Твердохліб М. Г. Інформаційне забезпечення менеджменту: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2000. 314 с.
4. Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: монографія. Київ: Кондор, 2004. 384 с.
5. Колодій І. Поняття та зміст інформації: соціальні та правові аспекти. Підприємство, господарство і право. 2007. № 1. С. 83–86.
6. Кохановська О. Галузеві розробки проблем інформації як передумова правового регулювання інформаційних відносин. *Підприємство, господарство і право*. 2004. № 12. С. 144–147.
7. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології : навчальний посібник / Г.Г. Швачич та ін. Дніпро : НМетАУ, 2017. 230 с.
8. Про інформацію : Закон України від 02 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
9. Про телекомунікації : Закон України від 18 лист. 2003 р. № 1280-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text>
10. Варенко В.М. Інформаційно-аналітична діяльність : навч. посіб. Київ : Університет «Україна», 2014. 417 с.
11. Благута Р.І., Мовчан А.В. Новітні технології у розслідування злочинів: сучасний стан і проблеми використання : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 256 с.
12. Саричев Ю.О. Інформаційно-аналітичне забезпечення як вид інформаційного забезпечення в системі державного управління. *Вісник НАДУ при Президентові України* (Серія «Державне управління»). 2017. № 3. С. 120-126.
13. Пугач А.О. Сутність процесу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної виконавчої влади в Україні. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_8_6
14. Коваленко А.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Національної поліції: теоретичний і практичний підхід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 250-254.
15. Бесчастний В.М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 32 с.
16. Лушер В.В. Поняття інформаційного забезпечення прокуратури України. *Форум права*. 2014. № 1. С. 338-341.

17. Ігонін Р.В. Поняття адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Адвокат*. 2011. № 1 (124). С. 36-40.
18. Спільник С.І. Інформаційно-аналітичне забезпечення кримінологічної діяльності державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <http://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/3/17.pdf>
19. Шорохова Г.М. Проблема вдосконалення інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів. Шоста міжнародна науково-практична конференція НАНР Економіко-правові виклики 2016 року (12 січня 2016 року). Львів : Національна академія наукового розвитку, 2016. Том 2. С. 184-186.
20. Василевич В. В. Кримінологічна політика України. монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.
21. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: підручник: учебник. У 3 кн. Кн. 3: Практична кримінологія. Київ: Ін Юре, 2008. 320 с.
22. Джужа О. М., Кирилюк А. В. Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні. *Право України*. 2003. № 12. С. 65–70;
23. Кальченко Т. Л. Проведення кримінологічних досліджень, їх методологія та джерела кримінологічної інформації. *Актуальні проблеми теорії та практики ОРД*: зб. наук. ст., спец. вип. № 4 присвяч. 75-річчю від дня народження відом. вченого проф. Б. І. Бараненка. Луганськ: РВВ Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. С. 241–248.
24. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с.
25. Джужа О. М., Орлов Ю. Ю. Аналіз загальнодержавних комплексних заходів запобігання злочинам в Україні. *Правове забезпечення діяльності міліції/поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід*: зб. наук. пр. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 136 с.

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.06>**Макода В.Є.***кандидат юридичних наук,**доцент кафедри цивільного права**Навчально-наукового інституту права**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ ЗАЯВ ПРО ВІДВІД СЛІДЧОМУ (СУДДІ) У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ НА АНАЛІЗІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Метою статті є дослідження питання, щодо підстав та порядку розгляду слідчим суддею заяви про відвід слідчого, який проводить досудове розслідування у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 1, 2 ст.80 КПК України за наявності підстав, передбачених статтями 75-79 цього Кодексу, слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, захисник, представник, експерт, спеціаліст, перекладач, секретар судового засідання зобов'язані заявити самовідвід. За цими ж підставами їм може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом.

Згідно з правовими позиціями, висловленими у рішеннях Європейського суду з прав людини (надалі ЄСПЛ), який констатує порушення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, ратифікованої Законом України від 17 липня 1997 року N 475/97-ВР (далі – Конвенція), де зазначено, що кожна людина при визначенні її громадянських прав і обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий роз-

гляд впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону.

Крім того, в рішенні ЄСПЛ «Мироненко і Мартенко проти України», зокрема у п. 66, зазначено, що згідно з усталеною практикою ЄСПЛ наявність безсторонності має визначатися, для цілей п. 1 ст. 6 Конвенції, за допомогою суб'єктивного та об'єктивного критеріїв. За суб'єктивним критерієм оцінюється особисте переконання та поведінка конкретного судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у даній справі. Відповідно до об'єктивного критерію визначається, серед інших аспектів, чи забезпечував суд як такий та його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності (див., зокрема, рішення у справах «Фей проти Австрії» та «Веттштайн проти Швейцарії»). У кожній окремій справі слід визначити, чи мають стосунки, що розглядаються, таку природу та ступінь, що свідчать про те, що суд не є безстороннім (див. рішення у справі «Пуллар проти Сполученого Королівства»).

Згідно з п. 12 висновку № 1 (2001) Консультативної ради європейських судів для Комітету ОСОБА_4 Європи про стандарти незалежності судових органів і незмінності суддів при винесенні судових рішень, у відношенні сторін в судовому розгляді судді повинні бути безсторонніми, тобто вільними від будь-яких зв'язків, упередженості, які впливають або можуть сприйматися як такі, що впливають на

здатність судді приймати незалежне рішення. Значення цього принципу виходить далеко за конкретні інтереси визначеної сторони в якому-небудь спорі. Судова влада повинна користуватися довірою не тільки зі сторони сторін в конкретному розгляді, але і зі сторони суспільства в цілому. І суддя повинен бути не тільки реально вільним від будь-якого невідповідного зв'язку, упередженості або впливу, але він повинен бути вільним від цього і в очах розумного спостерігача. Інакше довіру до незалежної судової влади буде підірвано. Як показує судова практика, сьогодні, слідчі судді розглядаючи заяви про відвід слідчого, не завжди задовольняють її. Так, детективами Управління внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України (надалі-УВК НАБУ) здійснюється досудове розслідування у кримінальному провадженні про вчинення провокації підкупу детективами НАБУ відносно адвоката, відповідальність за яке передбачено ст. 370 КК України. Потерпілий, у цьому кримінальному провадженні звернувся з заявою до суду про відвід детектива від участі у проведенні досудового розслідування. Ухвалою Солом'янського районного суду м. Києва від 05.02.2019р (справа № 760/30706/18) було задоволено заяву. Підставою для відводу детектива стало те, що під час досудового розслідування, були скасовані в судовому порядку за результатами розгляду скарг потерпілого 10 процесуальних рішень, які були ним винесені детективами. Крім цього, потерпілим було зафіксовано факт позапроцесуального спілкування детектива із заявницею, яка раніше надала згоду на співпрацю з детективами, відносно яких і проводиться досудове розслідування детективами УВК НАБУ.

На думку слідчого судді, це свідчить про існування сумнівів у потерпілого в об'єктивному розслідуванні детективом цієї справи та про упередженість і необ'єктивність його під час проведення досудового розслідування у даному кримінальному провадженні та які унеможливають у подальшому участь

детектива у здійсненні досудового розслідування.

У цьому ж кримінальному провадженні, потерпілий звертався з заявою про відвід детектива, але ухвалою Солом'янського районного суду м. Києва від 15.04.2020р (справа № 760/6430/20) у задоволенні заяви було відмовлено. Відмовляючи у задоволенні заяви, суд зазначив, що потерпілий, викладаючи підстави для відводу детектива, фактично не погоджується з процесуальними діями та прийнятими рішеннями детектива, а саме з постановою детектива про часткову відмову у задоволенні клопотання та постановою про закриття кримінального провадження, які були скасовані судом. Зазначені потерпілим підстави для відводу детектива не можуть свідчити про його упередженість під час здійснення досудового розслідування в даному кримінальному провадженні.

Також, підставами для задоволення заяви про відвід детектива на думку суду, є той факт, що під час проведення досудового розслідування, старшим групи детективів було винесено шість постанов про відмову у задоволенні клопотання потерпілого, які були в подальшому скасовані судом (ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 15.04.2020р (справа № 760/32244/19).

Під час проведення досудового розслідування у вчиненні кримінального правопорушення прокурором, відповідальність за яке передбачено ст. 370 КК України, слідчим не були виконані рішення слідчого судді, у зв'язку з чим, були внесені відомості до ЄРДР про вчинення слідчим кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачено ст. 382 КК України, крім цього судом були скасовані процесуальні рішення слідчого. Всі ці факти стали підставою для відведення слідчого від проведення досудового розслідування (Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 18.10.2019р (справа № 757/51851/19-к).

Слідчий суддя, суддя (судді), на розгляд яких передається кримінальне провадження або справа, визначається у порядку, вста-

новленому частиною третьою статті 35 КПК України. Якщо після задоволення відводів (самовідводів) неможливо утворити новий склад суду, то вирішується питання про передавання кримінального провадження до іншого суду в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Наслідки відводу слідчого, прокурора, захисника, представника, експерта, спеціаліста, перекладача визначені у статті 83 КПК України.

У разі задоволення відводу слідчого, прокурора у кримінальному провадженні повинні бути невідкладно призначені відповідно інший слідчий – керівником органу досудового розслідування або інший прокурор – керівником органу прокуратури.

Слід зазначити, що слідчий суддя розглядаючи заяву про відвід слідчого у якій потерпілим було зазначені аналогічні підстави для його відведення, які були зазначені в ухвалі Печерського районного суду м. Києва від 18.10.2019р (справа № 757/51851/19-к), відмовив у задоволенні заяви про відвід слідчого (Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 23.11.2021р (справа № 757/55345/21-к).

Щодо розгляду заяви про відвід слідчого судді під час досудового розслідування, то і тут судова практика різна. Зокрема підставами для відводу судді можуть стати скасовані рішення апеляційною інстанцією, які виносилися суддею у цьому кримінальному провадженні. У зв'язку з цим, суддя, який підлягає відведенню, вже має наперед сформований погляд у даному кримінальному провадженні, оскільки раніше ухвалила рішення в якому висловила свою думку щодо нецільності проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні, яке було скасовано у апеляційній інстанції (ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 05.12.2029р (справа № 757/32244/19, провадження № 1-ксс/760/15381/19).

Цікавим є рішення слідчого судді Вищого антикорупційного суду (надалі-ВАКС), яким було відмовлено у задоволенні заяви про відвід іншого слідчого судді. Так, в ухвалі ВАКС

від 22.07.2022 (справа № 991/8249/21, пров. № 1-ксс/991/2073/22) було зазначено, що у даному конкретному випадку не встановлено жодної обставини, як б викликала розумний, об'єктивно обґрунтований сумнів в неупередженості судді у зв'язку з розгляду ним в межах даного кримінального провадження другої заяви про самовідвід, поданої іншим суддею, з яким цей суддя у складі однієї колегії суддів розглядає по суті інше кримінальне провадження, яке пов'язане з цим кримінальним провадженням.

Слід зазначити, що слідчий суддя, у даному випадку розглядає заяву про відвід іншого судді, які на момент розгляду та винесення даного рішення, розглядають по суті інше кримінальне провадження, перебуваючи у складі колегії суддів, яке фактично пов'язано з даним кримінальним провадженням. Даний факт, може стати підставою для скасування майбутнього рішення суду.

Даний висновок, підтверджується Постановою ККС ВС від 11.08.2022р (справа № 708/638/19, пров. № 51-5267км19). Зокрема, скасовуючи вирок, колегія суддів зазначила, що закон визначає, що будь-яка участь судді у кримінальному провадженні під час досудового розслідування виключає його участь у цьому ж провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій, крім прямо передбачених законом виключень. Наведена норма закону не передбачає будь-якого розширеного тлумачення. Той факт, що колегія суддів апеляційного суду скасувала ухвалу слідчого судді виключно з процесуальних підстав, не може вважатися підставою для відступу від вимог закону, який не ставить недопустимість повторної участі судді в залежності від підстав прийняття судового рішення.

Зазначене узгоджується з правовою позицією Касаційного кримінального суду, викладеною у постановках від 18 лютого 2021 року (справа № 127/17123/19, провадження № 51-3517км20), від 30 червня 2022 року (справа № 679/999/18, провадження № 51-4531км21) та інших.

Відповідно до ст. 21 КПК України кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

Вимога законності складу суду в конкретному судовому провадженні спрямована на забезпечення права на справедливий суд, закріпленого в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. У практиці Європейського суду з прав людини недодержання вимог щодо складу суду визнається порушенням положень п. 1 ст. 6 цієї Конвенції, про необхідність розгляду справи незалежним і безстороннім судом, установленим законом[1].

Крім того, закон покладає на слідчого суддю, суддю процесуальний обов'язок заявити самовідвід за наявності підстав, передбачених ст.ст.75-76КПК. За цими ж підставами їм може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у кримінальному провадженні. У п.2.5 «Бангалорських принципів поведінки судді» (схвалені резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року) зазначається, що суддя заявляє самовідвід від участі в розгляді справи в тому випадку, якщо для нього не є можливим винесення об'єктивного рішення у справі, або в тому випадку, коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді[2].

Анотація

Статтю присвячено аналізу процесуального статусу та процесуальних функцій слідчого судді у кримінальному провадженні України, зокрема під час розгляду ним заяв про відвід слідчого від участі у проведенні досудового розслідування. Продемонстровано, що процесуальний статус слідчого судді, не завжди, належно і в повній мірі використовується суддею, під час розгляду ним заяв та скарг сторін кримінального провадження. Також автор, звертає увагу, що така підстава для відводу слідчого, як наявність інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості є «розпливчатим», не чітким і надають суду можливість по-різному трактувати цю норму права. Зазначається, що кожен конкретний випадок індивідуальний, всі кримінальні провадження мають різні обставини, тому і рішення про заявлення відводу слідчому судді, судді, прокурору, слідчому, дізнавачу, експерту та іншим учасникам процесу підозрюваний (обвинувачений) приймає (разом зі своїм захисником або самостійно) за своїм внутрішнім переконанням, оцінюючи всі ризики та реальну користь від подання такої заяви.

Не можна не погодитися з В. Горожановою, що кожен конкретний випадок індивідуальний, всі кримінальні провадження мають різні обставини, тому і рішення про заявлення відводу слідчому судді, судді, прокурору, дізнавачу, експерту та іншим учасникам процесу підозрюваний (обвинувачений) приймає (разом зі своїм захисником або самостійно) за своїм внутрішнім переконанням, оцінюючи всі ризики та реальну користь від такого клопотання[3].

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, не має права брати участі у цьому ж провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами[4].

Висновок:

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що у більшості випадків, слідчий суддя розглядаючи заяви про відвід слідчого під час досудового розслідування, є вільним у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених КПК України і на свій власний розсуд надає оцінку доводам заявника.

Для задоволення заяви про відвід слідчого необхідно надавати суду докази, які беззаперечно підтверджують упередженість слідчого, що унеможлиблює проведення ним повного, об'єктивного та всебічного досудового розслідування.

Автор також звертає увагу, що закон визначає, що будь-яка участь судді у кримінальному провадженні під час досудового розслідування виключає його участь у цьому ж провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій, крім прямо передбачених законом виключень. Наведена норма закону не передбачає будь-якого розширеного тлумачення. При цьому факт, коли колегія суддів апеляційного суду скасувала ухвалу слідчого судді виключно з процесуальних підстав, не може вважатися підставою для відступу від вимог закону, який не ставить недопустимість повторної участі судді в залежність від підстав прийняття судового рішення.

У разі заявлення відводу слідчому судді або судді, який здійснює судові провадження одноособово, його розглядає інший суддя цього ж суду, визначений у порядку, встановленому частиною третьою статті 35 цього Кодексу.

Ключові слова: кримінальне провадження, заява, відвід, досудове розслідування, неупередженість, закон, суд.

Makoda V.Ye. The procedure of considering the applications on the investigation (judge) in criminal proceedings.theoretical and practical aspects on the analysis of judicial practice

Summary

The article is devoted to the analysis of the procedural status and procedural functions of the investigating judge in criminal proceedings of Ukraine, in particular, during its consideration of the application on the investigator's departure from participation in the conduct of the pre-trial investigation. It has been demonstrated that the procedural status of the investigating judge is not always, properly and fully used by the judge, during his consideration of the applications and complaints of the parties to criminal proceedings. The author also points out that such grounds for the investigator's dismissal are unclear and give the court the opportunity to interpret this rule differently. It is noted that each specific case of individual, all criminal proceedings have different circumstances, so the decision to declare the case of the judge's investigation, why the prosecutor, investigator, expert and other participants in the process, the suspect (accused) accepts (together with his defender or independently) his internal conviction, assessing all risks and the real benefits of submitting such a statement.

The author also draws attention that the law determines that any participation of the judge in criminal proceedings during the pre-trial investigation excludes his participation in the same proceedings in the court of first, appeal and cassation, except for the exceptions expressly provided by law. The rule of law does not provide any extended interpretation. At that, the fact that the board of judges of the Court of Appeal canceled the decision of the investigating judge solely on procedural grounds, cannot be considered a ground for departure from the requirements of the law, which does not impermissible the repeated participation of the judge depending on the grounds of the decision of the court.

In the event of a claim by an investigating judge or a judge who is conducting a trial of one person, it shall be considered by another judge of the same court, determined in the procedure established by part three of Article 35 of this Code.

Key words: criminal proceedings, application, dismissal, pre-trial investigation, impartiality, law, court.

Список використаних джерел:

1. Постанова ККС ВС від 11.08.2022р (справа № 708/638/19) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105774931>
2. Олексієнко Ю.Г. «Проблематика в інституті відводу (самовідводу) судді, слідчого судді, суду та характеристика складових елементів інституту відводу в кримінальному процесі України. URL: https://court.gov.ua/userfiles/14_11_2014.

3. Горожанова В. Відводи у кримінальному процесі. Користь чи шкода? URL:<https://id-legalgroup.com/blog/otvodi-v-ygolovnom-processe--polza-ili-vred-viktoriya-gorojanova>
4. Попелюшко В. Слідчий суддя у кримінальному провадженні: процесуальний статус та процесуальні функції. *Право України*. 2013. № 11. С. 145-154.

Бурхан-Крутоус Л.А.

аспірант кафедри адміністративного права

Інституту права

ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права»

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ СУДДІВ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Публічно-правові процеси, які відбуваються в судовій системі та необхідність відкритості судових рішень постійно підвищують вимоги до пошуку нових сучасних інструментів удосконалення процесу формування суддівського корпусу та забезпечення його належного кваліфікаційного рівня з метою підтримання високого рівня авторитету системи правосуддя. Тому дане питання в суддівському врядуванні набуло особливого загострення у зв'язку із внесенням численних змін до чинного законодавства щодо судової гілки влади, оцінкою рівня професійної придатності, підвищенням дисциплінарної відповідальності суддів та іншими аспектами судової реформи. Зокрема, у Стратегії розвитку судової системи в Україні на 2021-2023 роки, затвердженої Радою суддів України, передбачається декілька напрямів подальшого розвитку правосуддя: незалежність та прозорість судової системи; підвищення професійного рівня корпусу суддів; підзвітність; електронне правосуддя [1] тощо. Водночас, жоден з вказаних напрямів не обходиться без завдань удосконалення кожного елементу діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Зокрема, в системі незалежності та прозорості роботи суддів передбачається використання індивідуальних PR-технологій, удосконалення механізму управління кар'єрою. У завданні стосовно підвищення кваліфікаційного рівня зростають інституційні можливості та роль Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, у підзвітності стратегічним питанням

виступає дотримання засад доброчесності суддів. Разом з тим ключові процеси у формування суддівського корпусу та забезпечення його належного кваліфікаційного рівня не знайшли свого якісного доктринального супроводження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В адміністративно-правовій науці вивченню проблем удосконалення діяльності органів публічної адміністрації присвячена велика кількість праць як вітчизняних так і зарубіжних науковців, наприклад, В. Б. Авер'янова, Д. М. Бахраха, Ю. П. Битяка, В. К. Колпакова, Т. О. Коломоєць, В. Я. Малиновського, Н. І. Матузова, Ю. Я. Якимова, а також багатьох інших. А окремі особливості адміністративно-правових засад діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України розглядалися в працях Н.В. Білоцерковця, Є.А. Бурмака, Д.Л. Вітюка, Р.В. Вітюка, В. О. Гацелюка, Р.В. Ігоніна, А.В. Костенка, В.А. Мазурка, О.М. Овчаренка, М.В. Оніщука, Г.П. Середи, В.В. Серединського, О.В. Тодощака, О.З. Хотинської-Нор, Н.Г. Шукліної, С.Г. Штогуна та ін. Проте багато питань, пов'язаних з проблемами визначення особливостей структури адміністративно-правового статусу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України все ще залишаються невирішеними. Проте достатньо питань, пов'язаних з проблемами функціонування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України все ще залишаються невирішеними.

Формування цілей. Метою статті є узагальнення науково-теоретичних підходів до

визначення проблем удосконалення організаційно-правових засад діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та надання відповідних пропозицій.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні майже відсутні праці з питань формування суддівського корпусу та забезпечення його належного кваліфікаційного рівня, що створює значні ризики несистемного підходу у формуванні єдиної стратегії управління суддівським корпусом і може мати наслідком невиконання завдань Стратегії розвитку судової системи в Україні. Питання формування суддівського корпусу та забезпечення його належного кваліфікаційного рівня достатньо активно обговорюється фахівцями протягом усього періоду формування і реформування вітчизняної судової гілки влади. Зрозуміло, що поява нових законодавчих положень, які скеровані європейською правовою традицією, значно підсилює інституційні спроможності незалежності судової системи. Внаслідок суттєвої модернізації судоустрою, більш складними і деталізованими стали процеси формування суддівського корпусу та забезпечення його належного кваліфікаційного рівня.

З набранням чинності Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 16 жовтня 2019 р. та окремих законів України стосовно діяльності органів суддівського врядування» склад Вищої кваліфікаційної комісії суддів України припинив здійснювати власні повноваження внаслідок чого діяльність ключового у питаннях формування суддівського корпусу та забезпечення його належного кваліфікаційного рівня зупинилася. Намагання Вищої ради правосуддя сформулювати новий склад були марними з низки причин. А вже 11 березня 2020 р. Конституційний Суд України виніс рішення в справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., «Про внесення змін до Закону Укра-

їни «Про судоустрій і статус суддів» та окремих законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 р., «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р., в якому, зазначив: «зміна частиною першою ст. 94 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кількісного складу та суб'єктів призначення членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України без запровадження відповідного перехідного періоду призвела до зупинення виконання конституційних функцій стосовно добору і оцінювання суддів, неможливості здійснення Вищою радою правосуддя її окремих конституційних повноважень, а також створила суттєві перешкоди для функціонування ефективного судочинства і в окремих випадках унеможливила реалізацію права кожного на доступ до правосуддя як вимог принципу верховенства права» [2, с. 44]. Отож події навколо Вищої кваліфікаційної комісії суддів України актуалізували дискусію щодо її статусу та його окремих складових.

З метою формулювання та визначення пріоритетних напрямів удосконалення організаційної діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України слід провести аналіз інформаційних, наукових публікацій фахівців, вчених щодо процесу формування суддівського корпусу, переведення суддів, а також забезпечення їх належного кваліфікаційного рівня; міжнародних проектів, учасниками яких є Вища кваліфікаційна комісія суддів України, а також проаналізувати окремі напрямки діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, які утворюють стратегічні завдання її розвитку та функціонування.

Одним із пріоритетних напрямів удосконалення процесу формування суддівського корпусу, переведення суддів, а також забезпечення їх належного кваліфікаційного рівня є впровадження міжнародних стандартів з підготовки суддівського корпусу. Розвиток організаційно-правових засад діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України передбачає якісні зміни та оновлення її органі-

заційної структури, підвищення ефективності функціонування на підставі прийняття і впровадження сучасних публічно-управлінських рішень, удосконалення матеріально-технічної бази і організації праці в усіх структурних підрозділах, спрямованих на реалізацію потреб судової системи у формуванні суддівського корпусу, переведенні суддів, а також забезпеченні їх належного кваліфікаційного рівня. З цією метою планується: сприяти професійному розвитку працівників Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; створити систему підвищення рівня кваліфікації суддівського корпусу; залучати до підготовки суддів та спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді досвідчених суддів та прокурорів і визнаних адвокатів; збільшити фінансування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; ініціювати внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з метою підвищення адміністративно-правового статусу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та удосконалення механізму спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді; вирішити питання соціального та матеріально-технічного забезпечення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [3, с. 139].

Таким чином, розвиток Вищої кваліфікаційної комісії суддів України є довгостроковим планом на основі проміжних цілей, які Вища кваліфікаційна комісія суддів України визначила з урахуванням стратегії розвитку судової гілки влади України. Реалізація передбачених в ньому стратегічних завдань та напрямків повинна стати імпульсом для ефективної діяльності публічного органу у відповідному секторі, застосування позитивного міжнародного досвіду та вдосконалення адміністрування [4, с. 179].

Відповідно до ст. 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Вища кваліфікаційна комісія суддів України є державним колегіальним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України. Між тим, положення Закону «Про судоустрій і статус суддів» не

визначають мети функціонування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, на відміну від усіх інших органів, що діють у системі органів судової гілки влади. Так, вказівка на мету, задля якої діє той або інший орган, є в законодавчих положеннях, що закріплюють статус Вищої ради правосуддя (ст. 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя»), Державної судової адміністрації України (ст. 151 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), Національної школи суддів України (ст. 104 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») і Служби судової охорони (ст. 161 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Фактично Вища кваліфікаційна комісія суддів України серед них є єдиним органом, мета функціонування якого стає зрозумілою лише в результаті системного аналізу повноважень, які на нього покладаються. Вони закріплені у ст. 93 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і у своєму взаємозв'язку вказують на провідну роль Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у процесі формування суддівського корпусу та забезпечення його належного кваліфікаційного рівня [5].

Відповідно до приписів Великої хартії суддів (Основоположних принципів), затверджені Консультативною радою європейських суддів 17 листопада 2010 р., зазначені процедури формування суддівського корпусу повинні забезпечуватись органом, відповідальним за гарантування незалежності суддів в якості гарантії такої незалежності. Консультативна рада європейських суддів вважає, що «будь-яке рішення, пов'язане з призначенням судді або з просуванням судді по службі, повинно ґрунтуватися на об'єктивних критеріях і прийматися незалежним органом, або має виходити з гарантій, що воно приймається виключно на підставі цих критеріїв» [6, с. 68]. Таким органом, у розумінні Консультативної ради європейських суддів, є «судова рада» – узагальнююча назва органу, яка уособлює різноманітні, зокрема за складом і функціями, органи різних держав,

відповідальних за забезпечення незалежності судової гілки влади в державі. Одними з перших завдань, виконання яких, на переконання Консультативної ради європейських суддів, повинна забезпечувати «судова рада» визначено добір та призначення суддів, просування суддів по службі та їх оцінювання. Незалежність у призначенні та просуванні суддів по службі, вважає Консультативна рада європейських суддів, є визначальною для підтримки незалежності судової влади.

З наведеного вище випливає, що Вища кваліфікаційна комісія суддів України за своїм функціональним призначенням у розумінні міжнародних інституцій є органом, що відповідає ознакам «судової ради». Хоча «класичним» втіленням останньої в Україні є Вища рада правосуддя.

Таким чином, в Україні модель функціонування «судової ради» відрізняється власною особливістю, проявом якої є існування двох окремих органів, відповідальних за формування кадрової політики в сфері судової влади, які іменуються органами суддівського врядування, – Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вища рада правосуддя. Така національна специфіка неодноразово ставала предметом уваги та критики міжнародних інституцій. Зокрема, у 2007 р. Венеційська Комісія, надаючи висновок щодо проєктів законів про судоустрій і про статус суддів, ініційованих Президентом України, вказувала, що «немає потреби в окремій Вищій кваліфікаційній комісії та її повноваження необхідно передати Вищій раді юстиції, більшість якої складають судді» [7, с. 18].

Сповідуючи послідовно свою позицію, в 2015 р. Венеційська Комісія знову звернула увагу, що «їх паралельне існування як окремих органів замість спеціалізованих підрозділів Вищої ради правосуддя утворює дуже складну систему, що формує дуалізм в адміністративному управлінні судової системи та підвищує ризик виникнення збігів та конфліктів. Однак це питання політики, обраної українською владою». Зрештою, в 2019 р.

Венеційська Комісія зазначила наступне: «Усі органи, які наділені відповідними повноваженнями суддівського врядування, повинні бути створені та функціонувати відповідно до чинних міжнародних стандартів для судових рад. У своїх численних висновках Венеційська Комісія наполягала на тому, що система судового врядування повинна бути узгодженою та рекомендувала дещо спростити структуру органів суддівського врядування в Україні, зокрема, щодо паралельного існування Вищої ради правосуддя, яка є конституційним органом, і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яка має свою правову основу тільки в законодавстві. Висновок про відповідність Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за своїм функціональним спрямуванням рисам судової ради та вказівка стосовно поширення на цей орган «міжнародних стандартів для судових рад» мають надзвичайно важливе значення для удосконалення його правового статусу. Першочергово це стосується складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Сучасні виклики і актуальні проблеми судової реформи в Україні. Зокрема, чинні норми Закону «Про судоустрій і статус суддів» не передбачають жодних обмежень чи квот за професійною ознакою (приналежністю) представників юридичної професії в складі Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

У той же час, відповідно до рекомендацій, викладених у Висновку Консультативної ради європейських суддів № 10 (2007) про судову раду на службі суспільству (21-23 листопада 2007 р.), судова рада може складатися або повністю з суддів, або мати змішаний склад. В останньому випадку Консультативна рада європейських суддів вважає, що для запобігання будь-якому маніпулюванню або неналежному впливу, значна більшість членів мають бути суддями, обраними іншими суддями [8]. Аналогічне бачення викладено Комітетом Міністрів Ради Європи у Рекомендації CM/Rec(2010)12, п. 46 якої передбачає, що орган влади, що приймає рішення стосовно

формування суддівського корпусу, повинен бути незалежним від законодавчої та виконавчої гілок влади. Для гарантування незалежності такого органу щонайменше половина його членів мають становити судді, обрані самими ж суддями [9]. У такому випадку очевидно, що зазначений стандарт, який втілено відносно Вищої ради правосуддя, повинен бути втілений і стосовно Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Отже, незважаючи на значні досягнення у формуванні суддівського корпусу, переведенні суддів, а також підтриманні їх належного кваліфікаційного рівня Вища кваліфікаційна комісія суддів України має певні труднощі, як організаційного так і правового характеру. Аналіз вищевикладених положень дозволив сформулювати декілька пропозицій організаційного характеру стосовно вдосконалення організаційно-правової діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. До організаційного блоку слід віднести наступні пропозиції: необхідність збільшення фінансування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, покращення її матеріально-технічної бази; необхідність розроблення національних стандартів професійного навчання кандидатів на посаду судді, підвищення рівня кваліфікації суддів і навчання працівників апаратів судів; залучати до підготовки суддів і спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді досвідчених практиків з числа суддів, прокурорів, адвокатів тощо.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України має більше спільного із категоріями «управління», «організація». Але цілковитого значення адміністрації ні один орган суддівського врядування сьогодні не набуває, оскільки участь у роботі органів суддівського врядування беруть частково й судді. Органи суддівського врядування становлять Вища рада правосуддя та Вища кваліфікаційна комісія суддів. Зокрема, відповідно до ст. 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом публічної влади та

суддівського врядування [10]. А державним колегіальним органом суддівського врядування, що на постійній основі функціонує в системі правосуддя України, є Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Ст. 131 Конституції України передбачено, що Вища рада правосуддя складається з двадцяти одного члена, з яких десять обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двох – призначає Президент України, двох – обирає Верховна Рада України, двох – обирає з'їзд адвокатів України, двох – обирає всеукраїнська конференція прокурорів, двох – обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ [11].

Внаслідок внесених змін дискреція ключових кадрових повноважень була переміщена в бік Вищої ради правосуддя. Оскільки Вища кваліфікаційна комісія суддів є «фільтром» кандидатів на посади суддів у суди, а отже концентрується ключовий вплив на кадрові процеси добору, призначення та звільнення суддів у Вищій раді правосуддя. На наше переконання, утвердження незалежності в судових органах потребує підсилення ролі органів суддівського самоврядування на кадрових процедурах.

Таким чином, положення Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і окремих законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 р. мають бути переглянуті стосовно кадрових повноважень Вищої ради правосуддя.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України відповідно до ч. 1 ст. 92 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» є державним колегіальним органом суддівського врядування, що на постійній основі діє в системі правосуддя України. Вища кваліфікаційна комісія суддів України окрім іншого забезпечує втілення функції професійності, тобто, супроводження виконання суддею обов'язку, підвищення фахового рівня і створення умов для професійного зростання в судових органах шляхом участі в різноманітних заходах,

курсах і тренінгах, моніторинг систематичності підвищення кваліфікації. Зрозуміло, що формування судового корпусу професійними суддями є першочерговим завданням не лише Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, а і всієї системи судового адміністрування, в числі інших кадрових інститутів.

На відміну від Вищої ради правосуддя, фактично всі повноваження Вищої кваліфікаційної комісії суддів за своїм характером належать до кадрових. Але, С. В. Ніколайчук зіставляє адміністративну природу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та органів виконавчої влади в її класичному розумінні, стверджуючи про наявність інших спільних функцій оперативно-виконавчої, нормотворчої, юрисдикційної, оперативного керівництва та орієнтування [12, с. 7]. З цим важко не погодитись, однак формування суддівського корпусу, переведення суддів, а також підтримання їх належного кваліфікаційного рівня є основною метою діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, а її предметом, як видно безпосередньо із назви, є судова кваліфікація. Оцінювання якості діяльності судді, на переконання В. Рядінської та О. Карпушової, є невід'ємним складником роботи з кадрами та інноваційним інструментом у системі адміністрування в судах [13, с. 216].

Отже, роль Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яка провадить безпосередні процедури оцінювання суддів, відмічається як вузлова в системі кадрового адміністрування. Кваліфікаційне оцінювання – це встановлена законодавством процедура визначення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України здатності судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді або оцінювання відповідності судді займаній посаді за визначеними законом критеріями [14, с. 76]. Кваліфікаційне оцінювання включає складення іспиту, дослідження досьє та проведення співбесіди [15, с. 295]. Принциповим процедурним аспектом у діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України

є оцінка здатності чинити правосуддя як на етапі відбору суддів, так і після призначення їх на посади. Скажімо, кваліфікаційне оцінювання може проводитися щодо судді у зв'язку з накладенням дисциплінарного стягнення в разі застосування дисциплінарного стягнення до судді. Метою здійснення кваліфікаційного оцінювання у зв'язку з накладенням дисциплінарного стягнення є підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді після проходження ним курсу підвищення кваліфікації, а підставою є рішення органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів [16, с. 26-27].

Слушну точку зору озвучує Д. Ю. Шпенюк, згідно з якою основна роль Вищої кваліфікаційної комісії суддів в організації діяльності судів полягає в забезпеченні повного і своєчасного комплектування цих судів високопрофесійним, компетентним та незалежним суддівським корпусом, забезпеченні дотримання суддями дисципліни, вимог щодо несумісності та дотримання вимог законодавства в процесі відправлення правосуддя [17, с. 103].

Синергія кадрових відносин, діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері формування суддівського корпусу та забезпечення його належного кваліфікаційного рівня та нормативно-правових актів, якими регулюється судове адміністрування в частині реалізації кадрової функції, виявляється в кадрових процесах або процедурах. Відмінність термінів «процеси», «процедури» має суто формалістичний характер, виходячи з того, що процедуру вважають більш деталізованим описом дій. Суддівське самоврядування, що спрямоване на утвердження незалежності як окремого судді, так і системи судової гілки влади в цілому, є відмінним від класичного уявлення організаційних процедур управління, що було властиве ще радянській системі судоустрою.

Отже, механізм формування суддівського корпусу та забезпечення його належного кваліфікаційного рівня передбачає вплив різних за своєю структурою внутрішніх інституцій

як самоврядних (органи суддівського самоврядування), так і квазіадміністративних «напівсамоврядних» (органи суддівського врядування). Узагальнюючи ідею самоврядування, слід виокремити одразу декілька властивих їй ознак: колегіальність у прийнятті рішень, прийняття рішень виключно суб'єктами, компетенція яких поширюється на предмет відносин, колективна (спільна) відповідальність усіх членів органу самоврядування тощо. В Україні функціонує багато суб'єктна модель організації суддівського самоврядування.

Висновки. Таким чином, існує відмінність реалізації функції формування суддівського корпусу та забезпечення його належного кваліфікаційного рівня суддівського врядування та самоврядування: забезпечення захисту прав та інтересів суддів органами самоврядування має «профспілкову» природу, за якою судді забезпечують захист суддів. Водночас Вища кваліфікаційна комісія суддів

України здійснює процедури, які позбавлені конфлікту кадрових інтересів. Вища кваліфікаційна комісія суддів України має більше спільного із категоріями «управління», «організація». Але цілковитого значення адміністрації жоден орган суддівського врядування сьогодні не набуває, оскільки участь у роботі органів суддівського врядування частково беруть і судді. Внаслідок внесених змін до законодавства щодо судоустрою і статусу суддів, пов'язаних із повноваженням Вищої ради правосуддя стосовно призначення та звільнення з посад членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, дискреція ключових кадрових повноважень була переміщена в бік органів суддівського врядування. А оскільки Вища кваліфікаційна комісія суддів є своєрідним «фільтром» кандидатів на посади суддів у суди, то зосереджується ключовий вплив на процеси формування суддівського корпусу та забезпечення його належного кваліфікаційного рівня.

Анотація

У статті здійснено аналіз напрямків удосконалення організаційно-правових засад діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Проведено аналіз інформаційних, наукових публікацій фахівців, вчених щодо процесу формування суддівського корпусу, переведення суддів, забезпечення їх належного кваліфікаційного рівня, міжнародних проектів, учасниками яких є Вища кваліфікаційна комісія суддів України, а також проаналізовано окремі напрямки діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, які створюють стратегічні завдання її функціонування. Сформульовано низку пропозицій щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. До даного блоку зроблені наступні пропозиції: необхідність збільшення фінансування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, покращення її матеріально-технічної бази; необхідність розроблення національних стандартів формування суддівського корпусу, переведення суддів, забезпечення їх належного кваліфікаційного рівня; залучати до підготовки суддів та спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді досвідчених практиків з числа суддів, прокурорів, а також адвокатів тощо. Організаційно-правова діяльність Вищої кваліфікаційної комісії суддів України повинна відбиватися за наступними блоками: цільового блоку, елементами якого є мета, завдання, функції і принципи діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; структурно-організаційного блоку, який складається з норм, що визначають: структуру Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; порядок здійснення публічного управління Вищою кваліфікаційною комісією суддів України; порядок організації її фінансово-господарської діяльності; порядок внесення змін і доповнень до Регламенту Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; підстави та порядок припинення її діяльності; компетенції, яка включає предмети відання і повноваження Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у справі формування суддівського корпусу, пере-

ведення суддів, забезпечення їх належного кваліфікаційного рівня; юридичної відповідальності формування суддівського корпусу, переведення суддів, забезпечення їх належного кваліфікаційного рівня, як публічної установи, та її працівників, як державних службовців.

Ключові слова: адміністративно-правовий статс, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, кваліфікаційний рівень, організаційна структура, організаційно-правові засади, публічне управління, суддівський корпус, суддівське врядування, судове адміністрування, управлінський вплив.

Burkhan-Krutous L.A. Challenges of improving the organizational and legal principles of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine

Summary

The article analyzes the directions of improving the organizational and legal principles of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine. Analysis of information, scientific publications of specialists, scientists on the process of formation of a judge corps, transfer of judges, ensuring their proper qualification level, international projects, which are participants of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine, and also analyzed certain directions of activity Strategic tasks of its functioning. A number of proposals for improving the organizational and legal principles of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine have been formulated. The following proposals are made to this block: the need to increase the financing of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine, to improve its material and technical base; the need to develop national standards for the formation of a judicial building, the transfer of judges, to ensure their proper qualification level; involve in the preparation of judges and special training of candidates for the position of judges of experienced practitioners from among judges, prosecutors, as well as lawyers, etc. The organizational and legal activity of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine should take place according to the following blocks: the target block, the elements of which are the purpose, tasks, functions and principles of activity of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine; structural and organizational block, which consists of norms that determine: the structure of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine; the procedure for exercising public administration of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine; the order of organization of its financial and economic activity; the procedure for making changes and additions to the Regulation of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine; grounds and procedure for termination of its activity; competencies, which includes the subjects of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine in the case of the formation of a judicial corps, the transfer of judges, to ensure their proper qualification level; legal responsibility for the formation of a judicial corps, transfer of judges, ensuring their proper qualification level, as a public institution and its employees as civil servants.

Key words: Administrative and legal stats, High Qualifications Commission of Judges of Ukraine, Qualification Level, Organizational Structure, Organizational and Legal Principles, Public Administration, Judicial Corps, Judicial Governance, Judicial Administration, Management Impact.

Список використаних джерел:

1. Про Стратегію розвитку судової системи в Україні на 2021-2023 роки : Указ Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Мандичев Д. В. Місце Вищої Кваліфікаційної Комісії суддів та Вищої Ради Правосуддя в організації роботи господарських судів. *Право і Безпека*. 2017. № 2. С. 43-47.
3. Хотинська-Нор О. З. Актуальні питання кваліфікаційного оцінювання суддів в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 137-145.

4. Чегренець Н. В. Судова реформа в Україні : кваліфікаційне оцінювання суддів – до і після реформи. *Правові горизонти*. 2016. № 2. С. 177-181.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/1402-19>.
6. Охотницька Н. В. Становлення судової системи України (1991-2012 рр.) : історико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 212 с.
7. Ватаманюк Л. Національне законодавства про судоустрій і статус суддів: проблема практичної реалізації міжнародних стандартів. *Судова влада в Україні та інших державах : історія та сучасність (аспекти права) : матеріали Сьомої Всеукраїнської наук.-теорет. інтернет-конференції (м. Львів, 25 травня 2018 р.)*. Львів: Ліга-Прес, 2018. 231 с.
8. Європейська хартія про закон «Про статус суддів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236.
9. Стратегія державної кадрової політики на 2012–2020 роки, схвалена Указом Президента України від 1 лютого 2012 р. № 45/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/2012>.
10. Про Вищу раду правосуддя Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
11. Конституція України : Основний закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL.: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>.
12. Ніколайчук С. В. Адміністративно-правовий статус Національної школи суддів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 16 с.
13. Рядінська В., Карпушова В. Кваліфікаційна атестація суддів в Україні як необхідна умова забезпечення принципу незалежності судової влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 214-218.
14. Касторська Л. К. Адміністративно-правові аспекти діяльності вищої кваліфікаційної комісії суддів з приводу проведення конкурсу та атестації суддів: теорія та практика. *Юридична Україна*. 2020. № 10. С. 76-77.
15. Вітюк Д. Л., Вітюк Р. В. Проблеми формування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України в умовах нової судової реформи. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 293-298.
16. Цуркан М. І. Професійна компетентність у процедурах добору на посаду судді та кваліфікаційного оцінювання суддів. *Слово Національної школи суддів України*. 2018. № 4. С. 22-34.
17. Шпенюв Д. Ю. Вища кваліфікаційна комісія суддів у системі суб'єктів управління службою суддів в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 10. С. 100-106.

Буднікова В.В.

*студентка юридичного факультету
Сумський національний аграрний університет*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПУСТОК У ВОЄННИЙ ЧАС

Постановка проблеми. Початок повномасштабної війни на території України 24 лютого 2022 року вимушено та суттєво змінив підхід законодавця до регулювання трудових правовідносин в Україні, що знайшло своє підґрунтя у статті 64 Основного Закону нашої держави, в якій закріплено: «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [5]. Так, на підставі Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII [12] в Україні 24 лютого 2022 р. було введено режим воєнного стану, яким було обмежено в тому числі і конституційні права. У березні 2022 р. Верховна Рада України у зв'язку з введенням воєнного стану ухвалила Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX (далі Закон) [11], який діятиме протягом дії воєнного стану та втратить чинність після його скасування. Закон значно розширює правові межі роботодавця в трудових відносинах у період дії воєнного стану, водночас суттєво обмежуючи трудові права та гарантії працівників. Проблемними видаються питання щодо регулювання відпусток у воєнний час.

Питання законодавчого регулювання трудових відносин в період воєнного стану виникли для України в такому масштабі вперше після Другої світової війни. Тому вважаємо, що зараз назріла потреба у вирішенні багатьох проблем, пов'язаних із нормативним регулюванням відносин між роботодавцем та працівником щодо гадання відпусток у такий складний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового регулювання трудових відносин набула значного поширення у вітчизняній науковій літературі. Різні її аспекти представлено в наукових розвідках С. Запари, М. Бару, Н. Болотіної, Д. Дєдова та ін. У юридичних дослідженнях досліджується проблема частково розглядалася у працях таких вчених-юристів, як: В. Андріїва, В. Венедіктова, Г. Чанишевої, М. Іншина, О. Процевського, С. Вишновецької та інших.

Однак проблема правового регулювання відпусток в умовах воєнного часу є новою і малодослідженою в науковому дискурсі. Окремі її аспекти представлено в наукових працях вітчизняних авторів: Д. Кисельова, К. Мітусової, Л. Могилевського, С. Бондар, С. Бортника та інших (особливості регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану), Є. Подорожнього (надання щорічної відпустки науково-педагогічним працівникам під час воєнного стану) тощо.

Доцільно зазначити, що не до кінця розкритими залишаються питання правового регулювання відпусток в умовах воєнного стану, який є чинним на сьогодні.

Мета статті полягає в поглибленому вивченні змін та особливостей правового регулювання відпусток в Україні в умовах воєнного стану, розробці та формулюванні власних теоретичних висновків та пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання відпусток.

Реалізація означеної мети передбачає необхідність розв'язання низки завдань, а саме:

1) уточнити сутність базових понять: «воєнний стан» та «відпустка» в законодавчій

базі та теоретичних доробках українських авторів;

2) охарактеризувати основні зміни яких зазнало чинне законодавство щодо реалізації права на відпустку у зв'язку зі збройної агресією країни-«сусіда» на території нашої держави;

3) визначити проблемні питання в контексті правового регулювання відпусток в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. В Україні 24 лютого 2022 р. на підставі Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII [12] був введений режим воєнного стану.

В контексті дослідження сутності та змісту правового режиму воєнного стану, беремо до уваги наукові положення С. Бортника, який акцентує увагу на тому, що, по-перше, воєнний стан є особливим правовим режимом, що встановлюється на території всієї держави або в окремих її регіонах; по-друге, внаслідок його введення органи державної влади набувають спеціальних повноважень щодо запобігання загрозам або відсічі збройної агресії проти держави; по-третє, введення воєнного стану неминуче призводить до обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень; по-четверте, в країні настає особливий правовий період [2, с. 109].

Окрім того, тлумачення поняття «воєнний стан» представлено у законах України «Про правовий режим воєнного стану» [12] та «Про оборону України» [10].

У березні 2022 р. Верховна Рада України у зв'язку з уведенням воєнного стану ухвалила Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX [11], який діятиме протягом дії воєнного стану та втратить чинність після його скасування.

Новим Законом запроваджено низку змін в організацію трудової діяльності, змінено порядок застосування деяких норм Кодексу законів про працю України, визначено осо-

бливості регулювання трудових відносин працівників усіх установ, підприємств та організацій незалежно від форм власності та виду діяльності, а також осіб, які працюють за трудовим договором із фізичними особами [2, с. 107].

Війна внесла значні корективи у стан і розвиток трудових відносин. Як виявилось, чинне законодавство у сфері трудових відносин зовсім не адаптоване до таких умов, які склались на сьогодні.

Безумовно, у зв'язку із запровадженням у країні воєнного стану змін зазнали й такі важливі правові інститути трудового права, як робочий час і час відпочинку. Зміни торкнулися особливостей встановлення та обліку робочого часу та часу відпочинку. Тож, в межах даної публікації, вважаємо доцільним зацентрувати увагу на дослідженні правового регулювання такого правового інституту, як час відпочинку, а саме розкрити особливості правового регулювання відпусток працівників в умовах воєнного стану як одного з найважливіших трудових прав людини.

Відповідно до статті 45 Конституції України кожен, хто працює, має право на відпочинок [5]. Це право забезпечується наданням працюючій людині щотижневого відпочинку та щорічної оплачуваної відпустки, а також встановленням скороченого робочого дня для окремих професій та виробництв і скороченої тривалості роботи у нічний час.

Слід погодитись із науковим поглядом Л. Корольчук, яка слушно зазначає, що відпочинок – це психоемоційний стан людини, спрямований на відновлення, збереження працездатності трудящих за трудовим договором [6, с. 86]. Одним із видів відпочинку в даному випадку є відпустка.

В науковому дискурсі дефініція «відпустка» здебільшого розуміється як «встановлена чинним законодавством, колективним договором (трудовим контрактом) певна кількість календарних днів безперервного відпочинку, що надається роботодавцем працівнику із оплатою або без, на умовах збе-

реження його місця роботи (посади) на цей час» [8].

Відпустка, відповідно до статті 45 Основного Закону нашої держави, є невід’ємним правом кожного працюючого українця. Більш детально зміст даних положень розкривається у статті 74 Кодексу законів про працю України відповідно до якого громадяни, які перебувають у трудових відносинах з установами, організаціями чи підприємствами незалежно від форм власності, виду діяльності чи галузевої належності або ж працюють за трудовим договором у фізичної особи мають право на щорічну (основну та додаткову) відпустки зі збереженням місця роботи (посади) і заробітної плати на період тривалості відпустки» [5].

Тож, у нормах чинного законодавства закріплено, що відпустка є важливим правом кожної працюючої людини, за допомогою якої вона може відновити свої сили для здійснення подальшої ефективної та якісної трудової діяльності [6, с. 436].

В Україні існує п’ять видів відпусток. Три з них роботодавець зобов’язаний надати на прохання співробітника або за певних обставин. Ще у двох випадках він має право не надавати відпустку.

Варто зазначити, що відповідно до Закону України «Про відпустки» [8] існують такі види відпусток, а саме:

1) щорічні відпустки: основна відпустка (ст. 6); додаткова відпустка за роботу зі шкідливими та тяжкими умовами праці (ст. 7); додаткова відпустка за особливий характер праці (ст. 8); інші додаткові відпустки, передбачені законодавством;

2) додаткові відпустки у зв’язку з навчанням (ст. 13-15);

3) творчі відпустки (ст. 16);

4) соціальні відпустки: відпустка у зв’язку з вагітністю та пологами (ст. 17); відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (ст. 18); відпустка у зв’язку з усиновленням дитини (ст. 18); додаткова відпустка працівникам, які мають дітей або

повнолітню дитину – особа з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи (ст. 19);

5) відпустки без збереження заробітної плати (ст. 25, 26).

Законодавством, колективним договором, угодою та трудовим договором можуть встановлюватися інші види відпусток.

Водночас, порядок та особливості надання відпусток працюючим українцям змінився із початком війни в Україні та набранням чинності Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX [11], який на період дії воєнного стану обмежує конституційні права і свободи людини і громадянина відповідно до статей 43, 44 Конституції України.

Зокрема, статтею 12 цього Закону закріплено, що під час дії воєнного стану тривалість щорічної основної оплачуваної відпустки становить 24 календарні дні. До того ж роботодавець має право відмовити працівнику у наданні будь-якого виду відпусток окрім відпустки у зв’язку з вагітністю та пологами, а також відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), за умови, якщо працівник залучений до виконання робіт на об’єктах критичної інфраструктури [11].

В свою чергу у коментарі Міністерства економіки України до вказаного Закону уточняється: якщо тривалість щорічної основної відпустки працівника становить понад 24 календарні дні, різниця днів відпустки не втрачається, а повинна надатися після закінчення строку дії воєнного стану.

Вважається, що зняття обмежень щодо тривалості щорічної відпустки для педагогічних і науково-педагогічних працівників на період воєнного стану є одним із оптимальних варіантів оптимізації трудових відносин в цій категорії працівників.

До того ж, деякі пільгові категорії працівників мають право на отримання щорічної відпустки за власним бажанням та зручний для них час. До таких категорій, як зазначає С. Бортник [2, с. 115] належать:

- 1) неповнолітні (особи до 18 років);
- 2) особи з інвалідністю;
- 3) одинокі матері чи батьки, які самостійно виховують дитину;
- 4) дружина (чоловік) військовослужбовця;
- 5) ветерани війни або інші особи, які мають особливі досягнення перед Батьківщиною;
- 6) особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [13].

У пункті 4 статті 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [11] також зазначено, що під час дії воєнного стану роботодавець може надати працівнику на його прохання відпустку без збереження заробітної плати без обмеження строку, встановленого ч. 1 статті 26 Закону України «Про відпустки» [9].

Що стосується працівників, які виїхали за межі території України або набули статусу внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), відповідно до пункту 4 статті 12 цього закону, за заявою працівника роботодавець обов'язково повинен надати йому відпустку без збереження заробітної плати тривалістю, зазначеною в заяві, якщо вона не перевищує 90 календарних днів, не зараховуючи час перебування у відпустці до стажу роботи, що надає працівникові право на щорічну основну відпустку, відповідно до пункту 4 частини першої статті 9 Закону України «Про відпустки» [9].

Відповідно на період воєнного стану законодавець фактично обмежив право працівників на отримання відпустки, яка гарантована статтею 45 Конституції України, а також положенням КЗпП та інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, що, виходячи із статті 64 Основного 437 Закону є виправданим, оскільки нею передбачено, не можуть бути обмежені права і свободи, закріплені у статтях 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

Таким чином, в умовах воєнного стану законодавчою базою для регулювання тру-

дових відносин є Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», в якому закріплено, що норми законодавства про працю щодо відносин, що регулюються ухваленим Законом, не застосовуються, а окремі конституційні права громадян можуть бути обмежені протягом усього періоду дії воєнного стану.

Даний закон також визначає основні аспекти правового регулювання відпусток в умовах воєнного стану, однак, породжує деякі протиріччя між заналізованими вище документами, а саме Кодексом законів про працю України та Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», інтенсифікуючи актуальність законодавчої діяльності за окресленим напрямом та впорядкування механізмів регулювання взаємодії працівників і роботодавців шляхом подальшого дослідження проблематики та вдосконалення чинного законодавства з урахуванням реалій сьогодення та потреб найближчого майбутнього.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, Україна, як сучасна правова, соціальна, демократична держава, докладає максимум зусиль для забезпечення конституційного права громадян на відпустку в умовах воєнного стану. Зміни, які відбулися в правовому регулюванні трудових відносин під час воєнного стану є вимогою часу, і громадяни мають усвідомлювати, що обмеження їх прав, викликане необхідністю організації протидії військовій агресії, є тимчасовим і спрямованим на мінімізацію спричиненої нею шкоди.

На основі аналізу Конституції України, Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», Кодексу законів про працю, Закону України «Про відпустки» розкрито особливості правового регулювання відпусток у воєнний час, а також з'ясовано низку проблемних питань, а саме: у пункті 2 статті 1 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» зазначено, що на період

дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина відповідно до статей 43, 44 Конституції України, однак, стаття 45 Конституції України залишається поза увагою законодавця; у статті 12 цього ж нормативно-правового акту необхідно уточнити, що різниця днів відпустки, якщо вона перевищує 24 дні, не втрачається, а має бути надана після закінчення дії воєн-

ного стану; додаткового роз'яснення потребує механізм компенсації відпустки у випадку розірвання трудових правовідносин із працівником до закінчення режиму воєнного стану.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в розкритті особливостей регулювання дистанційної роботи в умовах воєнного стану.

Анотація

У статті висвітлено проблему правового регулювання відпусток в умовах воєнного стану в Україні.

Уточнено сутність поняття «воєнний стан» та його особливості в контексті регулювання трудових відносин загалом та забезпечення права на відпустку зокрема. З'ясовано, що воєнний стан є особливим правовим режимом, що встановлюється на території всієї держави або в окремих її регіонах і неминуче призводить до обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень; внаслідок введення якого органи державної влади набувають спеціальних повноважень щодо запобігання загрозам або відсічі збройної агресії проти держави, а в країні настає особливий правовий період.

Здійснено аналіз теоретичних доробків вітчизняних авторів, дотичних до теми пошуку з метою з'ясування сучасного стану проблеми правового регулювання відпусток в умовах воєнного стану та узагальнення рекомендацій щодо удосконалення цього процесу.

Проаналізовано положення Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», акцентуючи увагу на реалізації права на відпустку під час дії на території країни воєнного стану, а також положення Конституції України (1996), Кодексу законів про працю (1971), Закону України «Про відпустки» (1996) на основі яких розкрито особливості правового регулювання відпусток у воєнний час.

Досліджено окремі трудові права працівників, які обмежуються законодавством під час дії воєнного стану, та їх наслідки для обох сторін трудових правовідносин, а також основні недоліки правового регулювання відпусток в умовах воєнного стану.

Запропоновано шляхи удосконалення та доповнення до чинного трудового законодавства, що регламентує питання трудових правовідносин працівників усіх форм власності та видів діяльності щодо регулювання відпусток у воєнний час.

Ключові слова: *трудові взаємовідносини, право, воєнний стан, регулювання, відпустки.*

Budnikova V.V. Legal regulation of leave in war time

Summary

The article highlights the problem of legal regulation of vacations under martial law in Ukraine.

The essence of the concept of «martial law» and its features in the context of regulating labor relations in general and ensuring the right to vacation in particular have been clarified. It was found that martial law is a special legal regime established on the territory of the entire state or in some of its regions and inevitably leads to the restriction of the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen, legal entities with an indication of the period of validity of these restrictions; due to the introduction of which, state authorities acquire special powers to prevent threats or repulse armed aggression against the state, and a special legal period begins in the country.

An analysis of the theoretical works of domestic authors related to the topic of the search was carried out with the aim of clarifying the current state of the problem of legal regulation of vacations under martial law and summarizing recommendations for improving this process.

The provisions of the Law of Ukraine «On the Organization of Labor Relations in the Conditions of Martial Law» are analyzed, focusing on the exercise of the right to vacation during the period of operation on the territory of the country under martial law, as well as the provisions of the Constitution of Ukraine (1996), the Code of Labor Laws (1971), the Law of Ukraine «About vacations» (1996), on the basis of which the peculiarities of the legal regulation of vacations in wartime are disclosed.

The separate labor rights of employees, which are limited by legislation during martial law, and their consequences for both sides of the labor relationship, as well as the main shortcomings of the legal regulation of vacations under martial law, have been studied.

Ways of improving and supplementing the current labor legislation, which regulates the issue of labor relations of employees of all forms of ownership and types of activity regarding the regulation of vacations in wartime, are proposed.

Key words: *labor relations, law, martial law, regulation, holidays.*

Список використаних джерел:

1. Бондар С. С., Цімоха Р. Р. Законодавче регулювання трудових взаємовідносин в умовах сьогодення. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. № 5(23) 2022. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5\(23\)-321-231](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5(23)-321-231) (Дата звернення: 02.08.2022).
2. Бортник С. М. До питання про особливості правового регулювання трудових правовідносин в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2 (97). С. 106-117. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.2.09>.
3. Запара С. І. Захист права на працю: теоретичні засади становлення та розвитку : монографія. Суми : видавництво Сумського національного аграрного університету, 2013. 379 с.
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/conv#Text> (Дата звернення: 01.08.2022).
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/conv#Text> (Дата звернення: 01.08.2022).
6. Корольчук Л. Право на соціальні відпустки: науково-теоретичний аспект. *Підприємництво, господарство і право*, 2018. № 9. С. 85-90.
7. Лега О. В., Яловека Л. В., Прийдак Т. Б. Відпустка: види, порядок надання, методика розрахунку та облікові аспекти. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/46.pdf (Дата звернення: 01.08.2022).
8. Подорожній Є. Проблема надання щорічної відпустки науковопедагогічним працівникам під час воєнного стану. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року)*. Кривий Ріг, 2022. 498 с. С. 435-437.
9. Про відпустки. Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр#Text> (Дата звернення: 01.08.2022).
10. Про оборону країни : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 24.10.2022).
11. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20/conv#Text> (Дата звернення: 02.08.2022).

12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 24.10.2022).
13. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. БД «Законодавство України» ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12> (дата звернення: 24.10.2022).

Москаленко В.П.

*студент юридичного факультету
Сумський національний аграрний університет*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДОМНОЇ ТА ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ

Постановка проблеми. Виклики останніх років, пов'язані із уникненням поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, а також наслідки розгортання воєнних дій російської федерації в Україні активізували таку форму трудової зайнятості, як надомна та дистанційна робота.

Велика кількість підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності опинилися під загрозою припинення фінансово-господарської діяльності. За таких обставин роботодавці прагнуть знайти способи уникнення загроз банкрутства, що в тому числі змушує їх шукати дієвих гнучких інструментів регулювання трудових відносин із працівниками.

Питання збереженості працездатного населення щодня загострюються в різних регіонах України, а також відноситься до тих, які складають інтереси держави і суспільства. Тому, беручи до уваги актуальність проблеми, існує потреба вивчення окремих аспектів правового регулювання надомної та дистанційної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теперішній час проблемам щодо удосконалення правового регулювання надомної та дистанційної форми зайнятості присвячують свої наукові роботи такі автори, як В.Я. Буряк, І.М. Ваганова, С.В. Вишновецька, О.О. Герасименко, Н.Д. Гетьманцева, У.Є. Гузар, О.О. Демченко, А.С. Ділігул, С.І. Запара, Ю.Ю. Кліменко, І. Г. Козуб, Л.В. Котова, Н.В. Кохан, М.Ю. Кузнецова, І.В. Лагутіна, М.В. Луцик, Я.А. Малихіна,

К.Ю. Мельник, А.О. Мовчан, В.Ю. Нікіфоров, Т.М. Підлубна, С.О. Погрібний, С.Г. Рудаківа, Я.В. Свічкарьова, О.Г. Середа, О.А. Ситницька, О.В. Соїч, Л. В. Щетініна, А. В. Юдин та інші. При цьому, зважаючи на обставини останніх років, дана тема викликає науковий інтерес та потребує додаткового вивчення.

Постановка завдання дослідження. З огляду на зазначене, метою статті є аналіз правових новацій щодо трудових відносин в частині організації надомної та дистанційної роботи в умовах воєнного стану на підприємствах, організаціях, установ незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також виявлення проблем у даних формах зайнятості та пошук шляхів оптимізації та нормативного удосконалення надомної та дистанційної роботи.

Виклад основного матеріалу. Однією із особливостей сьогодення є бажання та необхідність для окремих категорій працівників здійснювати свою трудову діяльність дистанційно, переважно з дому, використовуючи сучасні телекомунікаційні пристрої. Наслідки COVID-19, а також воєнної агресії спонукали багатьох роботодавців додатково організувати робочі місця на дому. В такий спосіб низка фахівців може здійснювати свою трудову діяльність дистанційно, з дому, використовуючи сучасні телекомунікаційні пристрої. Подібні можливості з позитивного боку оцінюють не лише працівники (особливо ті, які мають дітей, а останніх в умовах дистанційного навчання не має з ким залишити, і яким не потрібно їхати до офісу, харчуватись у їдальнях, тощо), а й власне роботодавців, які

не зважаючи на кризовий характер існуючих особливостей виробництва та сервісу, мають можливість продовжувати свою діяльність.

Так чи інакше, подібні види зайнятості, незважаючи на всі переваги, знаходяться на етапі формування, зокрема в частині захисту трудових прав громадян, які здійснюють трудову діяльність дистанційно або працюючи на дому.

Надомна та дистанційна роботи, здається отримали додатковий поштовх для розвитку. І це пов'язане не лише із воєнним станом. Згідно до даних IWG Global Workspace Survey від International Workplace Group встановлено, що гібридна робота є рішенням скороченням поточних витрат, оскільки компанії готуються до несприятливих економічних умов. В ході опитування стало відомо, що 91% вищих фінансових керівників вважають, що рецесія неминуча, а понад третину (36%) очікують на неї протягом року, 97% уже скорочують витрати більш ніж на 10% у рамках підготовки. Таким чином, увага звертається на області, де компанії можуть почати коригувати свої витрати, відкриваючи численні переваги для своїх співробітників і бізнесу [1].

Аналіз понять «надомна» та «дистанційна» праця дозволив зробити наступні узагальнення. Одне із найвдаліших визначень «надомна праця», на нашу думку, зробила А.С. Ділігул у своїй науковій праці, а саме: «...різновид гнучкої зайнятості, яка передбачає кваліфіковану або не кваліфіковану трудову діяльність особи, яка не має жорсткої прив'язки до матеріальних об'єктів, що розміщені за місцем розташування роботодавця, у тому числі в режимі on-line із застосуванням сучасних засобів та видів телекомунікацій, що дозволяє підтримувати безпосередній контакт у різних приміщеннях або містах» [2].

Нажаль точної статистики щодо кількості людей в Україні, які дистанційно працюють, поки немає. Але зазначені процеси у сфері «дистанційної зайнятості» вже впливають на соціально-трудова сферу, адже під їх впливом змінюється як структура, так і зміст соціаль-

но-трудова відносин між роботодавцем та робітником.

Зокрема, вплив різних факторів на соціальний та економічний стан суспільства в світі, призвело до появи ряду інновацій в нестандартних графіках робочого часу в частині «дистанційної зайнятості».

У 2002 році Європейським Союзом прийнято рамкову угоду про дистанційну роботу від 16 липня 2002 р. (FRAMEWORK AGREEMENT ON TELEWORK) (далі – Рамкова угода) [3].

Відповідно до статті 2 Рамкової угоди передбачено, що дистанційна робота це форма організації та/або виконання роботи, з використанням інформаційних технологій, на підставі трудового договору/відносин, за якими робота, що зазвичай виконується в приміщеннях роботодавця, здійснюється за межами цих приміщень на регулярній основі. Ця угода стосується «дистанційних-працівників». Дистанційний працівник є будь-яка особа, яка виконує дистанційну роботу, як визначено вище.

Також, відповідно до статті 7 Рамкової угоди встановлено, що всі питання по техніці праці, відповідальності і витрати чітко визначаються до початку дистанційної роботи. За загальним правилом відповідальність несе роботодавець щодо забезпечення, встановлення та обслуговування обладнання, необхідного для організації дистанційної роботи, якщо тільки дистанційний працівник не використовує власне обладнання. Якщо дистанційна робота виконується на регулярній основі, роботодавець компенсує або покриває витрати, безпосередньо спричинені роботою [3].

Розглянемо хронологію розвитку нормативно-правових актів чинного законодавства у трудовій сфері в частині надомної та дистанційної роботи.

Так, більш детальніше поняття надомної праці викладено у Конвенції Міжнародної організації праці про надомну працю № 177 від 20 червня 1996 р. (далі – Конвенція № 177) [4].

Відповідно до статті 1 Конвенції № 177 встановлено, що терміном «надомна праця» означає робота, яку особа, що називається надомником, виконує: за місцем її мешкання або в інших приміщеннях на її вибір, але не у виробничих приміщеннях роботодавця; за винагороду; з метою виготовлення товарів або надання послуг згідно із вказівками роботодавця, незалежно від того, хто надає обладнання, матеріали або інші ресурси, що використовуються, якщо тільки ця особа не має такого ступеня автономії та економічної незалежності, який необхідний для того, щоб вважати її незалежним працівником відповідно до національного законодавства чи судових рішень [4].

Також, у нашій державі регулювання традиційної надомної праці спостерігається у Положенні про умови праці надомників, затверджене постановою Держкомпраці СРСР та Секретаріату ВЦРПС від 29 вересня 1981 р. № 275/11 – 99 (далі – Положення № 275/11 – 99) [5].

Відповідно до пункту першого Положення № 275/11 – 99 встановлено, що надомниками вважаються особи, які уклали трудовий договір із підприємством про виконання роботи вдома особисто з матеріалів і з використанням знарядь та засобів праці, виділених роботодавцем або придбаних за рахунок його коштів, а також із власних матеріалів та з використанням особистих механізмів й інструментів із дозволу керівництва [5].

Проведеним аналізом встановлено, що Положення № 275/11 – 99 не містить жодного механізмів реалізації правил та стандартів а також не закріплюється відповідальність роботодавця за порушення чи обмеження в реалізації надомниками їх трудових прав.

Крім того, ситуація яка сталася неочікувано для усього людства, що змінила ситуацію у всьому світі через поширення корона вірусної хвороби (COVID-2019), та змусила вдаватися до екстреного вирішення проблем щодо організації форм праці.

Тому, у 2020 році законодавцем були проведені зміни до деяких законодавчих актів,

а саме: Законом України «Про внесення змін, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням корона вірусної хвороби (COVID-2019)» від 30 березня 2020 року № 540 було внесено доповнення до Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) відносно трудового договору, в частині застосування поняття дистанційної (надомної) роботи та гнучкого режиму робочого часу [6].

В подальшому, 4 лютого 2021 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 04 лютого 2021 року № 1213-IX [7], яким врегульовані деякі питання у сфері дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу.

Відповідні зміни до КЗпП України внесені в частині доповнення статтями 60¹ «Надомна робота» та 60² «Дистанційна робота», а також внесено зміни до статті 20 «Гнучкий режим робочого часу».

В результаті відповідних змін стаття 60 КЗпП України осучаснилась та почала налаштовувати гнучкий робочий час для працівників. Також, законодавцем вказані зміни внесені до Закону України «Про охорону праці» 14 жовтня 1992 року № 2694-ХІІ [8].

Відповідно до статті 60¹ Кодексу законів про працю України встановлено, що надомна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником за місцем його проживання або в інших визначених ним приміщеннях, що характеризуються наявністю закріпленої зони, технічних засобів (основних виробничих і невиробничих фондів, інструменту, приладів, інвентарю) або їх сукупності, необхідних для виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт або функцій, передбачених установчими документами, але поза виробничими чи робочими приміщеннями роботодавця [6].

Відповідно до статті 60² Кодексу законів про працю України встановлено, що дистанційна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією власника або уповноваженого ним органу, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [6].

В ході дослідження даного питання було проведений аналіз прийнятих рішень судами різних інстанцій та встановлено, що в період воєнного стану з'явилась перша судова практика щодо трудових відносин між роботодавцем та працівниками. Згідно рішення суду від 18.08.2022 у справі № 279/1611/22 стало відомо, що при наявності загрози для життя за здоров'я працівника, внаслідок чого роботодавець немає можливості гарантувати безпеку останнього, відсутність можливості виконувати вказану роботу дистанційно – є підставою для призупинення дії трудового договору навіть при наявності бажання працівника і далі продовжувати працювати на свій власний ризик [9].

При цьому, в ході проведення аналізу нововведень в частині надомної та дистанційної роботи до чинного законодавства встановлено, що з метою врегулювати зазначеного питання законодавцем за аналогією закону використовувалися міжнародні нормативно-правові акти, а саме: Конвенцію Міжнародної організації праці про надомну працю № 177, Рекомендацію Міжнародної організації праці щодо надомної праці № 184 [10]; Положення № 275/11 – 99 та нормативно-правові акти Кодексу законів про працю України.

Серед позитивних змін до КЗпП України можна виділити розмежування дистанційної та надомної роботи, як самостійних форм праці і надання визначення цим правовим поняттям. Крім того, законодавець намагається врегулювати правовідносини між працівником і роботодавцем щодо запроваджених нововведень шляхом закріплення базових положень до Кодексу законів про працю України.

Також, новацією є те що законодавцем приймається в обов'язок роботодавцю до початку роботи узгодити із працівником спосіб поінформування останнього про наявність на робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, та можливі наслідки їх впливу на здоров'я відповідно до законодавства і колективного договору – під підпис. Ознайомлення працівників з наказами (розпорядженнями), повідомленнями, іншими документами роботодавця щодо їхніх прав та обов'язків допускається з використанням визначених у трудовому договорі засобів електронних комунікаційних мереж з накладенням удосконаленого електронного підпису або кваліфікованого електронного підпису. Також, роботодавець у разі потреби надає працівникові необхідні для виконання роботи обладнання та засоби, а також рекомендації щодо роботи з ними. Інформування може здійснюватися у формі дистанційного інструктажу або шляхом проведення навчання безпечним методам роботи на конкретному технічному засобі.

У разі, якщо будуть прийняті нові працівники на дистанційну роботу, роботодавцю слід взяти до уваги вимоги, запроваджені Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01 липня 2022 року № 2352-IX [11].

Так, при укладенні трудового договору про дистанційну роботу, роботодавець повинен до початку роботи узгодити із працівником спосіб поінформування останнього про: місце роботи (інформація про роботодавця, у тому числі його місцезнаходження), трудову функцію, яку зобов'язаний виконувати працівник (посада та перелік посадових обов'язків), дату початку виконання роботи; права та обов'язки, умови праці; правила внутрішнього трудового розпорядку або умови встановлення режиму роботи, тривалість робочого часу і відпочинку, а також про положення колективного договору (у разі його укладення); організацію професійного навчання

працівників (якщо таке навчання передбачено); тривалість щорічної відпустки, умови та розмір оплати праці; процедуру та встановлені КЗпП України строки попередження про припинення трудового договору, яких повинні дотримуватися працівник і роботодавець [11].

Також, існують позитивні фактори оформлення працівників на дистанційну форму праці. До позитивних ознак працівника і роботодавця можна віднести (не витрачається час на дорогу до місця роботи й назад, виконує роботу в зручний для себе час та місці; не потрібно орендувати додаткові площі для дистанційних працівників, забезпечувати їх робочими місцями, а часто й обладнанням).

Про те, в ході аналізу встановлено, що до ризикових факторів можна віднести проблему з професіями працівників, які задіяні в технологічних лініях у різних галузях промисловості. Наприклад, професії технічного та технологічного напрямку повинні відповідати вимогам чинного законодавства.

Зокрема, «працівник-надомник» не має право самостійно змінювати без згоди роботодавця своє робоче місце, а поставлені завдання (роботу) зобов'язаний виконувати за місцем проживання. При цьому, рішення роботодавця про відмову в наданні згоди на зміну робочого місця з ініціативи працівника, законодавцем не зобов'язано надавати в письмовому вигляді з обґрунтованим фактами.

В результаті чого, нововведення, які врегулювати трудові відносини в частині дистанційної роботи можуть супроводжуватися виникненням трудових спорів між роботодавцями та робітниками.

Оскільки, звужено вплив профспілок у своїй діяльності, виникає ризик зловживання своїми правами з боку роботодавця, наприклад, без обґрунтування причин розірвати трудовий договір з працівником.

Також, однією із проблем організації дистанційної та надомної роботи є те, що у виробничому процесі існує ряд робіт, які не можливо в силу певних обставин виконувати вдома чи на необлаштованому робочому місці.

Крім того, одним із важливих факторів, що мають стимулюючий характер є матеріальна мотивація за виконану роботу при дистанційній зайнятості. Законодавцем не врегульовані деякі питання у сфері дистанційної роботи щодо форми оплати праці, яка являється невід'ємною частиною системи мотивації для будь-якого виробничого підприємства. Одними з основних форм оплати праці є відрядна та погодинна форми оплати. В умовах воєнного стану через значну кількість неоднорідних господарських операцій складно провести нормування таких операцій та оцінити виконану роботу відповідно до результатів їх праці.

Окремі роботодавці, які оформили робітників на дистанційну зайнятість відмовляються від погодинної форми оплати праці, у зв'язку з відсутності належного контролю у виробничому процесі, обліку робочого часу та інших процедурних питань.

У своїх наукових роботах А.С. Ділігул формулює поняття соціального захисту надомних працівників як «...цілеспрямовану діяльність держави, яка виражається у створенні умов, за яких буде забезпечено належну реалізацію гарантій соціально-економічного характеру, що спрямовуються на забезпечення якісного процесу трудової діяльності, а також для подальшого особистого та професійного розвитку надомних працівників» [2]. Погоджуючись із сказаним, зауважимо, що в умовах воєнного стану надомна чи дистанційна робота є одним з оптимальних способів забезпечення робочим місцем працівників і збереження бізнесу.

Загалом розвиток «дистанційної зайнятості» є одним із інструментів більш гнучкого регулювання ринку праці в частині мобільності робочої сили в умовах воєнного стану. Існує необхідність проведення зважених заходів щодо формування культури відносин між дистанційними, надомними працівниками і роботодавцями.

Зміна фокусу трудових відносин, розширення сфери «гнучкої» зайнятості створює на

наш погляд додаткові перспективи для розвитку цього питання, що може розвинути у розробку окремого закону України «Про дистанційну та надомну працю».

Висновки.

Таким чином, узагальнюючи наведене, слід зазначити, що в останні роки дистанційна та надомна роботи набули суттєвого розвитку, що позначилося в тому числі і в законотворчих ініціативах. Поряд із цим, останні зміни в законодавстві не вирішують всі проблемні

питання, що виникають у зв'язку із застосуванням даних видів зайнятості. Залишаються відкритими питання обліку надомної та дистанційної роботи, її нормування, організація надомної та дистанційної роботи із використанням сучасних інформативних технологій та іншою необхідною технікою. Та не дивлячись на окремі проблеми дистанційної та надомної праці, можна назвати її однією із актуальних та своєчасних зайнятості в умовах сьогодення.

Анотація

У статті здійснюється аналіз правових новацій щодо трудових відносин в частині організації надомної та дистанційної роботи в умовах воєнного стану на підприємствах, організаціях, установах незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також виявлення проблем у дистанційній роботі та розробка пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства у трудовій сфері. Також, розглянуто основні фактори, що стимулюють розвиток та запровадження такої форми у військовий час на території України. У подальшому правові новації трудових відносин дистанційної роботи дозволять сформулювати сучасні етапи соціально-економічного розвитку регіонів України. Крім того, встановлено основний вплив запровадження роботодавцями дистанційної роботи в частині можливостей та наявних ризиків розвитку дистанційної зайнятості в умовах воєнного стану.

Зазначено, що в останні роки дистанційна та надомна роботи набули суттєвого розвитку, що позначилося в тому числі і в законотворчих ініціативах. Поряд із цим, останні зміни в законодавстві не вирішують всі проблемні питання, що виникають у зв'язку із застосуванням даних видів зайнятості. Залишаються відкритими питання обліку надомної та дистанційної роботи, її нормування, її соціальний захист, дисциплінарної відповідальності працівників надомної та дистанційної роботи, організація надомної та дистанційної роботи із використанням сучасних інформативних технологій та іншою необхідною технікою. Також, доцільно зазначити перелік посад, які за своєрідністю своєї діяльності не можуть бути залучені до праці в умовах воєнного стану на підприємствах, організаціях, установах незалежно від форм власності, в тому числі: виду діяльності чи галузевої належності. Та не дивлячись на окремі проблеми дистанційної та надомної праці, можна назвати її однією із актуальних та своєчасних зайнятості в умовах сьогодення.

Ключові слова: дистанційна та надомна робота, зайнятість, робоче місце працівника, воєнний стан.

Moskalenko V.P. Problems of implementation of labor relations under the conditions of marital state in Ukraine

Summary

The article analyzes legal innovations regarding labor relations in terms of the organization of home and remote work in the conditions of martial law at enterprises, organizations, institutions regardless of the forms of ownership, type of activity and branch affiliation, as well as identifying problems in remote work and developing proposals for improving the current legislation in the labor sphere. Also, the main factors that stimulate the development and introduction of such a form during

the war on the territory of Ukraine are considered. In the future, legal innovations in labor relations of remote work will allow to form modern stages of socio-economic development of the regions of Ukraine. In addition, the main impact of the introduction of remote work by employers in terms of opportunities and existing risks of the development of remote employment in the conditions of martial law has been established.

It is noted that in recent years remote and home work has gained significant development, which has also affected legislative initiatives. Along with this, the latest changes in the legislation do not solve all the problematic issues that arise in connection with the use of these types of employment. The issues of accounting for home and remote work, its regulation, social protection, disciplinary responsibility of home and remote work workers, organization of home and remote work with the use of modern information technologies and other necessary equipment remain open. Also, it is advisable to specify the list of positions that, due to the nature of their activity, cannot be involved in work in the conditions of martial law at enterprises, organizations, institutions, regardless of the forms of ownership, including: type of activity or industry affiliation. Despite the individual problems of remote and homework, it can be called one of the most relevant and timely forms of employment in today's conditions.

Key words: remote and homework, employment, the employee's workplace, martial law.

Список використаних джерел:

1. THE TRENDS SHAPING WORK IN 2022: HYPER FLEXIBILITY / URL: <https://old.iwgpplc.com/MediaCentre/Article/iwg-cfo-survey-2022-cost-cutting-prioritised-as-recession-looms>.
2. Правове регулювання надомної праці за трудовим законодавством України / URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5020/aref_Dilihul_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
3. FRAMEWORK AGREEMENT ON TELEWORK URL: https://resourcecentre.etuc.org/sites/default/files/2020-09/Telework%202002_Framework%20Agreement%20-%20EN.pdf.
4. Конвенцію Міжнародної організації праці про надомну працю № 177 від 20 червня 1996 р. / URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_327#Text.
5. Особливості надомної та дистанційної роботи в умовах карантину / URL: <https://wiki.legallaid.gov.ua/index.php/>
6. Кодекс законів про працю в Україні: Кодекс України від 10.12.1971 р. № 322-VIII / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 04 лютого 2021 року № 1213-IX / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text>.
8. Закону України «Про охорону праці» 14 жовтня 1992 року № 2694-XII / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>.
9. Рішення суду від 18.08.2022 у справі № 279/1611/22 / URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105810619>.
10. Рекомендацію Міжнародної організації праці щодо надомної праці № 184 / URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_100#Text.
11. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01 липня 2022 року № 2352-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 2352-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text>.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.10>

Тітова О.С.

к.е.н., завідувач кафедри іноземних мов

Юридичного інституту

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

titova.olena@kneu.edu.ua

ORCID 0000-0001-9378-0904

Тітова В.М.

к.п.н., доцент, професор кафедри іноземних мов

Юридичного інституту

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана,

titova.valentyna@kneu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-5904-3940>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Освіта є однією із найважливіших сфер в кожній державі, незалежно від правової системи. Тому правове регулювання освітньої сфери, її належне адміністрування відіграє надзвичайну роль для кожної держави. Водночас, якість освіти напряму залежить від належного управління вказаною сферою. У зв'язку із вказаним, державна політика в сфері освіти як сфери публічного адміністрування набуває надзвичайно важливого значення на сьогодні.

Стан дослідження. Питання публічного адміністрування у сфері освіти в Україні було предметом дослідження багатьох вчених, а саме В.Б. Авер'янова, Г.В. Атаманчука, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, В.В. Галунька, В.М. Гаращука, І.С. Гриценка, Є.В. Додіна, О.О. Дрозда, Д.М. Лук'янця, С.В. Ківалова, Т.О. Коломоєць, М.Н. Курка, О.В. Кузьменка, Я.В. Лазура, Р.С. Мельника, М.В. Савчина, Ю.О. Тихомирова, В.Г. Чорної, О.Н. Ярмиша та ряду інші. Водночас, комплексного дисертаційного дослідження за вказаною темою науковцями за останні роки проведено не було.

Виклад основного матеріалу. Проведення зваженої державної політики у будь-

якій сфері суспільного життя сприяє розвитку такої сфери, в тому числі сфери освіти.

Водночас, необхідно відмітити, що на сьогодні в правовій доктрині існує велика кількість різних підходів вчених до визначення державної освітньої політики. Разом з тим визначення вказаного поняття в законодавстві не закріплено.

Якщо розглядати поняття державної політики у сфері освіти, то необхідно підкреслити, що в енциклопедії освіти вказано, що державна освітня політика є «відповіддю на суспільні потреби, вимоги, дії або бездіяльність інших суб'єктів освітньої політики, цілеспрямований, відносно стабільний офіційний курс уряду та підпорядкованих йому установ, спрямований на забезпечення функціонування системи освіти» [1, с. 623].

Разом з тим, А.М. Колодій розглядає державну освітню політику – як належним чином організовану діяльність, систему заходів, направлену на управління сферою освіти з метою її цілісного функціонування і розвитку, це концентроване вираження ідеологічних та соціальних принципів [2, с. 136–137].

Крім того, Л. Р. Наливайко вважає, що така є частиною всієї політики держави, яка

направлена на вирішення завдань в освітній сфері, забезпечення потреб особи у сфері освіти та наповнення органів державної влади відповідними кваліфікованими кадрами для розвитку держави [3, с. 6].

Як бачимо, на сьогодні немає єдиного комплексного визначення державної політики у правовій доктрині.

Водночас, вважаємо, що державною освітньою політикою є визначена відповідними компетентними органами державної влади спланована діяльність держави, направлена на регулювання сфери освіти і подальший розвиток освіти.

Є.В. Красняков висловив слушну думку про те, що держава створює та впроваджує відповідну освітню політику шляхом проведення відповідної модернізації галузі освіти, визначення її головних засад та цілей і так далі [4, с. 148].

Г. Є. Стасюк підкреслює, що визначення державної політики у сфері освіти в Україні повинне охоплювати наступні етапи: визначення її завдань та мети і строків їх реалізації; розроблення методів та форм відповідної діяльності; призначення відповідних осіб, які можуть виконати поставлені завдання [5, с. 41].

Також підтримуємо думку Я.О. Тицька, яка полягає в тому, що державною освітньою політикою є діяльність відповідних органів державної влади у сфері визначення та впровадження стратегічних планів в освіті, що сприяє розвитку освіти для задоволення потреб суспільства і так далі.

Також до ознак державної освітньої політики у правовій доктрині відносять наступні ознаки: вона є частиною всієї державної політики; у здійсненні такої політики залучені відповідні спеціальні органи державної влади; така політика обов'язково врегульована в законодавстві і повинна здійснюватися виключно на підставах і в порядку, визначених законодавством; направлена на розвиток освітньої сфери в державі; її ціллю є в першу чергу задоволення потреб суспільства [6].

Водночас, ряд науковців вважають, що на сьогодні в Україні освітня державна політика не вирішує ряд проблем, які на сьогодні існують в освіті.

Для прикладу, на думку У. М. Парпана, на сьогодні існують наступні проблеми в освітній сфері, не вирішені державною політикою: відсутність інноваційного розвитку в багатьох навчальних закладах України;

досить обмежене використання у сфері освіти сучасних технологій; недосконалість кадрів, а також його низька динаміка оновлення;

відсутність заохочення до здобуття вищої освіти в Україні іноземців; неналежність системи оцінювання якості освіти та ряд інших проблем [4, с. 149].

Відповідні проблеми потребують нагального вирішення. Для вирішення вказаних проблем необхідним є розроблення ефективної державної політики, в тому числі й правової освітньої політики.

Така, вчений Ю.О. Ващук підкреслює, що в Україні така політика є важливим елементом процесу розвитку і перетворення держави в правову [7, с. 30].

Так, на сьогодні основні засади, які встановлюють завдання та правової політики в освітній сфері закріплені у відповідних законодавчих актах, таких як концепціях або стратегії, розроблені органами державної влади. Наприклад, до таких належить Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» до 2029 р.

Я. О. Тицька, до основних завдань правової державної освітньої політики, які здатні подолати проблеми у освітній галузі відносить наступні: «формування механізму інноваційного розвитку навчальних закладів, підвищення конкурентоспроможності суб'єктів освітньої діяльності, зростання обсягів реалізації освітньої продукції» [8, с. 55].

На нашу думку, правова політика у сфері освіти – є однією із найважливіших напрямків державної освітньої політики і має відповідати

постійним змінам в суспільстві, державі; бути направленою на вирішення основні проблеми в освітній сфері та мати підтримку серед громадян (адже тільки так забезпечується ефективне впровадження такої політики).

Проте, на сьогодні в Україні стан правової політики у освітній сфері не відповідає сучасним тенденціям розвитку суспільства.

Так, Р. Г. Щокін вказує на те, що на сьогодні існує недостатня ясність такої державної політики, декларативність, не врахування такою політикою існуючих проблем та відсутність шляхів їх досягнення державою [8, с. 43]. Так, в законодавстві не розроблено чітких стратегій розвитку системи освіти, неналежним чином регулюється питання застосування сучасних технологій для розвитку освіти.

Крім того на сьогодні в Україні освітня політика не забезпечує якості освіти. Показником вказаного є те, що на сьогодні освіта, здобута в Україні не цінується на світовому рівні.

Тому важливим напрямом розвитку освітньої політики є збільшення міжнародного співробітництва в освітній сфері з такими міжнародними організаціями та установами як ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Європейським Союзом, Радою Європи та іншими.

Важливими напрямами державної освітньої політики є такі як реформування освіти шляхом розробки стратегій розвитку національної освіти; адаптація законодавства у сфері державної політики до міжнародних законодавчих актів у вказаній сфері.

Зокрема, відповідні стратегії у сфері освіти повинні передбачати наступне:

план оновлення структури освіти, державних органів у її сфері; план закріплення концепції «освіти протягом життя»;

план впровадження у навчальний процес інноваційних технологій; план забезпечення інформатизація освіти;

вдосконалення інформаційно-ресурсного забезпечення всіх навчальних закладів;

впровадження системи національного моніторингу процесу освіти;

план підвищення рівня кваліфікації працівників освіти та інші заходи.

При цьому, потрібно враховувати, що відповідно до Конституції України, Україна є соціальною державою, тому державна політика в галузі вищої освіти повинна включати наступні напрямки:

підвищення якості вищої освіти;

підвищення можливостей громадян для доступу до вищої освіти;

впровадження рівних умов здобуття освіти громадянами;

надання державою відповідних пільгових кредитів громадянам для здобуття ними вищої освіти;

забезпечення відповідного балансу структури щодо обсягів підготовки відповідних спеціалістів з вищою освітою, що відбувається у вищих навчальних закладах державної та комунальної форм власності;

надання певних соціальних гарантій певним особам, які навчаються у вищих навчальних закладах.

Разом з тим, для можливості впровадження якісної державної політики, важливим є формування одностайного підходу до розуміння поняття державної освітньої політики. Тому важливим є закріпити визначення такої державної освітньої політики на законодавчому рівні.

Зокрема, вважаємо, що таке визначення необхідно закріпити в Законі України «Про освіту», а саме під державною освітньою політикою необхідно розуміти визначену відповідними компетентними органами державної влади сплановану діяльність держави, направлену на регулювання сфери освіти і подальший розвиток освіти.

Висновки. Таким чином, на сьогодні в Україні відсутні ефективні механізми державної політики у сфері освіти. Вказане в тому числі пов'язане із відсутністю єдиного підходу до зазначеного поняття в правовій доктрині та не закріплення такого поняття на законодавчому рівні.

Тому на сьогодні важливим питанням для України є впровадження дієвих механізмів

державної політики, в тому числі адаптація такої політики до європейського досвіду.

В першу чергу такими дієвими механізмами є розробка стратегій розвитку освіти, оновлення законодавчої бази, яка відповідає сучасним тенденціям і потребам освітньої сфери, закріплення визначення поняття державної політики на законодавчому рівні.

На нашу думку, важливими моментами, на які слід звернути в стратегіях щодо розвитку

освіти, які необхідно розробити на законодавчому рівні, є наступні: необхідним на сьогодні створенням та реалізація освітніх моделей, впровадження інновацій в процес навчання, проведення всебічної інформатизації процесу навчання; необхідним є врахування соціальних чинників і створення умов вільного доступу до освіти громадянами; змінити підходи до формування кадрів у сфері освіти.

Анотація

У даній статті розкрито засади державної політики в сфері освіти.

Визначено, правова політика у сфері освіти – є однією із найважливіших напрямків державної освітньої політики і має відповідати постійним змінам в суспільстві, державі; бути направленою на вирішення основні проблеми в освітній сфері та мати підтримку серед громадян (адже тільки так забезпечується ефективно впровадження такої політики).

На сьогодні в Україні стан правової політики у освітній сфері не відповідає сучасним тенденціям розвитку суспільства.

Важливим напрямом розвитку освітньої політики є збільшення міжнародного співробітництва в освітній сфері з такими міжнародними організаціями та установами як ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Європейським Союзом, Радою Європи та іншими.

Важливими напрямками державної освітньої політики є такі як реформування освіти шляхом розробки стратегій розвитку національної освіти; адаптація законодавства у сфері державної політики до міжнародних законодавчих актів у вказаній сфері.

Відповідні стратегії у сфері освіти повинні передбачати наступне: план оновлення структури освіти, державних органів у її сфері; план закріплення концепції «освіти протягом життя»; план впровадження у навчальний процес інноваційних технологій; план забезпечення інформатизація освіти; вдосконалення інформаційно-ресурсного забезпечення всіх навчальних закладів; впровадження системи національного моніторингу процесу освіти; план підвищення рівня кваліфікації працівників освіти та інші заходи.

На сьогодні важливим питанням для України є впровадження дієвих механізмів державної політики, в тому числі адаптація такої політики до європейського досвіду.

Дієвими механізмами державної політики в сфері освіти є розробка стратегій розвитку освіти, оновлення законодавчої бази, яка відповідає сучасним тенденціям і потребам освітньої сфери, закріплення визначення поняття державної політики на законодавчому рівні.

Важливими моментами, на які слід звернути в стратегіях щодо розвитку освіти, які необхідно розробити на законодавчому рівні, є наступні: необхідним на сьогодні створенням та реалізація освітніх моделей, впровадження інновацій в процес навчання, проведення всебічної інформатизації процесу навчання; необхідним є врахування соціальних чинників і створення умов вільного доступу до освіти громадянами; змінити підходи до формування кадрів у сфері освіти.

Ключові слова: освіта, публічне адміністрування, державна політика, управління освітою, компаративістика.

Titova O.S., Titova V.M. State policy in the field of education

This article reveals the principles of state policy in the field of education.

It was determined that the legal policy in the field of education is one of the most important directions of the state educational policy and must correspond to constant changes in society and the state; to be aimed at solving the main problems in the educational sphere and to have support among citizens (after all, this is the only way to ensure the effective implementation of such a policy).

Today in Ukraine, the state of legal policy in the field of education does not correspond to modern trends in the development of society.

An important direction in the development of educational policy is the increase of international cooperation in the educational sphere with such international organizations and institutions as UNESCO, UNICEF, the European Union, the Council of Europe, and others.

Important directions of the state educational policy are such as reforming education by developing strategies for the development of national education; adaptation of legislation in the field of state policy to international legislative acts in the specified field.

Relevant strategies in the field of education should provide for the following: a plan to update the structure of education, state bodies in its field; a plan to consolidate the concept of «lifelong education»; a plan for introducing innovative technologies into the educational process; a plan to ensure the informatization of education; improvement of information and resource provision of all educational institutions; implementation of the system of national monitoring of the education process; a plan to improve the level of education workers' qualifications and other measures.

Currently, an important issue for Ukraine is the implementation of effective state policy mechanisms, including the adaptation of such policy to European experience.

The effective mechanisms of state policy in the field of education are the development of strategies for the development of education, the updating of the legislative framework that meets the modern trends and needs of the educational sphere, and the consolidation of the definition of the concept of state policy at the legislative level.

Important points that should be addressed in the strategies for the development of education, which must be developed at the legislative level, are the following: the creation and implementation of educational models, the introduction of innovations in the learning process, and comprehensive informatization of the learning process are necessary today; it is necessary to take into account social factors and create conditions for free access to the world by citizens; to change approaches to the formation of personnel in the field of education.

Key words: education, public administration, state policy, education management, comparative studies.

Список використаних джерел:

1. Зайчук О.В. Освіта. Великий енциклопедичний юридичний словник. К.: ТОВ «Юридична думка», 2007. 992 с.
2. Якубовський Р. В. Правове регулювання фінансового забезпечення навчальних закладів України. Дис ... к.ю.н. зі спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2011. 202 с.
3. Домбровська С. М. Сучасні технології впровадження інноваційних державних механізмів реформування системи освіти в Україні. *Університетські наукові записки*. 2013. № 2 (46). С. 5-11.
4. Головій Л.В. Державне управління вищою освітою в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. № 182. Ч. 3., С. 148-153.

5. Засекіна Л. В. Академічна, кадрова, організаційна і фінансова автономія як траєкторія розвитку вітчизняних університетів. *Будуємо нову Україну: збірник конференції*. Київ. 2018 С. 41-52.
6. Кобець А. С. Роль держави у функціонуванні ринку освітніх послуг. Держава та управління: удосконалення та розвиток. 2011. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=308>
7. Каменська Н. П. Публічна адміністрація: логіко-методологічний аналіз дефініції. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. № 6. 2014. С. 29-32.
8. Савчина М.В. Публічне урядування, права людини і демократія: регіональний зріз євроінтеграції: монографія, Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. 320 с.

УДК 343.575

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.11>

Мазуренко О.В.

*аспірант докторантури, аспірантури та ад'юнктури
Одеського державного університету внутрішніх справ,
начальник*

Любашівського ВП Балтського ВП ГУНП в Одеській області підполковник поліції

ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННОМУ ЗБУТУ НАРКОТИКІВ У ПРИЧОРНОМОРЬСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ У РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, МЕТОДИКИ ТА ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вже не одне десятиріччя розглядається в якості однієї з надзвичайно важливих проблем українського суспільства. Пов'язане це з багатьма чинниками: по-перше, функціонування широкого ринку пропозиції наркотиків є плацдармом для широкого кола споживачів наркотиків, а також плацдармом для подальшої наркотизації великої частини нашого населення; по-друге, збут наркотиків є фундаментом і факторами для різного роду корисливих, насильницьких злочинів, а також для злочинності неповнолітніх рецидивної та інших видів злочинності; по-третє, власний ринок незаконної пропозиції наркотиків є базисом для міжнародної наркозлочинності, нелегального ринку відмивання коштів, отриманих від наркообігу; по-четверте, незаконний обіг наркотиків виступає підґрунтям для формування різноманітних негативних соціальних, економічних, демографічних та правових наслідків для українського суспільства. У цьому сенсі, в силу специфіки географічного розташування, Причорноморський регіон України опинився на піку гостроти проблем від незаконного обігу наркотиків, отже, виявився одним із форпостів запобігання цьому негативному явищу. Отже, питання дослідження феномену незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у Причорноморському регіоні материкової України перетворилося у над-

звичайно актуальну наукову проблему, що обумовлює необхідність вивчення та узагальнення досвіду протидії цьому явищу та формування теоретико-методологічного підґрунтя із вдосконалення системи запобігання наркозлочинності.

Стан дослідження. Тема теоретичного та методологічного обґрунтування питань аналізу та запобігання злочинності, в тому числі і незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів завжди була у колі інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Ці питання неодноразово знаходили своє відображення у роботах таких вчених, як: А.М. Бабенка [1, с. 12-14; 3; 7; 2, с. 16-26; 4; 5, с. 42-60; 4; 6, с. 14-22; 7; 8, с. 104-112], В.С. Батиргарєвої [9, с. 39-54; 10, с. 164-183], Ю.В. Бауліната В.І. Борисова [20], Б.М. Головкина [14] В.І. Женунтія [15], А.П. Закалюка [16, с. 424-451], М.П. Леґецького [17], А.А. Музики [18], О.В. Одерія [19], М.О. Овчаренко [25, с. 1296-1304], Р.С. Орловського [26, с. 377-385], К.Ю. Писаренко [21], А.П. Поляха [22], С.П. Рашевського [23], Л.В. Сороки [24] та ін. Вказані вчені висвітлювали теоретичні, методичні та практичні аспекти протидії наркозлочинності у кримінологічному, криміналістичному, адміністративному та міжнародно-правовому аспекті. Проблема територіального розподілу та регіональних аспектів знаходилася поза предметом зазначених досліджень.

Отже, саме тому, враховуючи **актуальність** та практичну востребованість проблеми наркоз буту у Причорноморському регіоні України в якості самостійної теоретико-методологічної проблеми, нами й здійснено вибір саме такого напрямку дослідження.

У зв'язку з чим, **мета нашої статті** полягає в узагальненні теоретико-методологічних та практичних надбань попередніх науковців та надання на цій основі висновків щодо сучасних підходів та особливостей дослідження незаконного збуту наркотиків у Причорноморському регіоні України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз чисельних робіт, присвячених незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів засвідчив великий інтерес до цієї проблематики та широку різноманітність поглядів та підходів до вивчення цього негативного феномену. Вітчизняні вчені досліджували цю проблематику у різних аспектах і пропонували різноманітні шляхи вдосконалення протидії цьому явищу у різних сферах життєдіяльності і правозастосовної практики.

Так, роботи А.М. Поляха присвячені теоретичним засадам криміналістичної характеристики та особливостям розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із розповсюдженням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів контрабандним шляхом. Вченим на основі власно розробленої методики (яка ґрунтувалася, переважно, на використанні криміналістичних інструментаріїв), висвітлені питання визначення предмета контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; перелічені способи такої протиправної діяльності [22, с. 13-61]. Дослідником на основі власної системи дослідження і, відповідно, до отриманих результатів, запропоновані способи виявлення ознак контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів і розроблено систему організації і планування розслідування таких злочинів; представлено

перелік першочергових слідчих дій та тактичних операції А.П. Поляха [22, с. 87-153]. Безумовно, надані автором результати є вагомим теоретичним надбанням і у певній мірі сприяли покращенню протидії незаконному збуту наркотиків криміналістичними засобами. Поряд із цим, отримані результати ґрунтувалися на криміногенній обстановці до 2010 року, не відображали регіональних особливостей наркозбуту і не вирішили у повній мірі завдань із запобігання цьому виду злочинності на регіональному рівні.

Цікавий підхід застосовує у своїх дослідженнях К.Ю. Писаренко, система дослідження якого спрямовувалася на вирішення проблем міжнародно-правового реагування і взаємодії з питань протидії незаконному обігу наркотиків вітчизняних інституцій. Запобігання незаконному обігу наркотиків (в тому числі і наркозбуту) вчений розглядає через призму міжнародно-правового регулювання. Важлива роль тут відводиться аналізу транскордонної наркозлочинності, механізму міжнародно-правового регулювання та співробітництву у протидії цьому анти суспільному явищу. Така діяльність, на думку дослідника, має базуватися на вдосконаленні нормативно-правового забезпечення та взаємодії між суб'єктами, які здійснюють запобігання цим злочинам. Важлива роль відводиться створенню міжнародної інституційної системи у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, а також вдосконаленню української системи національних органів у сфері боротьби із незаконним обігом наркотичних засобів [21, с. 4-68].

Сорока Л.В. проблему боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин розглядає через призму адміністративно-правового впливу [24]. Вчений відводить значну роль аналізу суб'єктів адміністративної юрисдикції, що притягують до адміністративної відповідальності осіб, які вчиняють незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин [24, с. 32-47]. Дослідник наголошує на необхідності пра-

вильного застосування адміністративно-правових норм та своєчасне притягнення до адміністративної відповідальності винних осіб; важливе значення також відводиться процедурним питанням провадження у справах про адміністративні правопорушення за незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин [24, с. 116-164].

Так само М.П. Легецький, віддаючи перевагу адміністративно-правовим механізмам і заходам у протидії правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів, робить акцент на правопорушеннях, що вчиняються неповнолітніми. Вчений розкриває сутність теоретичних та правових засад адміністративно-правового реагування на анти суспільну поведінку неповнолітніх [17, с. 14-57]; вагому роль відводить міжнародному досвіду адміністративно-правового реагування на вчинення правопорушень неповнолітніми, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [17, с. 39-57]; розкриває сутність умов та обставини, які сприяють вчиненню правопорушень неповнолітніми, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [17, с. 58-70]. Вдосконалення системи протидії незаконному обігу наркотичних засобів М.П. Легецький розкриває через призму вдосконалення адміністративно-правового статусу суб'єктів профілактики та попередження наркоманії і правопорушень серед неповнолітніх та через підвищення ефективності діяльності органів і закладів щодо попередження наркоманії та правопорушень неповнолітніх, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [17, с. 121-173].

Спеціальним дослідженням, присвяченим протидії незаконному збуту наркотичних засобів можна визнати роботу В.А. Бублейника [11; 12, с. 64-66; 13, с. 186-197]. У своїх наукових пошуках вчений, на основі кримінологічного методологічного інструментарію, акцентує увагу на кримінально-правових та кримінологічних заходах протидії цьому

виду наркозлочинності [11, с. 13-122]. Автор робить увагу на питаннях кваліфікації зазначених злочинів; визначенню їх предмета; притягненню всіх винних до відповідальності; а також вдосконаленню нормативно-правового забезпечення правоохоронної діяльності [11, с. 173-182]; важлива роль також відводиться інформаційно-аналітичному забезпеченню роботи правоохоронних органів, а також заходам індивідуальної профілактики та зменшенню сфери попиту і пропозиції наркотиків [13, с. 186-187; 11, с. 173-182; 12, с. 64-66].

Спеціальними дослідженнями, присвяченими територіальним особливостям наркозлочинності і запобігання, можна визнати роботи А.М. Бабенка [1, с. 12-14; 2, с. 16-26; 3; 4; 5; 7; 9, с. 39-54]. Дослідник ґрунтується на регіональному методологічному підході і через призму широкого порівняльного інструментарію, на основі застосування різноманітних статистичних, історичних, порівняльно-правових, картографічних і т.д. методів, формує власний підхід до запобігання злочинності, в тому числі і пов'язаної з обігом наркотиків. В цілому, чисельні роботи вказаного автора присвячені запобігання злочинності на основі аналізу її територіальних особливостей (в тому числі і у Причорноморському регіоні), виявленню специфічних місцевих чинників, які обумовлюють її кількісно-якісні зміни, виокремленню специфічних якостей злочинців, які ведуть анти суспільну діяльність. На цій основі дослідником пропонуються заходи у регіональні програми протидії злочинності, зміни до законодавства та персоналізовані заходи з протидії злочинності (в тому числі і збуту наркотиків на регіональному рівні) у розрізі районів, міст, селищ та обласних центрів. Велика увага автором приділяється саме запобігання наркозлочинності у регіональному розрізі, наголошується на першочерговості профілактики злочинності та усунення системи детермінуючих факторів кримінальних правопорушень [1, с. 12-16; 6, с. 14-22]. Автор наголошує на необхід-

ності протиставлення злочинності цілісної системи тактико-психологічних, кримінально-процесуальних, адміністративно-правових, оперативно-розшукових та інших заходів профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням [6, с. 14-22].

Не можна оминати увагою роботу С.П. Рашевського, який також використовує елементи порівняльного підходу і доходить певних висновків з удосконалення практики протидії незаконному наркообігу. Робота С.П. Рашевського була присвячена розробці механізму протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, за результатами якої у 2016 році у м. Дніпро було захищено дисертацію з однойменною назвою. Автор на основі аналізу великої кількості статистичних матеріалів, робіт вітчизняних та зарубіжних авторів, а також законодавства у сфері запобігання незаконному обігу наркотиків, запропонував власну модель системи запобігання незаконному обігу наркотиків [23]. Здобувачем сформульовані основні принципи сучасного антинаркотичного законодавства; висвітлив кримінально-правові особливості впливу відповідальності на кількісно-якісні показники наркозлочинності; виявив термінологічні проблеми формування складів наркозлочинів і їх вплив на попереджувальну діяльність. Крім цього здобувачеві вдалося представити кримінологічну характеристику та особливості характеристики осіб, які вчиняють наркозлочини [23]. С.П. Рашевський сформував основні чинники, які здійснюють вплив на наркотичні злочини. На цій основі він розробив дієві механізми запобігання незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин та проблеми його реалізації. Важливу роль автор у своїй системі відводить засобам кримінально-правового характеру, а також організаційно-управлінським, соціально-психологічним та профілактичним засобам протидії наркозлочинам [23].

Робота колективу авторів у складі Бабенка А.М., Конопельського В.Я., Чекмарьової І.М. спеціально присвячена запо-

біганню злочинності у Причорноморському регіоні [7]. А основі широкого арсеналу спеціально-кримінологічних методів, авторами розкрито феномен злочинності, її територіальні особливості, специфіку детермінації, а також запропоновано цілий комплекс заходів, спрямованих на протидію злочинності у Причорноморських регіонах. Поряд із іншими видами злочинності, дослідники велику увагу приділили особливостям аналізу, детермінації та запобігання у Причорноморському регіоні наркозлочинності. Автори запропонували спеціальні заходи протидії – спеціально адаптовані і перевірені практикою для умов Одеської, Миколаївської та Херсонської областей.

Висновки. Отже, можна констатувати, що сучасна наукова думка характеризується різноманітністю поглядів, підходів, специфічних методик, спрямованих на вирішення проблем незаконного обігу наркотиків, в тому числі і на рівні окремо взятих територій. Вивчення територіальних особливостей злочинності і феномену наркоз буту та запобігання цьому виду антисупільної діяльності довгі роки є предметом досліджень багатьох вітчизняних вчених. Узагальнюючи результати наукових досліджень і соціальної дійсності, можна констатувати:

1. Функціонування широкого ринку пропозиції наркотиків є плацдармом для широкого кола споживачів наркотиків, а також плацдармом для подальшої наркотизації великої частини нашого населення.

2. Збут наркотиків є фундаментом і факторами для різного роду корисливих, насильницьких злочинів, а також для злочинності неповнолітніх рецидивної та інших видів злочинності.

3. Власний ринок незаконної пропозиції наркотиків є базисом для міжнародної наркозлочинності, нелегального ринку відмивання коштів, отриманих від наркообігу;

4. Незаконний обіг наркотиків виступає підґрунтям для формування різноманітних негативних соціальних, економічних, демо-

графічних та правових наслідків для українського суспільства.

5. В силу специфіки географічного розташування, Причорноморський регіон України опинився на піку гостроти проблем від незаконного обігу наркотиків, отже, виявився одним із форпостів запобігання цьому негативному явищу.

6. Наукові дослідження феномену незаконного збуту наркотиків, а також розробка методологічної бази з протидії у вітчизняних наукових дослідженнях традиційно проводилися в контексті адміністративно-правових, криміналістичних, кримінально-правових, кримінологічних та інших напрямків запобігання кримінальним правопорушенням. Вченими пропонувалися заходи із вдоскона-

лення інформаційно-аналітичного забезпечення цьому виду протиправної діяльності, засоби із вдосконалення нормативно-правової бази запобігання наркоз буту, використовувався зарубіжний досвід із профілактики наркоз буту, вивчалися його причини та умови, а також пропонувалися різноманітні засоби загально-соціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального характеру з протидії цьому явищу. Разом з цим, в умовах сьогодення наркозлочинність постійно вдосконалює форми та засоби ведення протиправної діяльності, що обумовлює необхідність постійного моніторингу феномену наркозбуту і протиставлення цій діяльності нових – більш ефективних засобів реагування та запобігання.

Анотація

У статті досліджено деякі теоретичні та методологічні питання поглядів вітчизняних вчених з протидії протиправному збуту наркотиків і на цій основі зроблено висновки щодо основних поглядів щодо функціонування незаконного ринку пропозиції наркотиків та наркотичної злочинності у Причорноморському регіоні материкової України.

Автором виявлено, незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів вже не одне десятиріччя розглядається в якості однієї з надзвичайно важливих проблем українського суспільства.

Доводиться, що тема теоретичного та методологічного обґрунтування питань аналізу та запобігання злочинності, в тому числі і незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів завжди була у колі інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

У роботі встановлено, що вітчизняні вчені неодноразово висвітлювали теоретичні, методичні та практичні аспекти протидії наркозлочинності у кримінологічному, криміналістичному, адміністративному та міжнародно-правовому аспекті. Але проблема незаконного збуту наркотиків так і не була вирішеною і потребує постійного моніторингу.

Обґрунтовується, що функціонування широкого ринку пропозиції наркотиків є плацдармом для широкого кола споживачів наркотиків, а також плацдармом для подальшої наркотизації великої частини нашого населення.

Аргументується, що збут наркотиків є фундаментом і факторами для різного роду корисливих, насильницьких злочинів, а також для злочинності неповнолітніх рецидивної та інших видів злочинності.

Обґрунтовується, що запобігання збуту наркотиків являє собою сукупність взаємопов'язаних заходів, яка має охоплювати ряд сфер суспільних відносин. Діяльність державних та правоохоронних органів, до завдань яких входить протидія наркотичній злочинності, мають здійснювати вплив на сферу пропозиції та сферу попиту наркотиків.

Ключові слова: незаконний збут наркотиків, наркотики, Причорноморський регіон, детермінанти, протидія, запобігання, протидія, профілактика, злочинність, кримінальні правопорушення.

Mazurenko O.V. The experience of preventing the illegal sale of drugs in the black sea region of Ukraine in the works of Ukrainian scientists: issues of theory, methodology and practice

Summary

The article examines some theoretical and methodological issues of the views of domestic scientists on countering the illegal sale of drugs and, on this basis, draws conclusions regarding the main views on the functioning of the illegal drug supply market and drug crime in the Black Sea region of mainland Ukraine.

The author found that the illegal sale of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues has been considered as one of the extremely important problems of Ukrainian society for more than a decade.

It is proven that the topic of theoretical and methodological substantiation of issues of analysis and prevention of crime, including the illegal sale of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues, has always been of interest to both domestic and foreign scientists.

The work established that domestic scientists have repeatedly highlighted the theoretical, methodical and practical aspects of countering drug crime in the criminological, forensic, administrative and international legal aspect. But the problem of illegal drug sales has not been solved and needs constant monitoring.

It is justified that the operation of a wide market of drug supply is a springboard for a wide range of drug users, as well as a springboard for the further drugging of a large part of our population.

It is argued that the sale of drugs is the foundation and factors for various types of self-interested, violent crimes, as well as for juvenile delinquency and other types of delinquency. It is justified that the prevention of drug sales is a set of interrelated measures that should cover a number of spheres of social relations. The activities of state and law enforcement agencies, whose tasks include countering drug crime, should influence the sphere of supply and demand of drugs.

Key words: illegal sale of drugs, drugs, Black Sea region, determinants, counteraction, prevention, counteraction, prevention, crime, criminal offenses.

Список використаних джерел:

1. Бабенко А. М. Регіональні особливості розподілу наркозлочинності в Україні: деякі шляхи протидії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2012. Випуск 20. Частина 1. Том 4. С. 12–14.
2. Бабенко А. М. Сучасний стан та тенденції наркозлочинності, вбивств та самогубств у містах і сільських районах України: кримінологічний вимір та запобігання/ *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: науковий журнал. 2018. Спеціальний випуск №1 (91) «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». Д.: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 16–26.
3. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.
4. Бабенко А. М. Територіально-просторовий аналіз злочинності у населених пунктах Одеської області. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/11_Babenko.pdf (дата звернення 01.09.2022)
5. Бабенко А.М. Регіональні особливості злочинності у містах та сільських районах Запорізької, Дніпропетровської та Харківської областей. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр./ редкол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2018. Вип. 36. С.42-60. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/157063> (дата звернення 01.09.2022)
6. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис* № 1. 2021 С. 14-22.

7. Бабенко А.М., Конопельський В.Я. Чекмарьова І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України: монографія. Харків: Право, 2019. 264 с.
8. Бабенко А.М., Федорончук І.В. Втручання у діяльність захисника чи представника особи: кримінологічний і кримінально-процесуальний виміри/ *Юридичний бюлетень*, 2020. № 15. С.104-112.
9. Батиргарєєва В.С., Бабенко А.М. Аналіз сучасної криміногенної ситуації в Україні як інформаційна модель для розробки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. *Архів кримінології та судових наук*. №1. 2020. С.39-54.
10. Батиргарєєва В.С., Бабенко А.М. Вплив установ виконання покарань і попереднього ув'язнення на криміногенну ситуацію в Україні. *Право України*. №2. 2020. С.164-183
11. Бублейник В.А. Боротьба з незаконним збутом наркотичних засобів: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2007. 239 с.
12. Бублейник В.А. Камишов О.Л. Проблеми застосування заходів примусового лікування до осіб, хворих на наркоманію. *Влада. Людина. Закон*. 2005. № 2. С. 64–66.
13. Бублейник В.А. Кількісно-якісні показники злочинності у сфері незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Збірник наукових праць*. 2004. Спеціальний випуск № 2 (19) "Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин у сучасних умовах". С. 186–197.
14. Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 168–184. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/issue/view/12367/6456> (дата звернення 01.09.2022)
15. Женунтій В.І., Бабенко А.М. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти, запобігання: монографія. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. 224 с.
16. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Вид. Дім „Ін Юре”, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 2007. 712 с.
17. Леґецький М.П. Адміністративно-правові заходи протидії правопорушенням, вчиненим неповнолітніми у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2004. 222 с.
18. Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ: Логос, 1998. 324 с.
19. Одерій О.В., Лисенко В.М. Розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: наук.-практ. посіб. Харків: Золоті сторінки, 2004. 164 с.
20. Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності) / Баулін Ю.В., Борисов В.І., Дорош Л.Д. [та ін.]; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, Л.В. Дорош. Харків: Право, 2005. 256 с.
21. Писаренко К. Ю. Міжнародно-правові аспекти участі України у боротьбі із незаконним обігом наркотичних засобів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11/ Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2007. 201 с.
22. Полях А.М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Харків, 2009. 196 с.

23. Рашевський С.П. Механізм протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин: поняття і зміст. *Порівняльно-аналітичне право*. №1. 2016. С.294-297.
24. Сорока Л.В. Адміністративна відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2005. 184 с.
25. Ovcharenko, M. O., Tavalzhanskyi, O. V., Radchenko, T. M., Kulyk, K. D., & Smetanina, N. V. (2020). Combating Illegal Drugs Trafficking Using the Internet by Means of the Profiling Method (Боротьба з незаконним обігом наркотиків через Інтернет за допомогою методу профілювання). *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2020. Vol. 11, № 4. P. 1296–1304.
26. Ruslan Semenovych Orlovskyi, Anatoliy Trokhymovych Komziuk Bohdan Mykhailovich Orlovskyi, Taisa Vasylivna Rodionova. Contemporary forms and methods of counteracting narcotization of the youth. *Amazonia Investiga*. Vol. 9. Issue 28 (2020). P. 377-385.

УДК 343.16

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.12>

Макаров М.А.

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9185-6135*

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО СУДОВОГО КОНТРОЛЮ

Постановка проблеми. Судовий контроль у кримінальному провадженні є однією з важливих функцій судової влади. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), судовий контроль належить до повноважень слідчого судді. На сьогодні, питання щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі стають лише більш нагальними та актуальними. Науковцям-юристам, які цікавляться судовим контролем у кримінальному процесі, перш за все варто звернути увагу на витоки даного кримінального процесуального інституту. Досвід правового регулювання судового контролю у кримінальному процесі може стати у нагоді в дослідженні та побудові сучасних правових норм, які направлені на удосконалення інституту судового контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню законодавства щодо здійснення судового контролю приділяли увагу такі вітчизняні вчені: В.В. Городовенко, І.В. Гловюк, О.М. Джу́жа, В.О. Попелюшко, Л.М. Лобойко, С.М. Смоков, В.І. Фаринник, О.Г. Шило, В.М. Юрчишин та інші. За наявності значної кількості наукових праць, недостатньо уваги було приділено дослідженню саме історичних етапів становлення вітчизняного законодавства щодо судового контролю у кримінальному процесі. **Метою статті** є дослідження особливостей становлення кримінального процесуального законодавства щодо судового контролю.

Виклад основного матеріалу. Після набуття у 1991 р. Україною незалежності продовжував

діяти КПК 1960 р. [1]. У даному нормативно-правовому акті на той час не було норм про здійснення судового контролю за діяльністю органів дізнання, слідчих, прокурорів. Однак, про необхідність встановлення такого контролю йшлося у постанові Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» [2].

15 грудня 1992 р. приймається Закон України «Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів України» [3]. Законодавець надав суду повноваження за скаргами заінтересованих осіб здійснювати контроль за дотриманням порядку винесення органом дізнання, слідчим та прокурором постанов про відмову у порушенні кримінальної справи, закриття справи, прийняття прокурором рішення про санкціонування арешту.

29 липня 1994 р. був прийнятий Закон України «Про запобіжне затримання особи» [4]. Йшлося про оскарження постанови начальника органу внутрішніх справ або органу безпеки, санкціонованої прокурором, про затримання до порушення кримінальної справи терміном до 30 діб особи, підозрюваної у готуванні або вчиненні тяжких злочинів.

На той час, застосування ст. ст. 236-3, 236-4 КПК виявило численні проблеми. З метою їх розв'язання Пленум Верховного Суду України (далі ПВСУ) 30 вересня 1994 р. прийняв постанову № 10 «Про деякі питання, що виникають при застосуванні судами законодавства, яке передбачає оскарження до суду санкції прокурора на арешт» [5, с. 352-355]. У ній роз'ясню-

валось, що: до суду може бути оскаржена лише санкція прокурора на арешт підозрюваного або обвинуваченого, а не рішення слідчого, органу дізнання про застосування як запобіжного заходу взяття під варту, продовження строку тримання під вартою; заарештований, його захисник і законний представник мають право оскаржити цю санкцію у будь-який момент; якщо на момент розгляду скарги буде встановлено, що попереднє слідство закінчено або особу вже звільнено з-під варти, провадження про оскарження санкції прокурора на арешт підлягає закриттю; скарга розглядається районним (міським) судом за місцем знаходження прокурора, який дав таку санкцію; скарги на санкцію військового та міжобласного прокурорів на арешт розглядається відповідно військовим судом гарнізону чи міжобласним судом; у разі неможливості розглянути скаргу за місцем знаходження прокурора, який дав санкцію на арешт, справа передається головою суду вищого рівня в інший відповідний суд.

Законодавець суттєво розширив межі здійснення судового контролю у кримінальному процесі, прийнявши 28 червня 1996 р. Конституцію України [6]. Даним нормативно-правовим актом закріплювались такі положення: - ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою (чч. 2, 3 ст. 29); - кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання (ч. 5 ст. 29); - не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду (ч. 2 ст. 30); -

кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. (ст. 31); - кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 55). Разом з тим у ст. 13 Розділу XV «Перехідні положення» Основного Закону відмічалось, що протягом п'яти років після набуття чинності Конституцією України зберігається існуючий порядок арешту, тримання під вартою і затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, а також порядок проведення огляду та обшуку житла або іншого володіння особи.

13 січня 2000 р. приймається Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [7]. Ним були внесені зміни та доповнення до КПК, у тому числі і щодо здійснення судового контролю за провадженням досудового розслідування. Кодекс було доповнено ст. 52-5, ч. 1 якої визначала, що постанова органу дізнання або слідчого про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування може бути оскаржена до відповідного прокурора або до суду, а якщо така постанова винесена прокурором – до вищестоящего прокурора або суду.

Суттєво були розширені межі судового контролю на стадії досудового розслідування Законом України від 21 червня 2001 р. «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» [8]. 30 січня 2003 р. КСУ прийняв Рішення № 3-рп/2003 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) [9]. Були визнані такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК, які унеможливають розгляд судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого, прокурора стосовно приводів, підстав і порядку порушення кримінальної справи щодо певної особи.

3 квітня 2003 р. приймається Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» [10]. Стаття 156 КПК була доповнена нормою, яка надала суддям апеляційних судів повноваження приймати рішення про продовження строків тримання під вартою при ознайомленні обвинуваченого та його захисника з матеріалами кримінальної справи.

На практиці мали місце випадки неправильного застосування ст. ст. 165-2, 165-3 КПК, які визначали порядок розгляду суддею подань органу дізнання, слідчого, погодженого з прокурором, або подання прокурора, про обрання відносно підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а також про продовження строків тримання обвинуваченого під вартою. З тим, щоб застосування цих статей було правильним та однаковим, ПВСУ 25 квітня 2003 р. прийняв постанову № 4 «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства» [11, с. 481-491].

Неоднаково застосовувалось законодавство при вирішенні судами питань, пов'язаних із видачею осіб державам, правоохоронними органами яких вони розшукуються для притягнення до кримінальної відповідальності. Зокрема, деякі суди приймали до свого провадження подання компетентних органів про обрання щодо особи, яка підлягає екстрадиції, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи тимчасового арешту, інші відмовляли у прийнятті таких подань до провадження.

З метою забезпечення однакового застосування законодавства, що регулює питання про видачу осіб іншим державам, та захисту прав і основних свобод людини, ПВСУ 8 жовтня 2004 р. прийняв постанову № 16 «Про деякі питання застосування законодавства, яке регулює порядок і строки затримання (арешту) осіб при вирішенні питань, пов'язаних з їх екстрадицією» [12, с. 501-504]. У пп. 4,

5 цієї постанови роз'яснювалось, що місцеві суди повинні приймати до свого провадження і розглядати по суті подання прокурорів або погоджені з ними подання органів, котрі виконують запити інших держав про видачу, тимчасовий арешт осіб з метою їх доставки під вартою до компетентного органу держави, що надсилає запит, на термін, встановлений Європейською конвенцією або іншим міжнародним договором. Розгляд судами подання про затримання особи чи її тимчасовий арешт має провадитися за правилами, встановленими ст. 165-2 КПК.

Повноваження суду зі здійснення судового контролю були розширені у зв'язку з прийняттям Закону України від 16 грудня 2004 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять банківську таємницю, та за розголошення банківської таємниці» [13] та Закону України від 15 березня 2006 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо примусового вилучення документів виконавчого провадження» [14]. Цими Законами ст. 178 КПК доповнено положеннями, що виїмка документів, які містять банківську таємницю (ч. 3), виїмка документа виконавчого провадження (ч. 4) проводиться тільки за вмотивованою постановою судді. Однак процедура прийняття суддею цього рішення не визначалась.

2 червня 2005 р. приймається Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у відповідність із Цивільним кодексом України» [15]. Ним були внесені доповнення до ч. 1 ст. 126 КПК, яка визначала, що виключно за рішенням суду накладається арешт на вклади обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії. Разом з тим порядок його прийняття не був регламентований.

Законом України від 14 грудня 2006 р. «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо оскарження

постанови про порушення кримінальної справи» [16] КПК був доповнений ст. 236-7 «Оскарження до суду постанови про порушення справи», ст. 236-8 «Розгляд судом скарги на постанову про порушення справи». Крім того, внесені доповнення до низки інших статей даного Кодексу.

8 квітня 2008 р. Президент України видав Указ № 311/2008 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» [17]. Була затверджена Концепція реформування кримінальної юстиції України, у п. 2 Розділу II якої зазначалось, що одним із завдань реформування кримінально-процесуального законодавства має стати удосконалення процедури судового контролю під час досудового розслідування. Тільки з дозволу суду (слідчого судді) за клопотанням прокурора вбачається можливим тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини та основоположних свобод.

У 2009 р. дещо змінився порядок розгляду судом скарг на постанову органу дізнання, слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи. Рішенням КСУ № 16-рп/2009 від 30 червня цього року були визнані такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення ст. 236-8 КПК: «у разі неподання без поважних причин до суду матеріалів, на підставі яких було прийнято рішення про порушення справи, у встановлений суддею строк суддя вправі визнати відсутність цих матеріалів підставою для скасування постанови про порушення справи» (ч. 7); «неявка якого в судові засідання не перешкоджає розгляду справи» (міститься в ч. 9); «якщо він з'явився у судові засідання» (застосоване у п. 3 ч. 12); «і виносить постанову про відмову в порушенні справи» (міститься в п. 2 ч. 16) [18].

З метою однакового та правильного застосування положень ст. ст. 236-7, 236-8 КПК ПВСУ 4 червня 2010 р. прийняв постанову № 6 «Про деякі питання, що виникають під час роз-

гляду судами України скарг на постанови органів дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи» [19, с. 571-576]. У зв'язку з тим, що окремі положення ст. 236-8 КПК були визнані неконституційними, у цій постанові зверталась увага на те, що суди при розгляді скарг мають враховувати: неподання без поважних причин у встановлений суддею строк до суду матеріалів, на підставі яких було прийнято рішення про порушення справи, не може бути підставою для скасування постанови про порушення справи; участь прокурора в судовому розгляді скарги на постанову про порушення кримінальної справи є обов'язковою; при скасуванні цієї постанови суддя не вправі постановляти рішення про відмову в порушенні справи.

У 2010 р. законодавець знову розширив повноваження суду щодо надання згоди на проведення виїмки деяких документів. У цьому році приймаються два Закони України: від 4 березня – «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо виїмки матеріальних носіїв секретної інформації» [20]; від 2 грудня – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України» [21]. Статтю 178 КПК було доповнено положеннями, що тільки за вмотивованою постановою судді проводиться виїмка матеріальних носіїв секретної інформації (ч. 3), виїмка оригіналів первинних фінансово-господарських та бухгалтерських документів (ч. 4).

21 травня 2010 р. приймається Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо видачі особи (екстрадиції)» [22]. Цей Кодекс був доповнений розділом 9 «Видача особи (екстрадиція)», у якому містилися норми про здійснення судового контролю за кримінально-процесуальною діяльністю органу дізнання та прокурора при застосуванні екстрадиційної процедури.

У 2011 р. до КПК також вносились доповнення щодо здійснення судового контролю

за досудовим розслідуванням. Так, 8 квітня цього року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до статті 218 Кримінально-процесуального кодексу України щодо ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи» [23].

У передостанній рік дії КПК 1960 р. виникло питання, у кримінальному чи адміністративному провадженні має розглядатися скарга особи, яка повідомила про вчинення злочину та просить визнати протиправною бездіяльність органу дізнання, слідчого, прокурора, який не прийняв жодного з рішень, передбачених ст. 97 цього Кодексу.

З 20 листопада 2012 р. КПК 1960 р. втратив чинність. Почав діяти КПК, прийнятий Законом України від 13 квітня 2012 р. [24]. Цим Кодексом передбачено, що здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні належить до повноважень слідчого судді (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК).

Законодавець визначив, що слідчий суддя: приймає рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (глави 10-18 КПК); надає дозвіл на проведення слідчих (розшукових) дій (глава 20 КПК); надає дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (глава 21 КПК); розглядає скарги заінтересованих осіб на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора (параграф 1 глави 26 КПК); має інші повноваження зі здійснення судового контролю: встановлює та поновлює процесуальні строки (ст. ст. 114, 117 КПК); розглядає усі відводи учасників кримінального провадження під час досудового розслідування (ст. 81 КПК); вирішує питання про долю деяких речових доказів (пп. 2-4 ч. 6, ч. 7 ст. 100 КПК); виконує загальні обов'язки щодо захисту прав особи (ст. 206 КПК); проводить допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК); залучає експерта за клопотанням сторони захисту (ч. 3 ст. 243, ст. 244 КПК); встановлює строк для ознайомлення сторони

кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, з матеріалами кримінального провадження (ч. 10 ст. 290 КПК); приймає рішення про поміщення неповнолітнього у приймальник-розподільник для дітей (ч. 4 ст. 499 КПК); вирішує питання про направлення особи до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи (ч. 2 ст. 509 КПК); наділяється повноваженнями при видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція): застосовує тимчасовий арешт до затриманої особи, яка вчинила злочин за межами України (ст. 583 КПК); застосовує до цієї особи екстрадиційний арешт після надходження запиту компетентного органу іноземної держави про видачу особи (ст. 584 КПК); застосовує запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою, для забезпечення видачі особи на запит іноземної держави (ст. 585 КПК); затверджує згоду особи на її спрощену видачу або про відмову в цьому (ч. 3 ст. 588 КПК); розглядає скарги на рішення компетентного органу про видачу особи (екстрадицію) (ст. 591 КПК).

За відносно нетривалий термін дії КПК законодавець неодноразово вносив до нього зміни та доповнення, якими корегував межі здійснення судового контролю у кримінальному провадженні. Так, 16 січня 2014 р. був прийнятий Закон «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо здійснення заочного кримінального провадження» [25]. Ним ч. 1 ст. 303 КПК було доповнено п. 9, відповідно до якого підозрюваному, його захиснику чи законному представнику, потерпілому, його представнику чи законному представнику надавалось право оскаржувати слідчому судді рішення слідчого, прокурора про здійснення заочного кримінального провадження. Однак вже 23 лютого 2014 р. цей пункт був виключений з даної норми Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року» [26].

Законом від 12 серпня 2014 р. «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» цей Кодекс доповнений розділом IX-I, який встановлює такий режим [27].

7 жовтня 2014 р. приймається Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» [28]. Цим Законом КПК доповнено главою 24-1 «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень». 15 лютого 2015 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» [29]. З плином часу, норми чинного КПК у частині правової регламента-

ції судового контролю набувають подальшого удосконалення та наближають здійснення судового контролю у кримінальному процесі до європейських стандартів.

Висновки. У становленні та розвитку кримінального процесуального законодавства незалежної України щодо судового контролю у кримінальному провадженні можна виділити два основні етапи: 1 етап – 1991–2012 роки (період дії КПК 1960 р.); 2 етап – з 2012 р. і донині, період, виокремлення якого зумовлене прийняттям КПК 2012 р. На цих історичних етапах генези кримінального процесуального законодавства зміст судового контролю у кримінальному процесі змінювався залежно від особливостей нормативно-правового регулювання.

Перспективи подальших досліджень. Перспективними напрямками можуть бути дослідження повноважень слідчого судді зі здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також проблем, які при цьому виникають.

Анотація

Наукова стаття присвячена дослідженню історичних етапів становлення кримінального процесуального законодавства щодо судового контролю. У ході викладу основного матеріалу наголошується, що судовий контроль у кримінальному провадженні є однією з важливих функцій судової влади. Вказується, що відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, судовий контроль належить до повноважень слідчого судді. В науковій статті розглянуті нормативно-правові акти, які найбільш суттєво вплинули на становлення та розвиток інституту судового контролю у кримінальному процесі. Підкреслюється, що законодавець суттєво розширив межі здійснення судового контролю у кримінальному процесі, прийнявши 28 червня 1996 р. Конституцію України. Конституційно-правове регулювання судового контролю у кримінальному провадженні стало безпосередньо пов'язане із обмеженням свободи підозрюваного в результаті застосування арешту або тримання під вартою; обмеженням права на недоторканність житла чи іншого володіння особи внаслідок проникнення до житла чи іншого володіння для проведення огляду та обшуку; обмеженням права на таємницю спілкування в результаті здійснення процесуальних дій. Встановлюється, що значним етапом у становленні кримінального процесуального законодавства щодо судового контролю є прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. Зазначається, що за відносно нетривалий термін дії цього нормативно-правового акту законодавець неодноразово вносив до нього зміни та доповнення, якими корегував межі здійснення судового контролю у кримінальному провадженні. Констатується, що у становленні та розвитку законодавства незалежної України щодо судового контролю у кримінальному процесі можна виділити два основні етапи: 1

етап – 1991–2012 роки (період дії Кримінального процесуального кодексу України 1960 р.); 2 етап – з 2012 р. і донині, період, виокремлення якого зумовлене прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.

Ключові слова: суд, суддя, судовий контроль, кримінальний процес, законодавство, захист прав.

Makarov M.A. Historical stages of establishment of criminal procedural legislation regarding judicial control

The scientific article is devoted to the study of the historical stages of the formation of criminal procedural legislation regarding judicial control. During the presentation of the main material, it is emphasized that judicial control in criminal proceedings is one of the important functions of the judiciary. It is indicated that in accordance with the Criminal Procedure Code of Ukraine, judicial control belongs to the powers of the investigating judge. The scientific article examines normative legal acts that most significantly influenced the formation and development of the institution of judicial countermeasures in criminal proceedings. It is emphasized that the legislator significantly expanded the limits of judicial control in the criminal process by adopting the Constitution of Ukraine on June 28, 1996. The constitutional and legal regulation of judicial control in criminal proceedings has become directly related to the restriction of the suspect's freedom as a result of arrest or detention; restriction of the right to inviolability of a person's home or other property as a result of entering the home or other property for inspection and search; restriction of the right to secrecy of communication as a result of procedural actions. It is established that a significant stage in the formation of criminal procedural legislation regarding judicial control is the adoption of the Criminal Procedural Code of Ukraine of 2012. It is noted that during the relatively short period of validity of this normative legal act, the legislator repeatedly made changes and additions to it, which adjusted the limits of judicial control in criminal proceedings. It is noted that two main stages can be distinguished in the formation and development of the legislation of independent Ukraine regarding judicial control in criminal proceedings: 1st stage – 1991–2012 (the period of validity of the Criminal Procedure Code of Ukraine of 1960); The 2nd stage - from 2012 to the present day, a period whose separation is due to the adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012.

Key words: court, judge, judicial control, criminal process, legislation, protection of rights.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.
2. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 426.
3. Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 15 грудня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 26. Ст. 277.
4. Про запобіжне затримання особи: Закон України від 29 липня 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 38. Ст. 346.
5. Про деякі питання, що виникають при застосуванні судами законодавства, яке передбачає оскарження до суду санкції прокурора на арешт: постанова Пленуму Верховного Суду України №10 від 30 вересня 1994 р. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963-1997 роки). Сімферополь.: Таврія, 1998. С. 352-355.
6. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон від 13 січня 2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 10. Ст. 79.
8. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 21 червня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 44. Ст. 234.

9. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора): Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. №3-рп/2003. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 1. С. 24-30.
10. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 3 квітня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 26. Ст. 190.
11. Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства: постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. № 4. Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах та адміністративних провадженнях: (ОФІЦ.ТЕКСТ). /Упоряд. С.А.Кузьмін, М.С.Кучеренко. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2013. С. 481-491.
12. Про деякі питання застосування законодавства, яке регулює порядок і строки затримання (арешту) осіб при вирішенні питань, пов'язаних з їх екстрадицією: постанова Пленуму Верховного Суду України № 16 від 8 жовтня 2004 р. Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах та адміністративних провадженнях / Упоряд. С.А.Кузьмін, М.С.Кучеренко. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2013. С. 501-504.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять банківську таємницю, та за розголошення банківської таємниці: Закон України від 16 грудня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 5. Ст. 119.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо примусового проникнення до житла, виїмки та вилучення документів виконавчого провадження: Закон України від 15 березня 2006 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 2. Ст. 838.
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у відповідність із Цивільним кодексом України: Закон України від 2 червня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. № 26. Ст. 358.
16. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо оскарження постанови про порушення кримінальної справи: Закон України від 14 грудня 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 9. Ст. 74.
17. Концепція реформування кримінальної юстиції України: Затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. №311/2008 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>.
18. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин сьомої, дев'ятої, пункту 2 частини шістнадцятої статті 236-8 Кримінально-процесуального кодексу України: Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2009 р. №16-рп/2009. *Вісник Конституційного Суду України*. 2009. № 5. С. 6-14.
19. Про деякі питання, що виникають під час розгляду судами України скарг на постанови органів дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи: постанова Пленуму Верховного Суду України № 6 від 4 червня 2010 р. Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних справах та адміністративних провадженнях: (ОФІЦ. ТЕКСТ)./ Упоряд. С.А.Кузьмін, М.С.Кучеренко. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2013. С. 571-576.

20. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо виїмки матеріальних носіїв секретної інформації: Закон України від 4 березня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 20. Ст. 201.
21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України: Закон України від 2 грудня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 23. Ст. 160.
22. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо видачі особи (екстрадиції): Закон України від 21 травня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 31. С. 421.
23. Про внесення змін до статті 218 Кримінально-процесуального кодексу України щодо ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи: Закон України від 8 квітня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 42. Ст. 430.
24. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий 13 квіт. 2013 р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. Ст. 1370.
25. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо заочного кримінального провадження: Закон України від 16 січня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 22. Ст. 805.
26. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року: Закон України від 23 лютого 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 17. Ст. 593.
27. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції: Закон України від 12 серпня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 39. Ст. 2008.
28. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 7 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 46. Ст. 2046.
29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 15 лютого 2015 р. *Голос України*. 4 березня 2015 р. № 39.

Волобуєва О.О.

*кандидат юридичних наук, професор,
професор*

*Донецького державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-8601-4344>*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», домашнім насильством визнаються діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи нинішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи в шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [1].

Важливого значення для розслідування даного кримінального правопорушення набуває його криміналістична характеристика, адже дозволяє удосконалити методику розслідування домашнього насильства, з'ясувати механізм вчинення кримінального правопорушення. Тому логічним і таким, що послідовно узгоджується з положеннями науки криміналістики, видається першочергове формування криміналістичної характеристики домашнього насильства як елементу майбутньої методики розслідування цих кримінальних правопорушень. Базова методика розслідування домашнього насильства повинна включати напрацювання теоретичних основ криміналістичної характеристики даних кримінальних правопорушень.

Першим етапом таких напрацювань має бути їх криміналістична класифікація. В основі системи класифікації домашнього насильства повинна лежати система ознак, що виокремлюється у криміналістичній характеристиці аналізованих кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми запобігання та протидії домашньому насильству досліджувалися в працях багатьох учених, зокрема таких, як Н. М. Ахтирська, А. Б. Блага, О. В. Бойко, Т. Р. Гуменникова, М. В. Євсюкова, М. О. Качинська, Н. В. Коломоець, Т. П. Матюшкова, А. С. Метіль, С. О. Павлиш, Г. О. Христова, О. А. Шаповалова й інші. Проте більшість наукових напрацювань належать до характеристики домашнього насильства у кримінально-правовому, адміністративно-правовому аспекті. Однак не здійснювалися комплексні наукові дослідження засад та особливостей криміналістичної класифікації домашнього насильства.

Метою статті є обґрунтування перспективності побудови системи ознак домашнього насильства шляхом їх криміналістичної класифікації за визначеними критеріями для формування окремої криміналістичної методики розслідування домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зазначила О. В. Пчеліна, під час здійснення криміналістичної класифікації з метою формування відповідної криміналістичної методики необхідно насамперед звернути увагу

на розуміння домашнього насильства, а саме його форми й жертви (осіб, які страждають від насильства). Указані характеристики домашнього насильства слід обрати як критерії його криміналістичної класифікації [2, с. 331].

Основою криміналістичної класифікації домашнього насильства є дві самостійні групи ознак: 1) ознаки механізму кримінального правопорушення та 2) ознаки діяльності щодо їх виявлення, розкриття та розслідування.

Перш за все зупинимось на характеристиці ознак *механізму* домашнього насильства. За ознаками механізму вчинення кримінального правопорушення домашнє насильство поділяється на: 1) залежно від виду насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне; 2) залежно від наслідків застосування насильства: умисне вбивство, вбивство через необережність, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, побої і мордування, завдання удару, інші види фізичного насильства.

За ознаками знарядь, що використовуються при вчиненні домашнього насильства, аналізовані кримінальні правопорушення можуть поділятися на такі групи: із застосуванням вогнепальної зброї; із застосуванням вибухових речовин; із застосуванням кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї; із застосуванням побутових предметів, що були «під рукою»; без застосування знарядь вчинення кримінального правопорушення (нанесення ударів руками, ногами, зв'язування, згвалтування, сексуальне насильство тощо); із застосуванням води (утоплення); із застосуванням прийомів здушування ший; скидання з висоти; підпал; із застосуванням психічного насильства тощо.

Типові відомості про спосіб вчинення кримінального правопорушення виокремлюється переважною більшістю вчених-криміналістів і визначаються як основний елемент криміналістичної характеристики. За ознакою структури способу домашнє насильство поділяється на:

– повна структура, коли має місце готування, вчинення і приховування домашнього насильства;

– не повна структура домашнього насильства, яке вчиняється без підготовки та (або) без приховування.

Найчастіше при вчиненні домашнього насильства етап підготовки відсутній, тобто дане кримінальне правопорушення вчиняється спонтанно, у результаті розвитку конфліктної ситуації в сім'ї.

Приховування домашнього насильства в сім'ї є характерним елементом способу його вчинення. Через це науковці постійно вказують на високий рівень латентності даного кримінального правопорушення [3, с. 201]. Однак сьогодні можна констатувати збільшення кількості випадків звернення потерпілих до правоохоронних органів. Так, за даними Офісу Генерального прокурора, у 2020 році обліковано 2 212 кримінальних правопорушень за ст. 126-1 КК України, у 2021 році – 2 431 випадків [4].

Окремої уваги заслуговує аналіз ознак процесу вчинення кримінального правопорушення. Не є домашнім насильством одиначне кримінальне правопорушення, що є результатом захисних дій зі сторони особи, щодо якої застосовувалось систематичне приниження, насильство тощо з боку іншого члена сім'ї. Домашнє насильство – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо інших членів сім'ї. Ключовим моментом при розслідуванні домашнього насильства є встановлення факту, що це не одиначне застосування фізичного насильства або випадковий інцидент, хоча такі випадки можуть трапитись і вони також будуть оцінюватись правоохоронними органами, якщо будуть містити ознаки складу іншого кримінального правопорушення.

Слід звернути увагу на встановлення факту систематичності вчинення домашнього насильства. Як слушно зауважують дослідники, відсутність єдиного підходу до розуміння поняття «систематичність» домашнього насильства призводить до неефективного застосування статті 126-1 КК України, яка була спеціально розроблена для кримі-

налізації домашнього насильства, яке має ознаки повторюваності, складається з окремих епізодів, але в сукупності є одним триваючим кримінальним правопорушенням [3, с. 12]. З цього приводу Верховний Суд вказав: «Словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із вказаних у законі наслідків. Не важливо, чи відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше, ніж інші передбачені законом докази» [5].

Наразі важливого значення набуває проблема вивчення особи потерпілого від домашнього насильства з точки зору криміналістики. Значення даних, що отримані при вивченні цього питання, є досить важливими та інформативними.

Як зазначають О. М. Калужна, І. Л. Ільницький, з погляду механізму вчинення кримінальних правопорушень, обов'язковою чи факультативною ознакою складу яких є потерпілий, усі їх умовно можна поділити на 2 групи: 1) кримінальні правопорушення, у механізмі вчинення яких потерпілий безпосередньо задіяний, є їх активним або й пасивним учасником, але обов'язково учасником; 2) кримінальні правопорушення, у механізмі яких потерпілий сприймає, зазнає негативних наслідків без власної участі під час вчинення злочину, а опосередковано – через наслідки [6, с. 90]. При вчиненні домашнього насильства потерпілий, безумовно, бере участь у його вчиненні, а відтак і в механізмі відображення (слідоутворення). Тому при розслідуванні цих категорій кримінальних правопорушень необхідно розуміти, у які взаємодії, де, з ким і з чим потерпілий вступав у ході

механізму вчинення злочину й, відповідно, визначати напрямки локалізації й пошуку слідів цієї взаємодії. «Доказова інформація, що міститься в цих слідах, даватиме відповіді на багато запитань щодо предмета доказування у справі, щодо наявності/відсутності обставин, які пом'якшують чи обтяжують вину, обставин для звільнення від кримінальної відповідальності тощо» [6, с. 90].

Ученими-криміналістами використовуються різні підстави для класифікації потерпілих. Ознаки потерпілого можна класифікувати за статтю, віком, родинними зв'язками із суб'єктом кримінального правопорушення (подружжя, колишнє подружжя, діти, брати, сестри тощо), зловживання наркотиками чи алкоголем тощо. В. Ю. Шепітько констатує, що система ознак, які стосуються особи потерпілого, має складну структуру. Вона охоплює загальні демографічні ознаки (стать, вік, місце проживання, роботи або навчання, професія, фах, освіта та ін.), дані про спосіб життя, риси характеру, навички та схильності, зв'язки й стосунки. Дані про потерпілого включають також відомості про його віктимність (схильність деяких людей ставати жертвами певних злочинів, унаслідок низки обставин) [7, с. 278].

Проте для криміналістичної теорії і практики суттєвими виступають не тільки особистісні якості потерпілого, але та їх поведінка до, у процесі й після вчинення кримінального правопорушення. Тому важливого значення набуває класифікація потерпілих за поведінкою до вчинення домашнього насильства (агресивна поведінка щодо інших членів сім'ї, пасивна поведінка), поведінка в процесі вчинення домашнього насильства (активний напад, активний захист, пасивний захист), а також поведінка після вчинення домашнього насильства, що може виражатись в активному захисті своїх прав (наприклад, особа звертається до правоохоронних органів чи органів місцевого самоврядування, виражає тверду позицію у процесі розслідування тощо), нестійкій поведінці (наприклад, звер-

тається до правоохоронних органів одразу після вчинення щодо неї домашнього насильства, а потім змінює свою позицію, йде на примирення з винним) або пасивній поведінці (потерпіла особа не звертається до правоохоронних органів, замовчує факт вчинення щодо неї домашнього насильства).

Для криміналістичної класифікації домашнього насильства важливого значення набуває аналіз ознак винного. Перш за все, береться до уваги його поведінка до, під час та після вчинення кримінального правопорушення. Так поведінка суб'єкта в процесі вчинення домашнього насильства не може бути пасивною, оскільки дане кримінальне правопорушення не може бути вчинено шляхом бездіяльності. Однак після вчинення кримінального правопорушення поведінка винного може бути різною: явка з повинною у правоохоронні органи, приховування кримінального правопорушення, намагання примиритися з потерпілою особою, вчинення нового кримінального правопорушення тощо. Цей аналіз дозволяє встановити ступінь суспільної небезпечності винного та визначити індивідуальний підхід при застосуванні заходів кримінально-правового впливу.

У 2020 році за вчинення домашнього насильства було повідомлено про підозру 1 678 особам. З них за віковими ознаками лідирують особи віком від 29 до 39 років (540 осіб, що становить 32 %) та від 45 до 54 років (741 особа, що нараховує 44 %). Менший відсоток складають особи віком від 18 до 28 років (усього 130 осіб, що становить 8 %) та від 55 до 59 років (114 осіб, що складає 7 %). Суб'єкти віком понад 60 років становлять найменший відсоток у цій групі (83 особи, що нараховує 5 %). У вчиненні домашнього насильства висувають обвинувачення й щодо жінок, однак відсоток цих випадків дуже низький (всього 3 % від загальної кількості осіб, що вчинили домашнє насильство). Приблизно таке ж відсоткове співвідношення за віком і статтю винних осіб, що вчинили домашнє насильство, фіксується й у 2021 році. Так у 2021 році за вчинення домашнього насильства було повідом-

лено про підозру 1 905 особам. Лише до 7 з них було застосовано тримання під вартою. Винні у вчиненні кримінального правопорушення за віком 16-17 років – 1 (0,05 %), 18-28 років – 141 особа (7 %), 29-39 років – 702 особи (37 %), 45-54 роки – 801 особа (42 %), 55-59 років – 121 особа (6 %), 60 і більше – 99 осіб (5 %). Жінки отримали повідомлення про підозру у вчиненні домашнього насильства у 68 випадках (4 %).

За освітою на час вчинення кримінального правопорушення найбільшу групу становлять особи, що мають базову середню та профільну середню освіту (у 2020 році – 1 160 осіб, у 2021 році – 1 358 осіб). Професійну (професійно-технічну) освіту мали 402 особи у 2020 році, 406 – у 2021 році. Домашніх насильників з вищою освітою всього 58 осіб у 2020 році та 84 особи у 2021 році.

Близько 26-28 % випадків домашнього насильства вчиняються особами в стані алкогольного сп'яніння. Так у 2020 році було зафіксовано 464 випадки, у а 2021 – 508. Приблизно такий же відсоток (26-27 %) становлять особи, що раніше вчиняли кримінальні правопорушення (у 2020 році 440 осіб, у 2021 – 516), з них більше як половина з незнятою чи непогашеною судимістю (у 2020 році 251 особа, у 2021 – 323 особи) [8].

Залежно від мотивів вчинення домашнього насильства, можна виділити чотири групи аналізованих кримінальних правопорушень. Першу групу об'єднують випадки вчинення домашнього насильства з мотивів самоствердження, що може проявлятися у бажанні винного підтвердити свій авторитет у сім'ї, схильність мати перевагу, бажання винного примусити потерпілу особу підкоритися, вимістити злість, що виникла в результаті конфліктів з іншими членами сім'ї, що пов'язано із неможливістю винного повноцінно реалізовувати свою роль у сім'ї, бажання заподіяти потерпілій особі страждання, біль або іншу шкоду. Батьки зганяють злість, вчиняючи домашнє насильство щодо дітей через побутові проблеми, особисті невдачі, проблеми на роботі.

Другу групу складають випадки домаш-

нього насильства, що вчиняються з мотивів виховання, з бажанням дисциплінувати інших членів сім'ї, вплинути на їхню поведінку з метою припинення примх, небажаних вчинків тощо.

Третя група поєднує випадки домашнього насильства, які продиктовані бажанням звільнитися від потерпілого і від пов'язаних з цим клопотів, від необхідності піклуватися, доглядати, брати на себе відповідальність тощо. Такий мотив, що полягає в бажанні позбавитись від інших членів сім'ї, може перерости в мотив вчинення умисного вбивства.

Четверту групу складають випадки вчинення домашнього насильства з корисливими мотивами. Наприклад, домашнє насильство продиктовано бажанням придбати майно або право на майно неповнолітнього потерпілого, бажання позбутися обов'язку сплачувати аліменти, виселити потерпілого із житла тощо.

Таким чином, у більшості випадків вчинення домашнього насильства мотивується бажанням винного мати владу і контроль у сімейних відносинах.

Як слушно зауважили Н. І. Гнатюк та О. М. Василенко, «насильством в сім'ї є дія, за допомогою якої добиваються необмеженої влади над людиною, повного контролю поведінки, думок, почуттів іншої людини» [9, с. 19].

Судова практика теж приділяє увагу мотиву вчинення домашнього насильства. Так Верховний Суд визначив, що для визнання

злочину, пов'язаного з домашнім насильством, його діяння повинно мати на меті підтримання панівного становища по відношенню до потерпілої особи. Суд прийшов до висновку, що Стамбульською Конвенцією домашнє насильство розуміється як певний спосіб поведінки, якою одна особа намагається утвердити або підтримати контроль над іншою особою, що відноситься до певної вразливої групи і знаходиться у вразливій ситуації [10].

Висновки. Запропонована класифікація випадків домашнього насильства має наукове значення не тільки для подальших наукових досліджень, для удосконалення методики розслідування домашнього насильства, для формування порядку слідчих (розшукових) дій та прогнозування слідчих ситуацій.

Запропоновані класифікації основних криміноутворюючих ознак домашнього насильства складають теоретичну основу криміналістичної характеристики домашнього насильства, можуть бути покладені в основу планування розслідування у кримінальних провадженнях. Беручи до уваги криміналістичну класифікацію, що запропонована нами, можемо спрогнозувати напрямки її використання для пошуку доказової інформації та формування доказової бази учасника кримінального провадження, вибору тактики поведінки під час проведення окремих слідчих та інших процесуальних дій.

Анотація

У статті розглянуто проблемні питання криміналістичної класифікації домашнього насильства, що має важливе значення для загальної криміналістичної характеристики будь-якого кримінального правопорушення. Автором досліджено теоретичні основи такої класифікації та встановлено, що запропонована класифікація випадків домашнього насильства має наукове значення не тільки для подальших наукових досліджень, а й для удосконалення методики розслідування домашнього насильства, для формування порядку слідчих (розшукових) дій та прогнозування слідчих ситуацій.

Встановлено, що основою криміналістичної класифікації домашнього насильства є дві самостійні групи ознак – ознаки механізму кримінального правопорушення і ознаки діяльності щодо їх виявлення, розкриття та розслідування.

Окрему увагу привернуто до проблем встановлення ознаки «систематичність» при аналізі домашнього насильства, визначено основні мотиви вчинення даного кримінального правопо-

рушення. Досліджено питання криміналістичної характеристики особи потерпілого та особи винного. Запропоновано залежно від мотивів вчинення домашнього насильства виділити чотири групи аналізованих кримінальних правопорушень. Крім того, встановлено домінуючі мотиви вчинення домашнього насильства, вказано на необхідність їх детального вивчення та аналізу. Зроблено висновок, що у більшості випадків вчинення домашнього насильства мотивується бажанням винного мати владу і контроль у сімейних відносинах.

Запропоновані класифікації основних криміноутворюючих ознак домашнього насильства складають теоретичну основу криміналістичної характеристики домашнього насильства, можуть бути покладені в основу планування розслідування у кримінальних провадженнях. Беручи до уваги криміналістичну класифікацію, що запропонована нами, можемо спрогнозувати напрямки її використання для пошуку доказової інформації та формування доказової бази учасника кримінального провадження, вибору тактики поведінки під час проведення окремих слідчих та інших процесуальних дій.

Ключові слова: домашнє насильство, криміналістична характеристика, розслідування, класифікація ознак домашнього насильства.

Volobuyeva O.O. Theoretical basis of criminal classification of domestic violence

The scientific article deals with problematic issues of criminalistic classification of domestic violence, which is important for the general criminalistic characterization of any criminal offense. The theoretical foundations of such a classification is investigated by the author and it is established that the proposed classification of cases of domestic violence is of scientific importance not only for further scientific research, but also for improving the methodology of investigating domestic violence and for forming the order of investigative (search) actions and forecasting investigative situations.

It is established that the basis of the criminalistic classification of domestic violence is two independent groups of signs – the signs of the mechanism of the criminal offense and the signs of activity related to their detection, disclosure and investigation.

Particular attention is paid to the problems of establishing the «systematic» feature in the analysis of domestic violence, and the main motives for committing this criminal offense are determined. The issue of forensic characterization of the identity of the victim and the identity of the offender is investigated. It is proposed to distinguish four groups of analysed criminal offenses depending on the motives for committing domestic violence. In addition, the dominant motives for committing domestic violence are established, and the need for their detailed study and analysis is indicated. It is concluded that in most cases, the commission of domestic violence is motivated with the offender's desire to have power and control in family relations.

The proposed classifications of the main crime-forming signs of domestic violence constitute the theoretical basis of the forensic characterization of domestic violence, and can be used as a basis for planning investigations in criminal proceedings. Taking into account the criminological classification proposed by us, we can predict the directions of its use for the search for evidentiary information and the formation of the evidence base of a participant in criminal proceedings, the choice of tactics of behaviour during individual investigative and other procedural actions.

Key words: domestic violence, forensic characteristics, investigation, classification of signs of domestic violence.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>. (дата звернення: 05.04.2022).

2. Пчеліна О. В. Перспективність побудови методики розслідування домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 329-332. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-4/79>.
3. Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства: навчальний посібник / С. Романцова, Н. Устрицька, І. Гловюк та ін.; за ред. І. Гловюк, Н. Лашук, С. Романцової. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 404 с.
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravo-porushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. (дата звернення: 05.04.2022).
5. Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2021 у справі № 583/3295/19. Провадження № 51 6189 км 20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443>. (дата звернення: 05.04.2022).
6. Калужна О. М., Ільницький І. Л. Криміналістичні характеристики окремих видів злочинів – складник методологічних основ тактики захисту й тактики представництва потерпілого в кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Вип. 39. Том 2. С. 89–93.
7. Криміналістика: підручник. За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.
8. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>. (дата звернення: 05.04.2022).
9. Гнатюк Н. І., Василенко О. М. Проблема насильства в сучасній сім'ї: теоретичні аспекти. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2014. № 1. С. 17–19.
10. Постанова Верховного Суду від 07 квітня 2020 р. Справа 647/1931/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89035028>. (дата звернення: 11.05.2022).

УДК: 341.215.4:341.9:341.31

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.14>

Громовенко К.В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Постановка проблеми. В продовж останніх десятиліть військові конфлікти стали причиною масштабного руйнування життя мільйонів людей. В умовах чисельних військових конфліктів, що відбуваються в різних кутках світу відбуваються серйозні порушення прав людини. За певних умов дані порушення можуть представляти собою військові злочини та злочини проти людяності, геноцид народу чи певної етнічної групи.

Методи введенні військових конфліктів не є сталими і постійно змінюються, що ставить перед міжнародним гуманітарним правом завдання враховувати ці зміни аби не допустити прогалин в захисті прав людини. Тому питання захисту прав людини в умовах збройних конфліктів привертає все більшу увагу сучасних дослідників у галузі міжнародного гуманітарного права та прав людини.

Метою даного дослідження є аналіз особливостей міжнародного захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Аналіз наукових публікацій. Дослідженню міжнародних норм, спрямованих на захист прав людини під час збройних конфліктів присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як: Р. Алямкін, Ф. Бані-Насер, Є. Білозьоров, М. Глушко, М. Гнатовський, Д. Казначеев, Д. Коваль, О. Мережко, В. Мицик, А. Орахелашвили, А. Полторак, Ж. Ж. Пікте, В. Репецький, О. Розумовський, С. В. Саяпін, О. Сенаторова, Л. Тимченко, О. Тіунов, Д. Шелтон, М. Щербіна, Х. Ярмакі та інші.

Виклад основного матеріалу. Права людини проголошуються найважливішою людською цінністю, що визнається у всьому світі. Дане положення знайшло своє закріплене у ключових міжнародних документах. «Визнання гідності, яка властива всім членам людської родини, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру...» – з таких слів починається один з фундаментальних, базових документів, що визнаний більшістю держав світу, Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1948 році.

Права людини особливо вразливі під час військових конфліктів. Саме тому даний аспект підлягає міжнародно-правовому регулюванню. Ключовими документами в області введення військових конфліктів, безперечно, є Женевські конвенції і Додаткові протоколи до них, котрі за своїм змістом виступають певним фундаментом в регулюванні питань захисту людей, що не приймають участь безпосередньо в військових конфліктах. Так, 12 серпня 1949 року в Женеві були прийняті наступні документи:

- Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях (Конвенція I);
- Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що постраждали в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі (Конвенція II);
- Конвенція про поводження з військово-полоненими (Конвенція III);
- Конвенція про захист цивільного населення під час війни (Конвенція IV).

Незважаючи на значний обсяг вказаних документів, вже в 1977 році під час виникнення масштабного національно-визвольного руху стало зрозуміло, що даних документів недостатньо для забезпечення та гарантування прав людини, наслідком чого стало прийняття двох додаткових протоколів:

– Додатковий протокол I до Женевської конвенції 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

– Додатковий протокол II до Женевської конвенції 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру.

Дані конвенції застосовуються у разі оголошеної війни або будь-якого збройного конфлікту, навіть якщо одна з воюючих сторін не визнає стану війни, і у разі окупації території, навіть якщо ця окупація не зустріне збройного опору. Положення Женевських конвенцій є обов'язковими як для країн що їх ратифікували, нейтральних країн, так і тих, хто не є учасником згаданих конвенцій.

Саме на Женевських конвенціях базується діяльність чисельних міжнародних організацій, що покликані сприяти дотриманню даних конвенцій та протоколів до них, зокрема, Міжнародного Комітету Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, ключовими завданнями яких є захист життя та людської гідності громадян, що постраждали в наслідок військових конфліктів та насилля, спричиненого даними конфліктами.

Як слушно зазначає Д. Казначеев, основна мета чотирьох Женевських конвенцій полягала в тому, щоб встановити гуманітарні правила, яких слід дотримуватися в міжнародному збройному конфлікті. У Конвенції про захист цивільного населення під час війни перелічено дії, від яких сторони повинні утримуватися за будь-яких обставин. Сюди входять дії, які визнані такими, що порушують основні права людини, забороняється насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, заподіяння каліцтва, жорстоке поводження й тортури; захоплення заручників;

наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження; а також недотримання багатьох прав на належну процедуру. Конвенція рішуче забороняє використання живого щита. Вона також передбачає, що цивільні особи не можуть бути примушені працювати на державу-окупанта, якщо не дотримано певних суворих умов (ст. 51) [4, с. 82].

Закони та звичаї війни в даний час становлять певну сукупність міжнародно-правових і моральних принципів, що регулюють права та обов'язки воюючих сторін та нейтральних держав під час війни, мета якої – усунення найбільш жорстоких форм ведення бойових дій, покращення долі поранених, хворих та військовополонених, захист мирного населення, недопущення надмірного насильства між ворогуючими сторонами стосовно як один одного, так і осіб, які безпосередньо не беруть участь у воєнних діях [4, с. 82].

Сучасне міжнародне право передбачає фундаментальну відповідальність кожної окремої держави за забезпечення правових стандартів під час збройних конфліктів як всередині країни, так і за її межами. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права до числа суб'єктів, яким надається захист відносяться: 1) комбатанти, що беруть участь у збройному конфлікті. Їх не вважають належними до категорії «захищені особи», оскільки напад на них може бути правомірним. При цьому міжнародне гуманітарне право містить норми, що захищають комбатантів від засобів та методів війни, які спричиняють їм надмірні страждання або роблять їхню загибель неминучою; 2) комбатанти *hors de combat* – поранені, хворі або такі, що зазнали корабельної аварії, положення про захист яких передбачені в Женевській конвенції; 3) військовополонені – комбатанти, які склали зброю та здалися, або комбатанти, що були захоплені в полон супротивником; головним інструментом, що присвячений їхньому захисту, є Женевська конвенція III; 4) цивільні особи під владою супротивника [6, с. 47].

На думку М. Гнатовського цивільне населення потребує захисту міжнародного гуманітарного права у двох аспектах: 1) під час активної фази збройного конфлікту – від того, щоб стати об'єктом збройного нападу та наслідків застосування сили проти військових об'єктів і комбатантів противника; 2) коли вони потрапляють під владу супротивника (зокрема, коли опиняються на території супротивної держави). У першому випадку мова йде про застосування зазначених нижче принципів розрізнення та пропорційності. У другому випадку основним застосовним джерелом міжнародного гуманітарного права є Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, яка захищає осіб, які в будь-який час і за будь-яких обставин опиняються в конфлікті або окупації, під владою сторони конфлікту або держави-окупанта, громадянами якої вони не є. Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни містить загальні правила, які застосовуються як до всіх осіб, які отримують захист міжнародного гуманітарного права (санітарні та безпечні зони, евакуація, медична допомога), так і до тих, що стосуються «осіб, які перебувають під захистом» у значенні ст. 4 цієї Конвенції (гарантії гуманного поводження). Женевська конвенція містить норми, що стосуються громадян противника, які перебувають на території сторони конфлікту. Також Женевська конвенція регулює захист цивільних осіб, які перебувають на окупованій території [3, с. 45].

Проблема військових конфліктів має багатовікову історію, і це говорить про те, що «придушити та викоринити таке явище як війна не представляється можливим, однак, єдиним можливим варіантом, на думку Р. Джексона, «порятунком ситуації», є максимальне забезпечення і захист цивільних осіб в умовах збройного конфлікту [7].

Дотримання прав людини в умовах військових конфліктів є доволі проблематичним в плані забезпечення та реалізації в зв'язку

з масштабністю військових дій та апіорі тягне за собою порушення прав та свобод мирного населення. Основними правами, щодо яких відбуваються масові порушення під час збройних конфліктів, є наступні: 1) право на життя, захист від катувань та нелюдського поводження; 2) право на справедливий судовий розгляд; 3) право на повагу до сімейного та особистого життя; 4) свобода вільного пересування; 5) право на свободу та особисту недоторканність; 6) свобода думки, совісті та релігії; 7) свобода мирних зібрань і асоціацій; 8) свобода об'єднань; 9) право на свободу слова і вираження поглядів; 10) право власності; 11) право на гідний рівень життя; 12) право на освіту; 13) протидія всім проявам дискримінації; 14) права внутрішньо переміщених осіб; 15) права жінок; 16) права дітей; 17) права людей з інвалідністю; 18) права вразливих груп населення; 19) право на участь в управлінні державними справами.

Найбільшою соціальною цінністю і передумовою усіх інших прав є право на життя. Будь-який каталог прав людини, що міститься в універсальних та регіональних стандартах прав людини, закріплює право на життя як фундаментальне, від'ємне право людини. Незважаючи на це, право на життя має відносний характер і за певних юридичних і фактичних умов, може бути правомірно обмеженим. На практиці, головною загрозою і перешкодою для реалізації цього права стають збройні конфлікти. Адже незаконні дій з боку бойовиків та найманців, збільшення незаконного обігу зброї, неналежного надання медичної допомоги громадянам – це ті фактори, що безпосередньо посягають на дане право.

Норми міжнародного гуманітарного права закріплюють дозвіл на обмеження права на життя відносно тих осіб, які безпосередньо приймають участь в військових діях з міркувань військової необхідності з метою встановлення балансу між воюючими сторонами та дотримання гуманності. Ключові принципи міжнародного гуманітарного права спрямовані на захист осіб від руйнівних наслідків вій-

ськових дій, і як такі, можуть розглядатися як конкретизуючи право на життя. Один із прикладів – це принцип проведення відмінностей, котрий передбачає, що цивільні особи не можуть бути об'єктом прямого нападу під час збройних конфліктів, захищає цивільних осіб.

В багатьох сучасних військових конфліктах втрати серед цивільного населення та руйнування цивільної інфраструктури є не просто особливостями війни, а наслідками цілеспрямованих дій, що застосовуються проти тих, хто не приймає участі в військових діях. В багатьох конфліктах воюючі сторони навмисно спрямовують свою зусилля проти цивільного населення з метою прискорення військової капітуляції або ж, щоб знищити частину населення. Досить часто межа між цивільним населенням та комбатантами є нечіткою. Останні нерідко шукають притулок в містах та селах і використовують мирне населення в якості живого щита.

Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 року чітко встановлюють обов'язок сторін конфлікту захищати цивільне населення та цивільні об'єкти від нападів. Так, згідно з п. 4 ст. 51 Додаткового протоколу I, стосовно цивільного населення заборонено напади невибіркового характеру, а також напади в порядку репресалій, якими є напади, не спрямовані на конкретні військові об'єкти, напади, під час яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, що не можуть бути спрямовані на конкретні військові об'єкти, напади, під час яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як це вимагається згідно з цим Протоколом; і які, таким чином, у кожному такому випадку поразяють воєнні об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх [1, с. 184]. Присутність або пересування цивільного населення чи цивільних осіб не можна використовувати для захисту пунктів або районів від воєнних дій, зокрема у спробах захистити військові об'єкти від нападу або прикрити воєнні, сприяти чи перешкодити їм, а тому сторонам

конфлікту забороняється скеровувати пересування цивільного населення або цивільних осіб з метою спробувати захистити військові об'єкти від нападу чи прикрити воєнні операції. При проведенні певних воєнних операцій кожна з воюючих сторін повинна постійно виявляти турботу про те, щоб оберігати цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти від нападу [2, с. 84].

У контексті забезпечення прав людини в умовах військових конфліктів особливого значення набуває право на отримання гуманітарної допомоги. Відповідно до положень ст. 30 Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни, «особам, що перебувають під захистом, повинні бути надані всі можливості звертатися до держав-покровительок, до Міжнародного комітету Червоного Хреста, до Національного товариства Червоного Хреста (Червоного Півмісяця, Червоного Лева та Сонця) країни, у якій вони перебувають, а також до будь-якої іншої організації, яка зможе надати їм допомогу». А ст. 55 Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни передбачає, що окупаційна держава зобов'язана за допомогою всіх наявних засобів забезпечувати населення продуктами харчування та медичними матеріалами; зокрема, постачати необхідні продукти харчування, медичні матеріали та інші припаси, якщо ресурсів окупованої території виявиться недостатньо; держава-покровителька має право будь-коли здійснити перевірку стану постачання продуктів харчування та медичних матеріалів на окупованій території.

Насильницьке переміщення – це ще одне порушення прав людини, що пов'язане зі збройними конфліктами. Жінки, діти, люди похилого віку несуть на собі весь тягар та жахіття збройних конфліктів. Безсумнівно, насильницьке переміщення населення, що відбувається в ході збройного конфлікту, позбавляє велику кількість людей звичних умов життя, домівки, роботи, засобів виробництва, призводить до втрати власного бізнесу тощо.

Переміщені особи часто систематично піддаються жорстокому поводженню та не мають належного фізичного захисту, що спонукає їх залишати домівки, своїх близьких і йти світ за очі аби зберегти найцінніше – своє життя.

Згубні наслідки мають порушення права на охорону здоров'я. В районах, де ведуться повномасштабні військові дії дане право зазначає чисельних порушень. Як вірно зауважує Н. Опольська, поширюються соціально небезпечні та інфекційні хвороби, відбувається скорочення програм імунізації, погіршується доступ до послуг охорони здоров'я. Незважаючи на норми та звичаї, закріплені міжнародним гуманітарним правом, об'єктами обстрілів стають заклади охорони здоров'я, автомобілі швидкої допомоги, існує гостра нестача медичного обладнання та ліків [5, с. 279]. Нemoжливість отримати медичну допомогу неспівмірно впливає на найуразливіші групи, що є прямим порушенням права на охорону здоров'я.

Захисний механізм міжнародного гуманітарного права розповсюджується на хворих та поранених. Поранені та хворі, незалежно від релігійної приналежності, політичних переконань, сексуальної орієнтації, кольору шкіри, статі, національності, соціального походження користуються однаковими гарантіями, закріпленими в конвенції. Сторони конфлікту мають виконувати по відношенню до хворих та поранених цілу низку зобов'язань, зокрема: ставитись з повагою, захищати від наслідків військових дій, від небезпеки та несправедливого відношення, гарантувати гуманне відношення без будь-яких проявів дискримінації, повагу до їх життя, фізичну та моральну недоторканість. По відношенню до всіх поранених і хворих, незалежно від того, на якій стороні вони воюють, норми міжнародного гуманітарного права забороняють вчинення наступних дій: наукові або ж медичні експерименти, трансплантація органів, катування, фізичні тортури, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження, вбивства, мордування, взяття заруч-

ників, застосування покарання без вироку суду тощо.

Окремим проявом порушення прав людини є неможливість в повній мірі забезпечити право на освіту. Зазвичай, в зонах військових конфліктів не мають змоги функціонувати дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні, вищі та позашкільні навчальні заклади, що шкодить безпосередньо розвитку дітей.

На відміну від міжнародних стандартів в області прав людини, котрі передбачають можливості відступу від деяких прав людини (напр., Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що з метою захисту інтересів держави, національної безпеки, економічного добробуту, здоров'я та моралі суспільства, прав і свобод інших людей чи запобігання злочинам або заворушенням країни-учасниці можуть обмежувати права людини, проголошені Конвенцією), міжнародне гуманітарне право представляє собою певні мінімальні стандарти в області прав людини відхід від яких є неприпустимим за жодних обставин. Квінтесенцією міжнародно-правових норм, що регламентують правила ведення війни, є наступні постулати:

- заборона вбивати та калічити супротивника, якщо він полонений або ж він вийшов з ладу і не представляє загрози;
- особи, що не приймають участь у військових діях за будь-яких умов зберігають за собою право на захист та гуманне відношення без проявів дискримінації, поваги до їх життя, фізичну та моральну недоторканість;
- особи, що потрапили в полон в наслідок військових дій мають право на отримання допомоги, листування з родиною, поваги до їх життя, гідності;
- сторони конфлікту обмежені в засобах ведення війни. Забороняється використовувати таку зброю, а також методи ведення бойових дій, що можуть призвести до невинуватих втрат;
- сторони військових конфліктів мають чітко розмежовувати комбатантів та цивільне

населення і, по можливості, уникати ситуацій, в котрих би останні ставали об'єктом нападу та збройної агресії;

– заборона використання фізичних та моральних катувань, тілесних покарань, а також жорстокого та нелюдського поводження;

– захисту підлягають поранені та хворі. Вони мають бути підібрані і забезпечені належним доглядом з боку тієї сторони конфлікту, під владою якої знаходяться.

Висновки. Зважаючи на викладене вище, хотілося б зазначити, що збройні конфлікти спалахують в різних куточках світу, тому зберігається потреба в міжнародно-правовій регламентації законів війни. Але жодні міжнародно-правові договори, спрямовані на врегулювання законів війни, не можуть висту-

пати гарантами дотримання прав людини, якщо немає волі до застосування цих угод за всіх умов.

Розглядаючи стан забезпечення прав людини в умовах збройних конфліктів, є всі підстави стверджувати, що повне дотримання прав та свобод людини фактично неможливе, адже сам характер військових дій передбачає масштабність і апріорі тягне порушення прав та законних інтересів цивільного населення. Єдиним механізмом врегулювання питання забезпечення прав людини під час збройних конфліктів є прагнення самих учасників мінімізувати втрати серед цивільного населення, а також, за можливості, максимально не допустити порушення фундаментальних прав та свобод людини, що гарантуються універсальними стандартами прав людини.

Анотація

У статті розглядається проблема забезпечення, реалізації та захисту основних прав і законних інтересів людини під час військових конфліктів, а також шляхи їх збереження та максимального захисту в умовах війни.

Визначено, що ключовими документами в області введення військових конфліктів є Женевські конвенції і Додаткові протоколи до них, котрі за своїм змістом виступають певним фундаментом в регулюванні питань захисту людей, що не приймають участь безпосередньо в військових конфліктах.

Звернено увагу на те, що норми міжнародного гуманітарного права щодо захисту прав людини в умовах військових конфліктів спрямовані на усунення найбільш жорстокіших форм ведення бойових дій, покращення долі поранених, хворих та військовополонених, захист мирного населення, недопущення надмірного насильства між ворогуючими сторонами, так і осіб, що не беруть участь у військових діях.

Розглянуто основні порушення прав людини під час збройних конфліктів. Окрема увага приділена правовій природі міжнародного гуманітарного права, котре ґрунтується на принципах гуманності, природності та реалістичності щодо забезпечення прав людини під час збройних конфліктів.

Доводиться теза про те, що єдиним механізмом врегулювання питання забезпечення прав людини під час збройних конфліктів є прагнення самих учасників мінімізувати втрати серед цивільного населення, а також, за можливості, максимально не допустити порушення фундаментальних прав та свобод людини, що гарантуються універсальними стандартами прав людини.

Констатовано, що повне дотримання прав та свобод людини фактично неможливе, адже сам характер військових дій передбачає масштабність і тягне порушення прав та законних інтересів цивільного населення.

Ключові слова: права людини, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, міжнародне право прав людини, конвенції.

Gromovenko K.V. Peculiarities of human rights protection in the conditions of armed conflicts

The article examines the problem of ensuring, implementing and protecting the basic rights and legitimate interests of a person during a military conflict, as well as the ways of their preservation and maximum protection in the conditions of war.

It was determined that the key documents in the field of military conflicts are the Geneva Conventions and Additional Protocols to them, which, according to their content, act as a certain foundation in regulating issues of protection of people who do not directly participate in military conflicts.

Attention was drawn to the fact that the norms of international humanitarian law regarding the protection of human rights in the context of military conflicts are aimed at eliminating the most brutal forms of warfare, improving the fate of the wounded, sick and prisoners of war, protecting the civilian population, preventing excessive violence between warring parties and individuals that do not participate in military operations.

The main violations of human rights during armed conflicts are considered. Special attention is paid to the legal nature of international humanitarian law, which is based on the principles of humanity, naturalness and realism regarding the provision of human rights during armed conflicts.

The thesis is proved that the only mechanism for settling the issue of ensuring human rights during armed conflicts is the desire of the participants themselves to minimize losses among the civilian population, and also, if possible, to prevent violations of fundamental human rights and freedoms guaranteed by universal human rights standards.

It was established that full observance of human rights and freedoms is actually impossible, because the very nature of military operations implies a large-scale and entails violation of the rights and legitimate interests of the civilian population.

Key words: human rights, armed conflict, international humanitarian law, international human rights law, conventions.

Список використаних джерел:

1. Білозьоров Є. В., Кіндзера Р. І. Міжнародно-правовий захист мирного цивільного населення в умовах збройного конфлікту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Економічні науки*. 2015. Випуск 30. С. 181–187.
2. Бані-Насер Ф. Міжнародно-правовий захист цивільного населення та інших категорій осіб під час збройних конфліктів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 6. С. 79–87.
3. Гнатовський М. М. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. Одеса: Фенікс, 2015. 92 с.
4. Казначеев Д. Права людини в умовах збройного конфлікту (війни). *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 11 березня 2022р.). м. Дніпро, 2022. С. 81-84.
5. Опольська Н. Права дітей, які постраждали в наслідок збройного конфлікту на Україні. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право*. 2015. Вип.. 27. С. 278-283.
6. Щербіна М.Г. Захист прав людини в умовах збройного конфлікту. Збірник тез круглого столу, присвяченого 72-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2020 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2021. 165с.
7. NATO AND PEACEKEEPING Robert J. Jackson Visiting Fellow Centre for International Studies and Clare Hall, University of Cambridge. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nato.int/cps/ru/natohq/index.htm>

УДК 341.64(4):347.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.15>

Анцупова Т.О.,

доктор юридичних наук, професор

Трояновський О.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри економіки, права та управління бізнесом

Одеського національного економічного університету

ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ УКРАЇНИ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Головне положення Конвенції про захист прав та основоположних свобод (надалі – Конвенція), яка захищає власність, є стаття 1 Протоколу № 1 до Конвенції (надалі – ст. 1 Протоколу). В той же час, на момент укладення Конвенції розробники не включили право власності до тих прав, що підлягають захисту. Це положення було передбачене та включене згодом. У процесі укладення змісту Конвенції виникали спори щодо доцільності віднесення права власності до тих глобальних прав, що захищаються ЄСПЛ.

Зі змісту статті 1 Протоколу вбачається, що «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [1].

Для отримання захисту згідно зі ст. 1 Першого протоколу, особа повинна мати хоч якесь право, передбачене національним законодавством, яке може вважатися правом власності з точки зору Конвенції.

Як і поняття «цивільних прав і обов'язків», концепція «майна» в розумінні статті 1 Пер-

шого протоколу до Конвенції має автономне значення, тобто не обмежується власністю на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві: певні інші права та інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися «правом власності», а відтак і «майном». Отже, при з'ясуванні змісту поняття «майно» недостатньо керуватися національним законодавством держав-учасниць Конвенції. Щоб вирішити питання щодо застосування ст. 1 Першого протоколу до Конвенції до конкретної справи, Суд повинен з'ясувати, чи надають обставини справи в цілому заявнику право на самостійний інтерес, що захищається цією статтею.

Так, аналізуючи практику розгляду Судом справ щодо порушення права володіння майном, Т. Фулей зазначає, що поняття «майно», як і «власність», має досить широке тлумачення й охоплює цілу низку економічних інтересів (активів) – як матеріальних, так і нематеріальних [2, с. 128]. Крім того, вищезазначеним автором було проведено систематизацію справ, що розглядалися ЄСПЛ щодо порушення права власності у контексті статті 1 Першого протоколу.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують як джерело права при розгляді справ положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року

та протоколів до неї, а також практику ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини [3].

Отже, рішення ЄСПЛ визначені на законодавчому рівні як джерело права та є обов'язковими для використання національними судами.

Розглядаючи судову практику України в контексті застосування рішень ЄСПЛ у сфері захисту права власності, розглянемо деякі спори щодо «майна» у співвідношенні актуальних рішень ЄСПЛ та ухвалених рішень національних судів України.

Так, ЄСПЛ розглянув справи у контексті статті 1 Першого протоколу щодо порушення права власності, де об'єктами були [2, с. 128]:

1) *«активи», які можуть виникнути, зокрема, на підставі позову про відшкодування шкоди, який виникає з її заподіянням («Прессос Компанія Нав'єра С.А. та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium) (1), заява № 17849/91, рішення від 28 жовтня 1995 р.;*

2) *«правомірні очікування»/«законні сподівання» вчиняти певні дії відповідно до виданого державними органами дозволу (наприклад, правомірні сподівання бути здатним здійснювати запланований розвиток території, з огляду на чинний на той час дозвіл на промислове освоєння землі (Справа «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland), заява № 12742/87, рішення від 23 жовтня 1991 р.).*

Так, у постанові Верховного Суду від 28 березня 2023 року по справі № 903/382/22, Суд застосував правову позицію ЄСПЛ викладену у справі «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії». У червні 2022 року керівник окружної прокуратури звернувся до Господарського суду Волинської області в інтересах держави в особі Любомльської міської ради з позовом до ТОВ «Волинь-Регіон Плюс» про визнання недійсними результатів електронного аукціону на право оренди єдиного майнового комплексу комунального підприємства, оформлених протоколом елек-

тронного аукціону, затверджених рішенням виконавчого комітету Любомльської міської ради; визнання недійсним договору оренди єдиного майнового комплексу комунального підприємства, укладеного між Любомльською міською радою та ТОВ «Волинь-Регіон Плюс»; зобов'язання ТОВ «Волинь-Регіон Плюс» повернути за актом прийому-передачі Любомльській міській раді об'єкт оренди – єдиний майновий комплекс комунального підприємства. Позов обґрунтовано порушенням вимог закону при оголошенні та проведенні аукціону з оренди єдиного майнового комплексу та укладенні оспорюваного договору оренди за результатами такого аукціону.

Верховний Суд у цій справі звернув увагу на наступне: *«виходячи зі змісту рішення Європейського суду з прав людини «Стретч проти Сполученого Королівства» від 24.06.2003 р. майном у значенні статті 1 Протоколу 1 до Конвенції вважається законне та обґрунтоване очікування набути майно або майнове право за договором, укладеним з органом публічної влади. У рішенні Європейський суд з прав людини зазначив, що наявність порушень з боку органу публічної влади при укладенні договору щодо майна не може бути підставою для позбавлення цього майна іншою особою, яка жодних порушень не вчинила.*

У наведеній справі ЄСПЛ дійшов висновку, що оскільки особу позбавили права на його майно лише з тих підстав, що порушення були вчинені з боку публічного органу, а не громадянина, в такому випадку мало місце «непропорційне втручання у право заявника на мирне володіння своїм майном та, відповідно, відбулось порушення статті 1 Першого протоколу Конвенції».

Пунктом 21 рішення ЄСПЛ у справі «Федоренко проти України» суд акцентує увагу на рішення ЄСПЛ від 24.06.2003 р. у справі «Стретч проти Об'єднаного Королівства Великобританії і Північної Ірландії», виходячи зі змісту пунктів 32–35 якого, звертаючись із заявою до уповноважених органів та, виконуючи визначені чинним законодав-

ством умови, та, дотримуючись відповідного порядку, відповідач мав право очікувати набуття майнового права в значенні статті 1 Першого Протоколу Конвенції.

У рішенні ЄСПЛ по справі «Пайн Велі Девелопмент Лтд» та інші проти Ірландії» від 23.10.1991 р. ЄСПЛ зазначив, що статтю 1 Першого протоколу Конвенції можна застосувати до захисту «правомірних очікувань» щодо певного стану речей (у майбутньому), оскільки їх можна вважати складовою частиною власності. «Правомірні очікування» виникають у особи, якщо нею було дотримано всіх вимог законодавства для отримання відповідного рішення уповноваженого органу, а тому вона мала усі підстави вважати, що таке рішення є дійсним та розраховувати на певний стан речей.

ЄСПЛ в рішенні «Стретч проти Об'єднаного Королівства Великобританії і Північної Ірландії» також зазначив про те, що є неприпустимими визнання недійсним договору, відповідно до якого покупець отримав певні права від держави, та подальше позбавлення його цього права на підставі того, що державний орган порушив закон.

Так, ЄСПЛ у своїй практиці зауважує, що при визначенні суспільних інтересів завдяки безпосередньому знанню суспільства та його потреб національні органи мають певну свободу розсуду, оскільки вони першими виявляють проблеми, які можуть виправдовувати позбавлення власності в інтересах суспільства та знаходять засоби для їх вирішення (див. рішення у справах «Хендісайд проти Сполученого Королівства» від 07.12.1976 р., «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21.01.1986 р.).

Відповідно до пункту 71 рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України» (заява № 29979/04) від 20.10.2011 р. ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються.

Принцип «належного урядування», як правило, не повинен перешкоджати держав-

ним органам виправляти випадкові помилки, навіть ті, причиною яких є їхня власна недбалість. Будь-яка інша позиція була б рівнозначною санкціонуванню неналежного розподілу обмежених державних ресурсів, що саме по собі суперечило б загальним інтересам. З іншого боку, потреба виправити минулу «помилку» не повинна непропорційним чином втручатися в нове право, набуте особою, яка покладалася на легітимність добросовісних дій державного органу. Іншими словами, державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків. Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються» [4].

Правова позиція ЄСПЛ, викладена у справі «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії», застосована у постановах Верховного Суду від 04.04.2023 р. по справі № 904/866/22, від 09.02.2023 р. по справі № 824/150/22, від 29.12.2022 р. по справі № 640/15421/15-ц, постанові Центрального апеляційного господарського суду від 19.04.2023 р. по справі № 904/5028/20, постанові Східного апеляційного господарського суду від 18.04.2023 р. по справі № 922/74/20 та ін.

У постанові Верховного Суду від 09.01.2023 р. по справі № 278/3980/14-ц з питання співвідношення експропріації майна та порушення статті 1 Протоколу було зазначено наступне: *«пунктом 21 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Федоренко проти України» від 30 червня 2006 року визначено, що відповідно до прецедентного права органів, що діють на підставі Конвенції, право власності може бути «існуючим майном» або коштами, включаючи позови, для задоволення яких позивач може обґрунтовувати їх принаймні «виправданими очікуваннями» щодо отримання можливості ефективного використання права власності.*

Зі змісту рішення ЄСПЛ від 16 лютого 2017 року у справі «Кривенький проти України», заява № 43768/07, встановлено, що заявник звернувся до Європейського суду із заявою про незаконне позбавлення права власності на землю. Дослідивши всі обставини, суд зазначив, що експропріація майна була здійснена парламентом у суспільних інтересах та з правомірною метою. Суд зауважив, що необхідною умовою такого позбавлення є дотримання балансу між загальним інтересом та вимогами щодо захисту індивідуальних основоположних прав. Ураховуючи зазначене, суд вказав, що позбавлення майна без компенсації його реальної вартості є порушенням такого балансу та покладає надмірний тягар на заявника (справа «Рисовський проти України», заява №29979/04, §71, рішення від 20 жовтня 2011 року). За таких обставин, встановивши, що заявник був дійсним власником землі, суд вважав наявним факт позбавлення у 2006 році заявника його землі без будь-якої компенсації або будь-якого іншого типу відповідного відшкодування достатнім для визнання заявника жертвою непропорційного тягара, пов'язаного з позбавленням землі. Суд одностайно прийняв рішення про порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції та призначив відшкодувати матеріальну та моральну шкоду.

Втручання у право власності, навіть якщо воно здійснюється згідно із законом і з легітимною метою, буде розглядатися як порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо не буде встановлено справедливий баланс між інтересами суспільства, пов'язаними із цим втручанням, й інтересами особи, яка зазнає втручання в її право власності. Має існувати розумне співвідношення (пропорційність) між метою, досягнення якої передбачається, та засобами, які використовуються для її досягнення» [5].

Досить виражене обґрунтування із посиленням на практику ЄСПЛ було викладене у рішенні Господарського суду Львівської області від 16.10.2018 р. по справі

№ 914/1126/18, де суд об'єднав висновки ЄСПЛ по справах щодо захисту права власності на нерухомість через оскарження дійсності правочину, а саме «оспорювання прокурором дійсності договору оренди землі через невиконання уповноваженим державою органом (Держкомземом та його територіальними органами на місцях) обов'язку по проведенню нормативно грошової оцінки спірної земельної ділянки в контексті спірних правовідносин розцінюється судом як порушення права особи на **«мирне володіння своїм майном»** (рішення Європейського суду з прав людини у справі у справі «Україна-Тюмень проти України» від 22.11.2007 р. (остаточне 22/02/2008), рішення у справі «Іатрідіс проти Греції» від 25.03.1999 р., заява № 311107/96), позбавлення особи **«законного сподівання» на отримання можливості ефективно здійснити майнове право** (рішення Європейського суду з прав людини у справі «Стретч проти Сполученого Королівства» від 24.06.2003 р. (остаточне 03.12.2003 р.), рішення у справі «Компанія «Пайн Вейлі Девелопментс» та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments and Others v. Ireland); рішення у справі «Прессос Компанія Навєра» та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium) від 20.11.1995 р.), а також суперечить принципу «належного урядування», аналізованого Європейським судом з прав людини (рішення «Рисовський проти України» від 20.10.2011 р., який полягає в тому, що державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків (рішення у справі «Лелас проти Хорватії» (Lelas v. Croatia)). Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються (рішення у справі «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (Pincova and Pine v. the Czech Republic), рішення у справі «Гаши проти

Хорватії» (Gashi v. Croatia) від 13.12.2007 р., та у справі «Трго проти Хорватії» (Trgo v. Croatia) від 11.06.2009 р.)». [6]

3) **Акції компанії** (ухвала щодо прийнятності заяв №№ 8588/79 та 8589/79 *Lars Bramelid and Anne-Marie Malmström v. Sweden* від 12.10.1982 р.; «Совтрансавто-Холдинг» проти України» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), заява № 48553/99, рішення від 25.07.2002 р.

У постанові Верховного Суду від 29.06.2022 р. по справі № 757/60479/19-ц було застосовано практику ЄСПЛ щодо кваліфікації корпоративних прав як майна та їх захист: «корпоративні права позивачів, посвідчені акціями АТ «Банк Велес», є майном як у розумінні українського законодавства, так і статті 1 Першого протоколу Конвенції з прав людини і основоположних свобод (ухвала щодо прийнятності заяв № 8588/79 та № 8589/79 *Lars Bramelid and Anne-Marie Malmstrom v. Sweden* від 12.10.1982 р.; «Совтрансавто-Холдинг» проти України» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), заява № 48553/99, рішення від 25.07.2002 р.), право власності на яке захищатиметься відповідно до законодавства України.

Звертаючись до суду з позовом, позивачі, як на підставу для задоволення позову, вказували, що їм, як акціонерам (власникам істотної участі) банку, незаконним рішенням відповідача від 10.12.2015 р. № 875/БТ було завдано майнову шкоду, яка полягає у неможливості вільно розпоряджатися власним майном (корпоративними правами, посвідченими акціями) у статутному капіталі ліквідованої банківської установи» [7].

4) **«гудвіл» (goodwill)** – накопичені нематеріальні активи підприємства, що включають її найменування, репутацію, ділові зв'язки (в тому числі клієнтуру), товарні знаки та ін.; власність «фірми» («Ван Марле та інші проти Нідерландів» (*Van Marle and Others*), заяви № 8543/79, 8674/79, 8675/79 та 8685/79, рішення від 03.06.1986 р.).

У постанові Верховного Суду від 19.07.2019 р. по справі № 914/1329/18 було

зазначено, що «поняття «майно» у ст. 1 Першого протоколу не обмежується власністю на фізичні речі, деякі інші права та інтереси, що складають активи, можуть розглядатися, як право власності (справа Беєлер проти Італії (2000)). Це можуть бути акції компанії (пояснення Європейського суду у скаргах № 8588/79 та № 8589/79 Бреймлід і Мальстром проти Швеції), рішення арбітражного органу в зв'язку зі спором (Справа Грецькі нафтопереробні заводи «Стерн» проти Греції), законні розрахунки на те, що існує певне становище (Справа Компанії «Іайн Веллі девелопментс Лтд» проти Ірландії), господарські інтереси, пов'язані з управлінням бізнесом, а також управління клієнтурою (ділова репутація, нематеріальні активи тощо) (Справа Іатрідек проти Греції, Справа Ван Марле та інші проти Нідерландів), право на пенсію (Справа Мюллер проти Австрії), дозволи, ліцензії (справа Тре Тракторер Актієболаг проти Швеції (1989) тощо.

Термін «власність» поширюється на всі «безумовні права», які може довести особа, включаючи, зокрема, активи, що пов'язані з приватним правом (такі як пайові внески чи фінансові претензії, в основі яких лежить контракт або делікт), а також окремі економічні і соціальні виплати, пов'язані з публічним правом» [8].

У постанові Північного апеляційного господарського суду від 27.10.2021 р. по справі № 910/4014/16 було також застосовано практику ЄСПЛ в частині визначення «гудвіллу» та захисту нематеріальних активів підприємства, а саме: «Під діловою репутацією юридичної особи розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин. Ділова репутація має свою вартість (гудвіл) та є однією з складових ринкової вартості юридичної особи. У рішенні Європейського суду з прав людини від 03.06.1986 (заяви № 8543/79, 8674/79, 8675/79 та 8685/79 у справі «Ван Марле та інші проти Нідерландів» (*Van Marle and*

Others) визначено, що «гудвіл» (*goodwill*) – накопичені нематеріальні активи підприємства, що охоплюють її найменування, репутацію, ділові зв'язки (зокрема, і клієнтуру), товарні знаки та ін.; власність «фірми».

Слід зазначити, що у пп. 14.1.40 ст. 14 Податкового кодексу України, також міститься визначення гудвілу. Гудвіл (вартість ділової репутації) – нематеріальний актив, вартість якого можна визначити як різницю між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання найкращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо. Вартість гудвілу не підлягає амортизації та її не враховують під час визначення витрат платника податку, щодо активів якого виник такий гудвіл.

Отже, з одного боку, гудвіл є нематеріальним активом, але головною умовою визнання нематеріального активу є його ідентифікація. При цьому гудвіл є частиною репутації компанії, а тому його не може бути відокремлено від неї. Поняття гудвілу та ділової репутації не є тотожними. Гудвіл, на відміну від ділової репутації, є активом, який має вартісне вираження та використовується у бухгалтерському і податковому обліку» [9].

5) **«майно», що «становить економічну цінність», зокрема, необхідні для здійснення підприємницької діяльності дозволу чи ліцензії** (справа «Тре Тракторер Актіболаг» проти Швеції) (*Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*), рішення від 07.07.1989 р., серія А, № 159).

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 26.11.2019р. по справі № 910/20261/16 було наведено висновок щодо «майна», що «становить економічну цінність», а саме щодо порушення майнового права власника в контексті вчинення дій для позбавлення дозволу на користування надрами: «...При цьому суди правильно здійснили правову кваліфікацію та зазначили, що **дозвіл на користування надрами** є документом, який посвідчує

майнове право його власника на користування надрами, він має економічну цінність, від якої залежить робота суб'єкта підприємницької діяльності та рівень його прибутку.

Так, згідно зі статтею 1 Закону України «Про нафту і газ» спеціальний дозвіл на користування нафтогазоносними надрами – це документ, що видається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр і засвідчує право юридичної чи фізичної особи, якій цей документ виданий, на користування нафтогазоносними надрами протягом часу, в межах ділянки надр і на умовах, передбачених у цьому документі.

Майновими правами, які можуть оцінюватися, визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги (частина друга статті 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»).

Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права й обов'язки (стаття 190 ЦК України).

Відповідно до частини першої статті 139 ГК України майном визнано сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Визначаючи правову природу дозволу, суд апеляційної інстанції застосував практику ЄСПЛ. Так, у контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ЄСПЛ роз-

глядалися справи щодо порушення права власності, де об'єктами було інше «майно», що «становить економічну цінність», зокрема, необхідні для здійснення підприємницької діяльності дозволи чи ліцензії (рішення від 07.07.1989 р. у справі «Tre Traktorer Aktiebolag v. Sweden»). Отже, поняття «майно» в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції має автономне значення. Це насамперед означає, що національне законодавство держав-учасниць Конвенції не може вважатися остаточним при з'ясуванні його змісту, проте суд може визнати за доцільне таке застосування. Тобто документи дозвільного характеру можуть водночас визнаватися активами та охоплюватися поняттям майна» [10].

Отже, поняття «майно» в розумінні статті 1 Першого протоколу Конвенції має автономне значення. Це означає, що національне законодавство держав-учасниць Конвенції не може вважатися остаточним при з'ясуванні його змісту, проте ЄСПЛ може визнати за доцільне застосувати національне законодавство. Водночас, це передбачає обізнаність – насамперед, на національному рівні – з позицією ЄСПЛ щодо тих чи інших питань. Особливо

зазначена проблема є актуальною, коли підхід ЄСПЛ є більш широким, аніж у національного законодавця.

Наприклад, визнання майном «правомірних очікувань» чинним Цивільним кодексом України та законодавством України в цілому не передбачено, як і визнання економічних інтересів за ліцензією на право здійснення певного виду діяльності. Тобто документи дозвільного характеру можуть водночас визнаватися «активами» та охоплюватися поняттям «майна». В той же час, застосовуючи практику ЄСПЛ, національні суди застосовують підхід ЄСПЛ щодо ширшого розуміння «майна». При цьому суди не обмежують осіб у виборі ефективного способу захисту, механізм регулювання захисту власності не обмежує осіб у правосудді, лише надаючи оцінку ефективності способу обраного особою захисту свого майнового права.

Отже, як ми бачимо на прикладі судової практики по декільком категоріям «майна», у національних судів не викликає труднощів у належній правовій кваліфікації та наданні правової оцінки фактичним обставинам справи викладених у мотивувальній частині рішень та застосуванні практики ЄСПЛ зі спірних питань.

Анотація

Європейська Конвенція про захист прав та основоположних свобод (надалі – Конвенція) гарантує кожному право на мирне володіння та користування своїм майном та, згідно зі ст. 55 Конституції України, є важливим міжнародним стандартом захисту прав і свобод людини, гарантованим державою. Будь-яка особа при порушенні її права на власність може обрати будь-який спосіб захисту, не заборонений законодавством, в тому числі звертаючись про поновлення порушеного права у судовому порядку. Одним із способів захисту цього права є звернення до Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) зі скаргою на державу-учасницю Конвенції, яка порушує це право. При застосуванні та тлумаченні Конвенції в рамках конкретної справи, ЄСПЛ встановлює нормативні орієнтири у формі своєї правової позиції. Саме ця обставина дає підстави вважати рішення ЄСПЛ джерелами права – судовими прецедентами, а не актами тлумачення чи застосування права.

Особливістю рішень ЄСПЛ є те, що ЄСПЛ не входить до системи національних судів; у своїх рішеннях спирається на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, яка є міжнародним договором, і, відповідно, у процесі своєї діяльності створює норми міжнародного права. Тому рішення ЄСПЛ є не національними, а міжнародними судовими прецедентами. Поряд із цим, судові прецеденти чи усталена судова практика впливають із

правових актів, які тлумачить ЄСПЛ, незалежно від кваліфікації правового стандарту, виробленого ЄСПЛ у його рішеннях. Тобто це означає, що прецедент або усталена практика ЄСПЛ нерозривно пов'язана з актом, який тлумачиться, є «продовженням» самої Конвенції і є національним джерелом права, у зв'язку з чим виникає необхідність у дослідженні застосування національними судами практики ЄСПЛ у сфері захисту права власності.

Ключові слова: практика Європейського суду з прав людини, власність, позбавлення власності, захист права власності, судові рішення, експропріація.

Antsupova T.O., Troyanosky O.V. Application of the European court of human rights jurisprudence in the field of protection of property rights by the courts of Ukraine

The European Convention on the Protection of Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter referred to as the Convention) guarantees everyone the right to peaceful possession and use of their property and, according to Art. 55 of the Constitution of Ukraine, is an important international standard for the protection of human rights and freedoms, guaranteed by the state. Any person in the event of violation of his right to property may choose any method of protection not prohibited by law, including applying for the restoration of the violated right in court. One of the ways to protect this right is to appeal to the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR) with a complaint against a state party to the Convention that violates this right. When applying and interpreting the Convention within the framework of a specific case, the ECtHR establishes normative guidelines in the form of its legal position. It is this circumstance that gives reasons to consider the decisions of the ECtHR as sources of law - judicial precedents, and not acts of interpretation or application of law. The peculiarity of the decisions of the ECtHR is that the ECtHR is not part of the system of national courts; in its decisions, it relies on the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which is an international treaty, and, accordingly, in the process of its activity, it creates norms of international law. Therefore, the decisions of the ECtHR are not national, but international court precedents. Along with this, judicial precedents or established judicial practice derive from legal acts interpreted by the ECtHR, regardless of the qualification of the legal standard developed by the ECtHR in its decisions. That is, it means that the precedent or established practice of the ECtHR is inextricably linked to the act, which is interpreted, is a «continuation» of the Convention itself and is a national source of law, in connection with which there is a need to study the application of the practice of the ECtHR in the field of protection by national courts property rights.

Key words: practice of the European Court of Human Rights, property, deprivation of property, protection of property rights, court decisions, expropriation.

Список використаних джерел:

1. Протокол № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
2. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя. Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ. 2015. 208 с.
3. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
4. Постанова Верховного Суду від 28 березня 2023 року по справі № 903/382/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110051299>
5. Постанова Верховного Суду від 09 січня 2023 року по справі №278/3980/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108296864>

6. Рішення Господарського суду Львівської області від 16.10.2018 по справі №914/1126/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77397213>
7. Постанова Верховного Суду від 29 червня 2022 року по справі № 757/60479/19-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105056414>
8. Постанова Верховного Суду від 19.07.2019 р. по справі №914/1329/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83087009>
9. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 27.10.2021 р. по справі №910/4014/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100990620>.
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.11.2019 р. по справі № 910/20261/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86333859>.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.16>

Вітвіцький А.С.,

*інспектор сектору реагування патрульної поліції відділу поліції № 6 З
апорізького районного управління поліції
Головного управління Національної поліції в Запорізькій області
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9538-6393>*

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ УЧАСНИКІВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ГРУПИ

Постановка проблеми. Розслідування злочинів, що вчиняються транснаціональними організованими злочинними групами, пов'язане з необхідністю проведення великої кількості допитів, зокрема допитів учасників злочинної групи, визначенням послідовності допиту тих чи інших осіб, підготовки до допиту, визначення обставин, що входять до предмету допиту. Тактичні прийоми та комбінації спрямовані на отримання достовірних показань у ході конфліктної ситуації, яка склалась під час проведення допиту, а також уникнення протидії допитуваного. Такі прийоми проведення допиту застосовуються слідчими у відповідності до обстановки, яка склалась між ним і допитуваним у ході допиту, а тому розроблення системи тактичних прийомів проведення допиту у конфліктних ситуаціях має практичне значення і сприяє ефективності проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тактичні прийоми і комбінації проведення допитів у ході розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними групами розкрито у наукових працях П. Д. Біленчука, А.П. Геля, В.О. Коновалової, А.В. Кофанова, О.Л. Кобилянського, Є.К. Паніотова, Г.С. Семакова, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітька та ін.

Виклад основного матеріалу. Допит є найбільш розповсюдженою слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якої збирається інформація про організовану діяльність злочинних угруповань. У той же час допит – одна

з найскладніших слідчих (розшукових) дій. Допитуваним членам злочинних груп притаманний високий рівень організованості і суворе дотримання правил внутрішньої поведінки. Вони не зацікавлені у повному й всебічному розкритті злочину, що не може не впливати на правдивість їх показань, а тому для успішного проведення допиту і отримання позитивних результатів слідчі повинні володіти законами мислення, логічних методів і прийомів, даних психології та тактичних прийомів допиту, що розроблені у криміналістиці [5, с. 106].

Допит слугує не тільки продуктивним засобом отримання нових, а і якісної перевірки доказів, що вже мають у провадженні. За допомогою допиту слідчий встановлює наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння та інших обставин, що підлягають доведенню у кримінальному провадженні (ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України). Велике значення вказана слідча (розшукова) дія має й для перевірки обґрунтованості вказаних до її проведення слідчих версій. Під час допиту можуть висуватися й деякою мірою перевірятися нові версії [4, с. 275].

В.Ю. Шепітько зазначає, що тактика допиту охоплює найбільш ефективні прийоми, які сприяють одержанню повних та об'єктивних показань. Під час допиту використовуються різноманітні тактичні прийоми: постановка тих чи інших запитань, пред'явлення речових і письмових доказів, оголошення показань інших осіб, допит на місці події, роз'яснення наслід-

ків учиненого кримінального правопорушення, переконання в необхідності надання допомоги досудовому розслідуванню [8, с. 277]. Водночас В.В. Тіщенко визначає тактику допиту як систему найбільш раціональних прийомів і методів, які забезпечують отримання достовірних, повних і всебічних показань, що ґрунтується на нормах кримінального процесуального закону. На відміну від процесуальних правил, тактичні прийоми не передбачені КПК України, їх застосування залежить від розсуду слідчого й визначається позицією допитуваного, його процесуальним станом, психічним і моральним складом, характерологічними особливостями, а також низкою інших обставин, які специфічні для кожного допиту. Тактичні прийоми допомагають слідчому цілеспрямовано й успішно здійснювати допит, максимально використувати потенціал цієї слідчої (розшукової) дії щодо збирання та перевірки доказів [4, с. 277].

Під час підготовки до допиту членів злочинних груп, слідчий повинен вивчити матеріали кримінального провадження та визначити предмет допиту, що полягає у встановленні обставин, які можуть бути відомі допитуваному. Як правило, найбільш повною інформацією про обставини справи володіє лідер злочинної групи. З усього обсягу зібраних відомостей потрібно відібрати ті, що відносяться до предмету допиту. Їх необхідно правильно оцінити та найбільш повно використати під час допиту. На підставі визначеного допиту слідчий формує запитання для допитуваного та обирає систему тактичних прийомів. До предмету допиту вказаних осіб входить з'ясування таких обставин:

1) способи формування організованої групи та характер злочинної діяльності;

2) відомості про підготовку і вчинення злочинів, способи та послідовність злочинних дій, а також способи приховування злочинної діяльності;

3) виявлення психологічної та функціональної структури злочинної групи (кількісний і якісний склад) та розподілу функціональних обов'язків;

4) дослідження міжособистісних відносин у групі, а також вивчення психологічних і особистісних якостей членів групи;

5) кількісний склад групи при вчиненні кожного епізоду злочинної діяльності, конкретні дії кожного, навички володіння зброєю і прийомами боротьби;

6) виявлення осіб, які не брали безпосередньої участі у скоєних злочинах, але обізнаних про їх підготовку і вчинення;

7) відомості про особу лідера групи і організатора конкретних злочинів;

8) наявність корумпованих зв'язків (спосіб залучення в групу);

9) наявність зв'язків з іншими злочинними групами, способи протидії розслідуванню та впливу на потерпілих, свідків і членів групи, які дають правдиві показання;

10) відомості про озброєність, засоби зв'язку та технічну оснащеність групи;

11) наявність у групі конфліктів та протиріч;

12) встановлення осіб, які залишилися на волі і продовжують злочинну діяльність або налагоджують зв'язки між членами групи та намагаються створити єдину, вигідну для усіх лінію поведінки тощо [5, с. 109-110].

Формулювання предмета допиту має важливе методичне значення. У криміналістичній літературі мали місце спроби по виокремленню типових обставин, що стосуються предмета допиту різних учасників організованої злочинної діяльності. Так, В. Ю. Шепітько до предмета допиту організаторів (керівників) злочинної групи відносить такі обставини: 1) у кого виник задум організації злочинної групи; 2) яка злочинна діяльність передбачалася; 3) хто є учасником злочинної діяльності; 4) які способи використовувалися при вчиненні злочинів; 5) чи брав участь у вчиненні злочину сам організатор, які його функції; 6) якою є ієрархія у злочинній групі; 7) якими є засоби конспірації; 8) чи мали місце корумповані зв'язки, хто надавав допомогу в існуванні злочинної групи; 9) якими є способи залучення до злочинної групи нових членів; 10) які канали одержання розвідувальної

інформації; 11) у чому полягали дії групи захисту; 12) яким чином були одержані злочинні доходи; 13) як здійснювався розподіл незаконних доходів серед членів злочинної групи; 14) чи мали місце конфліктні стосунки у групі; 15) чи були конфлікти, протистояння з іншими угрупованнями.

Дещо інші обставини названі стосовно предмета допиту виконавця: 1) у вчиненні яких злочинів брав участь допитуваний; 2) у чому полягали його дії; 3) хто був ініціатором злочинної діяльності; 4) яким чином розподілялися ролі у злочинній групі; 5) чи здійснювалося планування злочинів; 6) яким чином приховувалися злочини; 7) які стосунки у допитуваного з іншими учасниками групи; 9) чому вчинював злочини [9, с. 33-34].

Позиції авторів відбивають фактично орієнтовні переліки питань, що можуть бути поставлені в процесі допиту. Дійсно, у процесі допиту з'ясовується значне коло обставин, що пояснюють характер події, яка відбулася, її механізм, мотиви вчинення злочину, причетність певних осіб до злочинної події [2, с. 259].

Предмет допиту може бути конкретизований за такими обставинами: 1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину); 2) винуватість особи у вчиненні злочину і мотиви злочину; 3) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу злочинця, пом'якшують і обтяжують відповідальність; 4) характер і розмір збитку, заподіяного злочином, а також розмір витрат установ охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння; 5) причини й умови, що сприяють учиненню злочину (статті 23, 64 Кримінального процесуального кодексу України). Зазначені обставини наповнюють певним змістом залежно від процесуального положення допитуваного (свідок, потерпілий, підозрюваний).

Предмет допиту залежить від характеру розслідуваного злочину. Стосовно злочинів, що вчиняються транснаціональними організованими злочинними групами мають зна-

чення обставини, що говорять про особливості формування злочинної групи, її лідерів та організаторів, характер ролей та функцій учасників, особливості підготовки, вчинення та приховування злочинів тощо. До типових обставин можуть бути віднесені:

1) організований характер злочину: механізм злочинної події; яким чином вчинялися злочини, їхня тривалість, поширеність; наявність злочинної діяльності постійного характеру; планований характер злочинної діяльності; прагнення до розширення сфер діяльності; використання вогнепальної зброї, технічних засобів і засобів зв'язку; наявність контактів із співробітниками правоохоронних та інших державних органів та ін.;

2) наявність і склад організаційного формування: кількість учасників транснаціональної організованої злочинної групи; ієрархічна структура злочинної групи; наявність розподілу ролей; форми взаємодії в злочинному угрупованні; стабільність складу групи, правила поведінки в групі та ін.;

3) базовий елемент злочинної діяльності: господарсько-економічна діяльність членів угруповання; участь у тіньовому бізнесі; місця зосередження ядра і членів злочинного формування; незаконна діяльність групи; зв'язки злочинної групи з підприємцями і злочинним світом; місце угруповання в кримінальному середовищі; прикриття злочинної діяльності легальними структурами; участь членів злочинної групи в політичній діяльності тощо.

В. П. Корж пропонує під час допиту підозрюваного встановлювати такі обставини: склад злочинної групи і функціональні ролі її учасників; хто є організатором створення злочинної групи та її керівником; хто є виконавцем злочинів і хто забезпечує безпеку групи і кримінальної діяльності; хто з учасників входить до керівного складу; протягом якого часу функціонувала організована злочинна група; коли кожний учасник увійшов до складу кримінального колективу і скільки часу перебував у ньому; як між собою були пов'язані члени злочинної групи; чи був

розроблений спеціальний план захисту від викриття і хто його розробляв; у чому конкретно цей план виявився; чи існував зв'язок із корумпованими працівниками органів влади і управління і в чому він конкретно виявився; хто розробляв кримінальну технологію економічного злочину; хто обирав об'єкт злочинного посягання; хто розробляв план вчинення злочину і здійснював підготовчі заходи, у тому числі розподіляв ролі, навчав прийомам вчинення злочину і способам їх приховування; хто виробляв загальну лінію поведінки на слідстві у випадку провала, які та кому конкретно надавались поради; хто розподіляв злочинні здобутки і як вони легалізовувались («відмивались»), зокрема грошові кошти, інше майно; які стосунки рядових членів групи з керівництвом, організатором злочинної діяльності; у чому конкретно полягав план підготовки вчинення злочину та його спосіб; як і ким вивчалась обстановка вчинення злочину; чи використовувалась наявна обстановка або корумповані чиновники створювали сприятливі умови для проведення злочинної акції; які перешкоди були виявлені при підготовці до злочину і як вони були усунуті; які заходи передбачалось вжити до приховування слідів злочинної діяльності; які взаємовідносини в організованій злочинній групі, чи є суперечності і конфлікти між членами групи; хто з учасників має організаторські здібності, а хто відрізняється слабким характером, схильністю до підкорення; хто з членів злочинної групи менше за інших брав участь у злочинній діяльності, а хто проявляв особливу активність; хто був у дружніх (родинних) стосунках з організатором групи; хто з учасників групи отримував найменшу частку злочинного здобутку, тощо [3, с. 338-339].

Розслідування злочинів, що вчиняються транснаціональними організованими злочинними групами, передбачає в обов'язковому порядку встановлення корупційних зв'язків із представниками владних структур, викриття корупційних блоків, блоків захисту і протидії розсліду-

ванню. Під час досудового слідства необхідно встановити: у чому полягала реальна допомога державних службовців (посадових осіб) злочинному угрупованню або його окремим членам; тривалість надання такої допомоги; отримання корупціонером незаконної винагороди або інших благ; яким чином здійснювалась корупційна взаємодія; в яких формах; в яких документах знайшла своє відображення; чому посадова особа надавала допомогу злочинній групі; чи знала вона про те, що контактує з організованою злочинною групою; чи надавала підтримку злочинна група чиновнику; у чому ця підтримка виявлялася, тощо. Необхідно зазначити, що ці питання слід з'ясовувати не тільки при допитах корумпованих посадових осіб, але й лідерів та членів організованого злочинного формування.

При розслідуванні злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, до допиту необхідно старанно підготуватися. Під час підготовки до допиту членів злочинних груп слідчий повинен здійснювати наступний комплекс організаційних і тактичних завдань:

- 1) визначення предмету допиту, сформульованої слідчої ситуації та ретельне, повне і всебічне вивчення матеріалів кримінального провадження;
- 2) визначення кола осіб, які підлягають допиту та послідовності його проведення;
- 3) збирання оперативної інформації про склад групи і вчинених нею злочинів;
- 4) вивчення особи допитуваного;
- 5) підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- 6) вирішення питання щодо часу та місця допиту, способу виклику на допит;
- 7) визначення тактичних прийомів, що будуть застосовуватися під час допиту;
- 8) визначення необхідних технічних засобів фіксації допиту та їх підготовку;
- 9) визначення учасників проведення допиту;
- 10) забезпечення сприятливих умов для проведення допиту з урахуванням необхід-

ності гарантування безпеки та планування допиту [5, с. 108].

При підготовці до допиту лідерів та членів організованих злочинних груп існує необхідність у складанні плану. Це пов'язано із складністю розслідування злочинів, що вчиняються транснаціональними організованими злочинними групами, великою кількістю і специфічністю обставин, які необхідно з'ясувати. Планування допиту є завершальним етапом його підготовки. Тому важливого значення набуває прогностична діяльність слідчого, використання рефлексивного мислення (мислення за іншу особу) [1] та управління. За допомогою такого мислення слідчий передбачає обрання допитуваним відповідної позиції, варіанти відповідей на ті чи інші запитання.

У ході проведення допиту слідчий зустрічається з серйозними протидіями, спрямованими на «розвал», дискредитацію, затягування слідства. Останнє може виражатися: а) у цинічній поведінці підозрюваних стосовно слідчих; б) запереченні причетності до злочину; в) використанні найбільш підготовлених адвокатів; г) спробі дискредитувати слідство; г) використанні корумпованих зв'язків у правоохоронних органах; д) прояві зайвої уваги до потерпілих і основних свідків; е) спробі поставити під контроль ведення слідства, заволодіти ініціативою [7, с. 298].

При допиті лідерів і членів організованих злочинних груп виникають в основному дві групи ситуацій: 1) відмова від дачі показань; 2) повідомлення неправдивих відомостей. Слідча практика свідчить, що організатори, лідери і найбільш активні члени злочинної групи відмовляються давати показання без адвоката, з його ж приходом посиляються на ст. 63 Конституції України.

В. Ю. Шепітько виокремлює системи тактичних прийомів допиту, спрямовані на:

- 1) установлення психологічного контакту з допитуваним;
- 2) спонукання особи, яка підлягає допиту, до надання свідчень;
- 3) уточнення свідчень й усунення в них суперечностей;

4) актуалізацію забутого в пам'яті допитуваного;

5) викриття неправди;

6) усунення перекручень через добросовісну помилку допитуваного [8, с. 278].

Під час опитування слідчих, які розслідують організовану злочинну діяльність, встановлено, що до тактичних прийомів, які використовуються при допиті належать: встановлення психологічного контакту – 100 %; викладання показань у формі розповіді – 81 %; постановку запитань – 100 %; створення напруги – 67 %; використання різних темпів допиту – 46 %; пред'явлення доказів – 89 %; використання фактору раптовості – 71 %; актуалізацію забутого у пам'яті допитуваних – 58 %; створення уявлення про інформованість слідчого – 39 %; приховування меж інформованості слідчого – 62 %; використання конфліктів у злочинній групі – 23 %; застосування технічних засобів – 51 % [5, с. 120-121].

У криміналістиці розроблені тактичні прийоми та комбінації проведення допиту у конфліктній та безконфліктній ситуації. Так, в умовах безконфліктного допиту можуть бути використані такі тактико-психологічні прийоми: використання можливостей вільної розповіді; деталізація показань, їх співставлення з іншими встановленими слідством доказами; постановка уточнюючих та нагадувальних питань; уточнення змісту повідомленої інформації з метою переконання у адекватному розумінні допитуваним її значення; використання речових та письмових доказів; використання зображувальних можливостей допитуваних; прийоми асоціацій за сумісництвом чи контрастом; визначення, які образи, спогади, враження виникали у допитуваного при сприйнятті події чи окремих її елементів; допит на місці події; використання консультативної допомоги психолога. В той же час, в конфліктній ситуації рекомендується застосовувати такі тактичні прийоми та комбінації:

- 1) у разі відмови від надання показань перед слідчим постає завдання поступового втягнення

особи у спілкування і переконання її у необхідності дати показання, чому сприяють:

- врахування відомостей про особистість допитуваного, набуті слідчим при підготовці до допиту;
- звернення до позитивних якостей допитуваного;
- роз'яснення несприятливих наслідків відмови від надання показань (для потерпілого – уникнення винним відповідальності, можливість повторного вчинення злочину; для свідків – можливе настання кримінальної відповідальності за відмову від надання показань; для підозрюваного – неможливість заявити та підтвердити своє алібі, пом'якшити покарання щирим зізнанням тощо);
- встановлення й спростування конкретних причин та умов відмови від надання показань, за необхідності – вжиття заходів щодо їх усунення;
- встановлення умов сприйняття і демонстрація їх порівняння з фактичними показаннями допитуваної особи;
- використання протиріччя у показаннях окремих учасників процесу.

2) у разі якщо допитуваний дає завідомо неправдиві показання основними тактичними завданнями слідчого є:

- визначити, що показання є неправдивими;
- викрити неправдивість показань;
- переконати допитувану особу дати правдиві показання (використання речових та письмових доказів, демонстрація слідчим обізнаності щодо окремих деталей особистого життя допитуваного, викриття дрібних невідповідностей з несуттєвих обставин, постановка контрольних питань, пред'явлення доказів та ін.);

3) у разі, якщо допитуваний змінює раніше дані показання чи відмовляється від них, слідчому рекомендується застосовувати наступні тактичні прийоми:

- встановлювати найдрібніші деталі скоєння злочину з наступним їх підтвердженням з інших джерел (допитів інших осіб, виснов-

ків експерта, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки події, ін.);

- пропонувати допитуваному викласти свої показання власноруч;
- відтворювати в протоколі допиту слова і словосполучення, характерні для стилю допитуваної особи;
- пропонувати особі власноруч внести уточнення в протокол щодо тих чи інших обставин;
- обов'язково використовувати при допиті додаткові засоби фіксації показань (звук- чи відеозапис) [6, с. 40-45].

П.Я. Мінка та К.О. Чаплинський під час розслідування організованої злочинної діяльності, зокрема під час допитів членів злочинних груп та їх лідерів пропонують використовувати наступні прийоми:

1) встановлення психологічного контакту (сприяє одержанню повних і об'єктивних показань, що мають значення для встановлення істини у ході розслідування та полягає у взаєморозумінні, довірі і діловій активності, коли допитувані ладні повідомити відомості, що мають значення для розслідування);

2) викладення показань у вільній формі (полягає у тому, що у випадках, коли члени злочинних груп не ухиляються від надання показань і не чинять протидію розслідуванню, пропонується розповісти усю відому інформацію про злочинну діяльність групи);

3) поділ теми вільної розповіді (використовується у тих випадках, коли члени злочинних груп дають неправдиві показання, виходять за межі поставленого питання або намагаються заплутати слідство, доцільно звузити тему вільної розповіді і запропонувати розповісти про інші обставини, які вже відомі слідчому або перевірені оперативним шляхом під час розслідування);

4) постановка питань (необхідним є конкретизація питань щодо формування злочинної групи та злочинного задуму, пошуку об'єктів злочину, діяльності злочинної групи: протягом якого часу допитуваний є членом групи; що відомо про злочинну діяльність групи; що

спонукало увійти до складу злочинної групи; кількість учинених злочинів; у яких злочинах допитуваний приймав безпосередню участь; як розподілялися злочинні доходи. Окремому з'ясуванню підлягають обставини взаємин допитуваного з іншими членами групи);

5) створення напруги (полягає у тому, щоб через запитання, пред'явлення доказів або повідомлення певної інформації ввести їх у стан психологічної напруги);

6) зняття напруги (прийоми створення та зняття напруги доцільно поєднувати. Останній забезпечується різними засобами: інтонацією, репліками тощо);

7) використання різного темпу допитів (прискорюючи темп, пропонується без підготовки пояснити той чи інший епізод злочинної діяльності, а для з'ясування вузлових моментів події доцільно уповільнити темп допиту);

8) пред'явлення доказів (полягає у тому, що слідчий з метою психологічного впливу на членів злочинних груп, повідомляє про докази та інші матеріали, які викривають злочинну групу або спростовують їх показання, і демонструє їх у певній послідовності, визначаючи надалі позицію допитуваних як на допиті, так і під час розслідування);

9) фактор раптовості полягає у тому, що слідчий несподівано задає питання, яке не пов'язане із попереднім, або пред'являє докази, що стосуються учинення злочинів або дій з підготовки і приховування слідів злочину, з метою викликати негативну реакцію членів злочинних груп, що породжена впливом пред'явленої інформації, і спостерігати за нею);

10) актуалізація забутого у пам'яті допитуваного (полягає у наданні слідчим допомоги з метою пригадування минулих подій із застосуванням демонстрації доказів та допит на місці події; оголошення показань інших членів злочинної групи; з'ясування попередніх подій та розбивання їх на епізоди; деталізація, уточнення, порівняння, аналогія, зіставлення, використання образного мислення, постановка нагадуючих запитань тощо);

11) створення уявлення про інформованість слідчого (створюється шляхом демонстрації інформованості слідчого про певні епізоди злочинної діяльності групи, зв'язки та способи їх життя, пред'явлення доказів, оголошення показань інших членів групи тощо);

12) приховування межі інформованості слідчого (слідчий може створити враження незначної поінформованості або повної необізнаності та отримати доказову інформацію);

13) інформаційний вакуум (слідчий аналізує наявні відомості, які заперечуються членами злочинних груп, і змушує взяти ініціативу на себе, у ході чого члени злочинних груп можуть розповісти про інші епізоди злочинної діяльності групи, які не відомі слідству);

14) розповідь слідчим версій про вчинені злочини або ймовірний розвиток подій;

15) встановлення дійсного положення допитуваного у структурі організованої злочинної групи та розпалення конфлікту між членами групи [5, с. 121-136].

Тактика допиту підозрюваних (обвинувачених) при розслідуванні злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, відрізняється певними особливостями, використанням специфічних тактичних прийомів, до яких, на нашу думку слід віднести:

1) встановлення психологічного контакту;
2) постановка уточнюючих і контрольних питань;

3) актуалізація забутого у пам'яті допитуваного;

4) пред'явлення доказів;

5) створення уявлення про інформованість слідчого;

6) створення напруги у ході проведення допиту.

При допиті свідків і потерпілих рекомендується використовувати схеми місця події та орієнтуючі об'ємні фотознімки місця події, з метою уточнення окремих показань або нагадування обстановки місця події. У багатьох випадках у процесі допиту це буде стимулювати отримання повних відомостей

про обстановку та обставини події злочину [2, с. 267]. Окрім цього, на нашу думку, важливим є виготовлення та використання під час допитів свідків чи потерпілих схем злочинних зв'язків членів організованих формувань, схем розташування виконавців злочинної події, схем взаємодії з членами організованих злочинних груп тощо.

Висновки. Отже, з метою отримання повних, об'єктивних і достовірних показань осіб, причетних до вчинення злочину, слідчим застосовуються тактичні прийоми проведення допиту у відповідності до обстановки, яка склалася у процесі допиту. Так, найбільш дієвими у ході допиту учасників транснаціональної організованої злочинної групи є тактичні прийоми, спрямовані на отримання показань у разі: 1) відмови допитуваного від надання показань; 2) надання завідомо неправдивих показань; 3) зміни допитуваним раніше наданих показань.

До обставин, що складають предмет допиту учасників транснаціональної організованої злочинної групи належать:

1) організований характер злочину: механізм злочинної події; яким чином вчиня-

лися злочини, їхня тривалість, поширеність; наявність злочинної діяльності постійного характеру; планований характер злочинної діяльності; прагнення до розширення сфер діяльності; використання вогнепальної зброї, технічних засобів і засобів зв'язку; наявність контактів із співробітниками правоохоронних та інших державних органів та ін.;

2) наявність і склад організаційного формування: кількість учасників транснаціональної організованої злочинної групи; ієрархічна структура злочинної групи; наявність розподілу ролей; форми взаємодії в злочинному угрупованні; стабільність складу групи, правила поведінки в групі та ін.;

3) базовий елемент злочинної діяльності: господарсько-економічна діяльність учасників угруповання; участь у тіньовому бізнесі; місця зосередження ядра і учасників злочинного формування; незаконна діяльність групи; зв'язки злочинної групи з підприємцями і злочинним світом; місце угруповання в кримінальному середовищі; прикриття злочинної діяльності легальними структурами; участь учасників злочинної групи в політичній діяльності тощо.

Анотація

Статтю присвячено вивченню тактики проведення допиту у ході розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними групами. Зважаючи на те, що метою проведення допиту є отримання правдивих показань та перевірка наявних доказів, важливим є використання тактичних прийомів, які застосовуються слідчим у конфліктній ситуації та спрямовані на усунення протидії допитуваного.

Розслідування злочинів, що вчиняються транснаціональними організованими злочинними групами, пов'язане з необхідністю проведення великої кількості допитів, зокрема допитів учасників злочинної групи, визначенням послідовності допиту тих чи інших осіб, підготовки до допиту та застосування тактичних прийомів його проведення.

У статті визначено поняття та значення допиту як слідчої (розшукової) дії, окреслено особливості підготовки до проведення допиту та специфіку допиту різних учасників транснаціональної злочинної групи. Розкрито типові обставини, що складають предмет допиту учасників транснаціональної організованої злочинної групи. Такими є обставини, що говорять про особливості формування злочинної групи, її лідерів та організаторів, характер ролей та функцій учасників, особливості підготовки, вчинення та приховування злочинів тощо. Крім того, розглянуто тактичні прийоми та комбінації, які застосовуються під час проведення допиту в конфліктній та безконфліктній ситуації.

Визначено, що з метою отримання повних, об'єктивних і достовірних показань осіб, причетних до вчинення транснаціональних злочинів, слідчими застосовуються тактичні прийоми проведення допиту у відповідності до обстановки, яка склалася у процесі допиту. Так, найбільш дієвими є тактичні прийоми, спрямовані на отримання показань у разі: 1) відмови допитуваного від надання показань; 2) надання завідомо неправдивих показань; 3) зміни допитуваним раніше наданих показань.

Ключові слова: допит, слідчі (розшукові) дії, транснаціональна організована злочинна група, тактика проведення допиту.

Vitvitsky A.S. Tactics of interrogation of participants of a transnational organized criminal group

Abstract. The article is devoted to the study of interrogation tactics during the investigation of crimes committed by transnational organized criminal groups. Considering the fact that the purpose of the interrogation is to obtain truthful statements and check the available evidence, it is important to use tactical techniques that are used by investigators in a conflict situation and are aimed at eliminating the opposition of the interrogated.

The investigation of crimes committed by transnational organized criminal groups is associated with the need to conduct a large number of interrogations, in particular, interrogations of members of a criminal group, determining the sequence of interrogation of certain persons, preparation for interrogation and the use of tactical techniques for conducting it.

The article defines the concept and meaning of interrogation as an investigative (search) action, outlines the peculiarities of preparation for interrogation and the specifics of interrogation of various members of a transnational criminal group. The typical circumstances that make up the subject of interrogation of members of a transnational organized criminal group have been revealed. Such are the circumstances that speak about the peculiarities of the formation of a criminal group, its leaders and organizers, the nature of the roles and functions of the participants, the peculiarities of the preparation, commission and concealment of crimes, etc. In addition, tactical techniques and combinations used during interrogation in conflict and non-conflict situations are considered.

It was determined that in order to obtain complete, objective and reliable statements of persons involved in the commission of a crime, investigators use tactical methods of interrogation in accordance with the situation that developed during the interrogation. Thus, the most effective are tactical techniques aimed at obtaining testimony in the event of: 1) refusal of the interrogated person to testify; 2) providing knowingly false testimony; 3) changes in previously given statements by the interrogated.

Key words: interrogation, investigative (search) actions, transnational organized criminal group, interrogation tactics.

Список використаних джерел:

1. Богинский В.Е. Рефлексивное управление при допросе : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1983. 40 с.
2. Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования : монография. Харьков : Факт, 2001.
3. Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002.
4. Криміналістика : підручник / за ред. В.В. Тіщенко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 556 с.

5. Мінка П.Я., Чаплинський К.О. Тактика розслідування злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями : навчальний посібник. Дніпропетровськ, 2007. 223 с.
6. Процесуальний порядок та тактичні особливості здійснення слідчих (розшукових) дій : наук.-метод. рек. / В.В. Кікінчук, К.Л. Бугайчук, В.О. Малярова, Т.П. Матюшкова. Харків : ХНУВС, 2018. 101 с. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3308>.
7. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник: у 2 ч. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. 528 с.
8. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Право, 2007.
9. Шепітько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. Харьков, 2000. 88 с.

Латковська Т.А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУТІСНО-ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ВИДУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Досліджуючи дисциплінарну відповідальність як вид юридичної відповідальності зазначимо, що підвищення відповідальності держави, її органів та посадових осіб у житті країни, взаємної відповідальності держави, особистості та інших суб'єктів суспільних відносин неминуче веде до актуалізації дослідження проблем юридичної відповідальності.

Доцільним вважаємо відмітити, що виступаючи важливим інститутом правової системи, юридична відповідальність є головною ознакою права та необхідним елементом механізму його впливу. Тож, в силу цього, актуальним залишається питання дослідження юридичної відповідальності, а під час війни, яка відбувається на території української держави, питання юридичної відповідальності стає особливо гострим. Враховуючи те, що особливими складовими системи державної влади є державні службовці, питання врегулювання юридичної відповідальності державного службовця відіграють важливу роль, унеможливаючи вчинення даними особами правопорушень під час виконання державних завдань.

Розгляд проблем юридичної відповідальності державних службовців ставали предметом дослідження науковців в різних галузях права, враховуючи недопущення вчинення даною категорією осіб правопорушень під час виконання визначених законодавством повноважень.

Відповідно до Закону України «Про державну службу» державна служба – це публічна, професійна, політично неупере-

джена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо: аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів; забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів; забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг; здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства; управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням; управління персоналом державних органів; реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством [1]. Відповідальність державних службовців має велике значення з огляду на надзвичайно численний клас осіб, що займають посаду державної служби в органах державної влади з одного боку, і величезного їх впливу на суспільне життя – з іншого.

В ст. 3 Конституції України зазначено, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Відповідно ст. 92 виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них [2].

Проблемам юридичної відповідальності, дослідженням якої займалися в різні часи, присвячені праці представників науки теорії права, конституційного права, адміністративного та фінансового права, цивільного та кримінального права, трудового права та інших галузей права.

В Юридичній енциклопедії юридичну відповідальність розглядають як вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою [3, с. 437], підкреслюючи, що юридична відповідальність є правовідношенням між державою в особі її органів і правопорушником, до якого застосовують юридичні санкції з негативними для нього наслідками. У Великій українській юридичній енциклопедії наведені чотири основних види відповідальності, які налічує класична теорія права, серед яких: кримінальна, адміністративна, цивільна та дисциплінарна [4, с. 32]. Сучасними видами юридичної відповідальності за законодавством України є адміністративна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, відповідальність кримінальна і відповідальність цивільна. Виділяють також відповідальність конституційну і відповідальність міжнародну, а в межах цивільної відповідальності – відповідальність договірну, відповідальність солідарну, відповідальність субсидіарну тощо. Про фінансову відповідальність зазначено в Податковому кодексі (ст. 58. Податкове повідомлення-рішення; ст. 86. Оформлення результатів перевірок; Глава 11. Відповідальність). Фінансова відповідальність за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства встановлюється та застосовується згідно з Податковим кодексом та іншими законами, разом із тим, фінансова відповідальність, що встановлюється згідно з Кодексом, застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів). Причому статтею 21 «Обов'язки і відповідальність посадових та службових осіб контролюючих орга-

нів» передбачено застосування до посадової (службової) особи дисциплінарного стягнення у порядку, визначеному законом [5].

Тож види юридичної відповідальності різняться залежно від галузевої структури права. З одного боку, юридична відповідальність виникає у разі скоєння правопорушення, з другого – при застосуванні до правопорушника санкції відповідної норми права. Таким чином, фактичною підставою виникнення юридичної відповідальності є вчинення протиправної дії (бездіяльності), юридичною підставою – застосування відповідної норми права.

У цілях та функціях юридичної відповідальності знаходять своє відображення загальні цілі та функції права. Юридична відповідальність має такі основні цілі, як: охорона правових і законних інтересів суб'єктів правового життя, законності та правопорядку; відновлення соціальної справедливості; запобігання правопорушенням; покарання правопорушника. Цілі юридичної відповідальності визначають її функції, серед яких: охоронна, відновлювальна, запобіжна (превентивна), каральна, регулятивна, виховна, стимулююча, забезпечувальна. Аналізуючи різноманітні види юридичної відповідальності, необхідно визнати, що існує певний зв'язок різних галузей права, і застосування різних видів юридичної відповідальності не може бути однолінійним.

Досліджуючи дисциплінарну відповідальність як один із видів юридичної відповідальності, дослідники розрізняють такі три її види: загальна (на основі трудового законодавства); спеціальна (на основі статутів, положень про дисципліну); у порядку підлеглості (для керівників підприємства, установи організації та їх заступників) [3, с. 35]. У рамках дисциплінарної відповідальності державного службовця виокремлюють два види дисциплінарної відповідальності: загальна дисциплінарна відповідальність адміністративних державних службовців (тобто державних службовців, на яких поширюється дія Закону «Про державну службу»); спеціальна дисциплінарна відпові-

дальність державних службовців (тобто спеціалізованих і мілітаризованих державних службовців, дисциплінарна відповідальність яких регламентується дисциплінарними статутами) [6, с. 10].

Дисциплінарна відповідальність як вид юридичної відповідальності, має важливе значення для державного апарату. Це допомагає забезпечити професійний розвиток та підвищення кваліфікації державних службовців. Шляхом розгляду порушень та надання відповідних санкцій можна покращити якість кадрів і збільшити ефективність державної служби.

Проте, важливо зазначити, що дисциплінарна відповідальність повинна бути справедливою та об'єктивною. При розгляді порушень слід дотримуватись засад правової держави, забезпечувати право на захист та забезпечувати принцип презумпції невинуватості. Важливо, щоб рішення про застосування санкцій було підкріплено належними доказами та проведеною об'єктивною перевіркою.

Дисциплінарній відповідальності властиві свої межі і обмеження. Така відповідальність не повинна бути використана як інструмент для політичного переслідування або покарання за вираження обґрунтованих думок чи критику. Важливо, щоб процес застосування дисциплінарних заходів був незалежним, об'єктивним і захищав права та свободи державного службовця.

Крім того, національні закони та міжнародні стандарти можуть визначати особливості дисциплінарної відповідальності для окремих категорій державних службовців, наприклад, високопосадових осіб або службовців, які мають доступ до конфіденційної інформації. Це може включати посилені вимоги до їхньої поведінки та відповідальності.

Зауважимо, що не існує єдиної думки серед вчених щодо кола галузевих норм, які включаються до інституту дисциплінарної відповідальності. Адже зазначений інститут об'єднує норми різних галузей права, тож дисциплінарним проступком може бути пору-

шено норми, по суті, всіх галузей права. Дисциплінарні правопорушення та, відповідно, дисциплінарна відповідальність присутні у конституційному, адміністративному та фінансовому праві, трудовому та кримінальному праві та інших галузях права.

Закон України «Про державну службу» визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях та досягненнях. Відповідно до норм статті 1 Закону «Про державну службу», як було вказано вище, державна служба це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави; «державний службовець» це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби.

Державний службовець відіграє важливу роль у суспільстві, оскільки він представляє державу та забезпечує виконання державних функцій і обов'язків. Від нього очікується дотримання закону, етичних норм та професійних стандартів. Для забезпечення високої якості та ефективності державної служби і існує дисциплінарна відповідальність, якій властиві сутнісно-змістовні характеристики, що регулюють поведінку та діяльність державного службовця. Наголосимо на деяких сутнісно-змістовних характеристиках дисциплінарної відповідальності державного службовця, щоб краще розібратись у цій проблематиці.

Першою такою характеристикою дисциплінарної відповідальності державного службовця є обов'язок дотримання професійних стандартів та норм поведінки. Державний службовець повинен знати, розуміти та дотримуватися вимог законодавства, встановлених професійних стандартів, які охоплюють його посадові обов'язки. Це включає в себе етичні норми, які визначають його поведінку, довіру громадськості та взаємовідносини з колегами та громадянами. Додержання професійних стандартів є основою дисципліни та довіри до державного службовця.

Другою характеристикою є виконання посадових обов'язків та відповідальність. Державний службовець особисто виконує покладені на нього посадові обов'язки та несе особисту відповідальність за свої вчинки, прийняті рішення та їх наслідки.

Державний службовець зобов'язаний виконувати обов'язки, визначені ст. 8 Закону «Про державну службу», а також: 1) не допускати вчинків, несумісних із статусом державного службовця; 2) виявляти високий рівень культури, професіоналізму, витримку і тактовність, повагу до громадян, керівництва та інших державних службовців; 3) дбайливо ставитися до державного майна та інших публічних ресурсів. Відповідальність є важливим аспектом дисципліни та довіри до державного службовця.

Третьою характеристикою є забезпечення відкритості та прозорості. Державний службовець має працювати у відкритому та прозорому середовищі, забезпечуючи доступ до інформації про свою діяльність та прийняті рішення. Це включає відкритість перед громадськістю, можливість контролю та оцінки діяльності службовця, а також відповідне документування процесів прийняття рішень.

Четвертою характеристикою є те, що процедура розгляду порушень повинна бути прозорою та справедливою. Державні службовці мають мати право на захист, можливість висловити свою точку зору та представляти докази своєї невинуватості. Рішення повинні

засновуватися на об'єктивних доказах і підтверджуватись компетентними органами.

П'ята характеристика полягає у підвищенні компетентності та професійного розвитку. Державний службовець повинен прагнути постійно покращувати свої професійні навички та знання, щоб ефективно виконувати свої обов'язки та вносити вагомий внесок у свою роботу. Це включає самоосвіту, участь у навчаннях, семінарах та інших формах професійного розвитку. Професійна компетентність державного службовця це його здатність в межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку;

Шоста сутнісно-змістовна характеристика полягає у недопустимості конфлікту інтересів. Державний службовець повинен уникати ситуацій, в яких його особисті інтереси чи інтереси третіх осіб можуть вплинути на об'єктивність його дій та прийняття рішень. Він має діяти в інтересах громадськості та дотримуватись етичних норм та принципів недискримінації, прозорості та відкритості. Державний службовець зобов'язаний запобігати виникненню реального, потенційного конфлікту інтересів під час проходження державної служби, наявність такого конфлікту інтересів, які мають постійний характер і не можуть бути врегульованими іншим способом, є підставою для припинення державної служби.

Сьома сутнісно-змістовна характеристика має бути спрямована на те, щоб система дисциплінарної відповідальності була безперервною та постійною. Це означає, що порушення мають розглядатись швидко та результативно, а санкції за них мають бути реальними та ефективними. Такий підхід демонструє неприйнятність порушень та покликаний запобігти повторенню подібних ситуацій у майбутньому.

Восьмою характеристикою є посилення відповідальності державних службовців за

порушення вимог щодо декларування доходів [7] та зобов'язань фінансового, майнового характеру, в тому числі за кордоном, своїх та членів своєї сім'ї, запровадження декларування такими особами їх витрат.

Таким чином, сутнісно-змістовна характеристика дисциплінарної відповідальності державного службовця включає дотримання норм та правил, особисту відповідальність, прозорість, професійний розвиток, уникнення конфлікту інтересів, декларування доходів. Ці характеристики є основою для ефективного функціонування державної служби та забезпечення довіри громадськості до діяльності службовців.

Для врегулювання багатьох питань, пов'язаних з оптимізацією правового регулювання відносин у сфері дисциплінарної відповідальності державних службовців, необхідно розробити та прийняти спеціальний нормативно-правовий акт, важливо деталізувати підстави для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності, правові наслідки накладання дисциплінарних стягнень, співвідношення між підставами для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності та видами дисциплінарних стягнень.

Анотація

У статті досліджено сутнісно-змістовну характеристику дисциплінарної відповідальності як виду юридичної відповідальності. Проаналізовано юридичну відповідальність як важливий інститут правової системи, який є головною ознакою права та необхідним елементом механізму його впливу. Досліджено проблему юридичної відповідальності державних службовців, яка ставала предметом дослідження науковців в різних галузях права. Акцентовано увагу на визначенні Законом України «Про державну службу» поняття державної служби як публічної, професійної, політично неупередженої діяльності із практичного виконання завдань і функцій держави, щодо визначеного законодавством кола питань. Підкреслено, що відповідальність державних службовців має велике значення з огляду на надзвичайно численний клас осіб, які займають посаду державної служби в органах державної влади з одного боку, і величезного їх впливу на суспільне життя – з іншого.

Характеризуючи юридичну відповідальність як вид соціальної відповідальності, виокремлено сучасні види юридичної відповідальності за законодавством України, які різняться залежно від галузевої структури права. Зосереджено увагу на виокремленні двох видів дисциплінарної відповідальності: загальна дисциплінарна відповідальність адміністративних державних службовців та спеціальна дисциплінарна відповідальність державних службовців.

Обґрунтовано положення про те, що державний службовець відіграє важливу роль у суспільстві, оскільки він представляє державу та забезпечує виконання державних функцій і обов'язків. Від нього очікується дотримання закону, етичних норм та професійних стандартів. Для забезпечення високої якості та ефективності державної служби існує дисциплінарна відповідальність, якій властиві сутнісно-змістовні характеристики, що регулюють поведінку та діяльність державного службовця. Наголошено на окремих сутнісно-змістовних характеристиках дисциплінарної відповідальності державного службовця, які послідовно розкриті у статті.

Ключові слова: юридична відповідальність, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарна відповідальність мілітаризованих службовців, загальна дисциплінарна відповідальність, спеціальна дисциплінарна відповідальність, дисциплінарне стягнення, дисциплінарний проступок.

Latkovska T.A. Substantial characteristics of disciplinary responsibility as a type of legal responsibility

The article examines the substantive characteristics of disciplinary responsibility as a type of legal responsibility. Legal responsibility is analyzed as an important institution of the legal system, which is the main feature of law and a necessary element of the mechanism of its influence. The problem of the legal responsibility of civil servants, which became the subject of research by scientists in various fields of law, was studied. Attention is focused on the definition of the concept of public service by the Law of Ukraine "On Public Service" as a public, professional, politically impartial activity for the practical implementation of tasks and functions of the state, regarding the range of issues defined by the legislation. It is emphasized that the responsibility of civil servants is of great importance given the extremely large class of persons who hold civil service positions in state authorities on the one hand, and their enormous influence on public life on the other.

Characterizing legal responsibility as a type of social responsibility, modern types of legal responsibility under the legislation of Ukraine are singled out, which differ depending on the branch structure of the law. Attention is focused on distinguishing two types of disciplinary responsibility: general disciplinary responsibility of administrative civil servants and special disciplinary responsibility of civil servants.

The proposition that a civil servant plays an important role in society is substantiated, as he represents the state and ensures the performance of state functions and duties. Civil servant is expected to comply with the law, ethical norms and professional standards. To ensure the high quality and efficiency of public service, there is disciplinary responsibility, which is characterized by substantive characteristics that regulate the behaviour and activity of a public servant. Emphasis is placed on certain essential and meaningful characteristics of the disciplinary responsibility of a civil servant, which are consistently revealed in the article.

Key words: legal responsibility, disciplinary responsibility, disciplinary responsibility of militarized employees, general disciplinary responsibility, special disciplinary responsibility, disciplinary sanction, disciplinary offense.

Список використаних джерел:

1. Про державну службу. Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
2. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. /Редкол. Ю.С. Шемшученко та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.
4. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол. О.В. Петришин та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. унів. імені Ярослава Мудрого. 2017. 932 с.
5. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17?find=1&text=%D0%B4%D0%B8%D1%81%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BD#Text>
6. Корнута Л.М. Дисциплінарна відповідальність державного службовця в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, 2013. 23 с.
7. Латковська Т.А. Правове регулювання декларування доходів державного службовця. Одеса : Фенікс, 2013. С. 198–209. (Державна служба в Україні: теоретико-правова характеристика у контексті реформування законодавства : монографія / за заг. ред. С.В. Ківалова, Л.Р. Білої-Тіунової / [С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова та ін.]. Одеса : Фенікс, 2013. 438 с.).

Широка К.Ю.

суддя

Вищого антикорупційного суду

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЗАСТАВОДАВЦЯ ПРИ ВИРІШЕННІ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ПИТАННЯ ПРО ПОВЕРНЕННЯ, СКАСУВАННЯ, ЗМІНУ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ЗАСТАВИ ЧИ ЗВЕРНЕННЯ ЗАСТАВИ В ДОХІД ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. В сучасній практиці кримінального процесу під час обрання, зміни та скасування запобіжного заходу у вигляді застави основна увага приділена правам та обов'язкам підозрюваного, обвинуваченого. Однак, роль заставодавця, яким виступає інша фізична чи юридична особа, в чинному законодавстві не визначена, відсутні процесуальні права вказаного суб'єкта. Вказане породжує правову невизначеність, неоднозначність судової практики, що негативно впливає на кримінальне судочинство України та права заставодавця, як громадянина України, які охороняються та гарантуються Конституцією України.

Метою статті є аналіз чинного КПК України, правозастосовної практики, що стосується прав заставодавця під час розгляду слідчим суддею клопотань про повернення, зміну запобіжного заходу, в тому числі про скасування чи зміну додаткових обов'язків, покладених на підозрюваного, обвинуваченого слідчим суддею, судом, способу їх виконання, а також звернення застави в дохід держави задля запровадження механізму по захисту інтересів заставодавця як учасника кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У відповідності до ч. 1 ст. 201 КПК України підозрюваний, обвинувачений, до якого застосовано запобіжний захід, його захисник, має право подати до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, клопотання

про зміну запобіжного заходу, в тому числі про скасування чи зміну додаткових обов'язків, передбачених частиною п'ятою статті 194 цього Кодексу та покладених на нього слідчим суддею, судом, способу їх виконання [1]. При цьому, в контексті запобіжного заходу у вигляді застави заставодавець обмежений у можливості ініціювати питання про повернення, зміну чи скасування запобіжного заходу у вигляді застави. Особливо актуальною є проблема, яка полягає у неможливості відмови від взятих на себе обов'язків у разі, якщо заставодавець не може забезпечити участь підозрюваного, обвинуваченого у досудовому розслідуванні чи судовому розгляді.

КПК України в редакції від 29.12.1996 року наділяв заставодавця правом відмовитися від узятих на себе зобов'язань. Так, відповідно до ч. 8 ст. 154-1 КПК України в редакції 1996 року заставодавець може відмовитися від узятих на себе зобов'язань до виникнення підстав для звернення застави в дохід держави. У цьому випадку, він забезпечує явку підозрюваного, обвинуваченого, підсудного до органу дізнання, досудового слідства, прокурора або суду для заміни йому запобіжного заходу на інший. Застава повертається лише після обрання нового запобіжного заходу [2]. В чинному КПК України такого права не визначено, що породжує складнощі у реалізації обов'язків заставодавця та призводить до того, що заставодавець позбавлений можливості реагувати на правову поведінку підозрюваного, обвинуваченого. На нашу думку,

існує необхідність у наданні заставодавцю можливості реагувати на неналежну поведінку підозрюваного, обвинуваченого.

Необхідність надання заставодавцю права ініціювати питання про зміну запобіжного заходу у вигляді застави обумовлена тим, що в правозастосовній практиці існують ситуації, коли заставодавець розуміє, що через об'єктивні причини він більше не в змозі забезпечити виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків та запобігти спробам підозрюваного чи обвинуваченого переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду, забезпечувати його явку до органу досудового розслідування, суду тощо. З цього моменту у заставодавця виникають ризики щодо можливості втрати свого майна. З метою захисту майнових прав заставодавця, на нашу думку, доцільно передбачити можливість ініціювати зазначені питання. Опитані слідчі судді підтримали таку пропозицію та вважають за доцільне визначити таке право на законодавчому рівні (77 %), адвокати також підтримали таку ідею (88%).

Важливим аспектом в цьому питанні є момент, коли заставодавець звернувся з таким зверненням. Безумовно, таке звернення має сенс лише в тому випадку, якщо підозрюваний, обвинувачений не перебуває в розшуку, відсутні підстави для зміни запобіжного заходу чи звернення застави в дохід держави. При цьому, доцільно передбачити право заставодавця звернутися до слідчого, прокурора, адже саме вони мають право ініціювати вирішення питання про зміну запобіжного заходу. У разі наявності у заставодавця підстав він повинен звернутися із заявою, викладеною в довільній формі, в якій необхідно зазначити причини, відповідно до яких заставодавець не може виконувати покладені на нього обов'язки, що є підставою для слідчого, прокурора для складання клопотання про зміну запобіжного заходу. У разі необхідності заставодавець може долучити до вказаної заяви підтверджуючі документи. В такому випадку слідчий чи прокурор зобов'язані, на

нашу думку, невідкладно, але не пізніше 24 годин звернутися до слідчого судді з клопотанням про зміну запобіжного заходу. Невідкладність звернення з таким клопотанням обумовлена тим, що у заставодавця наявні відомості, які свідчать про існування ризиків чи того, що підозрюваний має намір переховуватися від органів досудового розслідування чи суду. При цьому, на нашу думку, в такому випадку необхідно передбачити обов'язкову участь заставодавця в розгляді клопотання про зміну запобіжного заходу. Його участь необхідна для підтвердження зазначеної у заяві інформації. При цьому, в судовому засіданні також може вирішуватись одночасно і питання про повернення майна заставодавцю. Також, слід зазначити, що необхідно передбачити механізм по запобіганню зловживанню з боку заставодавця, який буде полягати в тому, що щоразу, коли заставодавцю потрібні будуть кошти, він може звернутися до слідчого, прокурора з такою заявою. Додатковим механізмом по запобіганню зловживання з боку заставодавця, на нашу думку, буде умова, забезпечити явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування, суду під час розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, а також, що за результатами розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу у вигляді застави у зв'язку зі зверненням заставодавцем про неможливість виконання обов'язків, може бути обрано більш тяжкий запобіжний захід. На нашу думку, саме такий механізм забезпечить між заставодавцем та підозрюваним, обвинуваченим таку взаємну поруку, за якої вони зможуть виконувати свої права та обов'язки, і обоє бути зацікавленими у забезпеченні належної процесуальної поведінки один одного.

Таким чином, до прав заставодавця слід віднести можливість звернення із заявою про зміну запобіжного заходу у вигляді застави до настання негативних наслідків для кримінального провадження.

До обов'язку заставодавця належить участь у судовому засіданні щодо розгляду клопо-

тання про зміну запобіжного заходу у вигляді застави у зв'язку із ініціюванням останнього із заявою про зміну запобіжного заходу.

Відповідно до ч. 9 ст. 182 КПК України заставодавець має право брати участь в судовому засіданні щодо вирішення питання про звернення застави в дохід держави, а також знати, що неприбуття в судові засідання не перешкоджає його проведенню [1]. Вказане положення доцільно відобразити в окремій статті, яка визначає права та обов'язки заставодавця. Участь заставодавця у вказаному судовому засіданні обумовлена тим, що в судовому засіданні буде вирішуватись питання, які безпосередньо стосуються майнових прав заставодавця. При цьому, законодавцем не враховано те, що в ході розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу у вигляді застави, поверненні чи скасуванні застави, також вирішуються питання, які стосуються майнових прав заставодавця. Тому, вбачається за доцільне передбачити можливість участі заставодавця в судовому засіданні, предметом якого буде вирішення зазначених питань.

Відповідно до статті 187 КПК України на слідчого суддю покладено обов'язок здійснити судовий виклик підозрюваного, обвинуваченого після одержання клопотання про застосування запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває на свободі [1]. При цьому, на нашу думку, доцільно також визначити обов'язок здійснювати судовий виклик заставодавця з метою забезпечення можливості реалізації права останнього бути присутнім при вирішенні питання про зміну запобіжного заходу, поверненні застави, в тому числі про скасування чи зміну додаткових обов'язків, покладених слідчим суддею, судом, способу їх виконання застави. Опитані слідчі судді (72%), адвокати (84 %), слідчі (69 %), прокурори (77 %) підтримали таку позицію (додаток). З огляду на зазначене, пропонуємо внести зміни до ч. 9 ст. 182 КПК України та викласти її в такій редакції: «Питання про звернення застави в дохід

держави вирішується слідчим суддею, судом за клопотанням прокурора або за власною ініціативою суду в судовому засіданні за участю підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця в порядку, передбаченому для розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу. Клопотання про зміну запобіжного заходу у вигляді застави, про повернення запобіжного заходу у вигляді застави, в тому числі про скасування чи зміну додаткових обов'язків, передбачених частиною п'ятою статті 194 цього Кодексу та покладених на підозрюваного, обвинуваченого слідчим суддею, судом, способу їх виконання вирішується слідчим суддею, судом за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця, прокурора в судовому засіданні за участю підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця в порядку, передбаченому для розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу. Неприбуття в судові засідання зазначених осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час судового розгляду, не перешкоджає проведенню судового засідання».

Виходячи з викладеного, в КПК України передбачено право приймати участь в судовому засіданні щодо вирішення питання про звернення застави в дохід держави, а також знати, що неприбуття в судові засідання не перешкоджає його проведенню. Виходячи з запропонованих нами змін, у заставодавця виникає також право приймати участь в судовому засіданні щодо вирішення питання про зміну, скасування запобіжного заходу у вигляді застави чи зміну додаткових обов'язків, та про повернення запобіжного заходу у вигляді застави.

З огляду на те, що нами було запропоновано доповнити Главу 3 КПК України статтею 75, яка регламентує права та обов'язки заставодавця, пропонуємо доповнити ч. 2 вказаної статті окремим пунктом, виклавши його у такій редакції: «Приймати участь в судовому засіданні щодо розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу у вигляді застави, про повернення запобіжного заходу у вигляді

застави, при вирішенні питання про звернення застави в дохід держави, в тому числі про скасування чи зміну додаткових обов'язків, передбачених частиною п'ятою статті 194 цього Кодексу та покладених на підозрюваного, обвинуваченого слідчим суддею, судом, способу їх виконання. Неприбуття в судові засідання не перешкоджає його проведенню».

Таким чином, права заставодавця підлягають розширенню в частині ініціювання з розгляду слідчим суддею клопотань про зміну запобіжного заходу у вигляді застави та про повернення запобіжного заходу у вигляді застави.

Важливим аспектом забезпечення належного захисту прав та обов'язків заставодавця, на нашу думку, є встановлення строків розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу у вигляді застави та про повернення запобіжного заходу у вигляді застави, а також клопотання про звернення застави в дохід держави. Як показує аналіз правозастосовної практики, слідчі судді розглядають клопотання про зміну запобіжного заходу у вигляді застави в середньому протягом 10 і більше днів. Клопотання про повернення запобіжного заходу у вигляді застави розглядається слідчим суддею протягом 15-20 і більше днів, звернення застави в дохід держави розглядається в період до 10 днів. Вказане порушує вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в частині права кожного на справедливий та публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [3]. Звернення до слідчого судді із зазначеними клопотаннями є засобами захисту заставодавця своїх майнових прав. Відповідно до практики ЄСПЛ користуванню засобами захисту не повинно чинитися перешкод діями або бездіяльністю органів влади держави [4], [5], [6]. Відповідно до ст. 28 КПК України під час кримінального провадження кожне процесуальне рішення повинно бути прийняте в розумні строки. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки прийняття

окремих процесуальних рішень [1]. Вказане формулювання свідчить про необхідність визначення таких строків в КПК України, що в свою чергу забезпечить їх дотримання. Серед загальних засад кримінального провадження «розумність строків» спрямована на захист сторін від затягування кримінального процесу [7]. Довготривалість розгляду зазначених клопотань порушує принцип розумності строків при вирішенні питань, пов'язаних із порушенням майнових прав заставодавця, а окремої норми, яка б регулювала строки розгляду вказаних клопотань, немає. Вказане створює ситуацію, за якої можлива бездіяльність з боку слідчих суддів або затягування у розгляді вказаних клопотань. При цьому, механізм протидії бездіяльності, яка полягає у нерозгляді вказаних клопотань чи затягуванні їх розгляду, в КПК України відсутній. Аналіз КПК України в частині регламентації строків розгляду слідчим суддею клопотань свідчить про те, що здебільшого всі клопотання, пов'язані із запобіжними заходами, розглядаються протягом 72 годин. В контексті рішень ЄСПЛ визначення розумності строку не може бути однаковим для всіх справ, відповідно встановлення єдиного строку для всіх випадків є нераціональним. Таким чином, у кожній справі виникає проблема оцінки розумності строку, яка залежить від певних обставин [8]. При визначенні розумного строку розгляду клопотань зазначеної категорії слід зазначити, що при вирішенні слідчим суддею зазначених клопотань розумним строком для забезпечення прав та обов'язків, на нашу думку, буде строк протягом 72 годин з моменту подання клопотання. На думку опитаних слідчих суддів, 72 години слід вважати таким строком, який забезпечить дотримання прав заставодавця (68 %). Таку ж позицію висловили опитані адвокати (71 %). З огляду на це, пропонуємо доповнити ч. 9 ст. 182 КПК України в запропонованій вище нами редакції та викласти її в такій: «Питання про звернення застави в дохід держави вирішується слідчим суддею, судом за клопотанням прокурора або за власною іні-

ціативою суду в судовому засіданні за участю підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця в порядку, передбаченому для розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу. Клопотання про зміну запобіжного заходу у вигляді застави, про повернення запобіжного заходу у вигляді застави, в тому числі про скасування чи зміну додаткових обов'язків, передбачених частиною п'ятою статті 194 цього Кодексу та покладених на підозрюваного, обвинуваченого слідчим суддею, судом, способу їх виконання вирішується слідчим суддею, судом за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця, прокурора в судовому засіданні за участю підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця в порядку, передбаченому для розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу».

Клопотання про звернення застави в дохід держави, клопотання про зміну запобіжного заходу у вигляді застави, про повернення запобіжного заходу у вигляді застави, в тому числі про скасування чи зміну додаткових обов'язків, передбачених частиною п'ятою статті 194 цього Кодексу та покладених на підозрюваного, обвинуваченого слідчим суддею, судом, способу їх виконання розглядається слідчим суддею, судом невідкладно, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту фактичного надходження до суду клопотання, якщо підозрюваний, обвинувачений перебуває на свободі, чи з моменту подання підозрюваним, обвинуваченим, його захисником до суду відповідного клопотання.

В контексті забезпечення прав та обов'язків заставодавця при вирішенні слідчим суддею питання про повернення, скасування чи зміну додаткових обов'язків, покладених на підозрюваного, обвинуваченого слідчим суддею, судом, способу їх виконання, чи звернення застави в дохід держави, вбачається за необхідне забезпечити на цьому етапі право заставодавця користуватися під час участі у провадженні правовою допомогою адвоката, який буде наділений правом представляти інтереси заставодавця в органах досудового розсліду-

вання та в суді. Повноваження представника заставодавця мають підтверджуватися згідно з положеннями статті 50 КПК України. Так, як показав аналіз правозастосовної практики в 87 % досліджених ухвал до слідчого судді з питаннями повернення, скасування запобіжного заходу у вигляді застави зверталися адвокати. Проте, в 97 % досліджених рішень слідчі судді повертають заяву чи клопотання, посилаючись на те, що адвокат є неналежним суб'єктом звернення з таким питанням (довідка). Проте, участь адвокатів у вирішенні вказаних клопотань є цілком логічною та обумовленою тим, що заставодавець не розуміється в юридичних аспектах, пов'язаних із забезпеченням прав заставодавця під час розгляду клопотань вказаної категорії. Право на захист за допомогою захисника є гарантією для заставодавця, яка забезпечить йому можливість здійснювати всі надані йому процесуальні права та належне виконання обов'язків для забезпечення захисту своїх майнових інтересів. Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 року право на правову допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права [9]. З огляду на зазначене вище, держава має гарантувати заставодавцю можливість отримання допомоги у використанні встановлених законом засобів захисту своїх прав. Тобто, можливість користуватися правовою допомогою адвоката є процесуальним інструментом заставодавця.

Тому пропонуємо визначити в законодавстві право заставодавця користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями статті 50 КПК України.

Важливо зазначити, що участь представника заставодавця в кримінальному провадженні чи судовому розгляді не звужує процесуальних прав заставодавця. В такому

випадку, з метою уникнення маніпуляцій щодо кола прав, якими може керуватися адвокат, пропонуємо визначити, що адвокат керується правами заставодавця. Таке законодавче визначення створить умови, за яких захисник зможе забезпечити можливість збору заставодавцем документів, складання відповідних клопотань, скарг тощо, необхідних для реалізації захисту прав заставодавця.

Крім того, на нашу думку, необхідно законодавчо закріпити, в чому полягає це право. Для реалізації прав заставодавця доцільно визначити, що заставодавець має право на захист, який полягає у наданні йому можливості брати участь у судових засіданнях, на яких вирішуються питання щодо його майна та щодо обрання, зміни чи продовження запобіжного заходу у вигляді застави, зміни додаткових обов'язків, покладених на підозрюваного, обвинуваченого слідчим суддею, судом, способу їх виконання, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України.

Для належної реалізації своїх прав заставодавцю доцільно визначити право у наданні можливості давати усні або письмові пояснення з приводу визначення розміру застави, а також щодо сумлінності процесуальної поведінки заставодавця при вирішенні питання про повернення, скасування, зміну запобіжного заходу у вигляді застави та звернення застави в дохід держави, а також право збирати і подавати докази, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України.

Щодо представника заставодавця, в КПК України, на нашу думку, доцільно визначити, що представником заставодавця є адвокат,

який здійснює його захист. Вказане посилить гарантії заставодавця у кримінальному провадженні. При цьому, для гармонізації участі представника заставодавця у кримінальному провадженні доцільно також передбачити положення, відповідно до якого представник заставодавця користується правами заставодавця. Проте, вважаємо, що захисник може реалізувати права заставодавця за виключенням прийняття рішення щодо розпорядження майном в частині майнових стягнень.

Не менш важливим питанням є законодавче визначення суб'єкта, який несе витрати на правову допомогу. З огляду на те, що захисник не є обов'язковим для заставодавця, він його може залучити самотійно, тому витрати, пов'язані з оплатою допомоги захисника, несе заставодавець.

Висновки. Таким чином, дослідивши права заставодавця, які передбачені чинним КПК України, приходимо до висновку, що реалізація цих прав не є виправданою з урахуванням засад кримінального судочинства. Заставодавець як учасник кримінального провадження не має відповідних прав під час розгляду зміни, скасування, повернення застави, в тому числі звернення застави в дохід держави чи зміну додаткових обов'язків, передбачених частиною п'ятою статті 194 КПК України та покладених на підозрюваного, обвинуваченого слідчим суддею, судом, способу їх виконання. З огляду на це, нами запропоновано механізм, який розширює права заставодавця, відособлюючи таким чином заставодавця в окрему категорію як учасника кримінального провадження з відповідними правами та обов'язками.

Анотація

Актуальність статті полягає в тому, що в сучасній практиці кримінального процесу під час обрання, зміни та скасування запобіжного заходу у вигляді застави основна увага приділена правам та обов'язкам підозрюваного, обвинуваченого. Однак, роль заставодавця, яким виступає інша фізична чи юридична особа, в чинному законодавстві не визначена, відсутні процесуальні права вказаного суб'єкта. Вказане породжує правову невизначеність, неоднозначність судової практики, що негативно впливає на кримінальне судочинство України та права заставодавця, як громадянина України, які охороняються та гарантуються Конституцією України.

Метою статті є аналіз чинного Кримінального процесуального кодексу України, правозастосовної практики, що стосується прав заставодавця під час розгляду слідчим суддею клопотань про повернення, зміну запобіжного заходу, в тому числі про скасування чи зміну додаткових обов'язків, покладених на підозрюваного, обвинуваченого слідчим суддею, судом, способу їх виконання, а також звернення застави в дохід держави задля запровадження механізму по захисту інтересів заставодавця як учасника кримінального провадження. У статті досліджуються процесуальні гарантії забезпечення прав та обов'язків заставодавця при вирішенні слідчим суддею питання про повернення, скасування, зміну запобіжного заходу у вигляді застави та звернення застави в дохід держави, досліджено проблемні питання та складнощі, які виникають у реалізації заставодавцем своїх прав під час розгляду вказаних питань відповідно до положень КПК України. Зроблено висновок, що реалізація цих прав не є виправданою з урахуванням засад кримінального судочинства. Заставодавець як учасник кримінального провадження не має відповідних прав під час розгляду зміни, скасування, повернення застави, в тому числі звернення застави в дохід держави чи зміну додаткових обов'язків, передбачених частиною п'ятою статті 194 КПК України та покладених на підозрюваного, обвинуваченого слідчим суддею, судом, способу їх виконання. З огляду на це, нами запропоновано механізм, який розширює права заставодавця, відособлюючи таким чином заставодавця в окрему категорію як учасника кримінального провадження з відповідними правами та обов'язками.

Ключові слова: підозрюваний, обвинувачений, розшук, зміна запобіжного заходу, слідчий, прокурор.

Shyroka K. Yu. Procedural guarantees of ensuring the rights and obligations of the mortgagor when the investigating judge decides the issue of returning, canceling, changing a preventive measure in the form of a pledge or turning the pledge into state revenue

The relevance of the article lies in the fact that in the modern practice of the criminal process during the selection, change and cancellation of a preventive measure in the form of bail, the main attention is paid to the rights and obligations of the suspect, the accused. However, the role of the mortgagor, who is represented by another natural or legal person, is not defined in the current legislation, there are no procedural rights of the specified subject. This gives rise to legal uncertainty, ambiguity of judicial practice, which negatively affects the criminal justice system of Ukraine and the rights of the mortgagor as a citizen of Ukraine, which are protected and guaranteed by the Constitution of Ukraine. The purpose of the article is to analyze the current Criminal Procedure Code of Ukraine, law enforcement practice, which concerns the rights of the mortgagor during the examination by the investigating judge of requests for the return, change of the preventive measure, including the cancellation or change of additional duties imposed on the suspect, accused by the investigating judge, by the court, the method of their execution, as well as the application of the pledge to the state revenue in order to introduce a mechanism to protect the interests of the pledger as a participant in criminal proceedings. The article examines the procedural guarantees of ensuring the rights and obligations of the mortgagor when the investigating judge decides the issue of returning, canceling, changing the preventive measure in the form of a pledge and turning the pledge into state income, examines the problematic issues and difficulties that arise in the mortgagor's realization of his rights during consideration of the specified issues in accordance with the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine. It was concluded that the realization of these rights is not justified taking into account the principles of criminal justice. The pledger, as a participant in criminal proceedings, does not have the appropriate rights during the consideration of the change, cancellation, return of the pledge, including the application of the pledge to the state revenue or the change of additional

Список використаних джерел:

- 140

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.19>

Коломоєць О.К.

*аспірант кафедри адміністративного та митного права
Університет митної справи та фінансів*

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ УКРАЇНИ: ЕТАПИ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НОРМАТИВНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ

Необхідність функціонування органів фінансової розвідки у всьому світі потребує матеріального, організаційного забезпечення. Цією складовою є уповноважені на виконання функцій держави особи, вимоги до яких закріплюються в системі національного законодавства. Актуальність дослідження полягає і в тому, що статус органу впливає на службу суб'єктами владних повноважень, тобто залежно від нормативного закріплення та правозастосування відбувається визначення норм законодавства, які регулюють організаційний аспект діяльності.

Питанню становлення фінансового моніторингу та статусу Державної служби фінансового моніторингу (далі – Держфінмоніторинг, Служба) приділяють увагу велика кількість дослідників, таких як науковці – правники, вчені з інших галузей знань (фінансів тощо), серед них: О.В. Акімова, О. Вовчак, С.М. Іванов, Є.О. Легеза та інші.

Головною метою статті є проаналізувати питання проходження служби в Держфінмоніторингу, з урахуванням правового статусу Служби та нормативно – правових актів.

Зосередимо увагу на українському органі у вищезгадуваній сфері суспільних відносин – Держфінмоніторингу, який відповідно до п. 1 Положення є: «центральною органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню

тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [1]. В аспекті внутрішньої структури органу, а це: (керівництво; департаменти; управління; сектори) можна виділити найменшу структурну одиницю, це безпосередньо державний службовець, яким відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про державну службу» (далі – Закон) є: «громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті) (далі - державний орган), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби» [2]. Зазначений Закон відповідно до його приписів визначених в п. 2 ч. 2 ст. 3 поширюється в тому числі і на державних службовців Держфінмоніторингу.

Визначивши належність законодавства (в загальному розумінні), слід проаналізувати поняття «проходження служби». Так, О. Дрозд зазначає, що проходження державної служби є складовим елементом предмета адміністративно – правового регулювання [3]. На думку автора, з теоретичної точки зору проходження служби означає сукупність взаємозалежних етапів, пов'язаних з призначенням, виконанням службових обов'язків, припиненням служби уповноваженою на те особою, з наявністю факультативних ознак притаманних для конкретної сфери службових правовідносин.

Так, шляхом аналізу галузевого Закону [2] можна зробити висновок, що законодавець виокремлює наступні етапи: 1) вступ на державну службу (загальні умови; визначення кола суб'єктів, які мають право; вимоги; призначення); 2) проведення конкурсу (критерії; оприлюднення; інформування про вакантні посади та участь у відборі; конкурсна комісія; фіксація результатів конкурсу; можливість повторного призначення конкурсу (відкладене право); повторний конкурс); 3) призначення на посаду (порядок призначення; можливість укладання контракту; встановлення обмежень; складання акту; можливість строкового призначення; випробування та встановлення відповідності; присяга; заведення особової справи); 4) службова кар'єра – фактичне проходження служби (встановлення рангів; просування та переведення по службі; відрядження; зміна істотних умов державної служби; оцінювання результатів службової діяльності; публічний звіт керівника органу виконавчої влади; стаж; внутрішній трудовий розпорядок; підвищення кваліфікації та індивідуальна програма удосконалення професійної компетентності); 5) оплата праці (схеми посадових окладів; надбавки, доплати, премії, компенсації; заохочення; соціально-побутове забезпечення; створення умов для виконання посадових обов'язків); 6) робочий час та відпочинок (щорічні основні, додатків та інші види відпусток; порядок та умови надання відпусток та відкликання державних службовців, які перебувають у відпустках); 7) службова дисципліна (обов'язки щодо дотримання службової дисципліни в т.ч. керівником); 8) дисциплінарна відповідальність (підстави; види; обставини; суб'єкти уповноважені порушувати дисциплінарні провадження (справи); дисциплінарна комісія; порядок здійснення провадження; відсторонення від виконання обов'язків; дисциплінарна справа; гарантії прав державних службовців під час провадження; пояснення; право на ознайомлення; прийняття рішення про накладення дисциплінарного стягнення чи закриття провадження;

оскарження рішення; зняття дисциплінарного стягнення); 9) матеріальна відповідальність (обов'язок та порядок відшкодування шкоди); 10) припинення державної служби (підстави припинення та їх характеристика; передача справ і майна; пенсійне забезпечення); 11) особливості проходження в окремих державних органах, патронатна служба; 12) державний секретар; 13) апарат міністерства [2].

З аналізу зазначеної систематизації, проходження державної служби слід охарактеризувати наступними етапами, які можна поділити на загальні, похідні, додаткові. До загальних належать: 1) вступ; 2) призначення; 3) проходження; 4) припинення. До похідних: внутрішній зміст загальних етапів проходження державної служби. До додаткових: 1) відповідальність; 2) відшкодування збитків; 3) відсторонення від виконання службових обов'язків; 4) проходження служби в різних органах державної влади. Таким чином, запропонована систематизація надасть змогу позбутися плутанини і забезпечити розуміння самим державним службовцям етапів проходження ними служби в Держфінмоніторингу.

Так, якщо порівнювати з законодавством України на яке не поширюється дія Закону України «Про державну службу», можна зробити висновок, що у профільних Законах встановлюються індивідуально – визначені, спеціалізовані вимоги в аспекті проходження служби.

Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 14 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»: «до працівників Державного бюро розслідувань належать особи рядового і начальницького складу, державні службовці та особи, які уклали трудовий договір (контракт) із Державним бюро розслідувань» [4].

В той же час, в законодавстві України, яке регулює питання проходження служби в Держфінмоніторингу відсутнє визначення поняття «працівник Держфінмоніторингу», що породжує правову невизначеність в розрізі визначення застосування яких норм може здійснюватися врегулювання проходження служби

таким особами. В контексті тлумачення самої дефініції Держфінмоніторинг, його місця в системі органів виконавчої влади, однак на думку автора використання виключно Закону України «Про державну службу» не корелюється з урахуванням перспектив розвитку національного органу фінансового моніторингу (розвідки).

Правовою основою діяльності Держфінмоніторингу є Конституція України, Закони України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України (далі – КМУ), доручення КМУ та Міністра фінансів України [5]. В аспекті проходження державної служби основним є Закон [4].

На початковому етапі громадянин, який виявив бажання працювати в Держфінмоніторингу має право ознайомитись з розміщеною вакансією безпосередньо на сайті органу влади, Національного агентства з питань державної служби (через Єдиний портал вакансій державної служби), відповідно до вимог визначених ст. 19 Закону, а саме вимоги щодо громадянства, віку, рівня володіння державною мовою, освіти [4]. Законодавцем визначено, що: «...право на державну службу мають повнолітні громадяни України, які володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови, та яким присвоєно ступінь вищої освіти не нижче: 1) магістра – для посад категорій «А» і «Б»; 2) бакалавра, молодшого бакалавра – для посад категорії «В». А також спеціальні вимоги для зайняття відповідної посади з урахуванням кваліфікаційних вимог до кандидата [2].

Після чого, громадянин подає заяву встановленої форми про допуск до участі у конкурсі, резюме, за формою встановленою постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби» від 25 вересня 2019 року №844 [6]. Додатково з урахуванням Закону України «Про очищення влади» подається заяву про незастосування заборон передбачених цим Законом, а також

заяву про пристосування у відповідності до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 05 червня 2019 року № 462 [7; 8].

Крім того, на виконання вимог постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 року № 246 кандидат на посаду в Держфінмоніторингу також подає копію Державного сертифіката про рівень володіння державною мовою (витяг); у разі проведення конкурсу на посаду державної служби категорії "А" - підтвердження подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік. Якщо особою, яка бажає взяти участь у конкурсі, незалежно від обставин уже було подано декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік, її повторне подання не вимагається [9].

З урахуванням чинного законодавства, переможець конкурсу призначається на відповідну посаду державної служби. На думку автора, всі етапи проходження служби в Держфінмоніторингу можна розподілити за критерієм правового регулювання, а саме: 1) ті, що регулюються галузевим законодавством (придатанно для всіх без виключення державних службовців); 2) ті, що передбачені профільним законодавством. За критерієм правового статусу органу державної влади: 1) загальні: (центральный орган виконавчої влади; центральный орган виконавчої влади зі спеціальним статусом; міністерства; місцеві державні адміністрації); 2) спеціалізовані (ті, які придатанна специфічна діяльність державних службовців, де відбувається розподіл: органи прокуратури; органи військового управління; органи дипломатичної служби; інші державні органи). На теоретичному рівні, законодавець виокремлює запропонований розподіл у ст. 3 Закону [2]. В практичному розумінні, відсутність такого поділу вносить плутанину, оскільки Закон [2], як приклад не поширюється на прокурорів, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про прокуратуру»: «прокуратура України становить єдину

систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави» [10]. Тобто, не кожен працівник органів прокуратури за своїми посадовими обов'язками є державним службовцем.

З урахуванням проведеного порівняння та запропонованої класифікації необхідно детальніше дослідити проходження служби в Держфінмоніторингу. Основним документом є Закон [2]. На підставі чинних нормативно – правових актів, наказом голови Держфінмоніторингу від 06.10.2020 було затверджено Регламент роботи Служби, який складається з дванадцяти розділів, зокрема щодо проходження служби: 1) визначення повноважень керівництва (пункт 2 Розділу II); 2) консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи (пункт 3 Розділу II); 3) управління персоналом та проходження державної служби (пункт 4 Розділу II); 4) підготовка та організація відряджень (пункт 5 Розділу II) [11].

Так, очолює Держфінмоніторинг Голова, який призначається та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства України [11]. При цьому, Голова Служби у відповідності до положень п. 2 ч. 1 ст. 6 Закону [2] належить до вищого корпусу державної служби (категорія «А»), оскільки за правовим статусом Держфінмоніторинг є центральним органом виконавчої влади. Інші державні службовці належать до категорій «Б», «В». Діяльність заступників Голови пов'язна з спрямування та координацією роботи структурних одиниць органу.

У Регламенті встановлено правову основу проходження служби: Закон [2] та інші нормативно – правові акти, прийняті на виконання цього Закону [11]. З урахуванням розгалуженої системи законодавства, в Регламент необхідно внести повний перелік існуючих законодавчих актів для забезпечення коректного функціонування самої Служби. Зокрема, згідно з пп. «в» п. 1 ч. 1 Закону України «Про запобігання корупції» передбачено, що сфера дії цього Закону

в т.ч. поширюється на державних службовців [12], однак жодним чином ні в Преамбулі Закону, ні по змісту не зазначається що цей Закон було прийнято на виконання Закону України «Про державну службу». Тобто, за змістом, вимогами Закону на державного службовця можуть покладатися обов'язки (наприклад, щодо подання декларації тощо), однак в самому Регламенті (з урахуванням відсутності повного та чіткого перерахування нормативно – правових актів, які регулюють проходження служби з початкового і до завершального етапів) відсутнє положення, а тільки застосовується відсылний спосіб на невизначене законодавство, яке і так не приймалося на виконання профільного Закону. Наслідком цього, може виступати притягнення державного службовця до юридичної відповідальності (наприклад, за статтею 172-6 «Порушення вимог фінансового контролю» Кодексу України – про адміністративні правопорушення тощо), застосування положень Закону щодо дисциплінарного провадження, припинення служби тощо. Тому, на думку автора в чинний Регламент Держфінмоніторингу необхідно внести вичерпний перелік нормативно-правових актів, які б регламентували проходження служби з метою мінімізації правового нігілізму, підвищення рівня правосвідомості (в аспекті належних державному службовцю прав та обов'язків), механізму їх реалізації та міри відповідальності.

Аналогічна проблематика знаходить місце і в процедурі вступу та припинення державної служби з посиланням на законодавство України без вказівки конкретних актів. З урахуванням цього можна робити висновок, що з питання проходження державної служби в Держфінмоніторингу відсутнє галузеве законодавство, саме для проходження служби, а застосування норм здійснюється виключно з урахуванням сфери дії Закону [2]. Регламент є локальним актом, сфера дії якого поширюється виключно на державних службовців Держфінмоніторингу. Основною відмінністю між Законом та Регламентом є деталізація та спеціалізація останнього.

Для державних службовців встановлено внутрішній трудовий розпорядок Держфінмоніторингу, основою якого є наказ Національного агентства з питань державної служби «Про затвердження Типових правил внутрішнього службового розпорядку» від 03.03.2016 № 50 з встановленням п'ятиденного робочого тижня тривалістю 40 годин, з двома вихідними днями, а також режимом роботи з 09:00 до 18:00, перервою з 13:00 до 13:45, закінченням роботи у п'ятницю о 16:45, а у передсвяткові дні на одну годину раніше, з можливістю понаднормової роботи (для осіб, відносно яких не передбачено обмеження) за погодження з первинною професійною спілкою Держфінмоніторингу з наданням грошової компенсації передбаченої законодавством про працю за заявами державних службовців [11]. В Регламенті жодним чином не зазначається про посадову інструкцію державного службовця. На думку автора, цей документ є основоположним, оскільки відповідно до абзц. 3 п. 2 Порядку розроблення посадових інструкцій державних службовців категорій «Б» та «В», який затверджено наказом НАДС від 11.09.2019 № 172-19 встановлено: «посадова інструкція - документ, що містить інформацію про посаду державної служби, мету посади, визначає основні посадові обов'язки, права державного службовця, перелік суб'єктів зовнішньої службової комунікації та спеціальні умови служби на відповідній посаді» [13]. За результатами аналізу внутрішньої структури цього органу закріплення визначення «посадова інструкція» в Регламенті є важливим і визначальним. Функції, які виконує кожна структурна одиниця є різними, але взаємозалежними. Тому один державний службовець не володіючи кваліфікаційними вимогами не може виконувати роботу іншого, не передбачену цією інструкцією. Це питання не тільки обсягу прав, а і відповідальності державного службовця відповідно до займаної посади.

Важливим аспектом проходження державної служби є оцінювання діяльності, що передбачено Порядком проведення оціню-

вання результатів службової діяльності державних службовців та Законом [2; 14].

Не менш актуальним є забезпечення проходження дисциплінарного провадження для кваліфікації дисциплінарного проступку та створення комісії при Держфінмоніторингу, адже скоєння дисциплінарного проступку може означати застосування таких видів дисциплінарної відповідальності, як зауваження, догана, попередження про неповну службову відповідність, звільнення з посади державної служби [2]. Перераховане може бути предметом розгляду судовими органами влади в межах відповідної юрисдикції, що підтверджується великою кількістю відкритих судових справ зазначених в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Вагомим етапом проходження служби в Держфінмоніторингу є його припинення. Локальне законодавство, яке регулює порядок функціонування Держфінмоніторингу не визначає додаткових підстав. Це є логічним, через те, що той же Регламент затверджено у відповідності до чинного законодавства України про проходження державної служби та аспектно трудового законодавства. Припинення державної служби та застосування найбільш суворого виду дисциплінарної відповідальності – звільнення, не є тотожними. Згідно з ст. 83 Закону такої підстави припинення державної служби, як звільнення не передбачено, тому така правова конструкція повинна бути деталізована і знаходити прояв і розмежування у визначенні підстав для звільнення та припинення.

Так, наприклад державного службовця Держфінмоніторингу може бути звільнено у таких випадках: 1) порушення Присяги; 2) вияв неповаги до держави, державних символів України, Українського народу; 3) перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу кримінального або адміністративного правопорушення; 4) використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб; 5) порушення вимог

законодавства щодо запобігання надмірного впливу осіб, які мають економічну та політичну вагу; 6) подання недостовірних відомостей при вступі на службу, що перешкоджають реалізації права на державну службу, а також неподання такої інформації під час проходження державної служби; 7) неповідомлення про випадку прямої підпорядкованості між державним службовцем та близькими особами у 15 – денний строк з дня їх виникнення; 8) поява державного службовця на службі у нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; 9) прийняття рішення щодо порушення цілісності, спричинення шкоди державному, комунальному майну, якщо такі дії не містять складу адміністративного або кримінального правопорушення; 10) систематичне вчинення (протягом року) прогулу (у тому числі відсутність на службі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин [2].

Припинення державної служби в Держфінмоніторингу також передбачено галузевим Законом [2]. Такі категорії притаманна певна «автономність», тобто те, що напряду не залежить від самого державного службовця. Таким чином, головною відмінністю між звільненням та припиненням служби в Держфінмоніторингу є фактичні дії, що проявляються в активній поведінці (наприклад, подання недостовірної інформації, прийняття рішення, яке спричинило шкоду тощо); так і пасивній поведінці (неповідомлення про пряму підпорядкованість близької особи).

Анотація

Стаття присвячена дослідженню проходження державної служби в Держфінмоніторингу в контексті нормативного врегулювання. Встановлено, що первинною ланкою в структурі національного органу фінансового моніторингу (розвідки) є державний службовець. Запропоновано власно розроблену етапність проходження служби. Визначено відмінності між проходженням служби в інших органах влади та досліджуваного органу. З урахуванням необхідності реформування цього центрального органу виконавчої влади визначено необхідність нормативного закріплення поняття «працівник». При цьому, до складу цієї категорії входитимуть не тільки державні службовці, а й інші службові особи для реалізації повноважень та функцій Служби. Важливим є деталізація в локальному нормативно – правовому акті порядку розроблення посадових інструкцій та дотримання визначених обов'язків.

Відповідальність державного службовця Держфінмоніторингу поивнна бути також чітко регламентована в актах законодавства. На думку автора, посилення лише на той факт, що за порушення вимог чинного законодавства України державний службовець несе юридичну відповідальність є неспівмірним з обсягом повноважень наділених цим органом влади.

Висновки. Так, необхідним є розроблення нового нормативно – правового акту щодо регулювання діяльності Держфінмоніторингу. Це б надало змогу чітко структурувати та систематизувати функціонування цього органу, в тому числі в аспекті проходження служби працівниками такого органу державної влади. З урахуванням проведеного дослідження, можна сформулювати наступні пропозиції: внесення змін до Регламенту роботи Служби для правового забезпечення функціонування органу станом на теперішній час; закріплення на законодавчому рівні визначення поняття «працівник Держфінмоніторинг»; систематизації законодавства, структурування та приведення у відповідність чинних.

На підставі комплексного вивчення діяльності та необхідності реформування органу прийняти новий нормативно – правовий акт про створення нового органу, який буде правонаступником Держфінмоніторингу з розподілом працівників, на яких буде поширюватись не тільки Закон [2], а й новий профільний нормативно – правовий акт.

Коротко охарактеризовано існуючі етапи служби з моменту вступу і до моменту припинення, звільнення. Акцентовано увагу на вагомості окремих видів юридичної відповідальності. Здійснено порівняння Регламенту діяльності Держфінмоніторингу та профільного Закону про державну службу, за результатами чого встановлено, що Регламент є похідним від Закону та частково (аспектно) деталізує проходження служби в Держфінмоніторингу. Крім того, виокремлено поняття «звільнення», «припинення» державної служби в Держфінмоніторингу та проаналізовано їх основні підстави. Зазначено, що звільнення з Служби може відображатись як в активній, так і пасивній поведінці державного службовця, з наведенням практичних прикладів у розрізі закріплених норм права. Встановлено, що розгалужена система законодавства та застосування відсильного способу на інші акти є некоректним та важким для сприйняття вимог займаної посади державним службовцем. Як наслідок, розроблені теоретичні рекомендації що стосуються процесу нормотворення з цього питання. На думку автора, законодавства у сфері проходження служби в Держфінмоніторингу необхідно уніфікувати, рецепіювати, систематизувати, що потребує подальшого обговорення та ведення дискусій серед широкого кола дослідників.

Ключові слова: Державна служба фінансового моніторингу України, державний службовець, працівник, посада державної служби, проходження служби, припинення, звільнення.

Kolomoiets O.K. The State Financial Monitoring of Ukraine: work stages of civil servants and their characteristics through the prism of normative justification

Summary

The article is devoted to the study of public service in the State Financial Monitoring Service of Ukraine in the context of regulatory justification. It has been established that the primary link in the structure of the national financial monitoring (intelligence) body is a civil servant. A self-developed phasing of the service is proposed. Differences between service in other authorities and the investigated authority were determined. Taking into account the need to reform this central authority of executive power, the need for a normative consolidation of the concept of "employee" has been determined.

At the same time, this category will include not only civil servants, but also other officials to implement the powers and functions of the Service. It is important to detail the procedure for developing job instructions and complying with defined duties in the local regulatory and legal act. The existing stages of work stages from the moment of entry to the moment of termination, dismissal are briefly described. Attention is focused on the importance of certain types of legal responsibility. A comparison was made between the Regulations of the State Financial Monitoring Service and the specific Law on Civil Service, as a result of which it was established that the Regulation is derived from the Law and partially (aspects) details the service in the State Financial Monitoring Service. In addition, the concepts of "dismissal" and "termination" of civil service in the State Financial Monitoring Service are distinguished and their main reasons are analyzed. It is noted that dismissal from the Service can be reflected in both active and passive behavior of a civil servant, with practical examples given in the context of established legal norms. It has been established that the extensive system of legislation and the application of the method of reference to other acts is incorrect and difficult for a civil servant to perceive the requirements of the position held.

As a result, recommendations related to the process of rulemaking on this issue have been developed. In the opinion of the author, the legislation in the field of work stages (service) in the State Financial Monitoring Service of Ukraine needs to be unified, received, and systematized, which requires further discussion and debate among a wide range of researchers.

Key words: The State Financial Monitoring Service of Ukraine, civil servant, employee, civil service position, completion of service, termination, dismissal.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження положення про Державну службу фінансового моніторингу України : постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 року № 537. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.06.2022).
2. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 року № 889 – VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 4, ст.43.
3. Дрозд О. Проходження державної служби в Україні як складова предмета адміністративно – правового регулювання. Адміністративне право і процес. 10/2016. С. 106. Веб – сайт. URL : <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2016/10/21.pdf> (дата звернення: 23.06.2022).
4. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 року № 794 – VIII. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2016, № 6, ст.55.
5. Загальні правил роботи. Державна служба фінансового моніторингу України. Веб – сайт. URL : <https://fiu.gov.ua/pages/pro-sluzhbu/derzhavna-sluzhba/zagalni-pravila-roboti/zagalni-pravila-roboti.html> (дата звернення : 24.06.2022).
6. Про внесення змін до Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2019 № 844. Веб – сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/844-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення : 01.07.2022).
7. Про очищення влади : Закон України від 16.04.2014 № 1682 – VII. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2014, № 44, ст.2041.
8. Про внесення змін до Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 05.06.2019 № 462. Веб – сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2019-%D0%BF> (дата звернення : 07.07.2022).
9. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2016 № 246. Веб – сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2016-%D0%BF#n10> (дата звернення: 25.07.2022).
10. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 2-3, ст.12.
11. Про затвердження Регламенту роботи Державної служби фінансового моніторингу України : наказ від 06.10.2020 № 93. Веб – сайт. URL : <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/%D0%AE%D0%A3/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B8/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%2093.pdf> (дата звернення : 26.07.2022).
12. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700 – VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст.2056.
13. Про затвердження Порядку розроблення посадових інструкцій державних службовців категорій «Б» та «В» : наказ Національного агентства з питань державної служби від 11.09.2019 № 172 – 19. Веб – сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1077-19#Text> (дата звернення : 25.07.2022).
14. Про затвердження Порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців : постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2017 року № 640. Веб – сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.07.2022)

Гринько Д.Ю.

*аспірант кафедри правоохоронної
та антикорупційної діяльності
Інституту права імені Князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом,
співробітник служби безпеки України
<https://orcid.org/0009-0006-2063-0028>*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТУВАННЯ ТА НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ, ЯКІ ВЧИНЯЛИСЯ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Постановка проблеми.

Формулюючи наукову концепцію з питань створення теоретичних основ кримінально-правової характеристики правопорушень, які вчинялися на окупованих територіях, необхідно визначити головні категорії, які будуть виступати предметом дослідження. В нашому випадку однією з таких головних категорій є кримінально-правове визначення правопорушень, пов'язаних з катуванням та незаконним позбавлення волі або викрадення людини, які вчинялися на окупованих територіях України.

Для досягнення цієї мети необхідно визначити напрями і завдання дослідження, віднайти узгоджене тлумачення цієї головної категорії науковцями та юристами-практиками, а також визначитися з поняттям кримінально-правової характеристики цих видів правопорушень.

Кримінальне правопорушення як конкретна дія (бездіяльність) суб'єкта, поведінка, вчинок особи чи групи осіб, заборонені кримінальним законом, є предметом дослідження кримінально-правової науки. Вагомий внесок у вивчення феномену правопорушення (кримінального правопорушення) й злочинності як соціального явища зробили науковці різних галузей гуманітарних, природничих і технічних наук. Такі дослідження містяться в працях вчених-кримінологів, криміналістів, фахівців з кримінальної психології та інших юридичних наук.

Аналіз публікацій. Питання кваліфікації правопорушень за різними критеріями та кваліфікації суспільно небезпечних діянь привертали увагу таких фахівців в галузі кримінального права як П.П. Андрушко, Я.М. Брайнін, М.В. Володько, А.А. Горницький, В.А. Клименко, М.Н. Ковальов, П.К. Кривошеїн, В.К. Матвійчук, П.С. Матишевський, В.М. Смітєнко, В.В. Сташис, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій. Соціально-політична сутність правопорушення досліджувалась в роботах В.В. Дурдинця, О.М. Литвака, М.І. Мельника, О.В. Микитчика, Г.О. Омельченка, О.В. Скрипнюка, О.С. Саїнчина, І.С. Сиводед, В.І. Шакуна та ін.

Певні аспекти військових правопорушень розглядалися в працях вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінології, кримінального права, криміналістики: В.І. Андрейцева, М.І. Веревичевої, О.В. Виноградової, С.Б. Гавриша, В.О. Глушкова, А.П. Гетьмана, С.А. Голуб, В.К. Грищука, О.М. Джужі, О.О. Дудорова, С.О. Книженко, А.Г. Князева, М.Й. Коржанського, В.В. Костицького, З.Г. Корчевої, В.А. Ландіної, Б.М. Леонтьєва, Н.О. Лопашенко, В.К. Матвійчука, М.І. Мельника, І.І. Митрофанова, В.О. Навроцького, О.В. Одерій, В.Д. Пакутіна, Є.А. Плотнікова, Г.С. Поліщука, В.М. Присяжного, Б.Г. Розовського, Н.Л. Романова, О.В. Сасова, Т.Л. Сергєєва, О.В. Скворцової, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.П. Тихого, М.І. Хавронюка,

С.В. Хилюк, Д.Б. Чуракова, О.І. Чучаєва, Ю.С. Шемшученка, В.А. Широкова, А.М. Шульги [1–8].

Але, на сьогодні не сформовано єдиної думки щодо визначення алгоритму кримінально-правових дій при кваліфікації кримінальних правопорушень, прийнятих з 24 лютого 2022 року в рамках ст. 615 КПК України, що не сприяє однозначному розумінню цих термінів науковцями і практиками.

Оскільки Україною в національне кримінальне законодавство не імplementовано норми міжнародного гуманітарного права щодо не притягнення комбатантів до відповідальності за участь у воєнних діях, тому правоохоронні органи повинні кваліфікувати їх дії згідно вимог КК України, з використанням наступних рекомендацій.

Дії, пов'язані зі збройними нападами на територію України, являються посяганням на територіальну цілісність і недоторканість України. Тому базовою кваліфікацією дій військовослужбовців РФ, учасників НЗФ та членів ДРГ є ч. 3 ст. 110 КК України (за кваліфікуючими ознаками вчинення за попередньою змовою групою осіб, що заподіяло тяжкі наслідки). При цьому, в залежності від вчинення окремими особами інших пов'язаних із збройною агресією дій, вони повинні кваліфікуватися наступним чином.

Притягнення до кримінальної відповідальності за катування та незаконного позбавлення волі або викрадення людини, які вчинялися на окупованих територіях України безумовно потребує встановлення причинного зв'язку між протиправними діями, яке вирішується в суді з урахуванням конкретних обставин справи. Тут визначальним є катування та незаконного позбавлення волі або викрадення людини, які вчинялися на окупованих територіях України в особливий період внаслідок попадання його у становище «полоненого» та вчинених попередніх дій до нього, таких як: позбавлення волі, мордування, катування, іншого нелюдського поводження тощо [2–3].

На нашу думку, катування та незаконного позбавлення волі або викрадення людини, які вчинялися на окупованих територіях України в полоні може бути вчинене шляхом як фізичної дії, так і бездіяльності.

Зокрема, смерть військовослужбовця може настати як від пострілу з вогнепальної зброї чи завдання удару холодною зброєю, удусення або отруєння, так і внаслідок створеної обстановки, нелюдських умов його утримання в неволі, коли в результаті страждань, психологічного впливу або підмови до самогубства, потерпілий самостійно використовує різноманітні знаряддя та речовини (зброю, мотузку, отруту, тощо) для позбавлення себе життя.

На ступінь вини і міру покарання може впливати також спосіб катування та незаконного позбавлення волі або викрадення людини, які вчинялися на окупованих територіях України, поєднане зі згвалтуванням або сексуальним насильством, застосуванням тортур з високим ступенем больового синдрому тощо. При цьому не має значення, як швидко після вчинення злочинної дії настала смерть.

Обов'язковою ознакою закінченого складу катування та незаконного позбавлення волі або викрадення людини, які вчинялися на окупованих територіях України є настання злочинного наслідку, а саме тілесні ушкодження, смерті цивільних осіб або військовослужбовця, який потрапив в полон. Відсутність такого наслідку дає можливість притягнення до відповідальності за інший закінчений склад правопорушення – замах на вбивство. Водночас, в діях винного можуть виявлятися ознаки готування до вбивства.

Відомо, що українців били протягом транспортування та на допитах, під час яких запитували про «бандерівців» та інші подібні речі. Деяких катували електричним струмом. Деяких затриманих російська влада продовжує утримувати, щоб використати для обміну на своїх військовополонених. За наявною інформацією, російська влада спробує

притягти до відповідальності учасників АТО за дії проти інтересів РФ у формі: 1. Незаконне позбавлення волі цивільних осіб; 2. Жорстоке поводження у формі: а) катування(тортури) б) нелюдського поводження з людиною.

Загальна інформація щодо особливостей та розрізнення основних складів воєнних правопорушень (порушень законів і звичаїв війни) деталізована в досудового розслідування воєнних правопорушень. Воєнні правопорушення у більшості випадків вчиняються у поєднанні з низкою інших, зокрема таких, як захоплення заручників, використання цивільного населення як «живого щита», умисне вбивство цивільного населення або примусове переміщення та депортація.

Відомості, що містяться у відкритих джерелах інформації, можуть вказувати щонайменше на такі можливі серйозні порушення національного кримінального та міжнародного гуманітарного права:

- незаконне позбавлення волі або викрадення людини ст. 146 КК;
- незаконне позбавлення волі цивільних осіб (ст. 147 ЖК(IV));
- нелюдське поводження (ст. 147 ЖК(IV));
- катування ст. 127 КК; (тортури) (ст. 147 ЖК(IV));
- захоплення заручників ст. 147 КК; захоплення заручників (ст. 34 ЖК(IV), ст.75(2)(с) Протокол I);
- примусове переміщення та депортація (ст.ст. 49(2), 147(1) ЖК(IV)) [4, с.14].

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини ст. 146 КК.

Незаконним позбавлення волі є у всіх випадках, коли воно здійснюється не відповідно до Конституції, законів України, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Жодна людина не може бути позбавлена волі інакше, ніж відповідно до процедури, встановленої законом, зокрема у таких випадках, як:

- а) законне ув'язнення людини після її засудження компетентним судом;

б) законний арешт або затримання людини для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом;

в) законний арешт або затримання людини з метою забезпечення її присутності перед компетентним державним органом на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні правопорушення або якщо обґрунтовано визнається за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи зникненню її після його вчинення;

г) затримання неповнолітньої людини на підставі законного розпорядження з метою виховного нагляду або законне затримання неповнолітньої людини з метою забезпечення її присутності перед компетентним державним органом;

д) законний арешт або затримання людини, здійснені з метою запобігання її незаконному в'їзду до країни, або людини, стосовно якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції,

Суб'єкт правопорушення загальний. Якщо правопорушник військовий зс. РФ – суб'єкт спеціальний.

Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується прямим умислом: особа усвідомлює, що за законом вона не має права позбавляти волі іншу особу, але бажає це зробити. Мотиви незаконного позбавлення волі можуть бути різні, крім суспільне корисних. Ставлення особи до тяжких наслідків незаконного позбавлення волі може бути умисним або необережним.

Катування.

Згідно зі ст. 75(2)(а)(а.2) Протоколу I заборонені й будуть залишатися забороненими в будь-який час і в будь-якому місці такі дії, незалежно від того, чиняться вони представниками цивільних чи воєнних органів, зокрема: катування всіх видів – фізичні чи психічні. Україна приєдналася до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання у 1998 році.

Відповідно до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання катування означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди.

Якщо порівняти наведене визначення із визначенням катування, що закріплене у ст. 127 КК, то легко встановити, що в українському законодавстві цей термін розуміється значно ширше за рахунок розширення кола суб'єктів діяння. Так, за міжнародним правом такими суб'єктами можуть бути виключно офіційні особи, а за КК України – будь-які особи, що, виходячи з аналізу судової практики, більшою мірою відповідає об'єктивно існуючим суспільним відносинам. При цьому кримінальне законодавство України навіть не передбачає підвищення кримінальної відповідальності за катування у випадках його вчинення службовою особою, що є суттєвим недоліком, який з'явився курйозним чином [6, с. 34, 8, с. 57].

Висновки. На положеннях КК України ґрунтується точка зору, що для встановлення об'єктивної сторони катування достатньо встановити факт вчинення побоїв, мучення або інших насильницьких дій, що заподіюють сильний фізичний біль або фізичне чи моральне страждання. При цьому визначати чи був фізичний біль сильним пропонується з врахуванням характеру посягання, засобів фізичного впливу, способу вчинення правопорушення, локалізації ударів, їх інтенсивності,

ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, болювого порогу потерпілого [7, с. 95].

З означеними міркуваннями можна погодитися лише частково. Так, видається, що ступінь тяжкості тілесних пошкоджень окремо взагалі не може служити для визначення об'єктивної сторони катування, оскільки у такому разі неможливо буде його відрізнити від правопорушень, передбачених ст.ст. 121, 122, 125 КК. Більш того, є точка зору, що зміст насильства, болісних дій і таких, що ображають особисту гідність потерпілого при, зокрема, перевищенні влади, цілком збігається з діями, передбаченими ч. 1 ст. 127 КК, і за цією ознакою неможливо відмежувати катування від насильницького перевищення влади [12, с. 39]. Така думка в принципі відповідає КК України, оскільки характер насильства при катуванні у законі описано недостатньо конкретно, проте викладені міркування не відповідають суті катування, що спричинює виняткові страждання потерпілому.

Згідно зі ст. 127 КК катуванням є будь-яке умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання, вчинене з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється, або з метою залякування її або інших осіб.

Під мученням слід розуміти дії, що заподіяли потерпілому страждання шляхом тривалого позбавлення їжі, пиття, тепла, залишення його у шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії. Інші насильницькі дії можуть мати вираження у мордуванні, тобто діях, пов'язаних із багаторазовим або тривалим спричиненням болю (щипання, шмагання, нанесення численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, застосування термічних факторів тощо), посяганні на статеву недоторканість, заподіянні тілесних ушкоджень тощо.

Анотація

Конституція України у ст. 3 зазначає, що найвищою соціальною цінністю є життя, здоров'я, недоторканність та безпека людини. Вказані обставини повною мірою корегуються зі статтею 27 Конституції України, яка встановлює заборону на позбавлення життя людини [5]. Запобігання злочинним посяганням на життя людини, мирне співіснування і безпеку, громадський порядок та встановлений державний устрій є основним завданням Кримінального кодексу України (ст. 1 КК) [126]. Саме в такий спосіб держава охороняє право на життя кожної людини.

Водночас, маючи на меті підвищити рівень захищеності окремих категорій осіб, діяльність яких спрямовано на захист життєво важливих інтересів суспільства і держави у сфері правоохоронної діяльності, КК встановлює більш сувору міру покарання за протиправні дії відносно них.

Події, які упродовж останніх дев'яти років відбуваються на Україні, які пов'язані з проведенням бойових дій у тимчасово окупованих територіях, свідчать про наявність нового типу суспільних відносин в умовах збройного конфлікту, а саме – повномасштабної війни. Метою цієї війни є захоплення державної влади, насильницька зміна конституційного ладу України, зміна меж території України та незаконне формування й існування державних утворень. Участь у цій війні, поряд з кадровими військовослужбовцями, беруть найманці, а також озброєні загони повстанців із місцевого населення, створені самопроголошені республіки ДНР та ЛНР.

Зранку 24 лютого 2022 року війська Російської Федерації розпочали повномасштабні бойові дії проти держави Україна. Президентом та Верховною Радою України прийнято необхідні для діяльності органів державної влади та її громадян законодавчі акти, зокрема Указ Президента України «Про загальну мобілізацію», Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію», Закону України «Про основи національного спротиву», Закону України «Про запровадження воєнного стану в Україні». України «Про правовий режим воєнного стану».

Одним із проявів цієї негативної тенденції в тимчасово захоплених терористичними угрупованнями та російськими військовими частинами міст України є значне зростання злочинності загалом та особливо тяжких правопорушень проти особистості, таких як умисний вбивства, грабежі, крадіжки, вимагання тощо.

Таким чином, кількість зареєстрованих правопорушень за період бойових дій за останні 9 років в Україні зросла майже втричі. Військовою прокуратурою зареєстровано кримінальне провадження, але огляд місця події не проводився, експертизи щодо потерпілих не проводились, а місцезнаходження понад 600 досі не встановлено. З лютого 2022 року різко зросло вчинення всіх категорій правопорушень. До деокупації території України частину правопорушень віднести на латентний рахунок. Понад 2300 осіб особового складу перебувають у полоні бойовиків, військових Російської Федерації, про їхній стан правоохоронним органам України невідомо [1, с. 18].

Комплексного дослідження внутрішніх процесів, що визначають розвиток основ побудови конкретних методик розслідування правопорушень, у вітчизняній кримінології проводилося не на достатньому рівні. Оскільки цей процес має природний характер, виникла об'єктивна потреба у розробці методів вирішення завдань, типових для всіх випадків розслідування.

Ключові слова: правопорушення які вчинені на окупованих територіях, кримінально-правова характеристика, кримінальне провадження, досудове розслідування.

Hryenko D.Yu. Criminal and legal characteristics of torture and unlawful deprivation of liberty or abduction of a person committed in the occupied territories of Ukraine

Summary

The article is devoted to the analysis of scientific approaches to determining the essence of the criminal-legal and forensic characteristics of offenses committed in the occupied territories of Ukraine. Attention is paid to the need to separate the crime from such scientific concepts as “criminal-legal characteristics of a certain type of criminal offense”, “criminal-legal characteristics of groups” and “forensic characteristics”. The problem of forming a criminal-legal characteristic as a system of generalized data on the types of signs of criminal offenses, taking into account the connections between the elements, is considered. Significant practical characteristics in the organization of the investigation of offenses committed in the occupied territories of Ukraine, in the constructed methodological recommendations for the pre-trial investigation of this group of criminal offences, are emphasized.

On the morning of February 24, 2022, the troops of the Russian Federation began full-scale military operations against the state of Ukraine. The President and the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the necessary legislative acts for the activities of state authorities and its citizens, in particular the Decree of the President of Ukraine “On General Mobilization”, the Law of Ukraine “On Approving the Decree of the President of Ukraine “On the Introduction of Martial Law in Ukraine”, the Law of Ukraine “On approval of the Decree of the President of Ukraine “On general mobilization”, the Law of Ukraine “On the foundations of national resistance”, the Law of Ukraine “On the legal regime of martial law”.

One of the manifestations of this negative trend in the parts of Ukrainian cities temporarily captured by terrorist groups and the Russian military is a significant increase in crime in general, and an increase, in particular, in especially serious crimes against a person, such as intentional murders, robberies, thefts, extortion, etc.

Thus, the number of registered murders during the period of hostilities in the last 8 years in Ukraine has almost tripled. Criminal proceedings were registered by the military prosecutor’s office, but no inspection of the scene was carried out, no expert research was conducted on the victims, and the whereabouts of more than 600 have not been established so far. Since February 2022, the commission of all categories of offenses has increased sharply. Before the de-occupation of the territory of Ukraine, part of the offenses should be attributed to the latent account. More than 2,300 personnel are in captivity of militants, the military of the Russian Federation, and their condition is unknown to the law enforcement agencies of Ukraine.

A comprehensive study of the internal processes that determine the development of the foundations for the construction of specific methods of investigation of offenses in domestic criminology was not conducted. Since this process has a natural nature, there was an objective need to develop methods for solving tasks typical for all cases of investigation.

Based on the complex of perception and fixation, in his opinion, the discovered information should be perceived by the subject of the search, namely: a) its potential or actual involvement in the cognitive event is clarified; b) its nature and source of acquisition are clarified (people as carriers of ideal and material traces, objects, documents, traces); c) its form of presentation is defined (verbal, alphanumeric, digital, graphic, magnetic recording, video recording, etc.); d) decoded in necessary cases, that is, its content and meaning are clarified, translation from one sign system to another, using special knowledge and technical means.

We share the author’s point of view and would like to add that the obtained information must be recorded for further storage, analysis and use. In investigative activities, recording of information is

carried out with the help of procedural means in a mandatory manner and with the help of technical means at the discretion of the investigator. Therefore, the recording of information includes the actions of the relevant subject of the investigation, aimed at the procedural, technical-forensic or operational consolidation and certification of the obtained information (in some cases together with its carrier) in the manner established by law and by-laws, for the purpose of further research, preservation and using.

Key words: methods of investigation, military operations, full-scale war, temporarily occupied territories of Ukraine, specific and interspecies methods of investigation of offenses.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього: Нью-Йорк, 9 грудня 1948 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155
2. Герасименко М.М. Особливості розслідування геноциду. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. 399 с.
3. Важна К.А. Проблеми реалізації відповідальності держави за геноцид в сучасному міжнародному праві. *Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19–20 квітня 2017 р.). Ч. 1. Київ : КНУКіМ, 2017. С. 365–376.
4. Кримінальний кодекс України: Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14> (дата звернення 30.10.2022).
5. Про звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, світових лідерів та всіх членів міжнародного співтовариства щодо вшанування жертв геноциду кримськотатарського народу та засудження порушень Російською Федерацією прав і свобод кримськотатарського народу : постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 22. Ст. 471. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1348-19>
6. Європейський суд з прав людини. Справа «Каверзін проти України». (Заява N 23893/03). Рішення. Страсбург, 15 травня 2012 року URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/Soo00420?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl03
7. Постанова Верховної Ради України від 27 січня 2015 року № 129-VIII «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text>
8. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

Биков О.М.

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Університету «КРОК»
<https://orcid.org/0000-0003-4965-696X>*

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК СПОСІБ КОНТРОЛЮ ЗА РЕАЛІЗАЦІЄЮ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ СВОЇХ ФУНКЦІЙ

Постановка проблеми. Питання розвитку та становлення громадського контролю за функціонуванням органів місцевого самоврядування є актуальним та важливим чинником покращення функціонування місцевої влади у громадах. Громада обирає владу та має контролювати її роботу як основний інструмент забезпечення інтересів містян. Зазвичай, громадському контролю присвячено мало уваги у контексті його реалізації під час функціонування органів місцевого самоврядування, однак ми переконані у необхідності дослідження цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню контролю та громадського контролю за функціонуванням органу місцевого самоврядування присвятили свої наукові роботи такі науковці: становлення та розвитку органів місцевого самоврядування у зарубіжних країнах присвятили свої наукові праці такі науковці як: Андрійко О., Батанов О., Братель С., Барановська Т., Денисюк С., Калиновський Б., Кулик Т., Федоровська О. та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Питання становлення та розвитку контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування досліджувались науковцями у багатьох наукових працях, однак питання саме громадського контролю за функціонуванням органів місцевого самоврядування є таким, що постійно розвивається у процесі децентралізації влади, а отже потребує постійного дослідження.

Метою статті є дослідження громадського контролю за функціонуванням органів місцевого самоврядування на прикладі міста Києва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед варто зазначити, що визначаючи термін «громада» (англійською - community), необхідно інформувати, що термін складає два слова – «common» (спільний) та «unity» (єдність). Отже, громада – це по суті спільнота, яка утворюється з метою мати щось спільне з іншими людьми; соціальні відносини, де конкретна група людей виробила конкретні норми поведінки, цінності, традиції та способи ведення господарства; група людей, яка проживає на одній території та має спільні ознаки самоврядування [2, с.16].

Територіальна громада є елементом системи місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та на нашу думку складає основу місцевого самоврядування загалом.

Інші науковці визначають громаду як сукупність громадян, які територіально спільно проживають, мають спільні інтереси, а з правової точки зору характеризується базовою адміністративно-територіальною одиницею, формою організації місцевої влади, господарюючим суб'єктом [3, с.121].

Крім того, пропонується розглянути такі ознаки територіальної громади як спільна територія (мешкання, володіння майном, робота тощо); психологічна приналежність до громади; спільна роздільна власність тощо; спільна сплата зборів/податків [4].

Загалом, місцеве самоврядування, враховуючи довготривалу історію вивчення цього інституту з дослідженням демократії на місцевому рівні, має важливе значення через створення своєрідного підґрунтя реалізації влади народу на місцях, тобто місцевої демократії, джерелом якої є місцева громада.

Європейська хартія про місцеве самоврядування визначає, що через громаду містяни отримують навички господарювання та керування фінансовими справами, що дозволяє забезпечити здійснення більшості соціально-економічних прав громадян у демократичному суспільстві.

Конституцією України у статті 140 закріплено, що місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, тобто через певний структурно-організаційний механізм, який іменується системою місцевого самоврядування [1].

Батанов О., досліджуючи територіальну громаду, неодноразово наголошував у своїх наукових працях, що територіальна громада – це складна «кумулятивна» форма суспільної організації, сукупність людей (місцевих жителів), асоційованих на публічних засадах у межах певної території та об'єднана різноплановими ознаками системного характеру (зокрема, демографічний і територіальний (земляцький) зв'язок, правовий і політичний зв'язок, майновий (економічний) і професійний зв'язок, мовний і релігійний (соціально-культурний) зв'язок тощо) [5].

Територіальна громада, на думку науковця, не виключає право людини на індивідуальність, окреме житло та дозвілля, а лише консолідує зусилля багатьох для досягнення спільного результату, досягнення спільної мети чи реалізації приватних цілей у публічно-правовій формі [5].

Крім того, стаття 140 Конституції України закріплює різновиди територіальних громад таких, як територіальну громаду села або

добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл; а також територіальну громаду селища чи територіальну громаду міста [1].

Разом з тим, територіальні громади сусідніх сіл мають можливість об'єднатися в одну та відповідно утворити єдиний орган місцевого самоврядування і єдиного сільського голову.

Підставою добровільного об'єднання територіальних громад є рішення місцевого референдуму як згоди населення на утворення спільних органів місцевого самоврядування, спільного бюджету, майна. Оскільки сільська громада утворюється внаслідок рішення референдуму, то з такої ж підстави вона і скасовується.

Щодо майнових прав територіальних громад необхідно наголосити, що у статті 142 Конституції України визначено, що матеріальною та фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме та нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, які є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти іншої спільної власності, котрі перебувають в управлінні районних та обласних рад [1].

Щодо функцій територіальної громади, необхідно зазначити наступні:

нормотворчу, яка забезпечує формування установчих документів територіальної громади, підзаконних нормативно-правових актів тощо;

стратегічну, яка забезпечує планування та формування програм розвитку територіальної громади;

управлінську, яка забезпечує управління ресурсами територіальної громади, комунальним порядком, використанням ресурсів тощо;

господарчу, яка полягає у здійсненні розвитку місцевої інфраструктури (обслуговування доріг, водо-, газопостачання і водовідведення та благоустрій території);

комунальну, що полягає у управлінні комунальним майном, що належить територіальній громаді;

бюджетна, за допомогою якої формується та затверджується бюджет; здійснюється контроль за його виконанням; визначення місцевих податків і зборів;

соціальна, яка передбачає управління соціальними закладами у межах територіальної громади;

інвестиційна, яка врегульовує порядок залучення державних, приватних, міжнародних інвестицій і грантів у розвиток територіальної громади;

інформаційна, яка полягає у створенні засобів місцевої інформації.

Для України історично територіальна громада вважається основою адміністративно-територіальної одиниці, на яку покладається ряд важливих функцій, забезпечення реалізації яких лежить на певних органах, установах, підприємствах чи організаціях, адже навіть

за рішенням громади колись розподілялась земля, а завдяки сплаченим податкам взагалі існували громади.

Основним елементом місцевого самоврядування, на нашу думку, є громада, яка сьогодні, зокрема завдяки децентралізаційним процесам, має низку важливих функцій і повноважень.

Реформа місцевого самоврядування, результатом якої територіальна громада стала основою ланкою децентралізованого адміністративно-територіального устрою є великим успіхом в рамках децентралізаційного процесу. А громади, які мають автономію, мають можливість самостійно вирішувати всі питання місцевого значення, уникнути загальнодержавного тиску та формувати життєзабезпечення громади самостійно, що на нашу думку є значним успіхом реформи, що проводить і до сьогодні.

Анотація

Наукова стаття, присвячена питанню громадському контролю як способу контролю за реалізацією органами місцевого самоврядування своїх функцій розкриває основні питання контролю місцевого самоврядування в Україні. У статті наводяться питання становлення контролю місцевого самоврядування, а також визначення способів контролю за органами місцевого самоврядування. У статті розкрито питання громади і громадського контролю, в рамках якого має працювати орган місцевого самоврядування, в тому числі право громади контролювати функціонування органів місцевого самоврядування. Стаття містить інформацію щодо громадського контролю міського самоврядування Франції та інших зарубіжних європейських країн. У науковій статті визначено, що інститути громадського контролю місцевого самоврядування вміщують достатньо багато способів та інструментів контролю за функціонуванням органів місцевого самоврядування, розкривається інформація щодо кожного з них. Досліджено, що існують форми громадського контролю за функціонуванням органів місцевого самоврядування. Охарактеризовано на прикладі міста Києва як столиці України, які існують способи та інструменти громадського контролю за функціонуванням органів місцевого самоврядування, досліджено форми здійснення такого громадського контролю. Наведено приклад, коли шляхом реалізації громадського контролю, на прикладі міста Києва, було виправлено низку проблем та здійснено перешкодження місцевій владі у вирішенні питань місцевого значення не на користь громаді. Констатовано, що розвиток та становлення громадського контролю за функціонуванням органів місцевого самоврядування є вкрай важливим питанням, що має досліджуватись, удосконалюватись у законодавчому полі та ефективно використовуватись громадою як інструмент покращення функціонування місцевої влади у громаді.

Ключові слова: місцеве самоврядування, громада, контроль місцевого самоврядування, громадський контроль, інструменти громадського контролю.

Bykov O.M. Public control as a method of control over the implementation of their functions by local self-government bodies

Summary

The scientific article, devoted to the issue of public control as a way of controlling the implementation of their functions by local self-government bodies, reveals the main issues of control of local self-government in Ukraine. The article deals with the issue of establishing control of local self-government, as well as determining methods of control over local self-government bodies. The article discusses the issue of the community and public control within which the local self-government body should work, including the right of the community to control the functioning of the local self-government bodies. The article contains information on public control of city self-government in France and other foreign European countries. In the scientific article, it is determined that the institutions of public control of local self-government include a sufficient number of methods and tools of control over the functioning of local self-government bodies, information about each of them is disclosed. It has been investigated that there are forms of public control over the functioning of local self-government bodies. Using the example of the city of Kyiv as the capital of Ukraine, the existing methods and tools of public control over the functioning of local self-government bodies are characterized, and the forms of such public control are investigated. An example is given when, through the implementation of public control, on the example of the city of Kyiv, a number of problems were corrected and local authorities were prevented from solving issues of local importance that were not beneficial to the community. It was established that the development and formation of public control over the functioning of local self-government bodies is an extremely important issue that should be investigated, improved in the legislative field and effectively used by the community as a tool for improving the functioning of local government in the community.

Key words: local self-government, community, control of local self-government, public control, tools of public control.

Список використаних джерел:

1. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/> (дата звернення 04.08.2022).
2. Бопп Д. *Перетворюючи світ: практ. посіб. для розбудови сталих громад*. Пер. та публ. здійснено в рамках Проекту розвитку громадянського суспільства. Ужгород, 2008. 164 с.
3. Кравченко В. *Місцеві фінанси України: Навч. посіб.* К.: Т-во «Знання» України, 1999. 487 с.
4. Мороз О. Територіальна громада: сутність, становлення та сучасність та сучасні українські реалії. *Науковий вісник*. 2008. Вип. 2. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/jan/26506/moroz.pdf> (дата звернення 25.07.2022)
5. Батанов О. Політико-правові засади децентралізації публічної влади в зарубіжних країнах у контексті муніципальної реформи в Україні. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 25-33.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.22>

Ватаманюк Р.В.

*кандидат юридичних наук, суддя
Сьомого апеляційного адміністративного суду*

ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Завданням Кодексу України про адміністративні правопорушення є охорона свобод і прав громадян, конституційного ладу України, власності, прав і законних інтересів установ, підприємств і організацій, встановленого правопорядку, запобігання правопорушенням, зміцнення законності, виховання громадян у дусі точного і неухильного дотримання Конституції та законів України, поваги до прав, честі та гідності інших громадян, сумлінного виконання своїх обов'язків, до правил співжиття, відповідальності перед суспільством. Таке завдання кодексу реалізується під час розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Дослідженням порядку розгляду справ про адміністративні правопорушення в період становлення національного законодавства приділяли значну увагу ряд сучасних науковців: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, І.Л. Бородін, А.С. Васильєв, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Т.О. Коломоець, О.В. Кузьменко, О.В. Негодченко, О.І. Остапенко, М.М. Тищенко, В.К. Шкарупа, А.М. Школик. та ін.

Розгляд справ про адміністративні проступки врегульований нормами, які містяться в главі 22 КУАП «Розгляд справ про адміністративні правопорушення».

Стадія розгляду справ про адміністративні правопорушення включає три етапи: підготовку справи до розгляду, розгляд справи і винесення постанови.

Під час підготовки до розгляду справи про адміністративне правопорушення, згідно зі ст.278 КУАП, орган (посадова особа) вирі-

шує такі питання: 1) чи належить до його компетенції розгляд такої справи; 2) чи вірно складено протокол про адміністративне правопорушення та інші матеріали справи; 3) чи повідомлено осіб, які беруть участь у розгляді справи, про день, час і місце її розгляду; 4) чи витребувано, у разі необхідності, додаткові матеріали; 5) чи підлягають задоволенню клопотання особи, що притягається до адміністративної відповідальності або потерпілого, адвоката, їх законних представників.

Актуальним на сьогодні під час підготовки справи до розгляду залишається з'ясування питання повідомлення особи про розгляд справи, адже КУАП не регламентовано способу оповіщення про день, час та місце розгляду справи. Указане набуває вагомого значення під час розгляду певної категорії справ, коли присутність особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, є обов'язковою. Виходячи з практики відправлення правосуддя, розгляду справи іншими компетентними органами чи посадовими особами, та реалій сьогодення, таке повідомлення (виклик) може здійснюватися кількома способами: оформленням повістки про виклик для розгляду справи про адміністративне правопорушення; відібрання розписки в особи про її повідомлення; направлення електронного листа тощо. Найбільш дієвим вбачається надсилання повістки, оскільки в органу чи посадової особи будуть докази отримання такого повідомлення учасником справи.

Не менш дискусійним є питання участі в розгляді справи та виклику свідка правопорушення. КУАП не встановлено процесуального порядку виклику, допиту, попередження

про кримінальну відповідальність свідка. Проте практика розгляду справ про адміністративні правопорушення підтверджує, що очевидці певних подій можуть бути допитані як свідки в справі, проте, в переважній більшості випадків не попереджаються про кримінальну відповідальність. Доцільним вбачається внести відповідні доповнення до КУпАП, якими регламентувати інститут допиту свідків.

У судовій практиці бувають випадки, коли пояснення свідків відіграють важливу роль для ухвалення в справі законного та обґрунтованого судового рішення. Так, ухвалюючи свою постанову від 06 вересня 2022 року, суддя Тростянецького районного суду Вінницької області дійшов висновку про необхідність повернення до Відділення поліції №2 Гайсинського РУП ГУНП у Вінницькій області справи про адміністративне правопорушення для доопрацювання та належного оформлення. Обґрунтовуючи таке рішення, суд зазначив, що у протоколі про адміністративне правопорушення не зазначено усіх свідків. На місці події перебували свідки, однак пояснення у них відібрано не було. В судовому засіданні свідок надав пояснення та повідомив про наявність свідків, пояснення яких не було взято до уваги працівником поліції. Таким чином, капітан поліції поверхнево дослідив обставини справи, не допитав усіх свідків правопорушення [1].

В.В. Гордєєв та А.Л.Паскар, розглядаючи питання порядку розгляду справ про адміністративні правопорушення (на прикладі проступків в сфері безпеки дорожнього руху), зазначають, що він характеризується колізійністю [2, с. 118]. Погоджуємося з думкою авторів. Додатково необхідно зазначити, що розгляду адміністративно-деліктних справ притаманна також наявність правових прогалин.

Варто підкреслити, що адміністративно-деліктний процес за своєю природою найбільш наближений до кримінального, в якому порядок розгляду справ детально регламентований. Натомість в КУпАП виділено лише

одну статтю, яка регламентує порядок розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Так, відповідно до ст. 279 КУпАП, розгляд справи розпочинається з оголошення складу органу (колегіального) або представлення посадової особи, що розглядає дану справу. Головуючий на засіданні органу (колегіального) або посадова особа, що розглядає справу, оголошують, яка справа розглядається, хто підлягає притягненню до адміністративної відповідальності, а також роз'яснює особам, що беруть участь у справі, їх права та обов'язки. Після цього посадовою особою оголошується зміст протоколу про адміністративне правопорушення. На засіданні заслуховуються усі особи, що беруть участь у розгляді справи, надалі досліджуються докази та вирішуються клопотання.

Переконані, що необхідно регламентувати більш детальний процесуальний порядок розгляду справи про адміністративне правопорушення. Указане сприятиме дотриманню принципу правової визначеності.

Під час розгляду справи про адміністративне правопорушення орган (посадова особа) зобов'язані з'ясувати таке: чи було вчинено адміністративний проступок, чи винна певна особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи існують обставини, що обтяжують та пом'якшують адміністративну відповідальність, чи завдано майнову шкоду, чи є підстави для передачі матеріалів справи на розгляд громадської організації чи трудового колективу, а також вирішити інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Важливим питанням, що виникає на стадії розгляду справи є визначення місця її розгляду. За загальним правилом, передбаченим ст.276 КУпАП, справа про адміністративне правопорушення розглядається за місцем його вчинення. Проте наступні частини цієї статті вказують на певні виключення з загального правила, закріплюючи альтернативні варіанти місця розгляду справи: в разі порушення

окремих правил, норм та стандартів у сфері безпеки дорожнього руху (ст.ст.121-126, ч.1, 2 ст.130, 132 КУпАП та ін.) справа може розглядатися також за місцем реєстрації транспортного засобу чи місця проживання порушника; у випадку вчинення проступків, передбачених ст.ст.177, 178 КУпАП, справа може слухатися також за місцем проживання порушника. Однак у КУпАП не встановлено, кому належить право обрання місце розгляду справ: органу, що здійснює адміністративне розслідування; чи особі, що вчинила правопорушення; чи потерпілому, якщо такий є? У зв'язку наведеним, Миронюк Р.В. вважає, що норма ч.6 ст.276 КУпАП буде відповідати забезпеченню гарантій прав особи, яка притягується до адміністративної відповідальності в такій редакції: „Орган (посадова особа), який склав протокол про адміністративне правопорушення на письмове клопотання особи, що вчинила правопорушення, направляє його з іншими матеріалами справи за підвідомчістю до місця розгляду, вказаному в клопотанні [3, с. 146]”.

Невирішеним на сьогодні в нормативному сенсі є питання фіксування під час розгляду справи про адміністративне правопорушення судового засідання, адже вказане питання не регламентоване КУпАП. Практика розгляду таких справ підтверджує, що в переважній більшості їх фіксація не здійснюється. Разом з тим, окремі справи за все ж таки можуть фіксуватися спеціальними технічними засобами та складатися протокол судового засідання, якщо така необхідність буде визначена судом. Указане питання також потребує законодавчої регламентації.

У справі про адміністративне правопорушення, орган (посадова особа), виносить одну із таких постанов: 1) про накладення адміні-

стративного стягнення; 2) про застосування заходів впливу, передбачених статтею 24-1 цього Кодексу; 3) про закриття справи.

Постанова оголошується негайно після закінчення розгляду справи. Копія постанови протягом трьох днів вручається або висилається особі, щодо якої її винесено. Копія постанови в той же строк вручається або висилається потерпілому на його прохання.

Отже, порядок розгляду справ про адміністративне правопорушення характеризується наявністю правових колізій та прогалин.

Стадія розгляду справ про адміністративні правопорушення включає три етапи: підготовку справи до розгляду, розгляд справи і винесення постанови.

КУпАП не регламентовано способу оповіщення про день, час та місце розгляду справи. Виходячи з практики відправлення правосуддя, розгляду справи іншими компетентними органами чи посадовими особами, та реалій сьогодення, таке повідомлення (виклик) може здійснюватися кількома способами: оформленням повістки про виклик для розгляду справи про адміністративне правопорушення; відібрання розписки в особі про її повідомлення; направлення електронного листа тощо. Найбільш дієвим вбачається надсилання повістки, оскільки в органу чи посадової особи будуть докази отримання такого повідомлення учасником справи.

Законодавчої регламентації потребує питання фіксування під час розгляду справи про адміністративне правопорушення судового засідання.

Переконані, що необхідно регламентувати більш детальний процесуальний порядок розгляду справи про адміністративне правопорушення. Указане сприятиме дотриманню принципу правової визначеності.

Анотація

У статті з'ясовано, що стадія розгляду справ про адміністративні правопорушення включає три етапи: підготовку справи до розгляду, розгляд справи і винесення постанови.

Встановлено, що під час підготовки справи до розгляду актуальним залишається з'ясування питання повідомлення особи про розгляд справи, адже Кодексом України про адміністративні

правопорушення не регламентовано способу оповіщення про день, час та місце розгляду справи. Указане набуває вагомого значення під час розгляду певної категорії справ, коли присутність особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, є обов'язковою. Виходячи з практики відправлення правосуддя, розгляду справи іншими компетентними органами чи посадовими особами, та реалій сьогодення, таке повідомлення (виклик) може здійснюватися кількома способами: оформленням повістки про виклик для розгляду справи про адміністративне правопорушення; відібрання розписки в особи про її повідомлення; направлення електронного листа тощо. Автор дійшов висновку, що найбільш дієвим вбачається надсилання повістки, оскільки в органу чи посадові особи будуть докази отримання такого повідомлення учасником справи.

Констатовано, що Кодексом України про адміністративні правопорушення не встановлено процесуального порядку виклику, допиту, попередження про кримінальну відповідальність свідка. Проте практика розгляду справ про адміністративні правопорушення підтверджує, що очевидці певних подій можуть бути допитані як свідки в справі, проте, в переважній більшості випадків не попереджаються про кримінальну відповідальність.

Автор дійшов висновку, що порядок розгляду справ про адміністративне правопорушення характеризується наявністю правових колізій та прогалин. Необхідно регламентувати більш детальний процесуальний порядок розгляду справи про адміністративне правопорушення. Указане сприятиме дотриманню принципу правової визначеності.

Ключові слова: розгляд справи, адміністративне правопорушення, стадія, провадження, процес.

Vatamaniuk R.V. The procedure for consideration of cases on administrative offenses

Summary

The article clarifies that the stage of consideration of cases on administrative offenses includes three stages: preparation of the case for consideration, consideration of the case and rendering of a resolution.

It was established that during the preparation of the case for consideration, it remains relevant to clarify the issue of notifying the person about the consideration of the case, because the Code of Ukraine on Administrative Offenses does not regulate the method of notification of the day, time and place of the consideration of the case. This becomes important during the consideration of a certain category of cases, when the presence of a person who is brought to administrative responsibility is mandatory. Based on the practice of administration of justice, consideration of the case by other competent bodies or officials, and the realities of today, such notification (summons) can be carried out in several ways: issuing a summons for consideration of a case on an administrative offense; collection of a receipt from a person about his notification; sending an email, etc. The author came to the conclusion that sending a summons is considered the most effective, since the body or official will have evidence of receipt of such a notice by a party to the case.

It has been established that the Code of Ukraine on Administrative Offenses does not establish the procedural order of summoning, questioning, warning about the criminal liability of a witness. However, the practice of handling cases on administrative offenses confirms that eyewitnesses to certain events can be questioned as witnesses in the case, however, in the vast majority of cases, they are not warned of criminal liability.

The author came to the conclusion that the procedure for consideration of administrative offense cases is characterized by the presence of legal conflicts and gaps. It is necessary to regulate a more detailed procedural procedure for consideration of a case on an administrative offense. This will contribute to compliance with the principle of legal certainty.

Key words: case review, administrative offense, stage, proceeding, process.

Список використаних джерел:

1. Справа № 147/738/22 про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1 за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173 КУпАП. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/106065082>
2. Гордєєв В.В., Паскар А.Л. Колізійність новел розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 115–119.
3. Миронюк Р.В. Процесуальні особливості адміністративно-деліктного провадження на стадії розгляду справи про адміністративне правопорушення. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1. С. 142-147

Омельчук О.М.

*ректор Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова, доктор юридичних наук, професор
<https://orcid.org/0000-0000-0003-380X>*

НОВІТНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА: НОРМИ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ Є. ЕРЛІХА ТА ЮРИСПРУДЕНЦІЯ ОЦІНОК К. ЛАРЕНЦА

Постановка проблеми. Ситуація, при якій адекватне осмислення нової об'єктивної реальності неминуче вимагає якісної зміни дослідницького контексту, залучення принципово нових для даної галузі знань наукових методів, які б відзначалися парадигмальним характером, складається в сучасному правознавстві. Нинішній етап розвитку права характеризується тією особливістю, що воно вже більше не може задовольнятися тими пізнавальними методами, які некритично виробило в собі. Пізнавальна інтенсивність права як одного з основних і найважливіших джерел його розвитку та функціонування вимагає релевантного гносеологічного інструментарію. Останнє як основна передумова сприяло тому, що у вітчизняній юриспруденції неодноразово наголошується на потребі долати світоглядно-філософський монізм, відійти від низки положень єдино дозволеної діалектичної парадигми, що не завжди виправдовувала себе, і, спираючись на зарубіжний досвід, запровадити у дослідницькі пошуки такі філософсько-правові підходи, концепції та теорії, які раніше розглядали у нас як об'єкти нищівної критики з огляду на їхнє суб'єктивно чи об'єктивно ідеалістичне підґрунтя.

Стан опрацювання проблеми. Стан дослідження аналітичного виміру права і відповідно аналітичного поняття норм для вирішення характеризується тим, що слова «норма для вирішення» і «правознаходження», які є відповідниками для німецьких слів «*Entscheidungsnorm*» і «*Rechtsfindung*»,

не стали загальновідомими і загальнопоширеними термінами в Україні. Ці слова використовуються як терміни переважно в контексті дослідження творчості Є. Ерліха, який є автором оригінальної теорії норм для вирішення [1, с. 97-109; 2, с. 320], а також відомим популяризатором ідеї вільного правознаходження [3; 4]. Поняття норм для вирішення, які також називаються «нормами рішень» [5, с. 74; 6], стало предметом спеціальних досліджень в Україні такими авторами, як В. П. Марчук, В. Г. Савчук, а також в рамках кола авторських публікацій, присвячених творчості Є. Ерліха.

Творчість Є. Ерліха має відношення до поняття правознаходження, яке не є однозначним та може розумітися в суб'єктивному і в об'єктивному сенсі. Уже питання про те, в якому – об'єктивному чи суб'єктивному – сенсі Є. Ерліх використовує це поняття, викликає труднощі, оскільки загальне праворозуміння Є. Ерліха може не збігатися і багато в чому не збігається з праворозумінням, яке є панівним в сучасній Україні. У зв'язку із цим пошуки відповіді на питання про те, як слід розуміти норми для вирішення і правознаходження є відкритим питанням як в історичному контексті, так і загалом. Сучасне праворозуміння при цьому може опиратися на досягнення аналітичної філософії, символічної логіки і теорії юридичної аргументації. Підходи і основи для закриття згаданих вище відкритих питань опираються – імпліцитно чи експліцитно – до того ж на праці таких дослід-

ників, як: Р. Алексі, Ш. Фогль, М. Ребіндер, Г.-Й. Кох, Г. Рюссман, Й. Рюкерт, Я. Шредер, Р. Штамлер, К. Ларенц та ін.

Стан дослідження в Україні питання про телеологічну редукцію як в цілому, так і в контексті юриспруденції оцінок К. Ларенца не можна вважати задовільним. Проте існують деякі базові відомості, на які можна орієнтуватися. Так, деякі публікації О. Настасійчука, які присвячені юриспруденції оцінок К. Ларенца [3; 4], проте в них телеологічна редукція окремо не розглядається. Прослідковується проблема телеологічної редукції у дослідженнях Т. Дудаш, яка згадує її в контексті коректувального тлумачення. Важливими є також публікації, які мають своїм предметом теорію принципів, зокрема О. Уварової, оскільки ларенцеве «виправдання телеологічної редукції полягає в вимозі справедливості ставитися до неоднакового неоднаково, тобто здійснювати потрібні з погляду оцінки диференціювання» (К. Ларенц) [1, с. 392]. Зовсім інша ситуація складається в німецькій юридичній літературі, де питання телеологічної редукції активно досліджували, крім К. Ларенца, такі автори, як: К.-В. Канаріс, Я. Шредер, Р. Алексі, Р. Ціммерман, Б. Рютерс, Ф. Бідлінські, М. Павчнік, Т. Кунтц та багато інших ін.

Мета дослідження – охарактеризувати новітні методологічні напрямки філософії права – норми для вирішення Є. Ерліха та юриспруденцію оцінок К. Ларенца.

Виклад основного матеріалу. У західному правознавстві значну актуалізацію проблем вільного правознаходження здійснив засновник сучасного соціологічного напрямку в праві – Євген Ерліх, який наголошував на потребі створення нового підходу, що спрямував би зусилля законодавства на судову практику, усунув би розрив між законом і фактичними суспільними відносинами, спромігся би пристосувати право до життєвих реалій. Право, писав учений, має бути очищене від сприйняття концепцій та абстракцій як засобу досягнення тих чи інших життєвих цілей. Віра в те, що всі правові

судження й судові рішення, зокрема, дедуктивно й безпристрасно виводимі із системи правового регулювання та абстрактних правових концепцій, концептуальних формалізмів, ілюзорна. Писане право ніколи не буває повним і адекватним; зміна соціальних умов неминуче приводить до того, що таке право починає застосовуватися в дусі нового часу.

Вільне правознаходження може мати місце і тоді, коли йдеться про так зване суб'єктивне і об'єктивне правознаходження, тобто про знаходження правового рішення і правової норми, яку Є. Ерліх називає нормою для вирішення.

Аналітичний вимір права – один із трьох можливих, поряд із нормативними і емпіричними вимірами, поглядів на право, який тісно пов'язаний з розробкою основних понять права і його основних структур [8, с. 29]: «В аналітичному вимірі йдеться про понятійно-систематичне освоєння чинного права. Спектр завдань сягає від аналізу основних понять (наприклад, понять норми, суб'єктивного права, свободи та рівності) через юридичну конструкцію до дослідження структури правової системи і основного правового обґрунтовування (наприклад, зважування)» [9, с. 23]. Отже, аналітичний вимір права – це погляд на право через призму його структури. Аналітичне поняття норм для вирішення – це поняття, яке зосереджене на структурному аналізі згаданих норм як таких та структурному аналізі конкретизації і застосування таких норм.

Необхідність аналітичного поняття норм для вирішення, тобто, структури норм для вирішення в процесі реалізації права, визначається, серед іншого, тим, що поняття таких норм перетинається з поняттям правознаходження, яке є багатозначним, може бути як суб'єктивним, так і об'єктивним.

Враховуючи вищесказане, доцільно дослідити відношення загальної і індивідуальної норми, з одного боку, і суб'єктивного і об'єктивного права, з іншого. Кожному юристу, який не забуває про бритву Оккама, здається,

що існує якась одна ситуація, в якій, наприклад, загальні норми, тобто норми позитивного (і неопозитивного) права характеризуються як об'єктивне право, а індивідуальні норми, тобто передусім судові рішення як репрезентативний різновид правового рішення – як суб'єктивне право. Проте повна картина буде не настільки простою, оскільки можна теоретично уявити, ще три ситуації, а саме: загальна і індивідуальна норма може бути суб'єктивним правом, загальна і індивідуальна норма може бути об'єктивним правом і, навіть, загальна норма може бути суб'єктивним правом, а індивідуальна – об'єктивним. Що в історії права ці три останні варіанти можуть мати місце, говорить в певному розумінні Я. Шредер, який, аналізуючи вільне правознаходження, вважає, що «матеріальне» суддівське право є темою вчення про джерела права і методи. Якщо джерела абстрактного права не є достатніми, то суддя сам мусить знайти для конкретної справи норму для вирішення. «Матеріальне» суддівське право є цією знайденою для конкретної справи нормою для вирішення, *більшим засновком* суддівського висновку. «Формальне» суддівське право корениться натомість в процесуальному праві. Будь-який вирок судді створює конкретне право для сторін тією мірою, якою він набуває законної сили. «Формальне» суддівське право є конкретним правовим наслідком для зацікавлених осіб, *конклюдією* суддівського висновку.

При виборі правового рішення суддя повинен брати до уваги й зважувати соціальні інтереси, економічні потреби, політичні, етичні й культурні фактори, враховуючи не тільки ситуацію на сьогоднішній момент, а й інтереси майбутніх поколінь. Різниця між «технічною» теорією судової функції та вільним розсудом суддів, за яке агітував Є. Ерліх, – не у питанні про допустимість винесеного рішення в пробільних зонах (обидві теорії де-факто допускають такі дії), а у тому, як цей розвиток права за межами тексту закону здійснюється: «технічна» парадигма передбачає використання

суто юридичних прийомів дедукції з концепцій і систематики права, тоді як вільний розсуд суддів передбачає пошук оптимального з політико-правового погляду рішення.

Розвиток юридичної методології в Україні наштовхується на понятійні (концептуальні) питання про можливий словесний сенс як межі тлумачення та питання про «приховані» прогалини закону. Пошук відповіді на них спонукає до історико-критичних досліджень вже існуючих відповідей, в т.ч. і передусім К. Ларенца як юриста, який формує в рамках своєї юриспруденції оцінок на основі згаданих понять поняття телеологічної редукції [15, 16].

К. Ларенц відмічає герменевтичну природу телеологічної редукції, констатує, що «використані для характеристики юриспруденційних методів вислови – як-от обмежувальне, розширювальне тлумачення, аналогія, телеологічна редукція, конкретизація масштабу для оцінки – мають. ... специфічно герменевтичний сенс» [15, с. 248].

В рамках такого герменевтичного підходу утворюється, на думку К. Ларенца, певна послідовність методів, оскільки «у всіх випадках, у яких суди підкреслюють, що сенс і мета припису йде попереду також «лінгвістично однозначного» дослівного тексту (Wortlaut), тлумачення не обмежується словесним сенсом (Wortsinn), а йдеться, насправді, – якщо результат не залишається все ж у рамках лінгвістично можливого словесного сенсу, – про надолуження прогалин, аналогію або телеологічну редукцію» [15, с. 322].

Розгляд телеологічної редукції веде до констатації, що К. Ларенц співвідносить поняття телеологічної редукції з поняттям «прихованої» прогалини, заповнення якої відбувається шляхом додавання обмеження, якого бракує і яке виходить за межі можливого словесного сенсу взагалі і однозначного словесного сенсу зокрема. Однозначний словесний сенс утворює при цьому «область ядра» відповідного слова на противагу «області периферії», яка дозволяє говорити про можливий словесний сенс.

Висновки. Враховуючи вищевикладене можна констатувати, що:

В контексті вчення про вільне правознаходження Є. Ерліха, аналітичний вимір права – це погляд на право через призму його структури. Аналітичне поняття норм для вирішення – це поняття, яке зосереджене на структурному аналізі згаданих норм і структурному аналізі конкретизації і застосування таких норм. Суб'єктивне правознаходження – це процес визначення релевантного правового рішення як індивідуальної норми, з одного боку, і як фіксації суб'єктивного права, з іншого боку. Суб'єктивне правознаходження і засто-

сування права є синонімами. Об'єктивне правознаходження – це процес визначення релевантної правової норми, який являє собою її конкретизацію, яка може включати в себе питання тлумачення права. Об'єктивне правознаходження і питання права є синонімами. Об'єктивне правознаходження завершується формуванням норми для вирішення.

В контексті вчення юриспруденції оцінок К. Ларенца, телеологічна редукція – елемент тлумачення в широкому сенсі, що виходить за межі можливого словесного сенсу, на відміну від обмежувального тлумачення і телеологічного тлумачення як елементів тлумачення в вузькому сенсі.

Анотація

У статті досліджується проблема рольового значення норми для вирішення в структурі застосування права. Зауважено, що терміни «суб'єктивне і об'єктивне правознаходження» беруть за основу поняття зв'язаного і вільного правознаходження в працях відомого соціолога права Є. Ерліха. Визначено питання про те, як норма для вирішення використовується в процесі пошуку правового рішення. Акцентовано увагу на розгляді К. Ларенцом (1903-1993), найвідомішим представником юриспруденції оцінок, – одного із традиційних методологічних напрямків, – такої аргументаційної форми, як телеологічна редукція. Визначено поняття суб'єктивного і об'єктивного правознаходження за допомогою аналітичного поняття норм для вирішення. Окреслено межу можливого словесного сенсу в архітектоніці юриспруденції оцінок К. Ларенца,

Для досягнення окресленої у дослідженні мети визначено питання: що собою являє аналітичний вимір права і відповідно аналітичне поняття норм для вирішення; що таке суб'єктивне і об'єктивне правознаходження; значення історико-критичного аналізу аргументаційної форми телеологічної редукції в розумінні К. Ларенца.

Встановлено, що аналітичний вимір права – це погляд на право через призму його структури. Аналітичне поняття норм для вирішення – поняття, яке зосереджене на структурному аналізі згаданих норм як таких.

Суб'єктивне правознаходження – це процес визначення релевантного правового рішення як індивідуальної норми, з одного боку, і як фіксації суб'єктивного права, з іншого боку. Суб'єктивне правознаходження і застосування права є синонімами. Об'єктивне правознаходження – це процес визначення релевантної правової норми, який являє собою її конкретизацію, яка може включати в себе питання тлумачення і творення права. Об'єктивне правознаходження передусім суб'єктивному правознаходженню і завершується формуванням норми для вирішення.

«Телеологічна редукція» К. Ларенца обґрунтовує, що широко виражене правило редукується при застосуванні відповідно до ключової мети прийняття законодавчого акту.

Ключові слова: юридична методологія, Є. Ерліх, К. Ларенц, теорія юридичної аргументації, юриспруденція оцінок, застосування права, аналітичний вимір права, структурний аналіз права.

Omelchuk O. The latest methodological theory in the philosophy of law: norms for solving E. Ehrlich and jurisprudence of evaluations by K. Larentz

Summary

The article under studies determines the significance of norms for decision within the issue of law and application of law. At the same time, it uses the terms “subjective and objective law-making”, which are based on the concepts of bound and free law-making in the sense of E. Ehrlich.

Eugen Ehrlich is known as an author who made great efforts to promote the idea of free law-making along with the idea of bound law-making, i.e., the idea of general law-making. At the same time, general law-making can also occur when it comes to the so-called subjective and objective law-making, i.e., making of a legal decision and a legal norm, which E. Ehrlich called the norm for decision. In this way, there arises the question of how the norm for decision is used in the course of searching for a legal decision and / or a legal norm. The question of how norm for resolution is used in the process of finding a legal solution is defined. Attention is focused on the consideration of K. Larentz, the most famous representative of the jurisprudence of evaluations, one of the traditional methodological directions, such an argumentative form as teleological reduction. The limit of the possible verbal

To achieve this goal, the article lays particular emphasis on three questions: what is the analytical dimension of law and, accordingly, the analytical concept of norms for decision; what is subjective and objective law-making; the importance of historical and critical analysis of the argumentative form of teleological reduction in the understanding of K. Larentz.

The analysis, carried out in the article, has led to the conclusion that the analytical dimension of law is a view of law through the prism of its structure. The analytical concept of norms for decision is a notion that focuses on the structural analysis of the above norms as such and the structural analysis of the specification and application of these norms.

Subjective law-making is the process of determining a relevant legal decision as an individual norm, on the one hand, and as a fixation of subjective law, on the other hand. Subjective law-making and application of law are synonymous. Objective law-making is the process of determining the relevant legal norm, which is actually its specification including issues of interpretation and further creation of law or, in other terminology, issues of interpretation in a narrow and broad sense. Objective law-making and the issue of law are synonymous.

As a rule, objective law-making precedes subjective law-making and always ends with the formation of a norm for decision. Subjective law-making always begins with a norm for decision, both when it comes to bound and free law-making. «Teleological reduction» by K. Larentz justifies that a rule expressed too broadly in its content is reduced when applied in accordance with the key purpose of adopting a legislative act.

Key words: juridical methodology, E. Ehrlich, K. Larentz, theory of juridical argumentation, application of law, the issue of law, analytical dimension of law, structural analysis.

Список використаних джерел:

1. Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. München ; Leipzig : Duncker & Humblot, 1913. 409 s.
2. Ehrlich E. Die juristische Logik. Tübingen : Mohr, 1918. VII, 337 s.
3. Ehrlich E. Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft : Vortrag gehalten in d. Jur. Ges. in Wien am 4. März 1903. Leipzig : Hirschfeld, 1903. VI, 40 s.
4. Ehrlich E. Die freie Rechtsfindung. Das Recht: volkstümliche Zeitschrift für österreichisches Rechtsleben. 1906. Jg. 4/5. No. 3. S. 3541.

5. Марчук В. П. Свободное право в буржуазной юриспруденции Критика концепций Е. Эрлиха. Киев : Вища школа. Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1977, 167 с.
6. Савчук В. Г. Ерліхівські норми для вирішення з погляду нотаріуса : до питання термінології. *Ерліхівський журнал*. Вип. 3. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2019. С. 46-51.
7. Nežurbida S. I. Eugen Ehrlich. Bibliographic index. Wilmington : Vernon Press, 2018. XXIII, 350 s.
8. Rüthers B. Rechtstheorie und Juristische Methodenlehre. 12., überarbeitete Auflage. München : C.H. Beck, 2022. XXVIII, 627 s.
9. Alexy R. Theorie der Grundrechte. 1. Aufl. Baden-Baden : Nomos-Verlagsgesellschaft, 1985. 548 s.
10. Koch H.-J. Juristische Methodenlehre und analytische Philosophie. Rechts- und Sozialphilosophie in Deutschland heute. Stuttgart, 1991. S. 186-200.
11. Alexy R. Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1991. 435 s.
12. Schröder J. Richterrecht und Rechtsbegriff im frühen 20. Jahrhundert. Zivil- und Wirtschaftsrecht im europäischen und globalen Kontext. Festschrift für Norbert Horn zum 70. Geburtstag ; hrsg. von Klaus Peter Berger ... Berlin, 2006 S. 1255-1270.
13. Вригт Г. Х. Логико-философское исследования: пер. с англ. / общ. ред. Г. И. Рузавина и В. А. Смирнова. М. : Прогресс, 1986. 600 с.
14. Zimmermann R. Juristische Methodenlehre in Deutschland. Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht. 2019. Vol. 83. No. 2. S. 241-287.
15. Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Berlin etc. : Springer, 1991. 494 s.
16. Canaris C.-W. Gesammelte Schriften. Bd. 1: Rechtstheorie. Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2012. 990 s.
17. Stammler R. Theorie der Rechtswissenschaft. Halle a.d.S. : Buchh. des Waisenhauses, 1911. 851 s.
18. Bühler A. Rechtsauslegung und Rechtsfortbildung bei Friedrich Karl von Savigny. Theorie der Interpretation vom Humanismus bis zur Romantik - Rechtswissenschaft, Philosophie, Theologie : Beiträge zu einem interdisziplinären Symposium in Tübingen, 29. September bis 1. Oktober 1999. Stuttgart, 2001. S. 329-337.
19. Alexy R. Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. Recht, Vernunft, Diskurs : Studien zur Rechtsphilosophie. Frankfurt am Main, 1995. S. 13-51.
20. Alexy R. Die Gewichtsformel. Gedächtnisschrift für Jürgen Sonnenschein : 22. Januar 1938 bis 6. Dezember 2000 / Jickeli, Joachim. Berlin, 2003. S. 771-792.
21. Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Berlin etc. : Springer, 1991. 494 s.
22. Leenen D. Typus und Rechtsfindung : die Bedeutung der typologischen Methode für die Rechtsfindung dargestellt am Vertragsrecht des BGB. Berlin : Duncker & Humblot, 1971. 204 s.

Шестакова Ю.Д.

*аспірантка кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4890-0027>*

ОБ'ЄКТНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ З ІНВЕСТИЦІЙНОЮ СКЛАДОВОЮ

Чітке виділення об'єктів інвестування, зокрема у контексті корпоративних відносин, так само як і відділення об'єктів інших правовідносин, дозволяє системно оцінювати результати регулюючого впливу законодавства та договірного упорядкування відповідної економічної сфери. Фактично йдеться про фокус регулюючого впливу індивідуального чи нормативного порядку, який необхідний для оцінки результатів та прогнозування перспективних заходів на економічні відносини приватно-правового та публічно-правового характеру. Об'єкти корпоративних прав, тобто матеріальні та нематеріальні блага стосовно яких виникають корпоративні правовідносини, виступають складовою інвестиційних мотивів участі інвесторів в господарських організаціях та є доволі різноманітними, включають в себе об'єкти, які передбачені Господарським кодексом України (далі – ГК України), Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) та спеціальним інвестиційним законодавством. При цьому, звертає на себе різні аспекти поняття складу майна, що застосовуються в ГК та ЦК України. В ст. 139 ГК України (сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів) підкреслюється його економічну роль, тоді як визначення майна у ст. 190 ЦК України (речі, сукупність речей, майнові права та обов'язки)

зосереджує увагу на догматичному відображенні об'єктів права власності. Формування погляду на об'єкт корпоративних прав в розрізі інвестиційної діяльності має свою специфіку, обумовлену розбіжністю економічних та юридичних аспектів корпоративних правовідносин як таких, коли власник підприємства в економічному сенсі не є таким з юридичного погляду, що уособлюється у зобов'язальному розумінні прав засновника. Ця специфіка має бури врахована в дослідженні об'єктів корпоративних прав. Важливо відзначити, що цілісний майновий комплекс може включати також «нематеріальні блага» і «немайнові блага» (за термінологією ЦК України – глави 15 у цілому та ст. 201, зокрема).

Стан дослідження теми. У фаховій літературі приділялась увага об'єктам корпоративних прав, наприклад, у працях таких вчених як: А. Запровадюк, О. Беяневич, Г. Кірейцев, І. Паламарчук, О. Подцерковний, Р. Тарнавський, В. Щербина тощо. Разом із тим характеристиці об'єктів корпоративних прав в інвестиційному аспекті не приділялося достатньої уваги.

Метою статті є виокремлення та аналіз поняття, ознак та змісту об'єктів корпоративних прав з інвестиційною складовою, які є окремою правовою категорією, комплексного характеру, стосовно яких запроваджений певний режим власності.

Виклад основного матеріалу. Для корпоративних прав з інвестиційною складовою притаманним є певне коло об'єктів майнового та немайнового характеру. До найбільш роз-

повсюджених об'єктів відносяться фінанси (кошти), умови та порядок інвестування яких визначений нормами чинного законодавства. Поняття «інвестиційна складова» загалом орієнтує на мотив капіталовкладень інвестора.

Таку форму виокремлює на законодавчому рівні Податковий кодекс України (далі - ПК України) в розрізі спеціальних відносин. Зокрема, за п.п. 14.1.82. ПК України інвестиційна складова це кошти, передбачені в тарифі на виробництво, передачу та постачання електричної енергії, виробництво, транспортування та постачання теплової енергії, а також транспортування, зберігання та постачання природного газу ліцензіата як частина прибутку, що залишається в розпорядженні суб'єкта господарювання для цільового фінансування видатків, пов'язаних із відновленням, реконструкцією, модернізацією основних засобів (у тому числі заходів з підвищення безпеки та дотримання екологічних норм) та будівництвом нових об'єктів підприємств паливно-енергетичного комплексу, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України. Тобто, податкове законодавство визначає інвестиційну складову виключно у формі грошей та до окремої сфери господарювання – паливно-енергетичної. Представляється, що інвестиційна складова може бути виражена як у грошовій формі, так і в інших формах, у тому числі й нематеріальній та може бути застосована до всіх сфер господарювання за аналогією закону. Тобто, можливо виокремити інвестиційну складову в економічному розумінні через наявність суб'єктів господарювання, майна, яке використовується в господарському обігу та мети інвестиційного процесу – отримання прибутку. Для визначення інвестиційної складової корпоративних прав у широкому сенсі варто розглянути декілька її форм, зокрема, грошову та майнову.

Грошову форма корпоративного інвестування можливо визначити як різновид венчурного капіталу, який «являє собою не тільки фінансовий але й інтелектуальний

капітал, який містить інноваційну ідею, наукові знання, розробки, ноу-хау у сфері маркетингових стратегій, ділову активність, досвід організації управління і виробництва, а отже володіє синергетичним ефектом впливу на розвиток науково-інноваційної діяльності» [1, с. 7]. А. Ісакссон з Школи бізнесу університету Швеції стверджує, що саме корпоративний венчурний капітал являє собою «підмножину ризикового капіталу, в процесі інвестування якого ризик для корпорації як співвласника компенсується участю у майбутньому успіху підприємства. Підприємства, які інвестуються внутрішніми корпоративними джерелами, дослідник називає як такі, що знаходяться «в полоні» батьківської корпорації. Тобто це компанії, які належать корпорації, що створила їх та інвестує в них свої власні ресурси. Корпорації здійснюючи венчурне фінансування мають на меті реалізацію стратегічних цілей, це є однією з основних рис, що відрізняє корпоративний венчурний капітал від венчурного капіталу» [2, с. 13]. А. Гомперс та І. Лернер, на відміну від вищенаведених дослідників, розглядають корпоративний венчурний капітал в якості «альтернативного джерела фінансування підприємницької компанії. Корпоративний венчурний капітал розглядається з точки зору старт-апів з акцентом на вплив корпоративного венчурного капіталу на інвестиційні відносини і результати цих відносин» [3, с. 9-10]. На думку А. В. Запровадюка корпоративний венчурний капітал – це «особлива форма капіталу, яка утворюється на основі синтезу фінансового та людського капіталів, якому властивий високо ризиковий характер» [4, с. 91]. Таким чином, корпоративний венчурний капітал може бути утворений завдяки інвестиційній складовій, як процесу, під час якого ухвалюється рішення щодо його формування, використання та розподілу.

Як правило, об'єктам корпоративних прав, у тому числі з інвестиційною складовою є виключно фінанси, так як дозволяють їх широке вкладення майже без обмежень як то за різновидами ринку, так і за об'ємами. У літе-

ратурі зазначається, що «структура фінансових ресурсів розглядається в тісному зв'язку з вартісною структурою валового внутрішнього продукту за джерелами створення або напрямками використання. Завдяки такому розгляду стає можливим визначити рівень використання фінансових ресурсів у розподільчих процесах; дати характеристику ефективності функціонування фінансового механізму; прослідкувати рух кожної складової частини фінансових ресурсів» [5, с. 27-28]. Тобто, господарська інвестиційна діяльність залежить від розміру вкладених коштів, кінцевого продукту, рентабельності виробництва та величини прибутку.

Отримання прибутку є важливим аспектом інвестиційного корпоративного процесу, адже саме від його наявності та розміру можливо ефективно здійснювати господарську діяльність та планувати її на майбутнє. Позитивним в цьому сенсі є грошово-фінансове управління як готівкового, так і безготівкового характеру. При цьому, на думку І. П. Ткаченко, «управління поточними фінансовими вкладеннями слід узгоджувати із політикою оптимізації залишків грошових коштів на банківських рахунках та формування резервів ліквідності». В «світі моделі управління вільними залишками грошових коштів на поточних рахунках: модель Баумоля, модель Міллера-Орра та модель Баранека. Згідно з цими моделями рішення щодо обсягів та кількості операцій у рамках поточних інвестицій слід приймати, враховуючи такі чинники: прогнозовані доходи від поточних фінансових інвестицій; накладні витрати, пов'язані із здійсненням інвестицій і дезінвестицій; величину втрачених доходів у разі зберігання залишків коштів на рахунку в банку (за відсутності інвестицій)» [6, с. 27-28]. Для корпоративного інвестування привабливим є саме аналіз витрат та доходів від поточної та майбутньої діяльності.

Майно також є привабливим видом інвестування в корпоративні права будь-якої юридичної особи, у тому числі й у якості інвестицій.

Проблемним є інвестування публічного майна, яке у літературі виокремлюють від майна приватних осіб. Наприклад, на думку О. М. Тадеєвої, публічним майном є «майно, що становить собою сукупність речей, а також майнові права та обов'язки, що є загальнодоступними і призначеними для загального користування або для загального блага і через певні обставини не можуть належати приватній особі. Таке майно забезпечує нормальне існування кожного громадянина в суспільстві та державі» [7, с. 73–74]. І.В. Паламарчук визначає публічне майно як «окрему річ, сукупність речей або майновий комплекс, які призначені для громадського користування та задоволення публічного інтересу, однак вилучені з обороту або обмежені в ньому, хоча держава в особі державних органів та інших соціально-публічних утворень, представляючи суспільство, має право власності на такі речі, тобто право публічної власності» [8, с. 205]. Представляється, що мова йдеться про право державної власності. Проблема полягає в складній формально-обов'язковій процедурі визначення і використання державного (публічного) майна у якості інвестицій. Тобто, можливо говорити про інвестиційну складову у вигляді публічного майна, яке належить державі або органам місцевого самоврядування, які його реалізують шляхом вкладення інвестицій, наприклад, у концесійному договорі або в угоді про розподіл продукції.

У літературі виокремлюють деякі проблемні аспекти щодо визначення майна та відповідних правовідносин щодо нього. Наприклад, зазначається, що «термін «майно» має неоднозначне трактування, а проблема застосування цього терміну полягає в тому, що він має важливе значення для визначення конкретних прав та обов'язків сторін в інвестиційних правовідносинах, де майно є об'єктом права, і тому виникає потреба щоразу визначати значення цього терміну шляхом тлумачення тексту правової норми. Також певні труднощі виникають з приводу того, що в деяких галузях законодавства

(наприклад, у митному, податковому) об'єкту права – майну може надаватися особливе правове значення, що є надзвичайно важливим, оскільки інвестиційні правовідносини тісно пов'язані з митними, податковими, а також можуть бути видом цивільних правовідносин. І тому законодавець у Законі України «Про інвестиційну діяльність» визначивши, що об'єктом інвестиційної діяльності може бути будь-яке майно (уточнення – не заборонене чинним законодавством), надалі конкретизував: у тому числі основні фонди і оборотні кошти в усіх галузях та сферах народного господарства» [9, с. 119]. Зокрема, проблемним є правове визначення частки у ТОВ, яка, як слушно зазначає О.П. Подцерковний не є часткою в спільному майні, позаяк учасники ТОВ не є співвласниками у розумінні глави 26 ЦК України (ст. 355-372). Якби учасники товариства були співвласниками, то у силу приписів ст. 358 ЦК України відповідне право спільної часткової власності здійснювалося б співвласниками за їхньою згодою, тобто господарська діяльність товариства унеможливлювалася б - будь-який учасник товариства незалежно від розміру частки мав би право «вето» на всі рішення товариства. Юридична особа перетворилася б на аморфне колективне утворення, не здатне прийняти будь-яке рішення [10, с. 130].

Об'єкти інвестиційних корпоративних прав можуть бути пов'язані з інноваціями. Це, зокрема, можуть бути венчурні інвестиції як «інвестиції, які вкладаються венчурними інвестиційними фондами в інноваційні підприємства, а також в розробку та подальшу комерціалізацію інновацій суб'єктами господарювання в обмін на частку в статутному капіталі отримувача інвестицій» [10, с. 15]. При цьому існують проблеми оцінки інновацій при внесенні їх у статутні капітали та договірні підстави такої процедури, тобто надання їм статусу інвестиційної складової. П. Я. Хомин висловив думку, що «...нині проблема оцінювання є головною для функціонування системи бухгалтерського

обліку, причому в Україні ще більш загострилася, зважаючи на інфляційні процеси попереднього й нинішнього десятиліть, а також специфічні вимоги податкового законодавства щодо застосування т.зв. «справедливої вартості», «звичайних цін», визначення яких ні методично, ні методологічно не забезпечено» [11, с. 111]. Зокрема, на думку економістів існує економічна оцінка інновацій, яка пов'язана із випуском та реалізацією продукції автором та визначенні наступні її напрями: оцінка інноваційного проекту щодо економічної ефективності залучених інвестицій та їх вплив на інвестиційну привабливість; оцінка ефективності випуску та збуту інноваційної продукції та їх вплив на отриманні результати; оцінка зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства щодо можливостей інноваційного розвитку [12, с. 65]. Тобто, при наданні статусу інноваціям інвестиційної складової необхідно провести аналітично-оціночну процедуру, метою якої є визначення їх ринкової вартості, ефективності, продуктивності, прибутковості та враховуючи витрати на їх легалізаційний фактор - патентування та ліцензування.

Порядок внесення інновацій у статутний капітал опосередковується договором, який за своєю суттю не є ліцензійним, адже на підставі останнього надаються права на використання об'єкта інтелектуальної власності, але не відбувається їх відчуження. Тут можна відмітити позицію І. В. Кривошеїної про те, що: «Вкладом до статутного капіталу товариства майнові права можуть бути лише на підставі правочину щодо передання виключних майнових прав, але не ліцензійного договору. Зазначене підтверджується і ст. 115 ЦКУ, згідно з якою товариство є власником майна, переданого йому учасниками товариства у власність як вклад до статутного капіталу. Враховуючи наявність спеціальної договірної конструкції щодо передання виключних майнових прав інтелектуальної власності, це виключає можливість включення таких прав до статутного капіталу на підставі ліцензій-

ного договору, оскільки ліцензіатне стає власником прав на об'єкт інтелектуальної власності; крім того, ліцензіату не відчужуються майнові права інтелектуальної власності на такий об'єкт» [13, с. 193-194]. Цей висновок підтверджується і позицією органів судової влади. Зокрема, відповідно до п. 5.1. Постанови Пленуму Вищого господарського суду України № 12 від 17 жовтня 2012 р. у разі внесення майнового права до статутного капіталу юридичної особи, окрім зазначення про це в установчому договорі, необхідне укладення окремого договору про передання виключного права, а у випадках, передбачених законом, – також і державна реєстрація такого окремого договору [14]. Тобто, деякі інновації при набутті статусу інвестиційної складової потребують належного договірної забезпечення з обов'язковою процедурою – державною реєстрацією договору. При цьому слід враховувати, що «правовласник має змогу передавати лише деякі майнові права на об'єкти інтелектуальної власності, які йому належать, але це повинно бути чітко обумовлено в документах, які засвідчують передачу майнових прав інтелектуальної власності до статутного капіталу АТ. Натомість права, які не передаються правовласником (учасником) в статутний капітал АТ, залишаються у нього» [15, с. 90].

Також, за судовою практикою при відчуженні корпоративних прав виникають спірні моменти, у тому числі й стосовно тих, якфі мають своїм предметом інвестицій. Зокрема, в ухвалі Верховного Суду від 27.02.2019 р. у вказаній справі №909/1294/15 про передачу справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду вказано, що відступлення (зокрема, безоплатне) частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю на підставі письмової заяви на користь третіх осіб, які не є учасниками цього товариства, законодавством не передбачене. Здійснення відступлення у такий спосіб суперечить загальним засадам цивільного права щодо підстав набуття та припинення права власності.

Тому за відсутності вчинення у встановленому цивільним законодавством порядку учасником товариства і третьою особою правочину, спрямованого на відчуження частки у статутному капіталі товариства, відсутні підстави для переходу права власності на таку частку до третьої особи. Отже, відсутні підстави для припинення права власності учасника на частку в статутному капіталі, а також набуття цього права третьою особою. За таких умов набуття третьою особою статусу учасника товариства шляхом прийняття відповідного рішення загальними зборами учасників товариства не відповідає положенням чинного законодавства [16].

Обрання способу відступлення частки у статутному капіталі завжди було дискусійним питанням. Я. Михайлюк зазначає: «Часто практикувалося відступлення частки у статутному капіталі за заявою про відступлення на користь третьої особи (як іншого учасника товариства, так і будь-якої іншої особи) без додаткового укладення окремої угоди про відступлення частки. Така практика ґрунтувалася на положеннях ст. 147 Цивільного кодексу України та ст. 53 Закону України «Про господарські товариства» (в редакції, чинній до прийняття Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»), де вказано, що учасник товариства з обмеженою відповідальністю має право продати або іншим чином відступити свою частку. Наразі, відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», учасник товариства має право відчужити свою частку (частину частки) у статутному капіталі товариства оплатно чи безоплатно іншим учасникам товариства або третім особам, що фактично знімає проблему неоднозначності тлумачення права учасника «іншим чином відступити свою частку». Адже відчуження (оплатне чи безоплатне) може здійснюватися на підставі відповідних цивільно-правових угод (купівлі-продажу, дарування тощо)» [17, с. 18]. Тобто, рішення щодо розпорядження інвестиційною складовою частки

є суто суб'єктивним правом власника – учасника товариства, який може її передати іншим учасникам на платних та/або безоплатних засадах.

Взагалі інвестиції як внески, що стають об'єктами корпоративних прав, є вкрай привабливим механізмом фінансування підприємства та стимулом для його ефективного розвитку, а також чинником запобігання кризовим явищам, у тому числі й банкрутства. Слушною є думка Мушнікова С.А. про те, що «особливу роль у фінансовому забезпеченні розвитком підприємства в кризових умовах функціонування повинні займати державне та інвестиційне фінансування. В умовах, що склалися підприємствам занадто складно виділити власні фінансові ресурси для подальшого розвитку діяльності» [18, с. 65]. Державне інвестування пов'язано із його цілями, задачами та метою, адже, як правило, мета інвестування – це отримання прибутку. Не випадково, на думку М.Є. Молчанової існує «мета розміщення інвестиції. Корпоративне інвестування здійснюється з метою отримання прибутку, хоча інколи вона опосередковується прагненням досягти певного соціального ефекту (всебічний розвиток культурної, гуманітарної сфер, трудового потенціалу населення, забезпечення населення сільськогосподарською продукцією тощо). Зазначена мета при корпоративній формі інвестиційної діяльності має індивідуальний характер для кожного інвестора, який діє самостійно на засадах конкуренції з іншими суб'єктами інвестиційної діяльності, що прагнуть досягти аналогічних цілей. Підтвердженням цьому є ч. 2 ст. 7 Закону України «Про інвестиційну діяльність», відповідно до якої «інвестор самостійно визначає цілі, напрями, види й обсяги інвестицій. Взагалі спільність мети та чітка організація діяльності осіб, що об'єдналися заради єдиної мети, притаманні спільному інвестуванню, що, власне, і є однією з головних ознак, яка відрізняє його від корпоративного. Окрім того, прагнення одержати прибуток у ході здійснення спільного інвестування, на відміну від корпоративного, як правило, поєднується з відповідною

господарською метою, наприклад, упровадженням новітніх технологій, здійсненням будівництва житла, виробленням сільськогосподарської продукції тощо» [19, с. 89]. Тобто, ще на стадії прийняття рішення по внесення інвестицій потрібно визначати мету такого процесу та враховувати наслідки їх подальшого доцільного використання. Вважається, що спільною рисою для корпоративного та спільного інвестування є мета отримання прибутку, а відмінністю є притаманне для останнього спільник пошук різноманітних дій щодо її досягнення.

Висновки. Об'єкти корпоративних прав з інвестиційною складовою представляють собою майно та/або майнові права та/або нематеріальні активи, які вносяться в статутний капітал корпоративних організацій різних форм власності (наприклад у формі публічного майна), з метою здійснення інвестиційної діяльності у результаті укладання правочинів у письмовій, в тому числі електронній формах (деякі підлягають державній реєстрації), обіг яких здійснюється за процедурою, визначеною нормами чинного законодавства. У площині правозастосування та правотлумачення виникають проблеми оцінки, легалізації та заохочення внесків у вигляді інвестиційної складової в корпоративні права, що мають розглядатися під кутом сприйняття корпоративної форми інвестування як предмету спеціального правового регулювання, зокрема, у контексті організаційно-господарського, податкового, кредитного та іншого стимулювання з боку держави.

Корпоративний венчурний капітал слід визнавати узагальненою правовою категорією корпоративних прав з інвестиційною складовою, щодо якого здійснюється володіння, використання та розпорядження майном та/або майновими правами, які є часткою статутного капіталу юридичної особи, з метою отримання інвестиційного прибутку та/або досягнення певного соціального ефекту в створення нових та швидкозростаючих підприємств, за умови їх легалізації та відповідного документального підтвердження.

Анотація

У статті досліджено поняття, ознаки і зміст об'єктів корпоративних прав з інвестиційною складовою, які є окремою правовою категорією та визначені нормами чинного законодавства загального і спеціального характеру. Підставою виникнення зазначених прав є наявність суб'єкта господарювання – юридичної особи будь-якої організаційно-правової форми та форми власності.

Доведено, що об'єкти корпоративних прав з інвестиційною складовою представляють собою майно та/або майнові права та/або нематеріальні активи, які вносяться в статутний капітал корпоративних організацій різних форм власності (наприклад у формі публічного майна), з метою здійснення інвестиційної діяльності у результаті укладання правочинів у письмовій, в тому числі електронній формах (деякі підлягають державній реєстрації), обіг яких здійснюється за процедурою, визначеною нормами чинного законодавства. У площині правозастосування та правотлумачення виникають проблеми оцінки, легалізації та заохочення внесків у вигляді інвестиційної складової в корпоративні права, що мають розглядатися під кутом сприйняття корпоративної форми інвестування як предмету спеціального правового регулювання, зокрема, у контексті організаційно-господарського, податкового, кредитного та іншого стимулювання з боку держави.

Корпоративний венчурний капітал слід визнавати узагальненою правовою категорією корпоративних прав з інвестиційною складовою, щодо якого здійснюється володіння, використання та розпорядження майном та/або майновими правами, які є часткою статутного капіталу юридичної особи, з метою отримання інвестиційного прибутку та/або досягнення певного соціального ефекту в створення нових та швидкозростаючих підприємств, за умови їх легалізації та відповідного документального підтвердження.

Ключові слова: об'єкти корпоративних прав, інвестиції, прибуток, право власності, суб'єкти господарювання, юридичні особи, чинне законодавство.

Shestakova Yu.D. Objective characteristics of corporate rights with investment component

The article examines the concepts, signs and content of objects of corporate rights with an investment component, which are a separate legal category and are defined by the norms of current legislation of a general and special nature. The basis for the emergence of the specified rights is the existence of a business entity - a legal entity of any organizational and legal form and form of ownership.

It has been proven that objects of corporate rights with an investment component represent property and/or property rights and/or intangible assets that are included in the charter capital of corporate organizations of various forms of ownership (for example, in the form of public property), for the purpose of carrying out investment activities as a result conclusion of transactions in written, including electronic forms (some are subject to state registration), the circulation of which is carried out according to the procedure determined by the norms of current legislation. In the field of law enforcement and legal interpretation, there are problems of assessment, legalization and promotion of contributions in the form of an investment component in corporate rights, which should be considered from the angle of perception of the corporate form of investment as a subject of special legal regulation, in particular, in the context of organizational and economic, tax, credit and other incentives from the state.

Corporate venture capital should be recognized as a generalized legal category of corporate rights with an investment component, which involves the ownership, use and disposal of property and/or property rights, which are part of the authorized capital of a legal entity, with the aim of obtaining an investment profit and/or achieving a certain social effect in creation of new and fast-growing enterprises, subject to their legalization and appropriate documentary confirmation.

Key words: objects of corporate rights, investments, profit, ownership, business entities, legal entities, current legislation.

Список використаних джерел:

1. National Venture Capital Association, NVCA/ Yearbook, Prepared by Thomson Reuters, 2013. 111 p.
2. Studies on the venture capital process, Anders Isaksson, Studies in Business administration, Serie B No 59, Umea School of Business UMEA UNIVERSITY Sweden, 2006. Інформаційний ресурс. Режим доступу: <http://umu.divaportal.org/smash/get/>
3. Corporate venture capital and the value-added for technology – based new firms, Markku Maula, Institute of Strategy and International business, Helsinki University of technology, 2001. Інформаційний ресурс. Режим доступу: <https://aaltodoc.aalto.fi/bitstream/handle>
4. Запровадюк А.В. Концепції корпоративного венчурного капіталу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Економічні науки. 2014. Випуск 7. Частина 1. С. 88-91.
5. Кірейцев Г.Г., Александрова М.М., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит. Навч.-метод. посібник; За ред. проф. Г. Г. Кірейцева. Житомир: ЖІТІ, 2001.
6. Ткаченко І.П. Конспект лекцій з дисципліни «Фінансова діяльність суб'єктів підприємництва» (частина 2) освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за напрямом підготовки 6.030508 Фінанси і кредит. Укладач Ткаченко І.П. Кам'янське: ДДТУ, 2017. 156 с.
7. Тадєєва О.М. Генеза поняття «публічне майно». *Адміністративне право і процес*. 2013. № 4 (6). С. 67-75.
8. Паламарчук І.В. Публічне майно як засіб здійснення повноважень поліції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ-Запоріжжя, 2017. 251 с.
9. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В., Чернадчук Т.О. Основи інвестиційного права України: Навчальний посібник. За заг. ред. В.Д. Чернадчука. 2-ге вид., перероб. і доп. Суми: ВТД «Університетська книга»; К., 2005. 384 с.
10. Подцерковний О. Щодо вирішення проблем примусового звернення стягнення на частку боржника в товаристві з обмеженою відповідальністю *Слово Національної школи суддів України*. 2022. № 3-4 (40-41). С. 124-134.
11. Тарнавський Р.В. Господарсько-правове стимулювання венчурного інвестування в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к.ю.н. за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 22 с.
12. Хомин П.Я. Парадигма й контрверзи бухгалтерського обліку та звітності (спроба консеквентного аналізу): монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2007. 299 с.
13. Волошин І. В. Методичні підходи до оцінки інновацій. Аудиторські послуги. h URL: <https://magazine.faaf.org.ua/metodichni-pidhodi-do-ocinki-innovaciy.html> (дата звернення 20.05.2023).
14. Кривошеїна І. В. Особливості внесення майнових прав інтелектуальної власності до статутного капіталу. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 189-195.
15. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2012 р. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
16. Пермінова С. О. Особливості внесення майнових прав інтелектуальної власності до статутного капіталу акціонерного товариства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Випуск 21. Частина 2. С. 89-92.
17. Ухвала Верховного Суду від 27.02.2019 р., справа № 909/1294/15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
18. Михайлюк Я. Корпоративні спори: що каже ВС. *Юридична газета*. 2019. № 17-18.
19. Мушников С.А. Фінансовий механізм розвитку підприємств в кризових умовах функціонування. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 52. С. 61-67.
20. Молчанова М.Є. До питання про співвідношення корпоративного та спільного інвестування. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 84-90.

Пирцхалава К.З.

аспірант

Університету митної справи та фінансів

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Постановка проблеми: Наявність сучасної та розвинутої системи інтелектуальної власності є надважливою складовою для досягнення економічного та соціального розвитку держави і населення. Ефективна охорона інтелектуальної власності сприяє розвитку і реалізації творчого потенціалу винахідників, залучає інвестиції, гарантуючи належний захист міжнародних інвесторів від можливих посягань.

На жаль, інтелектуальна власність, як і будь-який інший вид власності, може виступати об'єктом протиправних дій з боку третіх осіб, а тому потребує ефективного правового захисту. Однак захистити порушене право або навіть виявити факт порушення права інтелектуальної власності значно складніше, ніж виявити протиправні дії в інших сферах. Це обумовлено тим, що результат інтелектуальної, творчої діяльності як нематеріальний актив не залежить від речі, у якій він втілений. Перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ, так само як і перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності [1].

Запорукою вільної та ефективної реалізації людиною свого права на творчість є наявність дієвих механізмів захисту результатів такої творчої діяльності з боку держави.

Конституція України гарантує кожному право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Громадянам також гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості,

захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [2].

При цьому, незважаючи на наявність доволі розвинутої нормативно-правової бази у сфері інтелектуальної власності, в Україні продовжують зростати випадки грубого порушення прав суб'єктів права інтелектуальної власності.

З огляду на зазначене, **актуальність даної теми** обумовлена необхідністю дослідження недоліків чинного законодавства України у сфері права інтелектуальної власності. А тому доцільним буде розглянути цивільно-правову відповідальність за порушення у сфері права інтелектуальної власності як найбільш розповсюджений та дієвий вид юридичної відповідальності.

Обрана тема не є новою, адже останні роки питанню належного захисту права інтелектуальної власності присвячувалося багато уваги, зокрема дана тема була предметом дослідження таких науковців та практикуючих юристів як А.В. Аксютіна, О.В. Нестерцова-Собакар, В.В. Тропін, О.М. Тропіна, О.П. Світличний, Доріс Лонг, Патриція Рей, Жаров В.О., Шевелева Т.М., Василенко І.Е., Дроб'язко В.С. та інші.

Підходи, запропоновані згаданими авторами, та їхні висновки безумовно заслуговують на увагу та становлять теоретичну базу для подальших наукових досліджень у зазначеній сфері.

Метою даної статті є комплексний аналіз цивільно-правової відповідальності за

порушення у сфері права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Право інтелектуальної власності - це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом України та іншим законом. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається Цивільним кодексом України та іншим законом [1].

Інакше кажучи, інтелектуальна власність означає передбачені законом права на результат розумової і творчої діяльності в промисловій, науковій, літературній і художній сферах.

Існує кілька підходів до класифікації об'єктів права інтелектуальної власності.

Одні вчені класифікують об'єкти права інтелектуальної власності на два інститути – авторське право і суміжні права та право промислової власності.

До об'єктів права промислової власності відносять технічні рішення (винаходи), корисні моделі; зовнішній вигляд промислових виробів (промислові зразки – малюнки чи моделі); символи чи позначення, що проставляються на промислових виробках, використовуються при наданні послуг (торгівельні марки, або знаки для товарів та послуг); географічні зазначення місць походження товарів; найменування фірм, під якими вони виступають у господарському обороті (фірмові або комерційні найменування); сорти рослин; породи тварин; топографії інтегральних мікросхем тощо.

До об'єктів авторського права і суміжних прав відносять твори, створені в результаті творчої інтелектуальної праці - твори науки, літератури, мистецтва [3, с. 20, 21].

У свою чергу Світличний О.П. вважає доцільним здійснити умовний поділ об'єктів права інтелектуальної власності на чотири інститути – інститут авторського права

і суміжного права, інститут промислової власності, інститут селекційних досліджень та інститут нетрадиційних об'єктів права інтелектуальної власності.

Об'єктом авторсько-правових відносин науковець визнає нематеріальне благо у вигляді продукту духовної творчості, а саме – твори науки, літератури, мистецтва.

Інститут промислової власності, на думку Світличного О.П., становлять засоби індивідуалізації учасників господарського обороту товарів та послуг (торговельні марки, комерційні (фірмові) найменування, зазначення походження товару (географічне зазначення); винаходи та корисні моделі; промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем.

До інституту селекційних досліджень науковець відносить сорти рослин та породи тварин, а до інституту нетрадиційних об'єктів права інтелектуальної власності – раціоналізаторські пропозиції; наукові відкриття; комерційну таємницю [4, с. 52, 53].

Законодавчу базу у сфері створення, використання і захисту об'єктів права інтелектуальної власності складають Конституція України, Цивільний кодекс України, Закони України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на зазначення походження товарів», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем», «Про інноваційну діяльність» тощо.

Цивільний кодекс України визнає суб'єктами права інтелектуальної власності творця (творців) об'єкта права інтелектуальної власності (автора, виконавця, винахідника тощо) та інших осіб, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до цього Кодексу, іншого закону чи договору.

Як зазначалося вище, зміст права інтелектуальної власності становлять майнові права інтелектуальної власності (право на викори-

стання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання; інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом) та особисті немайнові права інтелектуальної власності (право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності; право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності; інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом).

За загальним правилом особисті немайнові права інтелектуальної власності належать творцеві об'єкта права інтелектуальної власності, не можуть відчужуватися (передаватися) та не залежать від майнових прав інтелектуальної власності. У випадках, передбачених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть належати іншим особам [1].

У свою чергу за порушення прав інтелектуальної власності чинним законодавством України передбачено настання адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності.

У даній статті зупинимось на цивільно-правовій відповідальності.

Цілком очевидно, що внаслідок протиправного діяння завдається шкода майновим і особистим немайновим правам суб'єкта права інтелектуальної власності, а тому відшкодування заподіяної шкоди є дієвим способом відновлення порушеного права.

Відповідно до змісту ст. 432 Цивільного кодексу України захист права інтелектуальної власності судом передбачає прийняття рішення про:

1) застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелекту-

альної власності та збереження відповідних доказів;

2) зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;

3) вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності та знищення таких товарів;

4) вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності або вилучення та знищення таких матеріалів та знарядь;

5) застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення;

6) опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

Зразковим прикладом застосування цивільно-правової відповідальності за порушення прав власника торговельної марки є справа № 910/6411/19 за позовом Xiaomi Inc. до ТОВ «Ен-Ай-Ес» про заборону здійснювати розповсюдження товарів, вилучення з цивільного обороту і знищення контрафактного товару.

Так, на адресу представника власника міжнародної реєстрації торговельних марок «Xiaomi», «RedMi» та «Mi» (компанія Xiaomi Inc.) надійшов лист митниці про призупинення митного оформлення товару, - телефонних апаратів, імпортером яких зазначено ТОВ «Ен-Ай-Ес». Митницею прийнято рішення про призупинення митного оформлення спірних товарів, оскільки такі товари мають ознаки зображувальної торговельної марки, занесеної до митного реєстру об'єктів прав інтелектуальної власності. Правовлас-

ник не надавав імпортеру жодних дозволів на ввезення такого товару на територію України, а тому останній вважав, що ввезення на територію України спірної продукції є порушенням його прав інтелектуальної власності, а така продукція, відповідно, є контрафактною.

Постановою Північного апеляційного господарського суду від 27.07.2022 року у справі № 910/6411/19 апеляційну скаргу Xiaomi Inc. задоволено, рішення господарського суду міста Києва скасовано, прийнято нове судові рішення, яким заборонено ТОВ «Ен-Ай-Ес» здійснювати розповсюдження товарів за митною декларацією, вилучено з цивільного обороту та знищено контрафактний товар за митною декларацією [5].

Вищезазначеним судовим рішенням ефективно припинено порушення прав власника торговельної марки за міжнародною реєстрацією, що не лише попередило настання майнових збитків для правовласника, але й убезпечило потенційних споживачів від ризиків, які могли виникнути у зв'язку із придбанням і використанням продукції невідомого походження та сумнівної якості.

Іншим прикладом вдалого застосування цивільно-правової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності, а саме - авторського права, є рішення Апеляційного суду Рівненської області від 22.12.2016 року та постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.01.2019 року у справі № 569/17272/15-ц [6, 7].

Суть справи полягала у тому, що співавтор службового твору (ТОВ «ТРК «Рівне 1» та фізична особа) звернулися до суду з позовом, у якому зазначали, що у 2006 році спільною творчою працею художника-постановника ТОВ «ТРК «Рівне 1» у рамках виконання службового доручення було створено службовий твір образотворчого мистецтва.

Відповідно до договору про розподіл майнових прав на службові твори, укладеного між ТОВ «ТРК «Рівне 1» та художником-постановником, всі виключні майнові права на

вказаний твір належать ТОВ «ТРК «Рівне 1».

Пізніше позивачам стало відомо, що ПП «ТРК «Сфера-ТВ» використало їхній твір без дозволу, розмістивши примірник твору в мережі Інтернет на сайті sfera-tv.com.ua у шести окремих (самостійних) випусках програми ПП «ТРК «Сфера-ТВ».

Посилаючись на преюдиційність перелічених вище обставин, які встановлені судовими рішеннями у справі № 918/1037/14 та не можуть знову оспорюватися в іншому процесі, позивачі просили зобов'язати відповідача здійснити публікацію про порушення авторських прав позивачів на офіційному сайті відповідача: <http://sfera-tv.com.ua> та стягнути з ПП «ТРК «Сфера-ТВ» на користь ТОВ «ТРК «Рівне 1» суму компенсації за використання твору в загальному розмірі 60 мінімальних заробітних плат, що становить 82 680 грн.

Рішенням Апеляційного суду Рівненської області від 22.12.2016 року зобов'язано відповідача - ПП «Телерадіокомпанія Сфера-ТВ», опублікувати на своєму офіційному сайті: <http://sfera-tv.com.ua/> протягом місяця з дня ухвалення рішення повідомлення про те, що ним порушено авторські права фізичної особи-позивача та ТОВ «Телерадіокомпанія Рівне 1» на твір образотворчого мистецтва, а також стягнуто з ПП «Телерадіокомпанія Сфера-ТВ» на користь ТОВ «Телерадіокомпанія Рівне 1» компенсацію за порушення майнових авторських прав у розмірі 60 мінімальних заробітних плат в сумі 82 680,00.

У свою чергу Велика Палата Верховного Суду за результатом перегляду даної справи хоча і погодилася із фактом порушення авторського права позивачів, однак зазначила, що спір виник не у зв'язку з самим фактом використання твору відповідачем, а у зв'язку з неправомірністю такого використання. При цьому неправомірність використання твору по відношенню до кожного з позивачів, яким належать різні права інтелектуальної власності, є різною за своїм характером і пов'язується з різними обставинами. Порушення

особистого немайнового права інтелектуальної власності позивача-фізичної особи полягає у використанні твору без зазначення імені автора. Натомість порушення майнового права інтелектуальної власності ТОВ «ТРК «Рівне 1» полягає у використанні твору без дозволу ТОВ «ТРК «Рівне 1».

Постановою Великої Палати Верховного Суду від 30.01.2019 року у справі № 569/17272/15-ц рішення судів першої та апеляційної інстанцій в частині вимоги ТОВ «Телерадіокомпанія «Рівне 1» про зобов'язання ПП «Телерадіокомпанія «Сфера-ТВ» опублікувати на своєму офіційному сайті: <http://sfera-tv.com.ua> протягом місяця з дня ухвалення цього рішення повідомлення про те, що ПП «Телерадіокомпанія «Сфера-ТВ» порушено авторські права ТОВ «Телерадіокомпанія «Рівне 1» на твір образотворчого мистецтва скасовано, а провадження у справі у цій частині закрито. Також рішення судів першої та апеляційної інстанцій в частині вимоги ТОВ «Телерадіокомпанія «Рівне 1» про стягнення з ПП «Телерадіокомпанія «Сфера-ТВ» компенсації за порушення майнових авторських прав скасовано, а провадження у справі у цій частині закрито.

Таким чином, порушення особистого немайнового права та майнового права інтелектуальної власності має різну правову природу, а тому і різні правові наслідки, про що необхідно пам'ятати правовласникам під час формування правової позиції та звернення до суду.

Варто стисло зазначити й про міжнародні договори, що регулюють відносини в сфері права інтелектуальної власності на міжнародному рівні, зокрема згадати Угоду про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – Угода ТРІПС), функції адміністрування якої покладені на Світову організацію торгівлі (далі – СОТ).

Угодою ТРІПС встановлені норми, що погоджені країнами-членами СОТ як мінімальні вимоги до правової охорони інтелектуальної власності. Всі країни-члени СОТ, а також ті країни, які хотіли б стати її членами

в майбутньому, повинні дотримуватися цих норм [8, с. 44].

Законом України від 10.04.2008 року № 250-VI [9] ратифіковано Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі, підписаний у м. Женеви 05.02.2008 року [10].

Згідно з листом Міністерства закордонних справ України від 23.04.2008 року № 72/13-612/1-1066 «Щодо набрання чинності Протоколом про вступ України до СОТ» Генеральним директором СОТ 16 травня 2008 року визначено датою набрання Протоколом чинності та відповідно набуття Україною членства у Світовій організації торгівлі [11].

З набранням чинності Протоколом Україна приєдналася до Марракеської Угоди про заснування Світової організації торгівлі, невід'ємними частинами якої є угоди та пов'язані з ними правові документи, включені до її додатків. Однією з таких угод є Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРІПС) [12].

Варто зазначити, що інтеграція України у світову економіку неможлива без гармонізації нормативно-правової бази, зокрема і в сфері права інтелектуальної власності, що може стати викликом для сучасної правової системи. Разом з тим, існують очевидні переваги для України від використання положень Угоди ТРІПС, адже їхнє застосування сприяє наближенню української економіки до стандартів економічно розвинутих країн.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підбиваючи підсумки, можна дійти висновку, що чинна нормативно-правова база України є доволі розвинутою, ефективною та такою, що здатна впоратися із викликами, з якими стикаються правовласники у зв'язку із порушеннями їхніх майнових прав та особистих немайнових прав інтелектуальної власності. Аналіз вітчизняної судової практики свідчить про те, що здебільшого суди забезпечують адекватну реалізацію гарантованих державою прав винахідників, творців та науковців. При цьому чи не найбільшим недоліком

залишається тривалість як самих порушень, так і розгляду даної категорії справ судами, адже не завжди вдається вчасно виявити факт порушення права інтелектуальної власності, а процес доказування, який покладається на заявника-правовласника, вимагає ретельної підготовки.

А тому можна дійти висновку, що існує потреба у подальшому удосконаленню нормативно-правової бази з питань регулювання відповідальності за порушення права інтелектуальної власності. Даний процес вже започаткований, а тому є усі підстави для оптимізму.

Анотація

Стаття присвячена темі порушень у сфері права інтелектуальної власності та юридичним наслідкам таких порушень, зокрема цивільно-правовій відповідальності. У статті висвітлюється важлива проблематика цивільно-правової відповідальності за порушення у сфері права інтелектуальної власності, а також розкривається тема захисту прав інтелектуальної власності в Україні. Стаття розкриває сутність та обсяг цивільно-правової відповідальності в контексті порушень прав інтелектуальної власності. Окрема увага приділяється розгляду механізмів визначення завданої шкоди та встановлення розміру компенсацій за порушення прав інтелектуальної власності. Стаття також розглядає питання попередження порушень та захисту правовласників від можливих порушень у цій сфері. Дослідження, проведене в рамках статті, сприяє розумінню складних аспектів цивільно-правової відповідальності за порушення у сфері права інтелектуальної власності, а також надає практичні рекомендації для захисту правовласників і вирішення спорів у цій сфері. У статті наведено класифікацію об'єктів права інтелектуальної власності. Розкрито поняття «інтелектуальна власність» та «порушення прав інтелектуальної власності». У статті висвітлено зміст права інтелектуальної власності - майнові права інтелектуальної власності та особисті немайнові права інтелектуальної власності. Здійснено характеристику та наведено стислий аналіз цивільно-правової відповідальності за порушення у сфері права інтелектуальної власності. Висвітлено правову природу порушення особистого немайнового права та майнового права інтелектуальної власності, а також проаналізовано правові наслідки таких порушень. Проаналізовано національну судову практику щодо відновлення порушеного права інтелектуальної власності та наведено приклади вирішення спорів у сфері права інтелектуальної власності, зокрема наведено практику притягнення до відповідальності юридичної особи, що вчинила порушення прав відомої міжнародної компанії Xiaomi Inc. Проаналізовано законодавчу базу України у сфері захисту права інтелектуальної власності. Наведено стислу характеристику міжнародних договорів, що регулюють відносини в сфері права інтелектуальної власності. Досліджено прогалини правового регулювання у сфері права інтелектуальної власності та наведено пропозиції щодо їх вирішення. Стаття може бути корисною для студентів юридичних факультетів, патентних повірених, практикуючих юристів, винахідників та всіх, хто цікавиться інтелектуальною власністю або стикається із нею у практичній діяльності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, порушення, цивільно-правова відповідальність, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, судова практика.

Pyrtskhalava K.Z. Civil liability for violations in the field of intellectual property law

The article is devoted to the topic of violations in the field of intellectual property rights and the legal consequences of such violations, including civil liability. The article highlights the important issue of civil liability for violations in the field of intellectual property rights and also delves into the topic of intellectual property rights protection in Ukraine. The article provides a classification of objects of intellectual property rights. The concepts of «intellectual property» and «infringement of

intellectual property rights» are revealed. The article covers the content of intellectual property rights - property rights of intellectual property and personal non-property rights of intellectual property. The characterization and brief analysis of civil liability for infringements in the field of intellectual property law is provided. The legal nature of violation of personal non-property right and property right of intellectual property is highlighted, as well as the legal consequences of such violations are analyzed. The national judicial practice regarding the restoration of the violated intellectual property right has been analyzed, in particular, the practice of holding a legal entity accountable for violating the rights of the well-known international company Xiaomi Inc. is provided. The legislative framework of Ukraine in the field of protection of intellectual property rights has been analyzed. A brief description of international treaties regulating relations in the field of intellectual property law is given. Gaps in intellectual property legal regulation have been examined, and proposals for their resolution have been provided. The article may be useful for law students, patent agents, practicing lawyers, inventors, and anyone interested in intellectual property or dealing with it in practical activities.

Key words: intellectual property, infringement, civil liability, criminal liability, administrative liability, court practice.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV, UPL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення – 15.12.2022 року)
2. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР, UPL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення – 10.11.2022 року)
3. А.В. Аксютіна, О.В. Нестерцова-Собакар, В.В. Тропін, О.М. Тропіна, Інтелектуальна власність, Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, UPL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1424/1/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB_%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD.pdf (дата звернення – 11.11.2022 року)
4. О.П. Світличний, Право інтелектуальної власності, UPL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1424/1/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB_%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD.pdf (дата звернення – 11.12.2022 року)
5. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 27.07.2022 року у справі № 910/6411/19, UPL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105610566> (дата звернення – 01.11.2022 року)
6. Рішення Апеляційного суду Рівненської області від 22.12.2016 року у справі № 569/17272/15-ц, UPL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63682827> (дата звернення – 18.12.2022 року)
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.01.2019 року у справі № 569/17272/15-ц, UPL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80116150> (дата звернення – 23.12.2022 року)
8. Доріс Лонг, Патриція Рей, Жаров В.О., Шевелева Т.М., Василенко І.Е., Дроб'язко В.С. Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування, UPL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1378882678IPR%20Manual%20UKR.pdf> (дата звернення – 12.12.2022 року)
9. Закон України «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» від 10.04.2008 року №250-VI, UPL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-17#Text> (дата звернення – 05.12.2022 року)
10. Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі від 05.02.2008 року № 981_049, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_049#Text, (дата звернення – 05.12.2022 року)
11. Лист Міністерства закордонних справ України «Щодо набрання чинності Протоколом про вступ України до СОТ» від 23.04.2008 року № v1066321-08, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1066321-08#Text> (дата звернення – 05.12.2022 року)
12. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 року №981_018, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text (дата звернення – 15.12.2022 року)

Ругало Ю.І.

*аспірантка кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОБЛЕМА КВАЛІФІКАЦІЇ ОПЕРАЦІЇ «ВІСЛА» ЯК МІЖНАРОДНОГО ЗЛОЧИНУ

Операція «Вісла» є предметом спору в міжнародному праві та історичних дослідженнях. Ця страшна подія, яка відбулася після Другої світової війни в 1947-1948 роках, включала в себе насильницьке переміщення українського корінного населення зі східних регіонів Польщі до західних.

На цей об'єкт спору є різні погляди доктрини міжнародного права. Один підхід полягає в кваліфікації операції «Вісла» як злочину проти людяності, адже деякі дослідники стверджують, що насильницьке переміщення великої кількості населення з використанням примусу та обмеження їхніх основних прав відповідає критеріям злочину проти людяності, що характеризується також систематичністю та масовістю. Інший підхід вбачає можливість кваліфікації операції «Вісла» як злочину геноциду. Висловлюється думка, що дії, спрямовані на переміщення та зміну складу населення, можуть відповідати критеріям геноциду, якщо включають намір знищити групу національного населення.

Важливо підкреслити, що кваліфікація операції «Вісла» у науковому колі є предметом активних дебатів, проте наукових досліджень не багато. Ця тема продовжує вимагати подальших досліджень та аналізу в контексті міжнародного права та прав людини.

Дану тему досліджував Норман Девіс, американський історик, який відомий завдяки своїй книзі «Історія Вісли: Акція проти українського національного руху в Польщі, 1947-1948», де він глибоко досліджує операцію «Вісла» та її віддалені наслідки. Також не можна не відзначити вклад Євгена Місила

і його дослідження, аналізу документів, які стосувалися цієї операції. Його чисельні роботи містять архівні дослідження, збір та систематизацію матеріалів, що стосуються подій «Вісла» та їх наслідків.

Науковий доробок Романа Дрозда вважається на сьогодні найбільш ґрунтовним у польській історіографії дослідженням, присвяченим повоєнній історії української меншини. Автор систематизував максимальну кількість джерел і приділити особливу увагу тим подіям, які докорінно змінили долю польських українців. Досліднику вдалося розшукати таємну інструкцію, за якою основною метою переселення українців у акції «Вісла» була асиміляція їх у польському середовищі [1, с. 81].

Василь Шост в свою чергу досліджував та описував важливий аспект історії лемківської громади після Акції «Вісла» і підкреслив бажання українців зберегти свою національну самобутність та ідентичність в умовах відновлення соціокультурного життя, хоча це було не просто.

Одним із перших досліджень, присвячених українському питанню у Польській Народній Республіці стала праця В. Сергійчука «Трагедія українців у Польщі» [2]. Опираючись на джерела вітчизняних архівів, автор представив історію українців від часу розселення на території Польщі.

І. Галагіда у своїй роботі опираючись на архівні джерела доводить, що переселення на землі, які відійшли до Польщі після Другої світової війни, не принесло українцям цивілізаційного піднесення. Поселяючись у знищені

них господарствах, представники української національної меншини мріяли про повернення у рідні місця і не дбали про господарювання, що призводило до їх повного зубожіння. [3, с. 129-131].

Публікації робіт присвячених висвітленню становища української меншини у Польщі такі як «Українці у Польщі. 1944-1989. Боротьба за ідентичність» [4] за редакцією Р. Дрозда та І. Галагіди, «Репатріація чи депортація: переселення українців з Польщі до СРСР. 1944-1946» [5] та «Акція «Вісла». Документи» [6; 7] за редакцією Є. Місило однозначно пролили світло та донесли до широких мас суспільства події страшних років переселення.

Особливу увагу привернула робота «*Te małe Ukraince: O traumie wysiedlenia, stygmatyzacji i jej konsekwencjach w relacjach potomków Ukraińców wysiedlonych w ramach akcji Wisła*» Ольги Солар, де вона звертає увагу на психологічні та соціокультурні аспекти травм та стигматизації, які пережили нащадки українців, що були виселені в рамках операції «Вісла» в Польщі.

Однак Давід Варшавський (псевдонім), підкреслює, що операція «Вісла» є відносно забутою та мало обговорюваною темою в історії Польщі. Її зазвичай не включають в уроки історії, а коли згадують, то часто прикривають кліше [8]. Ситуація в освітній програмі України, на жаль, не краща. Навряд чи можна знайти багато школярів чи студентів, які можуть відповісти на запитання: «Чим була операція “Вісла” в історії України?». Більш того, досліджень з точки зору класифікації цього злочину в літературі зустрічається дуже мало, а значить потребує додаткового аналізу та дослідження.

Тема кваліфікації операції “Вісла” має важливість для міжнародного співтовариства та правознавців через декілька ключових аспектів. По-перше, ця тема стосується прав людини та прав мігрантів, адже ця операція призвела до насильницького переміщення великої кількості осіб із східних регі-

онів Польщі на Захід, порушуючи їхні права. По-друге, кваліфікація операції “Вісла” важлива з погляду міжнародного права, зокрема понять злочину проти людяності та геноциду. Та врешті, кваліфікація впливає на історичну правду та пам’ять. Дослідження цієї теми сприяє розкриттю історичних фактів та підкресленню подій, які мають велике значення для національної та міжнародної пам’яті. Що найважливіше, це має велике значення для самих переселенців та їх нащадків, що не раз я відчувала будучи присутньою на багатьох конференціях присвячених цій темі за участю постраждалих у депортації.

Звичайно вивчення операції “Вісла” і аналіз її наслідків може сприяти запобіганню подібним подіям у майбутньому шляхом виявлення інструментів та механізмів, які сприяли порушенням прав людини та мігрантів. І на кінець, розуміння та кваліфікація подій операції “Вісла” впливає на відносини між різними етнічними та національними групами в регіоні та між державами. Дуже важливо завжди працювати над зміцненням міжетнічної та міждержавної гармонії на основі правових принципів.

Ураховуючи всі ці аспекти, тема кваліфікації операції “Вісла” залишається актуальною і важливою для міжнародного співтовариства. Дослідження цієї теми може сприяти захисту прав людини, забезпеченню справедливості та встановленню історичної правди.

28 квітня 1947 року, о четвертій годині ранку, понад 20 000 силовиків Польщі оточили українські села. Жителям цих сіл надавали лише 2-3 години на те, щоб зібрати свої речі, а далі їх перевозили або примушували йти пішки до найближчої залізничної станції, де відправляли у товарних вагонах на інший край Польщі. Тих, хто намагався чинити опір, затримували або навіть вбивали. Таким був початок масштабної операції, яку називали «Вісла» і яка призвела до примусового вигнання українців з їхніх традиційних земель.

Свідчення очевидців, таких як мій дідусь, є надзвичайно важливими для глибшого розу-

міння подій, адже особи, які пережили ці події або були їхніми свідками, можуть надати цінні свідчення та поділитися цим сумним досвідом і розповісти про той вплив, який ця подія мала на їхнє життя.

Передували операції “Вісла” події середини 1940-х років, які власне стали найбільш драматичними моментами в історії населення регіонів Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини та Західної Бойківщини в контексті встановлення кордонів СРСР після Другої світової війни.

Цей період історії СРСР найчастіше описують як епоху агонії сталінізму, де відбувалися репресії і збройний опір тоталітарному режиму як із боку українців, так і поляків. Трагедія обох народів полягала в тому, що після того, як вони зазнали найбільших людських і матеріальних втрат протягом Другої світової війни, їх було втягнуто в геополітичні ігри СРСР та суперництво «холодної війни».

Під час завершального етапу Другої світової війни, Москва ставила перед собою декілька конкретних військово-стратегічних завдань. Першим із них було поширення радянського впливу на території, що визволилися з-під нацистської окупації, особливо на Заході. Також, радянська влада активно пропагувала ідею світової пролетарської революції та розширення соціалістичної системи за межі СРСР. З іншого боку, Москва вела політику придушення будь-якого національного спротиву в українських та інших союзних республіках. Особлива увага була приділена Україні, де ліквідація будь-яких сил, які могли б протистояти радянському режиму, стала пріоритетною метою.

По приходу Червоної армії до Польщі, радянська влада використовувала польську поліцію не лише для охорони стратегічних об'єктів, але здебільшого для спровокування польського населення до боротьби проти українських націоналістів [9].

В архівних фондах збереглися документи, які підтверджують використання місцевих поляків в операціях НКВС проти УПА і укра-

їнського підпілля. Так, з повідомлень командування АК щодо ситуації в місті Кременці, що на Тернопільщині в липні 1944 року чітко видно, що радянська адміністрація та підрозділи НКВС ставилися прихильно до поляків, зневажливо до євреїв і вороже до українців [10, с. 219-220].

Інформація із звітів держбезпеки УРСР, наданих С. Савченком М. Хрущову у серпні 1944 року, вказує на негативне ставлення багатьох поляків до Польського комітету національного визволення (ПКНВ) та його членів. Зокрема, жителі Львівського заводу «Червоний миловар» та інші поляки висловлювали сумніви та опозицію щодо комуністичного характеру ПКНВ. Це створило певну напругу серед політичних настроїв у польському населенні після приходу Червоної армії [11, с. 504-506]. Подібні висловлювання, очевидно, можливі, проте саме на них акцентували увагу радянські спецслужби. Це було зроблено з метою формування ворожого ставлення до національно свідомого українства та підтримання антипольських настроїв. Такі дії спрямовувалися на поглиблення конфлікту та підігрівання антипольських виступів.

09 вересня 1944 року в Любліні була укладена важлива угода між урядом УРСР, очолюваним М. Хрущовим, і Польським комітетом національного визволення, яким керував Е. Осубка-Моравський, з погодженням Й. Сталіна. Ця угода стала рубіжним моментом у долі поляків в УРСР і українців в Польщі. Вона передбачала взаємний обмін населенням між обома країнами. Сторони домовились почати зазначену вище евакуацію з 15 жовтня 1944 року і закінчити її 01 лютого 1945 року.

Ріжуче звертає увагу на себе рядок з угоди про те, що евакуація є добровільною і тому примус не може бути застосований ні прямо, ні посередньо. Бажання евакуйованих може бути висловлено як усно, так і подано письмово [12]. Але, насправді, цей обмін швидко перетворився на військову операцію проти цивільного населення та на примусову депор-

тацію. А термін її завершення декілька разів переносився і фактично вона тривала до вересня 1946 р.

Згідно висловлювань Євгена Місило, польського історика українського походження, депортації відбувались у чотири етапи. Перший етап розпочався у жовтні 1944 року і тривав до грудня 1944 року. На цьому етапі депортація була відносно добровільною і багато людей самі вирішували поїхати. Другий етап депортації, який тривав з січня по серпень 1945 року, розпочався після вигнання нацистів та їхніх союзників із західної Лемківщини. На цьому етапі вже не було добровільних учасників і багато українців виїжджали, намагаючись уникнути тиску польського підпілля. Однак їм часто надавали помилкові обіцянки щодо умов нового поселення. Зрештою, події цього періоду призвели до масової міграції українців назад на захід, оскільки умови життя на нових місцях виявилися неприйнятними.

Саме в цей період, 25 травня 1945 року було депортовано родину моєї бабусі з села Перунка (Новосендський повіт, Малопольське воєводство, Польща) в село Красновершка (Компаніївський район, Кіровоградська область, УРСР), більше ніж за 1000 км від рідних земель [13].

Третій етап депортацій тривав з вересня по грудень 1945 року, тоді польське військо використовувало три дивізії піхоти для депортацій. Головними об'єктами були польські повіти такі як Ліський, Любачівський, Перемиський і Сяноцький, звідки примусово виселяли українців. З іншого боку, з Західної України депортували польське населення, тому було обрано західний регіон для розселення українців у зв'язку з вільним житловим фондом. Більш того в той час перевезення в інші віддалені регіони були проблематичні через обмеженість транспорту.

На четвертому етапі, що тривав з січня по 15 червня 1946 року відбулися масштабні депортації, особливо з Закерзоння, де більше 250 тисяч людей було виселено до західного регіону. Виконавці діяли особливо жорстоко,

руйнуючи українські села. До прикладу у селі Завадці Морохівській Сяноцького повіту 25 січня 1946 року солдати 2-го батальона 34-го піхотного полку ВП вбили 56 мешканців [14].

Ці спільні дії СРСР та радянської Польщі в рамках депортацій передували події «Операції Вісла» і стали насильницькою схемою виселення. Після завершення цих етапів, поляки продовжили складати списки українців, що залишилися в Польщі, з метою повного очищення території.

Науковці документально довели, що проект «обміну населенням» був не лише заздалегідь узгодженим між радянським і польським ліворадикальним керівництвом, але й координувався та контролювався ними. В результаті «обміну» населенням до УРСР було евакуйовано понад 482 880 осіб [15, с. 214.] (за підрахунками Є. Місила – 482 661 українця) [16, с. 14]. З українських переселенців 322 868 осіб оселилися в західних і 159 241 особа в східних областях України. Згодом частина переселенців самостійно переїхала до Західної України через близькість культури, мови, віри на тих територіях. Важливо відзначити, що до Білоруської РСР було переселено приблизно 36 тисяч осіб і найменша кількість переселених відносилася до литовців - 14 осіб.

На розширеному засіданні Української Всесвітньої Координаційної Ради в Києві 22 серпня 1996 року було відзначено, що до вересня 1946 року з території Польщі було виселено в Україну 488 662 особи. Незважаючи на це, на цих землях ще залишилося близько 200 000 осіб, які саме і стали жертвами кривавої акції «Вісла» [17].

У зв'язку з припиненням Договору про переселення українців і поляків між ПНР і УРСР, а також з урахуванням того, що Уряд УРСР не бажав його продовжувати, стало очевидним, що потрібно знаходити альтернативні шляхи для виконання планів з ліквідації української меншості на території Польщі. Вже в листопаді 1946 року були представлені перші проекти щодо переселення залишкового українського населення на території

так званих «одзисканих» земель, які раніше належали Польщі, але були залишені німцями після Другої світової війни (землі на Одері та в Східній Пруссії, які раніше входили до складу Німеччини). У лютому 1947 року заступник начальника Генерального штабу Польського війська генерал С. Моссор висловив думку, що весною потрібно провести енергійну акцію переселення цих людей поодинокими сім'ями на ці землі, де вони швидко асимілюються. Таким чином, акція «Вісла» не була безпосередньо пов'язана з убивством віце-міністра оборони Польщі генерала К. Свєрчевського 28 березня 1947 року, але ця подія сприяла прискоренню реалізації акції, оскільки вже наступного дня Політбюро ЦК ПОРП прийняло рішення про швидке переселення українців і сімей зі змішаним складом населення на землі, які були повернені до Польщі, зокрема до Південної Пруссії, не формуючи груп і розташовуючи їх не ближче, ніж за 100 км від кордону [18].

Під час остаточного вирішення українського питання у межах операції «Вісла» владою було прийнято рішення переселити «всі групи української національності з лемками включно» [19, с. 66]. Представники регіональної влади усвідомлювали, що переважна більшість лемківського населення не належала до прихильників ідеї українського націоналізму, а їх поселення не були тилом для вояків УПА. Втім, одним з перших транспортів з депортованим населенням, був саме потяг з лемками. [20, с. 140].

28 квітня 1947 року оперативна група «Вісла», що налічувала близько 20 тисяч солдатів, функціонерів управління громадської безпеки і громадської міліції, розпочала виселення українців [21]. Операція тривала понад три місяці, до 29 липня. Українців було примусово виселено з їхніх етнічних територій і розпорошено по північній і західній частині Польщі. Під час цієї акції військові підрозділи застосовували насильство, палили українські будинки, руйнували церкви і українські цвинтарі. Також, підрозділи НКВС та чехосло-

вацької прикордонної сторожі заблокували кордони на сході і півночі.

Акція, яка не залишала жодного простору для людської гідності, мала за своєю метою повне виселення українського народу з їх історичної батьківщини. Цей жахливий процес охопив територію площею 19500 квадратних кілометрів, яка включала Лемківщину, Надсяння, Холмщину та Підляшшя, де українці проживали разом із своїми духовними коренями, передаваними з покоління в покоління з часів Київської Русі [22].

Операція розпочалася в самий невідповідний момент, коли люди вже засіяли свої поля, але ще не зібрали нового врожаю. Усе, що можна було, треба було залишити, і виїжджати з тим, що можна було покласти на візи. Однак найчастіше доводилося нести з собою все власноруч, тримаючи в руках. По прибуттю на нове місце, колишні німецькі області, українці зіткнулися з руїнами, залишеними війною [23].

Протягом цього періоду оперативна група «Вісла» провела 357 бойових акцій, ліквідувала 1509 повстанців, знищила 1178 бункерів і приховані укриття, а також арештувала майже 2800 осіб із цивільної мережі ОУН і УПА на Закерзонні. 3936 осіб, яких підозрювали у співпраці з УПА, були ув'язнені в концтаборі Явожно, серед них були 823 жінки та 27 священників. Внаслідок катувань загинуло близько 200 затриманих осіб. За ці три місяці втрати малої батьківщини становили від 137 до 150 140 тисяч осіб. Урядовим декретом від 27 серпня 1949 року українцям було позбавлено права на господарства, з яких їх виселили, і на залишене там нерухоме майно [24].

Репресії спостерігалися відносно священників обох головних релігійних спільнот - православної та греко-католицької церков. Значна кількість духовенства була арештована і позбавлена волі на строк від 4 до 10 років [25]. Крім цього, понад 300 греко-католицьких священників були виселені до УРСР [26]. Багато храмів були передані у власність римо-католицької церкви, в той час як інші були зруйновані та зруйновані [27]. Ці репре-

сивні заходи відобразилися на релігійних громадах та духовному житті населення, і мали серйозні наслідки для церков та священників обох конфесій.

Відтак існуючий тоді уряд Польщі, при заохоченні Москви, провів жорстоку та нелюдську операцію з депортації населення українців, порушивши всі можливі загальнолюдські права на життя [28].

Говорячи про комуністичну владу та її вплив, часто прослідковується думка, що від часу татарських нападів в Україні не зазнавали таких знущань, грабунку та лиха як після Другої світової війни від комуністичної влади.

Досліджуючи питання Операції «Вісла» та переглядаючи відео матеріали, розслідування та проекти журналістів на платформі YouTube, про людські страждання та біль нічого краще не скаже ніж коментарі самих переселенців чи спогадів їх нащадків. Аналізуючи коментарі під відео присвяченому питанню депортації 1947-1948 років [29], хочеться виокремити деякі спогади та підкреслити емоційну складову трагічних подій для людей. Користувач @user-yv4kc7gjbu згадує, що її мама і батько із старшими дітьми пережили переселення ... «2 тижні голоду і холоду, грабежів, принижень, хвороби і навіть смерті. Переселені були з прекрасних лемківських земель на кордоні з Чехословаччиєю в Донецьку область, Іловайськ. Потім вони втекли на Галичину. Все мали - і ліси, і землі, і будівлі, а знайшли голод, тиф і приниження».

Користувач @Cikava_Istoriya сумно згадує, що в 1944 році її родину по бабусиній лінії було виселено зі села Улазів неподалік Жешува. «Чимало розповідали, багато залишилось там і прапрабабуся та прапрадідуся від цього не оправились, померли через рік-два після переселення». Користувач @user-dx5gr9ql1l розповідає, що родина її батька походить з села Зімно на Холмщині. «Прадід був війтом в селі. Вони були багатими: мали багато орної землі, худоби, сільськогосподарських механізмів, будинків... Кілька разів намагалися відкупитися і повернутися, але

все ж опинилися на Львівщині без нічого і хворі на тиф!». Користувач @vitaliysnail4445 зазначає, що її прадіда переселили, обіцяли золоті гори, а коли приїхали в товарняках, то це були спалені села де ніхто не жив. А в Польщі в них було велике господарство». Користувач @user-rr2ci6vx9v розповідає, що батько був талановитий коваль «у нас була заможна родина, у нас забрали майже все, нічого не давши взамін. Коня забрали в колгосп, в будинку який нам дали була одна житлова кімната, де нас проживало 7 чоловік, це при тому, що у нас забрали будинок на 120 м², а мама все надіялась, що повернеться на свою батьківщину. Так і не дочекалась і померла».

Питанням наслідків депортації українців з їх історичних земель якісно займалась Ольга Соларж, представниця української громади у Польщі. У її роботі «Te małe Ukraińce». O traumie wysiedlenia, stygmatyzacji i jej konsekwencjach w relacjach potomków Ukraińców wysiedlonych w ramach akcji Wisła» пані Ольга аналізує вплив операції «Вісла» на українське покоління, яке було виселене з Польщі. Основний акцент роботи приділяється дослідженню травматичного досвіду цих людей та його наслідків для їхніх нащадків. Важливо, що дослідження ґрунтується на обширному обсязі співбесід із представниками виселеного покоління українців, а також на аналізі їхньої ідентичності та спільного досвіду. Автор вказує на важливість розуміння цієї проблеми з погляду осіб, що належать до спільноти, оскільки це дає глибоке розуміння травматичного досвіду [30].

Не можна не погодитись з думкою Ольги Соларж, що травми історичної пам'яті не обмежуються лише фізичними чи психологічними травмами, вони охоплюють постійні обговорення та переосмислення травматичних досвідів через образи та викладення фактів та подій. В роботі зазначено, що під час операції «Вісла» було виселено майже 150 тисяч осіб, та однак значна частина з них піддалася процесу асиміляції, і тепер вони не визнають себе українцями.

Дослідниця вказує, що асиміляція може бути однією зі стратегій, якою люди намагаються впоратися з травмою виселення та стигматизацією, з якою вони стикаються у своєму новому оточенні. Цей процес асиміляції та безперервних обговорень щодо ідентичності може тривати десятиліття і не завжди завершуватися успішно. Таким чином, травматичний досвід виселення має глибокий і тривалий вплив на життя і психіку людей, які були йому піддані, а також на їхніх нащадків [30, с. 32].

Дійсно після прибуття на нові території, українці переживали глибоку дезорієнтацію, тому що їх розселяли хаотично, вони були розірвані з своїми рідними, часто позбавлялись своїх громадянських прав. Процес адаптації до цього нового оточення призводив до поступової втрати архаїчних аспектів своєї культури і змін у їхньому способі життя. Крім того, вони стикалися з небезпекою втрати поваги та справедливості.

Представлені в роботі Ольги Соларж інтерв'ю з лемками-переселенцями на Західні території Польщі та моя особиста оцінка свідчень лемків-переселенців на території сучасної України та свідчень мого дідуся є дійсно лише вершиною айсбергу проблеми травми, яку пережили виселенці під час операції «Вісла», більш того її вплив на покоління дітей і онуків, які я особисто помічаю на своїй родині. Нове покоління, яке вже підросло на нових землях чи народжувалось формувало свій світогляд та світосприйняття в залежності від їх першої соціальної системи - сім'ї, яка і визначає процес формування їхньої ідентичності. Таким чином, травма та стреси, пов'язані зі стигматизацією, вплинули на формування ідентичності та спричинили потребу в безпеці та можливості відкрито висловлювати свої думки і переконання.

Отже, середина і друга половина 1940-х років стали трагічними сторінками історії поляків та українців, які стали жертвами антигуманної політики тоталітарних режимів стосовно національних меншин та ігнорування загальнолюдських цінностей.

Поняття «злочин проти людяності» у міжнародному праві має багато визначень в різних міжнародних документах та статутах, але одним з основних джерел є Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС), що був прийнятий у 1998 році. Відповідно до статуту МКС, поняття «злочин проти людяності» означає будь-яке з далі поданих діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено. Серед таких діянь в рамках роботи необхідно виокремити вбивство, винищення, депортацію або насильницьке переміщення населення, ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права, катування та інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю [31].

Згідно зі статутом депортація або насильницьке переміщення населення означає насильницьке переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом.

Злочини проти людяності визначаються за допомогою ряду конкретних ознак, які допомагають зрозуміти його характер. По-перше, це систематичність, коли діяння входять в складну систему або організовану практику, спрямовану на масове порушення прав людини. По-друге, ці злочини відзначаються масштабністю, тобто великою кількістю жертв та охоплення великих територій. По-третє, такі злочини часто включають напади на цивільне населення або систематичне насильство проти беззахисних осіб. Та на останок, часто ці злочини вчиняються з політичними, расовими, релігійними або ідеологічними мотивами, спрямованими на знищення або пригнічення певних груп населення.

Відповідно до статті 6 Римського статуту, «геноцид» означає будь-яке з наступних діянь, які вчинено з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку, а саме вбивство членів такої групи; заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення; впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародження всередині такої групи; насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи [31].

В свою чергу друга стаття «Конвенції щодо геноциду» визначає злочин геноциду дуже точно, включаючи два ключові елементи. Психічний елемент, що вимагає наявності наміру знищити повністю або частково національну, етнічну, расову або релігійну групу в її цілості. Та фізичний елемент, що включає в себе п'ять конкретних дій, а саме, вбивство членів групи, спричинення серйозних фізичних чи психологічних ушкоджень членам групи, створення умов життя для групи, які призводять до її фізичного знищення повністю або частково, здійснення заходів з метою обмеження народжуваності в групі, примусове переміщення дітей групи в іншу групу.

В історії визнання геноциду компетентними органами, крім Геноциду армян (1915-1923) та Голокосту (1941-1945) виявляється не так багато справ, а саме Геноцид у Руанді (1994 рік), що був засуджений спеціально створеним Міжнародним трибуналом щодо Руанди та Трагедія в Сребрениці (1995 рік), яку розглядав Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії та Міжнародний Суд ООН в окремих провадженнях. У деяких справах щодо звинувачень у геноциді розслідування ще тривають. Наприклад, справа Омара Хассана Ахмад аль-Башира, яка розглядається в Міжнародному кримінальному суді, стосується подій у Дарфурі (Судан) ще не завершена, і вона піднімає питання про можливий геноцид у регіоні.

Ці приклади демонструють наскільки є складним і важливим процес розслідування та визнання геноциду в сучасному світі. Основним викликом є встановлення наміру, бо для того, щоб дія була класифікована як геноцид, необхідно довести намір злочинців знищити національну, етнічну, расову або релігійну групу. На жаль, культурне або просте розпорошення групи не вважається достатнім для геноциду. Цей спеціальний намір і робить злочин геноциду особливим і важким для встановлення.

Кваліфікація операції “Вісла” як злочину проти людяності дуже суперечлива та обговорювана тема на багатьох конференціях присвячених цій темі та однозначно вимагає якісної правової оцінки. Адже самі лемки-науковці часто стверджують, що був вчинений геноцид, юристи стверджують, що це був злочин проти людяності. Аргументами які підтримують кваліфікацію подій, як злочин проти людяності є по-перше те, що операція “Вісла” була частиною широкомасштабної кампанії проведеної націонал-соціалістичним режимом. Це було сплановано, систематично і спрямовано на депортацію великої кількості людей, що є характеризуючою ознакою злочину проти людяності. По-друге те, що архівні документи свідчать і про вбивства людей у ході операції, а також заслання їх до табору Явожна. По третє, примус групи людей, а саме українців на території Закерзоння жити в недостойних умовах, спочатку у товарних вагонах по декілька місяців, що призводили до фізичного погіршення якості життя та позбавлення доступу до їжі чи води, а куди більше - нелюдські умови проживання на нових землях, куди їх депортували, часто без криші над головою. По-четверте, примусове переселення групи з їх історичних земель проти їх волі, що належало їм віками, де стоять їх церкви та де захоронені їх предки порушило численні норми міжнародного права, включаючи Загальну Декларацію прав людини [32] та Женевські конвенції [33].

Однак операцію «Вісла» кваліфікувати як злочин геноциду дуже важко, адже потрібно довести умисел в організованих і послідовних діях, що були спрямовані на знищення захищеної групи, а вивчення офіційних заяв, прийнятих законодавчих актів та в загальному політики недостатньо для такої кваліфікації. Хоча деякі аспекти операції «Вісла» можуть нагадувати геноцид, існують аргументи, які не дозволяють її чітко кваліфікувати як геноцид. Для того, щоб злочин був кваліфікований як геноцид, повинні бути відповідні докази, що відповідають таким ключовим критеріям, які були визначені в Конвенції про запобігання та покарання злочину геноциду Організації Об'єднаних Націй [34].

У зв'язку з постійним замовчуванням та відносного забуття цієї теми, а також той факт що депортовані люди, яких найбільше торкнулось це велике горе, вже здебільшого померли, питання судового розгляду у міжнародних судових інстанціях мало ймовірне. Але все ж аргументи, які наводяться на рахунок кваліфікації операції «Вісла» як злочину проти людяності можуть служити основою для такої класифікації.

Висновок. Підсумовуючи вищезазначене, можна прийти до висновку, що проблема кваліфікації операції «Вісла» як міжнародного злочину є складною і вимагає ретельного розгляду. Хоча в операції «Вісла» можуть спостерігатися елементи, які нагадують геноцид, існують аргументи, які не дозволяють її чітко кваліфікувати як геноцид. Для кваліфікації злочину як геноциду потрібно довести умисел в організованих і послідовних діях, спрямованих на знищення захищеної групи. Наявність та вивчення офіційних заяв Польського кому-

ністичного уряду та радянського, прийнятих законодавчих актів та загальних політик не дозволяють її чітко кваліфікувати як геноцид.

Проте операцію «Вісла» можна легко кваліфікувати як страшний злочин проти людяності, який приніс багато страждань та горя українцям. Ознаками, що дозволяють кваліфікувати операцію «Вісла» як злочин проти людяності, є те, що вона була частиною широкомасштабної кампанії проведеної націонал-соціалістичним режимом, була спланованою, систематичною і спрямованою на депортацію великої кількості людей, що є характеризуючою ознакою злочину проти людяності.

Також архівні документи свідчать і про вбивства людей у ході операції, а також про їх заслання до табору Явожна. Примус групи людей, а саме українців, на території Закерзоння жити в недостойних умовах, примусове переселення групи з їх історичних земель проти їх волі порушили численні норми міжнародного права, включаючи Загальну Декларацію прав людини та Женевські конвенції.

Урок, який можемо виносити з цього історичного моменту в житті української нації, полягає в тому, що не можна очікувати добра від комуністичних режимів та їх нащадків, зокрема Російської Федерації. Ця історія нагадує нам про трагічні наслідки тоталітарних режимів і важливість захисту прав людини та гідності кожної нації. Проте на зараз достатньо доказів аби звинуватити її в геноциді українського народу та притягнути до відповідальності. А Україні і Польщі треба побільше говорити про такі події, бо щоб йти у світле майбутнє треба згадати про темне минуле, без прикрас і фальсифікацій! Історична правда є також нашим захистом.

Анотація

Стаття розглядає складну та неоднозначну проблему кваліфікації операції «Вісла» 1947 року у контексті міжнародного права та історичних досліджень. Ця операція включала в себе насильницьке переміщення українського корінного населення зі східних регіонів Польщі до західних. У роботі досліджуються історичні передумови депортацій операції «Вісла» та переселення які відбувались роками раніше, їх етапи та методи. Також у роботі досліджується історичний контекст операції «Вісла», включаючи спогади свідків і підтвердження історичних фактів,

отриманих від осіб, які були жертвами цієї операції. Особливо важливим є вивчення свідчень очевидців, їх болючих спогадів, адже саме вони дають повне розуміння картини та бачення того, яке горе цей злочин приніс у багатотисячні українські долі. Особлива увага приділяється аналізу травматичного досвіду людей, які стали жертвами операції «Вісла», і впливу цієї події на їхніх нащадків, адже травми історичної пам'яті не обмежується лише фізичними чи психологічними травмами, вони охоплюють постійні обговорення та переосмислення.

Розглядається поняття геноциду та злочину проти людяності та їх ознак. У роботі проаналізовано з різних точок зору можливості кваліфікації операції «Вісла» у міжнародному праві. Один підхід розглядає її як злочин проти людяності, виходячи з аргументів щодо насильницького переміщення великої кількості населення та обмеження їхніх прав. Інший підхід висуває можливість кваліфікації як геноциду, за умови доказу наміру знищення національної групи, що насправді є дуже важким для доведення. Тож проводиться можлива кваліфікація операції «Вісла» як злочину проти людяності.

Усі аспекти операції «Вісла» підкреслюють важливість публічного обговорення та освіти щодо цієї теми особливо в Україні та Польщі. Навчання історичній правді є не лише нашим захистом від повторення схожих подій, але і внеском у збереження гідності та прав людини у всьому світі. Стаття закликає до пам'яті про темну сторону історії та важливості захисту прав людини та гідності кожної нації. Історична правда та справедливість є ключовим фактором для забезпечення майбутнього на основі знання та розуміння минулого.

Ключові слова: Операція Вісла, депортація, порушення прав людини, злочин проти людяності, геноцид, історична правда.

Ruhalo Yu.I. The issue of qualifying the “Vistula Operation” as an international crime

The article examines the complex and contentious issue of qualifying the 1947 “Operation Vistula” within the context of international law and historical research. This operation involved the forced displacement of the indigenous Ukrainian population from eastern regions of Poland to western ones. The study delves into the historical precursors to the deportations of “Operation Vistula” and the resettlements that took place in the preceding years, exploring their stages and methods. Additionally, the article investigates the historical context of “Operation Vistula,” including testimonies from witnesses and the confirmation of historical facts obtained from individuals who were victims of this operation.

Particular emphasis is placed on the analysis of the traumatic experiences of those who became victims of “Operation Vistula” and the impact of this event on their descendants. Historical memory trauma extends beyond physical or psychological injuries; it encompasses continuous discussions and reinterpretations.

The article also considers the concepts of genocide and crimes against humanity and their respective criteria. It offers an analysis of the various perspectives on the “Operation Vistula” qualification under international law. One approach views it as a crime against humanity, citing arguments about the forced displacement of a significant population and restricting their rights. Another method raises the possibility of qualifying it as genocide, contingent on proving an intent to destroy a national group, which is challenging. Therefore, a potential qualification of “Operation Vistula” as a crime against humanity is explored.

All aspects of “Operation Vistula” underscore the importance of public discourse and education, especially in Ukraine and Poland. Teaching historical truth is a safeguard against the repetition of similar events and a contribution to the preservation of human dignity and rights worldwide. The article calls for remembrance of the dark side of history and empha-

sizes the significance of safeguarding human rights and dignity. Historical truth and justice are critical factors in ensuring a future built on knowledge and understanding of the past.

Key words: Operation Vistula, deportation, human rights violations, crime against humanity, genocide, historical truth.

Список використаних джерел:

1. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944-1989 / Roman Drozd. Warszawa: „Tyrsa”, 2001. 380 s.
2. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі / Володимир Сергійчук. Тернопіль: Книжково-журнальне видавництво “Тернопіль”, 1997. 410 с.
3. Hałagida I. Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski. 1947-1957 / Igor Hałagida. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2003. 259 s.
4. Ukraińcy w Polsce 1944-1989: walka o tożsamość: Dokumenty i materiały / Oprac. Roman Drozd, Igor Hałagida. Warszawa: Burchard Edition, 1999. 302 s.
5. Repatriacja czy deportacja: przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR. 1944-1946. Dokumenty 1944-1945 / Red. E. Misiły. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Archiwum Ukraińskie”, 1996. T.1. 336 s.
6. Акція “Вісла”. Документи / Наук. ред. і упоряд. Є. Місило. Львів-Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1997. 564 с.
7. Akcja “Wisła”. Dokumenty / Opr. Eugeniusz Misiło. Warszawa: Archiwum Ukraińskie, Zakład Wydawniczy „Tyrsa”, 1993. 524 s.
8. The Bitter Truth about ‘Operation Vistula.’ (1985). Index on Censorship, 14 (6), 32–33. URL: <https://doi.org/10.1080/03064228508533992>
9. Центральний державний архів громадських об’єднань (далі – ЦДАГО України), ф. 3833, оп. 1, спр. 125, арк. 13
10. Babinski W. Wymiana depeusz między naczelnym wodzem i dowódcą Armii Krajowej 1943-1944 : Zeszyty Historyczne. 1973. № 24.
11. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації / Київ, 2003.
12. Угода між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР від 09.09.1944 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_065#Text
13. Евакуаційний лист від 25.05.1945 року. Особистий архів. URL: https://drive.google.com/file/d/1DKqo7UySSeQjaliOd_fAIcdVKnN4sr74/view?usp=share_link
14. Євген Місило. Репатріація чи депортація. Переселення українців з Польщі до УРСР. Збірник документів (пер. Іван Сварник) Львів : Каменярь, 2007.
15. Національні меншини України у XX столітті. Політико-правовий аспект. Київ, 2000.
16. Misyło E. Akcja «Wisła». Warszawa, 1993.
17. Копчак С., Романюк М. Депортація населення Польщі і Західної України у повоєнний період (1945–1947 рр.). Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 39.
18. Копчак С., Романюк М. Депортація населення Польщі і Західної України у повоєнний період (1945–1947 рр.). Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 42.

19. Акція «Вісла» 1947. Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архіву спеціальних служб /Ред. кол. С. Богунов, З. Гайовнічек, В. Пристайко та ін., Варшава – Київ: Державний архів СБУ, МВС і адміністрації Республіки Польща, Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу, Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, 2006. Том 5. 832 с.
20. Drozd R. Powojenne wysiedlenia Łemków polskich w latach 1944-1950. Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa / Red. S. Durda, B. Halczak, A. Ksenicz et al. – Legnica – Zielona Góra: „Kyczera”, 2007. S. 131-142.
21. Szesniak A.B., Szota W.Z. Droga no nikad. Działalność organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. Warszawa, 1973. S. 434.
22. Зимомря М., Дрозд Р. Депортаційні акції у контексті польсько-українських взаємодій. Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років: (До 50-річчя операції «Вісла»). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. С. 88–91.
23. Щерба Г. Депортація населення з польсько-українського пограниччя // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 300–304.
24. Пам'ятаймо про депортації 1944–1951 років. Український інститут національної пам'яті. 02.09.2019 URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/pamyataymo-pro-deportaciyi-1944-1951-rokiv>
25. Sorokowski A. Ukraińscy katolicy i prawosławni w Polsce po roku 1945 // Szczytność. 1989. № 3-4. S. 14.
26. Місіло Є. Українці в Польщі (1944–1947). Генеза акції «Вісла» // Україна і Польща між минулим і майбутнім. Львів, 1991. С. 13-14.
27. Дрозд Р. Основна мета акції «Вісла» // Акція «Вісла» в контексті українсько-польських відносин ХХ ст.: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 50-літтю проведення акції «Вісла». Івано-Франківськ, 1999. С. 41–53.
28. Ядловський А. Депортація українського населення Закерзоння // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ: Плай, 1997. С. 293-296.
29. Акція «ВІСЛА»: як українців позбавили своїх земель у Польщі // Youtube канал Історія без міфів. URL: https://www.youtube.com/watch?v=tlXJM_SDzvE
30. „Te małe Ukraińce”. O traumie wysiedlenia, stygmatyzacji i jej konsekwencjach w relacjach potomków Ukraińców wysiedlonych w ramach akcji Wisła Solarz, Olga, Prace Etnograficzne – Jan 1, 2018 Zeszyty naukowe uniwersytetu jagiellońskiego Prace Etnograficzne 2018, Tom 46, Z. 3, s. 29-45
31. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. Рим, 1998. стаття 7 URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>.
32. Загальна декларація прав людини. Генеральна Асамблея ООН від 10 грудня 1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
33. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
34. Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього. від 9 грудня 1948 року. URL: <https://holodomorinstitute.org.ua/documents/konvencziya-onn-pro-zapobigannya-zlochynu-genocyzdu-i-pokarannya-za-nogo/>

УДК 342.56

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.27>

Кастрова Н.В.

здобувачка,

Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0770-9966>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ІНШИМИ ОРГАНАМИ СУДДІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Актуальність. Трансформаційні процеси, котрі мали місце у межах національного державного та суспільного життя, не могли оминути собою сферу відправлення правосуддя. Відтак, створення Вищої ради правосуддя спонукало проведення ряду доктринальних пошуків щодо визначення правового статусу даного органу, а також особливостей його діяльності. Окрім того, очевидним є те, що ВРП в аспекті реалізації своїх повноважень взаємодіє із рядом суб'єктів диференційованого порядку, відтак розгляд питання про правові засади адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя з органами державної влади та іншими органами суддівського самоврядування видається вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах національної правової доктрин дослідження функціонування Вищої ради правосуддя були проведені такими науковцями як О.Д. Гуменним, К.Ф. Гуценком, Р.І. Кирилюком, Д.В. Приймаченком, Н.В. Сібільовою, Н.С. Юзіковою, тощо. Разом із тим, безпосередньо питання правових засад адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя з органами державної влади та органами суддівського самоврядування залишилося поза увагою даних представників національної правової доктрини.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу національного законодавства та відповідної правової доктрини у обраній нами

площині задля визначення правових засад взаємодії ВРП із іншими суб'єктами публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до розгляду обраної нами проблематики по суті, першопочатково слід надати визначення базовим категоріям даного дослідження, котрими є такі юридичні поняття як «правові засади» й «адміністративно-правове регулювання». Доктринальний аналіз розпочнемо із першої з них. Можемо встановити, що у правовій доктрині, вже традиційно має місце плюралізм думок в аспекті визначення юридичного змісту категорії «правова засада». Одні науковці пропонують ототожнювати їх із принципами права, інші вкладають диференційованих правовий зміст у дані категорії. До прикладу, вчений Е. Шевченко вказує на те, що правові засади є за своєю сутністю базовими нормами права, однак своє безпосереднє втілення вони знаходять у відповідних нормативно-правових актах, які визначають особливості статусу державного органу [1, с. 166, 168]. Відтак, встановлюється, що категорія «правова засада» відрізняється за своїм правовим змістом від категорії «засада» і «принцип», котрі принагідно зазначимо, можуть бути визначені як базові ідеї, основоположні концепції та вихідні постулати діяльності певного суб'єкта публічного адміністрування чи втілення на практиці певних правовідносин. Отже, можемо встановити, що правові засади адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя з органами

державної влади та іншими органами суддівського самоврядування – це сукупність нормативно-правових актів різного характеру, що визначають пріоритетні напрямки діяльності ВРП та інших суб'єктів публічного адміністрування, а також встановлюють та визначають основні сфери реалізації ними своїх повноважень. Наступною базовою категорією нашого дослідження є юридична категорія «адміністративно-правове регулювання». Адміністративно-правове регулювання є одним із різновидів правового регулювання, котре базуючись здебільшого на адміністративно-правових нормах диференційованого характеру здійснює цілеспрямований правовий вплив на регулювання суспільних відносин. У межах правової доктрини вчений В.В. Галунько під адміністративно-правовим регулюванням розглядав цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадського суспільства та держави [2, с. 242]. Майже аналогічні визначення вказаного поняття надавали також й інші науковці. Аналізуючи правові засади адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя з органами державної влади та іншими органами суддівського самоврядування, відзначимо, що останні можуть бути класифіковані за такими критеріями:

- за юридичною силою: закони та підзаконні акти;
- залежно від суб'єкта правотворчості: ті, що прийняті та розроблені Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Президентом України, органами місцевого самоврядування, а також іншими суб'єктами публічного адміністрування загалом чи безпосередньо народом;
- за галузевим спрямуванням правові засади поділяються на ті, що безпосередньо й переважно містять норми лише адміністративно-правового спрямування, та засади, що

є комплексними та включають у себе не лише норми адміністративно права, але й інших галузей національного законодавства;

- за часовими межами дії: засади довгострокової та короткострокової дії;
- за нормативними обсягом на: засади загальної дії, обмеженої дії (спеціальні), виняткової дії (надзвичайної);
- за зовнішньою формою вираження: закони, укази, постанови, рішення, розпорядження, накази тощо.

Таким чином, можемо констатувати, що правові засади адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя з органами державної влади та іншими органами суддівського самоврядування носять диференційований характер та можуть бути класифіковані за рядом критеріїв, що було визначено нами вище. Разом із тим, вчений П. Рабінович розглядає систему нормативно-правових засад крізь призму ієрархії нормативно-правових актів, галузі правового регулювання та устрою держави [3, с. 125–126]. Тобто фактично має місце обмежена вибірка класифікаційних підстав для виокремлення та поділу правових засад адміністративно-правового регулювання аналізованої нами взаємодії, що відзначимо, на наше переконання, не є виправданим із урахуванням широкої сфери її реалізації. Продовжуючи розгляд обраної нами проблематики, проаналізуємо конкретні правові засади адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя із іншими суб'єктами публічного адміністрування. При цьому до уваги пропонуємо взяти такий критерій поділу як юридична сила. Отже, нижче сконцентруємо детальну увагу на законах та підзаконних нормативно-правових актах адміністративно-правового та комплексного характеру, котрі забезпечують нормативну взаємодію ВРП із іншими суб'єктами.

I. Закони як правові засади адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя з органами державної влади та органами суддівського самоврядування

можуть бути визначені як нормативно-правові акти, котрі приймаються єдиним органом законодавчої влади в Україні- Верховною Радою України та спрямовані на адміністративно-правове регулювання аналізованої нами площини. Зазначимо, що закони як правові засади адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя з іншими суб'єктами публічного адміністрування, можуть бути класифіковані на окремі групи. На наше переконання, доцільним видається виокремлювати закони за рівнем їх спеціалізації та поділяти останні на загальні та спеціальні закони.

- Загальні закони – це нормативно-правові акти, що виступають правовими засадами аналізованої нами взаємодії та місять у своїх межах правові приписи загально-правового характеру, що забезпечують правове регулювання не лише аналізованої нами взаємодії, але й визначають нормативно-правове регулювання ряду інших правових питань. Серед даних законів можна виокремити Конституцію України, Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» та Закон України «Про судоустрій та статус суддів». При цьому встановимо, що конституційні положення виступають здебільшого загально-правовими орієнтирами реалізації взаємодії ВРП із іншими суб'єктами публічного адміністрування, що визначається закріпленням у межах основного закону положення про поділ влади на три гілки, особливості реалізації повноважень суб'єктами у спосіб та у межах повноважень, що прямо передбачений законом, а також положеннями про судоустрій в Україні загалом. Окрім того, серед всього масиву конституційних положень на особливу увагу заслуговує положення ст. 131 Конституції України, у межах котрої закріплюються постулати про повноваження Вищої ради правосуддя. Не дивлячись на те, що у межах Конституції прямо не визначаються шляхи взаємодії ВРП із органами державної влади та іншими органами суддів-

ського самоврядування, все ж комплексний аналіз конституційних положень, а також положень інших нормативно-правових актів надає можливість виокремити пріоритетні напрямки взаємодії даної інституції з іншими суб'єктами публічного адміністрування. Окрім того, у межах Конституції відображені положення про формування ВРП та про суб'єктів, котрі беруть участь у даному процесі. Відтак, можемо встановити, що в аспекті організаційного забезпечення своєї діяльності ВРП взаємодіє із такими суб'єктами як Президент України, Верховна Рада України, з'їздом адвокатів України, всеукраїнською конференцією прокурорів, з'їздом представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ. Продовжуючи розгляд питання про правові засади адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя з органами державної влади та іншими органами суддівського самоврядування доречним видається перейти до аналізу положення Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Відзначимо, що даний нормативно-правовий акт був розроблений та прийнятий у контексті впровадження на практиці судової реформи та реформування судової гілки влади загалом. Для розроблення відповідного законодавчого доробку були взятими до уваги положення ряду міжнародних нормативно-правових актів, а також рекомендацій Ради Європи. Зокрема, серед даних актів можна виокремити такі як: Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (1983 року), Основні принципи незалежності судових органів, розроблені ООН (1985 року), Європейська хартія про статус суддів (1993 року), Загальна (універсальна) хартія судді (1999 року), Рекомендація № R (94) Комітету Міністрів Ради «Незалежність, дієвість та роль суддів» (1994 року) та ряд інших. Відтак, аналізований нами закон має відповідати, і об'єктивно встановимо відповідає міжнародним стандартам здійснення правосуддя як такого. У межах Закону «Про судоустрій та статус суддів» закріплені

норми, які визначають порядок взаємодії ВРП із іншими органами державної влади. По-перше, у межах аналізованого нами закону, визначаються особливості взаємодії ВРП із Вищою кваліфікаційною комісією суддів та Президентом України у межах кадрового забезпечення судової гілки влади. Зокрема встановлюється, що за результатами конкурсного добору Вища кваліфікаційна комісія суддів України надсилає до Вищої ради правосуддя рекомендації про призначення кандидатів суддями, а Вища рада правосуддя на своєму засіданні розглядає питання про призначення кандидата на посаду судді та в разі ухвалення позитивного рішення вносить подання Президенту України про призначення судді на посаду. Відтак, має місце багатоетапна взаємодія різних суб'єктів з метою досягнення єдиної цілі, а саме забезпечення судової гілки влади професійними суддями. По-друге, Закон України «Про судоустрій та статус суддів» передбачає закріплення за ВРП повноважень в аспекті кадрового забезпечення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Таким чином, ВРП прямо взаємодіє не лише із різними суб'єктами публічного адміністрування, але й органами суддівського самоврядування, прямо впливаючи на склад останніх. По-третє, аналізований нами законодавчий акт встановлює правові постулати про спільну діяльність ВРП із Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, Державною судовою адміністрацією України та Національною школою суддів України й іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо організаційного забезпечення діяльності судів. Отже, можемо встановити, що у межах базового судоустрійного закону визначаються пріоритетні сфери взаємодії ВРП із іншими суб'єктами. При цьому, зазначимо, що існує ряд питань прикладного значення, які так і залишаються поза межами уваги законодавця.

- Спеціально-правові закони – це сукупність правових засад, котрі спрямовані здебільшого на правове регулювання діяльність ВРП,

а також визначення пріоритетних шляхів, форм та методів взаємодії даної інституції із органами державної влади та іншими органами суддівського самоврядування. Серед даних правових засад доречно видається виокремити саме базовий закон, а саме Закону України «Про Вищу раду правосуддя». У межах даного закону деталізуються положення Конституції України та Закону України «Про судоустрій та статус суддів» щодо повноважень ВРП, а також взаємодії останньої із органами державної влади та суддівського самоврядування. Разом із тим, не повторюючи матеріалу викладеного вище, зокрема про взаємодію ВРП із Президентом України, Верховною Радою України, Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, Державною судовою адміністрацією України та Національною школою суддів України, й іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, сконцентруємо увагу на аналізі правового регулювання взаємодії ВРП із Генеральним прокурором та його заступником. У даній площині варто встановити, що ВРП, реалізуючи процесуальні повноваження, безпосередньо взаємодіє із вище перерахованими суб'єктами щодо надання дозволу на затримання або утримання судді під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом. Відтак, національний законодавець встановлює, що подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом вноситься на розгляд Вищої ради правосуддя Генеральним прокурором або його заступником, а стосовно судді Вищого антикорупційного суду таке подання вноситься Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора). Без дозволу ВРП суддя може підлягати процесуальному примусу лише у разі його затримання під час або безпосередньо після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Відзначимо, що дані повноваження ВРП опосередковані наявністю так званого суддівського імунітету. Останній диференційовано розглядається у межах національної правової доктрини. Етимологію

слова «іmunітет» (лат. *immunitas* – вільний) можна розглядати в загальному та спеціальному значеннях. У загальному значенні, згідно із «Сучасним тлумачним словником», іmunітет – це «виключне право не підлягати деяким загальним законам, що надається особам, які посідають особливе становище в державі» [4, с. 359]. У спеціальному, юридичному розумінні, згідно з багатотомною «Юридичною енциклопедією», іmunітет – «виняткове право не підкорятися деяким загальним законам, надане особам, що мають особливе положення в державі, тобто це особливі пільги і привілеї, що звільняють певних, визначених законом, осіб від певних обов'язків і відповідальності в цілях збереження ними свого особливого статусу» [5, с. 241]. Суддівський іmunітет від кримінально-правового переслідування являє собою особливу складову їхнього правового статусу та гарантію незалежності та неупередженості останніх у межах відправлення ними правосуддя. Разом із тим, автоматичне звільнення суддів від кримінальної відповідальності було б не виправданим із урахуванням принципу невідворотності кримінальної відповідальності за вчинене особою протиправне діяння. Таким чином, закріплення за ВРП повноважень такого собі процесуального фільтра видається вкрай обґрунтованим. В межах Закону «Про Вищу раду правосуддя» також закріплюються норми, що регулюють тристоронню взаємодію, що має місце між ВРП, ВККСУ та ДСА. Відтак, національний законодавець передбачає взаємодію даних інституцій в аспекті переведення судді з одного суду до іншого. Відтак, відповідно до ст. 70 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» відрядження як тимчасове переведення судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації здійснюється у порядку, затвердженому Вищою радою правосуддя за поданням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, погодженим з Державною судовою адміністрацією України [6]. Таким чином, процес переведення суддів обумовлює собою взаємодію різних суб'єктів суддівського самоврядування. Отже,

можемо встановити, що у межах спеціально-правових актів деталізуються загально-правові постулати та визначаються окремі сфери, форми та методи взаємодії Вищої ради правосуддя з органами державної влади та іншими органами суддівського самоврядування.

II. Підзаконні нормативно-правові акти як правові засади адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя з органами державної влади та органами суддівського самоврядування можна визначити як сукупність правових актів, що розробляються та приймаються уповноваженими суб'єктами та спрямовані на удосконалення та деталізацію законодавчого нормативно-правового регулювання. У межах національної правової доктрини вчена Л.М. Горбунова визначає, що термін «підзаконний нормативний акт» є «збірною юридичною категорією, яка виражає одну загальну властивість великої, найбільшої за кількісним складом групи нормативно-правових актів, що видаються суб'єктами виконавчо-розпорядчої діяльності в Україні, згідно з якою їх зміст повинен ґрунтуватися на положеннях закону і йому не суперечити» [7, с. 13]. В аналізованій нами площині серед підзаконних нормативно-правових актів, можна виокремити, такі акти як: Регламент Вищої ради правосуддя, Положення про проведення конкурсів для призначення на посади державних службовців у судах, органах та установах системи правосуддя, Положення про секретаріат Вищої ради правосуддя, Положення про автоматизовану систему розподілу справ (визначення члена Вищої ради правосуддя – доповідача), Положення про заохочувальні відзнаки Вищої ради правосуддя, Указ Президента України № 785/2019 «Питання добору кандидатів для здійснення Президентом України призначення членів Вищої ради правосуддя», тощо. При цьому варто зазначити, що останні, як правило, застосовуються у межах вище проаналізованих нами законів, та сприяють правовому розумінню суті останніх.

Висновок: Таким чином, підсумовуючи

все вище викладене можемо зробити ряд висновків.

1. Правові засади адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя з органами державної влади та органами суддівського самоврядування – це сукупність нормативно-правових актів різного правового характеру, що визначають пріоритетні напрямки діяльності ВРП та інших суб'єктів публічного адміністрування, а також встановлюють та визначають основні сфери реалізації ними своїх повноважень.

2. Правові засади адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя із іншими суб'єктами публічного адміністрування можуть бути класифіковані за різними критеріями. При цьому із практич-

ної точки зору саме поділ останніх за юридичною силою має суттєве значення.

3. У межах даного наукового доробку було визначено, що серед правових засад адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя з іншими суб'єктами можна виокремити Конституцію України, Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», Закон України «Про судоустрій та статус суддів», Закон України «Про Вищу раду правосуддя», та ряд актів підзаконного характеру.

4. Кожна із правових засад взаємодії відіграє свою специфічну роль у межах реалізації останньої, що опосередковується диференційованими правовими приписами, що закріплюються у них.

Анотація

Статтю присвячено здійсненню доктринального аналізу правових засад адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя з органами державної влади та іншими органами суддівського самоврядування. створення Вищої ради правосуддя спонукало проведення ряду доктринальних пошуків щодо визначення правового статусу даного органу, а також особливостей його діяльності. Автор здійснює комплексний аналіз положень національної правової доктрини та надає своє бачення юридичних категорій «правова основа», а також «адміністративно-правове регулювання». Визначено, що правові засади адміністративно-правового регулювання взаємодії Вищої ради правосуддя з органами державної влади та органами суддівського самоврядування – це сукупність нормативно-правових актів різного правового характеру, що визначають пріоритетні напрямки діяльності Вищої ради правосуддя та інших суб'єктів публічного адміністрування, а також встановлюють та визначають основні сфери реалізації ними своїх повноважень. У статті наводяться диференційовані підстави для здійснення класифікації правових засад взаємодії Вищої ради правосуддя з іншими суб'єктами, а також детальний аналіз деяких із них. Автором концентрується увага на загальноправових та спеціально-правових законах та окремих підзаконних актах у обраній площині: Конституції України, Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», Закону України «Про судоустрій та статус суддів», Закону України «Про Вищу раду правосуддя». Внаслідок дослідження формуються ряд висновків прикладного характеру.

Ключові слова: Вища рада правосуддя, правова основа, адміністративно-правове регулювання, взаємодія.

Kastrova N.V. Legal bases of administrative and legal regulation of interaction of the High Council of Justice with state authorities and other bodies of judicial self-government

The article is devoted to the doctrinal analysis of the legal basis of administrative and legal regulation of the interaction of the High Council of Justice with public authorities and other bodies of judicial self-government. The creation of the Supreme Council of Justice prompted a number of doctrinal searches

to determine the legal status of this body, as well as the specifics of its activity. The author carries out a comprehensive analysis of the provisions of national legal doctrine and provides his own vision of the legal categories of "legal basis", as well as "administrative and legal regulation". It was determined that the legal principles of administrative and legal regulation of the interaction of the High Council of Justice with state authorities and bodies of judicial self-government are a set of normative and legal acts of various legal natures, which determine the priority areas of activity of the High Council of Justice and other subjects of public administration, as well as establish and define the main spheres of implementation of their powers. The article provides differentiated grounds for the classification of the legal basis for the interaction of the High Council of Justice with other entities, as well as a detailed analysis of some of them. Therefore, the author focuses on general and special legal laws, and individual bylaws in the chosen field: The Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On Restoration of Confidence in the Judiciary in Ukraine", the Law of Ukraine "On Ensuring the Right to a Fair Trial", the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges", the Law of Ukraine "On the High Council of Justice". As a result of research a number of conclusions of applied character are formed.

Key words: High Council of Justice, legal basis, administrative and legal regulation, interaction.

Список використаних джерел:

1. Шевченко Е. Системність закріплення адміністративно-правових засад діяльності адміністративних судів як чинник ефективності діяльності цього органу держави. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2010. № 4. С. 165–170.
2. Адміністративне право України : навчальний посібник: у 2-х т. Галуцько В.В., Олефір В.І., Пихтін М.П. та ін. за заг. ред. В.В. Галуцька. Херсон: ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т.1: Загальне адміністративне право. 320 с.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Львів: Край, 2007. 192 с.
4. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів. За заг. ред. В. Дубічинського. Харків: ВД «Школа», 2011. 1008 с.
5. Юридична енциклопедія: у 6 т. ред кол.: Ю. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 2: Д – Й. 744 с.
6. Про Вищу раду правосуддя. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
7. Горбунова Л.М. Підзаконні нормативно-правові акти: організаційно-правові питання забезпечення законності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. нац. екон. ун-т. К., 2005. 21 с.

Ждан М.Д.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права
імені професора О. І. Процевського,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
ORCID.org/0000-0002-7773-0402*

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖЕРТВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ТРУДОВИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Постановка проблеми. Останні кримінологічні дослідження все частіше звертаються до проблеми визначення місця та ролі жертви в механізмі кримінально протиправної поведінки. Існує стала доктринальна думка про те, що жодне кримінальне правопорушення не відбувається без активної або пасивної участі потерпілого. Аналіз державної статистики та судової практики, а також останніх стратегій запобігання різного роду кримінальним правопорушенням свідчить про актуальність такого підходу, а отже, і своєчасність дослідження феномену жертви у кримінології. Водночас, варто також звернути увагу, що можна виділити сукупність суспільно небезпечних діянь, роль жертви в механізмі вчинення яких не є однозначною. Одним із прикладів наведеної тези є кримінальні правопорушення проти трудових прав громадян.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод людини і громадянина розглядалися в роботах М. Сийплові, В. Тарасенко, В. Павликівського, І. Васильківської, Н. Пархоменко, О. Скрипнюк та ін. При цьому кримінологічна характеристика жертв таких діянь майже не ставали предметом дослідження вчених, що зумовило актуальність обраної теми.

Метою статті є розгляд кримінологічної характеристики жертв кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина.

Викладення основного матеріалу. Відтак, реалізація віктимності злочинним посяганням відбувається лише тоді, коли виникає очевидна або неочевидна взаємодія злочинця й жертви в життєвій ситуації, у конкретному місці та часі. Зловмисник має оцінити віктимність, зробити у зв'язку з цим вибір об'єкта посягання, прийняти рішення про заподіяння шкоди наміченій жертві й реалізувати злочинний намір за сприятливих обставин. Звідси впливає важливий висновок про форми віктимності. Віктимність проявляється в криміногенній і некриміногенній формах. Криміногенна віктимність або віктимогенність є безпосереднім проявом індивідуально-психологічних рис та якостей особи жертви, виражених у деформаціях свідомості та віктимогенній спрямованості поведінки. Цей різновид віктимності виражає саму особу жертви, її соціальну дефектність, віктимогенну мотивацію і спрямованість поведінки, а також небезпечні передзлочинні зв'язки і відносини з потенційними заподіювачами злочинної шкоди. Криміногенна віктимність характеризується підвищеним ступенем уразливості перед злочинними посяганнями за ініціативи жертви, яка веде себе агресивно і небезпечно. Це підвищена схильність особи наражатися на небезпеку заподіяння злочином шкоди в умовах, коли такої участі можна було уникнути. Криміногенна віктимність безпосередньо породжує злочинну мотивацію, викликає

рішучість у злочинця на заподіяння злочинної шкоди конкретній жертві, штовхає на невідкладну реалізацію умислу, незалежно від сприятливого чи несприятливого розвитку подій і ситуацій [1, с. 56]. У контексті досліджуваного виду кримінальних правопорушень необхідно зауважити, що в більшості випадків між жертвою і кримінальним правопорушником існує тривалий передкримінальний зв'язок, зумовлений наявністю трудових відносин, окрім випадків, коли суб'єкт кримінального правопорушення є загальним (наприклад, при перешкоджанні законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій, перешкоджанні законній професійній діяльності журналістів тощо). Водночас, віктимна поведінка осіб, відносно яких вчиняються такі діяння, є очевидною, детермінованою низкою криміногенних (або умовно криміногенних) чинників та факторів. Отже, можна констатувати, що будь-якій жертві кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод громадян притаманна криміногенна віктимність.

Т. І. Пономарьова вказує, що **криміногенна віктимність** – це прямий вербальний або поведінковий контакт із кримінальним правопорушником, підтриманий агресивно активними або пасивними діями, що провокують вчинення суспільно небезпечних дій. Віктимність та криміногенна віктимність відрізняються між собою за ознакою потенційної схильності зазнати протиправний вплив (віктимність) та провокації кримінально протиправної мотивації та агресії у кримінального правопорушника (криміногенна віктимність). Учена зауважує, що навіть у випадку криміногенної віктимності вона не може бути єдиною причиною вчинення кримінального правопорушення, а має сприйматись виключно як фактор, який зумовлює обрання саме цієї людини для реалізації протиправного сценарію [2, с. 156]. У залежності від виду віктимності може диференціюватись і тип жертви. Криміногенна віктимність у кримінологічній науці часто має назву конкретної життєвої

ситуації, тобто тих об'єктивних умов, у яких у жертви майже не було шансів не інтегруватись у механізм кримінально протиправної поведінки. Криміногенна віктимність передбачає, здебільшого, пасивний / лабільний тип потерпілих осіб, як таких, які не здійснювали вплив на мотивацію суб'єкта суспільно небезпечного діяння, інакше кажучи, не провокували його.

Такого роду суспільно небезпечні діяння можуть бути теоретично поділені на такі підвиди, як ті, що вчиняються спеціальним суб'єктом та ті, що вчиняються загальним суб'єктом. Водночас *потерпілі від даних кримінальних правопорушень мають таку єдину, об'єднуючу та специфічну ознаку, крізь призму якої може відтворюватись їхня віктимна поведінка – фактична реалізація права на працю*. Це означає, що особа, яка не займається певним родом професійної діяльності, не може бути жертвою таких протиправних діянь. При тому, необхідно зауважити також, що в більшості норм 5 розділу національного кримінального законодавства (кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина) конкретизовано перелік осіб, які можуть вважатись суб'єктами вказаних правопорушень.

Зокрема, відповідно до ст. 170 КК України, потерпілими можуть бути представники професійних спілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів; ст. 171 виокремлює жертвою журналіста, який виконує професійні обов'язки / займається законною професійною діяльністю; ст. 172-175 – працівник підприємства, установи або організації будь-якої форми власності (ч. 2 ст. 172 КК України – особливо уразливі категорії працівників – неповнолітні, вагітні жінки, самотні батьки, матері або особа, яка їх замінює і виховує дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю).

Відтак, з приводу ст. 170 КК України, необхідно вказати, що жертви цього кримінального правопорушення є обов'язковою об'єк-

тивною ознакою складу цього діяння, але виключно у випадку, якщо професійні спілки, політичні партії, громадські організації або їх органи здійснювали законну діяльність та були створені, відповідно до вимог нормативно-правових актів, які регулюють їх діяльність. Учені вказують, що, встановлюючи зміст перешкоджання у контексті складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 170 КК України, слід з'ясувати, що означає перешкоджати діяльності. За М. Вебером, основним змістом соціальної діяльності є так звана «проблема смислу» людських дій. Вона пов'язана із системою діяльності засобами структурування у культурній системі смислових орієнтацій, які охоплюють пізнавальні «відповіді», не обмежуючись ними [3]. Ця аналітична схема є важливою для ідентифікації діяльності саме як об'єкта перешкоджання, тобто саме як діяльності профспілки, чи-то політичної партії, громадської організації, їх органів. Іншими словами: будь-яка соціальна діяльність має володіти набором індикаторів соціальної ідентифікації, тобто вказувати на належність її суб'єкта як носія та водночас соціальних смислів (ідей, образів, зокрема несамототожних – так званих симулякрів). Такими індикаторами можуть слугувати цілі та конкретні результати діяльності щодо їх досягнення. У цьому аспекті ключову роль відіграє зіставлення останніх зі статутними завданнями чи то професійної спілки, чи то політичної партії, громадської організації, їх органів. Указані завдання, у які вкладається визначений соціальний смисл, вирізняють ці асоціації з-поміж інших соціальних суб'єктів, надаючи змогу їх ідентифікувати. Цю обставину слід мати на увазі як під час тлумачення кримінально-правової норми, закріпленої в ст. 170 КК України, так і в процесі правотворчості, спрямованої на оптимізацію останньої, а також у процесі правозастосування, зокрема кваліфікації [3]. Водночас, діяльність визначених у кримінальному законодавстві суб'єктів визначає їх зміст та особливості як жертв кримінальних правопорушень, через дві обов'яз-

кові вимоги: офіційне існування та реальне здійснення своїх функціональних обов'язків, кінцева мета яких є небажаною для суб'єкта суспільно небезпечного діяння. Отже, можна підсумувати, що *віктимність професійних спілок, політичних партій, громадських організацій є умовною та полягає в здійсненні передбачених законодавством повноважень, які є небажаними для особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 170 КК України.*

Важливо усвідомити, що соціальними смислами, ідентифікованими саме з відповідними різновидами асоціацій, володіє виключно їх *статутна діяльність*. Перешкоджання саме їй, а не будь-якій іншій діяльності профспілок, політичних партій, громадських організацій, їх органів характеризується суспільною небезпечністю в розрізі заподіяння шкоди тим суспільним відносинам, які охороняються кримінально-правовою нормою ст. 170 КК України.

Додатково варто звернути увагу на іншу юридично значущу обставину: як з об'єктивної сторони проявляє себе статутна діяльність? Для відповіді на це питання звернімося до аналітичних можливостей структурно-функціонального аналізу Т. Парсонса, який зробив вдалу спробу формування єдиного для соціальних наук теоретичного фундаменту дослідження соціальної дії і діяльності. У своїй всесвітньо відомій праці «Про структуру соціальної дії» (1937 р.) учений запропонував вельми продуктивний із гносеологічного погляду підхід, згідно з яким соціальна діяльність охоплює: а) суб'єктів (агентів, акторів), які визначають *мету* і соціальну зумовленість діяльності загалом; б) об'єкти, на які спрямована діяльність суб'єктів; в) засоби, що використовуються суб'єктами для досягнення цілей впливу на об'єкт; г) ситуацію як комплекс об'єктивних та суб'єктивних факторів, що стимулюють, ускладнюють, мотивують чи демотивують суб'єкта і його діяльність; д) процес, тобто заходи, які застосовуються суб'єктом для досягнення соціальної мети [3].

У цьому контексті цікавим є визначення ролі професійних спілок, політичних партій, громадських організацій у механізмі кримінально протиправної поведінки кримінального правопорушника. Платформою для виникнення кримінально протиправного умислу на вчинення такого роду діяння є необхідність утримати перелічених суб'єктів від досягнення певних результатів, які передбачені їх професійною діяльністю. Це можуть бути як глобальні, так і локальні цілі, водночас вони не можуть знаходитись поза межами нормативного поля. Віктимність у цьому випадку визначається або неналежним документальним супроводженням такої діяльності, або втратою контролю за останньою. У всіх інших випадках недоцільним є відведення професійним спілкам, політичним партіям та громадським організаціям ролі у механізмі кримінально протиправної поведінки.

Доробок Т. Парсонса у створенні універсальної теоретичної моделі соціальної діяльності беззаперечний. Однак, не заглиблюючись у її тонкощі, звернімо увагу на два моменти. Перший полягає в тому, що, за слушним зауваженням ученого, соціальна діяльність завжди є телеологічною [3], тобто цілеспрямованою. Це означає залежність соціальної діяльності саме від статутних положень профспілки, політичної партії, громадської організації, їх органів. Другим важливим моментом є те, що ідентифікація соціальної діяльності профспілок, політичних партій, громадських організацій, їх органів має відбуватись у поєднанні (в єдності) з її об'єктивними проявами через відповідні структурні елементи механізму такої діяльності [3]. Проекція відповідних теоретичних положень на площину дослідження спрямованості суспільно небезпечного діяння як об'єктивної ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 170 КК України, дає можливість виокремити такі генералізовані об'єкти впливу з боку винного, що вказують на спрямованість (а не на спосіб) суспільно небезпечного діяння щодо перешкоджання

діяльності профспілки, політичної партії, громадської організації, їх органів:

1) *суб'єкти* системи соціальної діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій чи їх органів, а саме: а) члени профспілки, політичної партії чи громадської організації, наймані працівники за трудовим договором, контрактом або особи, які виконують певні дії в інтересах профспілки, політичної партії чи громадської організації на підставі цивільно-правової угоди (наприклад, особа, яка розповсюджує агітаційні матеріали політичної партії за разову грошову винагороду). Саме ці особи афіліюються із вказаними видами об'єднань через відчуження результатів праці; їхня діяльність у контексті досліджуваного перешкоджання є деперсоніфікованою [3]. Це можна розцінювати як внутрішній та / або конкурентний вплив, пов'язаний із особливостями діяльності, які здійснюються жертвами цього кримінального правопорушення. При цьому, жертва і кримінальний правопорушник можуть мати тривалий, передкримінальний контакт, у зв'язку із наявністю спільних трудових інтересів, одного кола спілкування тощо.

Найчастіше у слідчій практиці трапляються випадки так званого «тиску» – переслідування за місцем основної роботи членів профспілок, політичних партій, громадських організацій за їхню активну участь у вказаних об'єднаннях. Таке переслідування може виражатись у позбавленні преміювання, переведенні на іншу роботу, створенні без необхідності незручного графіку роботи конкретному працівникові, звільненні тощо. Не виключається і переслідування із застосуванням «адміністративного ресурсу»: створення адміністративних перепон (невидача дозволів, ліцензій та ін.), вибіркове (за принципом належності

до об'єднання) притягнення до адміністративної відповідальності, завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності,

постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови тощо. За наявності для того підстав подібні дії винного мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. 170 та ст.ст. 364, 371, 372 або 375 КК України відповідно; б) інші особи, які є суб'єктами правовідносин за участю профспілок, політичних партій, громадських організацій, їх органів. До таких осіб можуть належати працівники органів державної влади, місцевого самоврядування, а в окремих випадках – наймані працівники, інтереси яких представляє, захищає профспілка тощо; в) інші особи, які є близькими для членів профспілок, політичних партій, громадських організацій, впливаючи на які, існує можливість опосередковано вплинути на діяльність зазначених об'єднань; г) інші особи, які не є членами профспілки, політичної партії чи громадської організації, але є їх прихильниками, соціальною опорою, тобто поділяють відповідні ідеї, виражають підтримку, зокрема у власній політичній, громадянській активності, діяльності [3]. Особливу небезпеку становлять випадки, коли кримінальне правопорушення вчиняється особами, які мають певні владні повноваження у зв'язку із зайняттям відповідних посад. Відсоток таких діянь є достатньо значним (з аналізу кримінальних проваджень та судової практики, близько 44,3 %), що, частіше за все, зумовлено корумпованою зацікавленістю службових осіб, потенційною небезпекою викриття їх протиправної діяльності тощо.

2) *процес*, тобто конкретні заходи, які застосовуються (здійснюються) профспілкою, політичною партією, громадською організацією, їх органами як зміст соціальної діяльності. Іншими словами: перешкоджання може бути спрямоване не безпосередньо на суб'єктів, а на заходи, які організовуються колективно або ж які не мають чітко визначеної суб'єктної ідентифікації, здійснюються від імені та в інтересах об'єднання загалом, а саме: а) інформаційні заходи: перешкод-

жання поширенню інформації про діяльність професійних спілок, політичних партій, громадських організацій; дезінформація; несанкціоноване втручання у роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), що призвело до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, яку використовує у своїй діяльності професійна спілка, політична партія, громадська організація тощо. За наявності для того підстав такі дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 170 та однією зі ст.ст. 361–363-1 КК України відповідно; б) організаційні заходи. Злочинні дії досліджуваного характеру проявляються в цьому аспекті у перешкоджанні проведенню зустрічей із діловими партнерами, зборів тощо; в) правові (правореалізаційні) заходи, які полягають у вчиненні від імені профспілки, політичної партії, громадської організації чи їх органів дій, спрямованих на реалізацію суб'єктивних прав. Перешкоджання цим заходам, зокрема, може проявлятися у безпідставній відмові реєстрації змін керівного складу політичної партії, громадської організації, умисному ненаданні відповідей на звернення профспілок, політичних партій, громадських організацій, невиконанні прийнятих ними рішень, якщо таке виконання є обов'язковим, згідно з чинним законодавством, тощо [3]. Отже, з огляду на викладене, у межах розглядуваної норми можна виділити такі групи як: жертви-політичні партії; жертви-громадські організації; жертви-органи громадських організацій (оскільки, відповідно до національного законодавства, професійні спілки не є самостійним суб'єктом та функціонують у межах громадських організацій, виділення в окрему категорію таких жертв не є доцільним). Більш конкретизованою є така типологія: 1) *жертви внутрішнього та / або конкурентного впливу* – представники професійних спілок, політичних партій, громадських організацій нормальна діяльність яких порушується або представниками їх колективу, або інших суб'єктів, які займаються аналогічною діяльністю; 2) *жерт-*

тви професійно-службового впливу – представники професійних спілок, політичних партій, громадських організацій, нормальна діяльність яких порушується службовими особами через корупційну зацікавленість, службову залежність, наявність потенційної можливості викриття їх незаконної діяльності тощо; 3) *жертви зовнішнього впливу* – представники професійних спілок, політичних партій, громадських організацій, нормальна діяльність яких порушується іншими громадянами через особисту зацікавленість.

Дещо схожою є ситуація із *перешкоджанням законній професійній діяльності журналістів, кримінальна відповідальність за яке передбачене в ст. 171 КК України*. у цьому контексті необхідно зауважити, що журналісти в чинному кримінальному законодавстві достатньо якісно та повно захищені, зокрема також і норами, розміщеними в інших розділах національного кримінального законодавства. Водночас, у ч. 1 ст. 171 КК України чітко визначено, від яких конкретних дій може постраждати журналіст під час здійснення своєї професійної діяльності: незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю, незаконна відмова в доступі журналіста до інформації, незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень, а так само будь-яке інше умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності [4]. Як і в попередньому випадку, мета кримінально протиправного посягання полягає у недопущенні реалізації журналістом своїх повноважень через небажання оприлюднення інформації певного змісту. Через те роль жертви-журналіста в механізмі кримінально протиправної поведінки суб'єкта діяння є аналогічною та полягає в його професійних особливостях.

Посягання на законну професійну діяльність журналістів порушують основоположні

принципи інформаційних відносин: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації та свободу обміну нею; об'єктивність інформації; повноту та точність, законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Цілком зрозуміло, що законна діяльність журналістів потребує належної правової охорони, зокрема, і за допомогою використання засобів кримінального права. Водночас сказане не може стосуватись журналістської діяльності, яка провадиться всупереч законодавчим вимогам, виходячи за межі наданих журналістам прав і з порушенням покладених на них обов'язків. Відповідні діяння так само потребують кримінально-правового реагування, адже в результаті їх вчинення зазвичай порушуються ключові права і свободи людини, завдається істотна шкода інформаційній безпеці держави та ін. [5, с. 91]. Спочатку посилення гарантій журналістської діяльності, а потім удосконаленням механізму її забезпечення, власне, і привернули увагу до такого об'єкта кримінально-правової охорони, який з'явився 5 квітня 2001 р., проте був непомітним до внесення вказаних вище змін та доповнень до КК України [6]. Наведений перелік ілюструє низку суспільних відносин, які порушуються у зв'язку із посяганням на право журналіста на здійснення нормальної професійної діяльності. Водночас актуальним також залишається положення про те, що особа, на яку здійснюється протиправний вплив, повинна мати нормативно визначені трудові відносини, тобто бути працевлаштована на телевізійних каналах, редакціях тощо. Виконання повноважень, які виходять за межі професійної діяльності журналіста, не передбачені ст. 171 КК України.

Учені також вказують, що об'єктом кримінального правопорушення є законна професійна діяльність журналіста, який зі ст. 171 КК України майже через 15 років «перекочував» у назву розділу XV Особливої частини кримінального закону та в нові статті цього розділу із вказівкою саме на законну профе-

сійну діяльність журналіста. У розділі XV Особливої частини КК України «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та проти журналістів», визначати, що професійна діяльність журналіста буде законною, коли відбувається відповідно до нормативно-правових положень, визначених Конституцією України, законами України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р., «Про інформаційні агентства» від 28 лютого 1995 р. № 74/95-ВР, «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. № 3855-ХІІ, іншими законодавчими актами України, ратифікованими нею міжнародними договорами у сфері свободи слова та інформації [7, с. 736]. Встановлений порядок здійснення законної професійної діяльності журналіста забезпечує конституційне право громадян на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію, необхідну їм для реалізації своїх прав, свобод та законних інтересів [6]. Отже, до типів жертв кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, необхідно віднести: 1) жертв-провокаторів протиправного впливу – журналісти, які своїми зухвалими діями (наприклад, через погрозу оприлюднити небажану інформацію) провокують на перешкоджання здійснення ними професійних обов'язків; 2) пасивних жертв – журналісти, які припиняють свою діяльність через зовнішній / внутрішній протиправний вплив без спроб чинити опір неправомірним діям; 3) умовні жертви – журналісти, які помилково вважали, що їм заважали здійснювати професійну діяльність без наявних та підтверджених підстав; 4) несвідомі жертви – журналісти, відносно яких було вчинено кримінальне правопорушення завуальованими способами, що унеможливило адекватне сприйняття ними реальної ситуації. Кримінальні правопорушення, передбачені ст. 172-175 є, майже повною мірою аналогічними за колом потерпілих осіб, окрім особ-

ливо уразливих категорій суб'єктів, визначених в ч. 2 ст. 172 КК України. Особливістю досліджуваних діянь є те, що віктимна поведінка жертв, здебільшого, зумовлена відсутністю необхідних правових знань, зокрема трудового законодавства.

Що стосується кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва, аналіз норм кримінального законодавства надав можливість підсумувати, що віктимна поведінка жертв цих кримінальних правопорушень зумовлена необережністю суб'єкта, який відповідає за безпеку на виробництві, та власної пасивності та лабільності призвело до потрапляння в суспільно небезпечну подію.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження, а також аналіз державної статистики та судової практики дозволили підсумувати, що причинами та чинниками віктимізації населення є: 1) відсутність нормативно визначеного порядку здійснення контролю за суб'єктами господарської діяльності; 2) здебільшого закритий характер інформації про стан кримінально протиправної діяльності у сфері порушення трудових прав; 3) відсутність необхідного балансу інтересів держави, суб'єктів господарювання та споживачів; 4) відсутність належної юридичної відповідальності фізичних-осіб підприємців; 5) відсутність механізму проведення позапланових заходів контролю за діяльністю підприємств, установ та організацій різного типу власності; 6) незадовільні умови ведення малого та середнього бізнесу через зловживання обов'язками контролюючими особами; 7) відсутність належного захисту окремих фізичних та юридичних осіб, які здійснюють законну діяльність, унаслідок якої зазнають кримінально протиправного впливу. Усе це призводить до порушення нормальних трудових відносин та поступово дезорганізує осіб, що має наслідком прийняття ними незадовільних умов праці.

До основних властивостей та ознак жертв кримінально протиправного посягання на трудові права та свободи необхідно віднести:

1) *юридична амбівалентність* – низький рівень / повна відсутність правової обізнаності, здатності до аналітичної діяльності, вміння тлумачити та використовувати на практиці норми трудового законодавства; 2) *несформований комплекс соціальних цінностей* – гіпотрофоване уявлення про межі трудових відносин та особистої безпеки на виробництві; 3) *нестійкий баланс довіри / недовіри до правоохоронних органів*, що латенізує такого

роду діяння; 4) *лабільна емоційна сфера* – відсутність здатності своєчасно усвідомлювати та реагувати на порушення трудових прав і свобод; 5) *надмірна політизація* – бачення всіх протиправних дій, спрямованих на порушення трудових прав як наслідок незадовільної політико-економічної ситуації в країні; 6) *трудо-вий радикалізм* – відтворюється у прагненні отримати вигоду із професії, незважаючи на систематичні порушення трудових прав.

Анотація

У статті надається кримінологічна характеристика жертв кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. Вказується, що в більшості випадків між жертвою і кримінальним правопорушником існує тривалий передкримінальний зв'язок, зумовлений наявністю трудових відносин, окрім випадків, коли суб'єкт кримінального правопорушення є загальним (наприклад, при перешкодженні законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій, перешкодженні законній професійній діяльності журналістів тощо). Водночас, віктимна поведінка осіб, відносно яких вчиняються такі діяння, є очевидною, детермінованою низкою криміногенних (або умовно криміногенних) чинників та факторів. Зазначається, що аналіз норм кримінального законодавства надав можливість підсумувати, що віктимна поведінка жертв кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва зумовлена необережністю суб'єкта, який відповідає за безпеку на виробництві, та власної пасивності та лабільності. Підсумовано, що до основних властивостей та ознак жертв кримінально протиправного посягання на трудові права та свободи необхідно віднести: 1) юридичну амбівалентність – низький рівень / повна відсутність правової обізнаності, здатності до аналітичної діяльності, вміння тлумачити та використовувати на практиці норми трудового законодавства; 2) несформований комплекс соціальних цінностей – гіпотрофоване уявлення про межі трудових відносин та особистої безпеки на виробництві; 3) нестійкий баланс довіри / недовіри до правоохоронних органів, що латенізує такого роду діяння; 4) лабільну емоційну сферу – відсутність здатності своєчасно усвідомлювати та реагувати на порушення трудових прав і свобод; 5) надмірну політизацію – бачення всіх протиправних дій, спрямованих на порушення трудових прав як наслідок незадовільної політико-економічної ситуації в країні; 6) трудовий радикалізм – відтворюється у прагненні отримати вигоду із професії, незважаючи на систематичні порушення трудових прав.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, трудові права, жертва, віктимна поведінка, трудові відносини, віктимізація, трудове законодавство.

Zhdan M.D. Criminological characteristics of victims of criminal offenses against labor rights and freedoms of man and the citizen

The article provides a criminological description of the victims of criminal offenses against the labor rights and freedoms of a person and a citizen. It is indicated that in most cases there is a long pre-criminal relationship between the victim and the criminal offender due to the existence of labor relations, except for cases when the subject of the criminal offense is general (for example, when obstructing the legal activity of trade unions, political parties, public organizations, obstructing the legitimate professional activity of journalists, etc.). At the same time, the victim behavior of persons

against whom such acts are committed is an obvious, deterministic series of criminogenic (or conditionally criminogenic) factors and factors. It is noted that the analysis of the norms of criminal legislation made it possible to conclude that the victim behavior of victims of criminal offenses against production safety is due to the carelessness of the subject responsible for production safety, and their own passivity and lability. It is summarized that the main characteristics and signs of victims of criminally illegal encroachment on labor rights and freedoms include: 1) legal ambivalence - low level / complete lack of legal awareness, analytical ability, ability to interpret and use in practice the norms of labor legislation; 2) an unformed complex of social values - a hypotrophied idea of the limits of labor relations and personal safety at work; 3) an unstable balance of trust / mistrust in law enforcement agencies, which delays this kind of action; 4) labile emotional sphere – lack of ability to realize and respond to violations of labor rights and freedoms in a timely manner; 5) excessive politicization – a vision of all illegal actions aimed at violating labor rights as a consequence of the unsatisfactory political and economic situation in the country; 6) labor radicalism – is reproduced in the desire to benefit from the profession, despite systematic violations of labor rights.

Key words: criminal offense, labor rights, victim, victim behavior, labor relations, victimization, labor legislation.

Список використаних джерел:

1. Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Пономарьова Т. І. Теоретико–прикладні засади становлення та розвитку ювенальної віктимології в Україні : монографія / за заг. ред. Є. С. Назимка. Одеса : Гельветика, 2022. 368 с.
3. Фоменко М. В. Зміст перешкоджання як суспільно небезпечного діяння у складі злочину, передбаченого ст. 170 КК України. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/3_2017/part_2/48.pdf.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Письменський Є. О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів у контексті забезпечення потреб українського суспільства на сучасному етапі його розвитку. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. №1 (12). С. 90–103.
6. Поп К. В. Законна професійна діяльність журналістів як об'єкт кримінально-правової охорони. URL : <https://z2.fm/artist/263806>.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

Рева В.А.

*аспірантка кафедри фінансового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

СИСТЕМА СУБВЕНЦІЙ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ

Постановка проблеми. Система субвенцій, які можуть надаватися з бюджетів різних рівнів передбачена у Бюджетному кодексі України [1]. Водночас слід підкреслити, що перелік таких міжбюджетних трансфертів, є відкритим, а отже – відповідно до потреб держави та територіальних громад такий перелік субвенцій може бути змінено. Разом із тими субвенціями, які прямо перелічені у відповідних статтях Бюджетного кодексу України, до категорії «інші», можуть бути віднесені й нові субвенції, які раніше ніколи не надавалися.

Аналіз останніх досліджень. Підкреслимо, що до дослідження таких міжбюджетних трансфертів як субвенція та правових механізмів їх реалізації вдавалися такі правники, як: А. С. Глусенко, О. О. Дмитрик, З. І. Перощук, Сенищ П. М., К. О. Токарєва, Фугело П. М. та ін. При цьому, зважаючи на динамічність бюджетного регулювання в умовах воєнного стану в Україні, чинна система субвенцій потребує розгляду.

Мета статті полягає у розгляді системи субвенцій, які надаються в Україні між бюджетами різних рівнів в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 97 вже згаданого Бюджетного кодексу України з державного бюджету до місцевих надаються такі субвенції: на здійснення державних програм соціального захисту; на виконання інвестиційних проектів; освітня субвенція; на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами; на фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення, яке про-

живає на території зони спостереження; на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах та інші субвенції [1].

Згідно з ст. 101 Бюджетного кодексу України між місцевими бюджетами можуть надаватися такі субвенції: на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування; на виконання інвестиційних проектів, у тому числі на будівництво або реконструкцію об'єктів спільного користування; інші субвенції [1]. З огляду на викладені положення ще раз акцентуємо увагу на тому, що перелік субвенцій, незалежно від того, з якого бюджету вони надаються, є відкритим.

У цьому контексті зазначимо слушне твердження науковців стосовно того, що з 2020 року чинним бюджетним законодавством було регламентовано низку субвенцій, які не завжди надаються з Державного бюджету місцевим бюджетами. Приміром, до переліку таких віднесено субвенції з державного бюджету:

– місцевим бюджетами на покращення соціального захисту окремих категорій педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти у 2020 р.;

– місцевим бюджетами на здійснення підтримки окремих закладів та заходів у системі охорони здоров'я у 2020 році;

– міському бюджету м. Яремче (для Полянської сільської ради) на будівництво сучасного біатлонного комплексу в с. Поляниця

Яремчанської міської ради Івано-Франківської області у 2020 р.;

—обласному бюджету Львівської області на погашення кредиторської заборгованості, що утворилася за придбане у 2012 р. медичне обладнання (мамографічне, рентгенологічне та апарати ультразвукової діагностики) вітчизняного виробництва у 2020 р. та інші [2, с. 170]. Підкреслимо, що такий підхід зберігався не лише у 2020 році. Так, у 2021 році Законом України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» було передбачено такі нетипові субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам: (1) на реалізацію програми «Спроможна школа для кращих результатів»; (2) розвиток спортивної інфраструктури; (3) закупівлю опорними закладами охорони здоров'я послуг щодо проектування та встановлення кисневих станцій; (4) створення мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі тощо [3].

Відповідно до Додатку № 6 Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» передбачалися такі субвенції з державного бюджету, як-то: (1) на реалізацію проектів у рамках Надзвичайної кредитної програми для відновлення України; (2) на створення центрів креативної економіки; (3) на реалізацію проектів в рамках Програми з відновлення України; (4) виконання окремих заходів з реалізації соціального проекту «Активні парки - локації здорової України»; (5) продовження третьої лінії метрополітену у м. Харкові; (6) завершення будівництва метрополітену у м. Дніпрі; (7) відновлення об'єктів критичної інфраструктури в рамках спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проекту «Проект розвитку міської інфраструктури – 2» та інші [4]. Зважаючи на викладене, ми бачимо, що держава кожного року разом з основним пакетом підтримки у вигляді міжбюджетних трансфертів, зокрема, субвенцій передбачає й фінансування тих напрямків, які є вкрай необхідними на відповідний бюджетний рік.

Це в свою чергу свідчить про гнучкість бюджетної системи країни й можливість врахування першочергових суспільних потреб та таких, що спрямовані на розвиток відповідної сфери. При цьому такі потреби визначаються щорічно та на більш тривалу перспективу. Зокрема, йдеться про середньострокове бюджетне планування, що включає в себе плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди [1, ч.4 ст. 3].

У цьому контексті наведемо міркування Сенищ П. М. та Фугело П. М., які зазначають, що існуюча система міжбюджетного вирівнювання в Україні, з одного боку, має позитивний ефект, оскільки допомагає частково нівелювати регіональну соціально-економічну асиметрію. З іншого боку, призначення міжбюджетних трансфертів сьогодні полягає не у вирівнюванні бюджетних можливостей регіонів, а зводиться до вирівнювання можливості забезпечення бюджетних зобов'язань перед населенням регіонів, що, в свою чергу, скорочує потенціал регіонального розвитку. Проте беручи до уваги усі негативні сторони різних міжбюджетних трансфертів, повністю виключити їх як методи надання місцевим бюджетам необхідних фінансових ресурсів не можна. Вони вкрай необхідні в тих територіальних одиницях, де в силу сформованих обставин економічний потенціал не може бути розширений до розмірів, необхідних для забезпечення формування місцевих доходів [5]. Зазначимо, що вказане питання на порядку денному знаходиться вже доволі тривалий час й досі не віднайшло свого комплексного вирішення.

Повертаючись до характеристики чинної системи субвенцій в Україні, акцентуємо увагу на наступному. Не зменшуючи значення тих потреб, на які закладено фінансування за рахунок субвенцій у 2022 році, зазначимо, що в умовах воєнного стану, який проголошено 24 лютого 2022 року й триває досі, не всі з зазначених субвенцій є актуальними. На наше переконання, більш важливе значення в сучасних умовах мають видатки, спрямо-

вані на: підтримку оборони та збройних сил України, компенсацій за зруйноване житло внаслідок збройної агресії росії тощо. Як вбачається, надання грошових коштів будівництво метрополітену у відповідних містах України в умовах воєнного стану, особливо, коли окремі регіони включені до зон активних бойових дій є не зовсім доцільним.

Теж саме стосується субвенцій, за рахунок яких фінансується проведення різних соціальних заходів в межах програми «Активні парки - локації здорової України». Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про соціальний проект «Активні парки - локації здорової України»» від 7 квітня 2021 р. № 326 у рамках реалізації соціального проекту передбачається проведення таких основних заходів:

1) започаткування нових форм залучення різних груп населення, у тому числі осіб з інвалідністю, до оздоровчої рухової активності у місцях масового відпочинку, зокрема:

формування маршрутів із спортивного орієнтування;

організація рухливих ігор з елементами спорту за участю провідних спортсменів;

облаштування пішохідних, велосипедних та інших видів маршрутів;

організація спортивних заходів, вікторин, естафет;

проведення занять з ознайомлення з різними видами спорту та рухової активності;

проведення майстер-класів та показових виступів спортсменів з різних видів спорту;

виконання комплексів фізичних вправ помірної інтенсивності для учасників без спеціальної підготовки;

проведення культурно-розважальних програм;

організація онлайн-тренувань;

організація спортивних фестивалів;

проведення всеукраїнських та місцевих фізкультурно-оздоровчих та інформаційно-просвітницьких заходів;

демонстрація спортивного інвентарю для різних видів спорту та інших засобів з оздо-

ровчої рухової активності із забезпеченням їх прокату;

проведення фестивалів вуличних культур тощо;

проведення рекреаційних спортивних занять для дітей з особливими потребами;

2) залучення фахівців сфери фізичної культури і спорту, провідних спортсменів та інших осіб до організації занять з оздоровчої рухової активності та дозвілля громадян.

3) облаштування у місцях масового відпочинку безперешкодного доступу громадян, у тому числі осіб з інвалідністю, до спортивних споруд і місць для заняття різними видами рухової активності, а також пунктів безоплатного прокату спортивного інвентарю та обладнання;

4) розроблення програм із видів рухової активності для різних груп населення, у тому числі осіб з інвалідністю.

5) створення онлайн-платформи соціального проекту для надання консультацій, обміну досвідом, пропозиціями між фахівцями сфери фізичної культури і спорту, спортсменами, учасниками активного відпочинку [6, п. 3].

Зважаючи на наведене, підкреслимо, що здоровий спосіб життя для різних верств населення, створення умов для залучення громадян у різноманітних заходах такого типу, формування культури здорового способу життя – це необхідна складова сучасного цивілізованого суспільства. У той же час акцентуємо увагу на тому, що в умовах воєнного стану й, відповідно, функціонування воєнного бюджету в Україні пріоритетом мають бути інші видатки. Через недостатність власних ресурсів Україна звертається за допомогою до закордонних партнерів, отримує значні суми коштів в борг. Враховуючи це, вважаємо доцільним спрямувати основну увагу у фінансуванні заходів, які першочергово наблизять перемогу нашої держави проти збройної агресії ворога, а також першочергових соціальних видатків (йдеться про підтримку вразливих верств населення,

внутрішньо переміщених осіб тощо). А вже після перемоги – вкладати у розвиток різних напрямків та сфер життєдіяльності українського суспільства.

На наш погляд, потребує збільшення видатків за рахунок надання субвенцій сфера охорони здоров'я. Зокрема, йдеться про те, що може бути в умовах воєнного стану надано субвенцію на здійснення підтримки окремих закладів та заходів у системі охорони здоров'я. Раніше у Бюджетному кодексі України передбачалося надання медичної субвенції, наразі ж цей міжбюджетний трансферт виключено з системи субвенцій, що можуть надаватися з державного бюджету до місцевих. Вважаємо, що наразі це питання є вкрай актуальним й ці видатки мають бути збільшені в умовах воєнного стану та пост воєнного відновлення осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України.

Окремої уваги та відповідного законодавчого забезпечення заслуговує питання щодо розроблення та подальшого фінансування комплексної системи заходів для осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, в процесі адаптації (переходу) до цивільного життя після завершення військової служби. Приміром, впровадити відповідний Центр підтримки ветерана, діяльність якого буде спрямована на надання послуг з підтримки переходу від військової служби до цивільного життя певним категоріям осіб. Порядок про функціонування Центру підтримки ветерана затвердити відповідною Постановою Кабінету Міністрів України, в якій зазначити: напрямки діяльності Центру; види та форми надання підтримки ветеранам; повноваження та функції Керівника Центру та ін. При цьому фінансування діяльності цього Центру здійснюється за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством.

Разом із цим необхідно внести зміни до Бюджетного кодексу України щодо основних положень щодо надання субвенції з дер-

жавного бюджету місцевим бюджетам для забезпечення діяльності Центру підтримки ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя та окремі заходи з підтримки осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України.

Як ми вже зазначили, однією з субвенцій, передбачених з державного бюджету України місцевим бюджетам на 2022 рік є субвенція на відновлення об'єктів критичної інфраструктури в рамках спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проекту «Проект розвитку міської інфраструктури – 2». Умови та порядок надання цієї субвенції затверджується Постановою Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2022 р. № 1279 (далі – Постанова) [7]. Відповідно до зазначеного акту джерелом формування субвенції є кошти позики, залучені Україною від Міжнародного банку реконструкції та розвитку відповідно до Угоди про позику. Зазначимо, що позикові кошти – це не характерне джерело для фінансування цілей забезпечених субвенцій, оскільки позика становить собою один з видів зобов'язань, за яким згідно з цивільним законодавством України може передбачатися додаткова сплата відсотків. Ці положення уточнюються в договорі між сторонами про укладення позики. Крім того, позика передбачає повернення відповідних сум позики (ст. 1046 Цивільного кодексу України).

У п. 3 Постанови № 1279 закріплено, що субвенція надається в обсягах, установлених законом про Державний бюджет України на відповідний рік, і використовується для фінансування витрат на відновлення або заміщення (створення альтернативної) критичної інфраструктури на територіях, де органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі (підконтрольна Україні територія), метою яких є подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації [7]. З огляду на вказану мету цієї субвенції вважаємо її надання вельми актуальним в умовах воєнного стану в Україні.

Законодавець підкреслює, що субвенція спрямовується за розподілом місцевим бюджетам адміністративно-територіальних одиниць, на території яких здійснюються заходи щодо відновлення або заміщення (створення альтернативної) критичної інфраструктури, на:

придбання обладнання для відновлення об'єктів критичної інфраструктури (водопостачання, водовідведення, теплопостачання та поводження з відходами);

реконструкцію, капітальний ремонт об'єктів комунальної інфраструктури (водопостачання, водовідведення, теплопостачання та поводження з відходами), зокрема коригування проектної документації [7, п. 4]. Наведене дозволяє констатувати, що в межах вищевказаної мети визначено спрямування заходів, які можуть бути реалізовані в межах цієї субвенції. У такий спосіб уточнюється цільове спрямування грошових коштів, які надаються відповідним місцевим бюджетам.

Окрім мети та спрямування коштів субвенції на відновлення об'єктів критичної інфраструктури в рамках спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проекту «Проект розвитку міської інфраструктури – 2» передбачено низку обов'язкових умов надання такого міжбюджетного трансферту. Зокрема, до їх переліку віднесено такі:

1) належність до комунальної форми власності об'єкта, на фінансування якого спрямовується субвенція;

2) спрямування субвенції на створення, приріст або оновлення основних фондів комунальної власності;

3) спроможність подальшого утримання за рахунок коштів місцевих бюджетів основних фондів комунальної власності, придбання яких фінансується за рахунок субвенції;

4) заборона за рахунок субвенції купівлі або приватизації землі, будівель, приміщень;

5) недопущення будь-якого подвійного фінансування одних і тих же витрат, зокрема за рахунок коштів, наданих Міжнародним банком реконструкції та розвитку, іншими

донорами, коштів державного чи місцевих бюджетів;

6) недопущення використання субвенції для погашення штрафних санкцій, що нараховуються за порушення умов договорів [7, п. 5]. Підкреслимо, що перелік вказаних умов є вичерпним, недотримання вказаних приписів призведе до бюджетно-правової відповідальності учасників таких відносин.

Ми вже наголошували на тому, що кошти на реалізацію досліджуваного міжбюджетного трансферту є позиковими, тож багато питань постає щодо їх отримання, зняття, використання тощо. Так, п. 7 Постанови передбачено, що використання субвенції здійснюється з дотриманням умов Угоди про позику та договорів, укладених у рамках реалізації проекту, а також відповідно до угод про передачу коштів позики, укладених відповідно до Угоди про позику.

Угоди про передачу коштів позики укладаються на безповоротній основі між Мінфіном, головним розпорядником субвенції, розпорядником субвенції за місцевим бюджетом та одержувачем субвенції за місцевим бюджетом (замовником) [7]. Детальне дослідження вказаних документів стане предметом наших наукових досліджень. Наразі ж відзначимо, що безповоротне передання коштів відбувається між відповідними учасниками відносин з реалізації правового механізму такої субвенції з боку України. Ще раз акцентуємо увагу на тому, що предмет договору позики підлягає поверненню й за реалізацію такої позики може передбачатися сплата додаткових відсотків. Тож, зважаючи на викладене потребує урегулювання питання стосовно строків повернення, джерел, з яких ці кошти будуть повертатися та ін. Вважаємо, що ці аспекти є актуальними й потребують нормативно-правового закріплення.

Висновки. На підставі проведеного аналізу зазначимо, що існуюча система субвенцій в Україні є достатньо гнучкою й дозволяє профінансувати потреби у сфері освіти, дорожнього господарства, інвестицій, а також достатньо оперативно відреагувати

на ті зміни, які є назрілими на відповідний бюджетний період й профінансувати їх. Водночас автором наголошено на тому, що в умовах воєнного стану в Україні та недостатності грошових коштів на фінансування сфери безпеки та оборони, фінансування деяких видатків за рахунок субвенцій не є доцільним.

Проаналізовано правовий механізм субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на відновлення об'єктів критичної інфраструктури в рамках спільного з Міжнародним

банком реконструкції та розвитку проекту «Проект розвитку міської інфраструктури – 2», зазначені його переваги та недоліки. Запропоновано до системи субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам включити субвенцію для забезпечення діяльності Центру підтримки ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя та окремі заходи з підтримки осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України.

Анотація

У статті проаналізовано чинну систему субвенцій в Україні. На підставі аналізу положень національного бюджетного законодавства розглянуто перелік субвенцій, які віднесено до категорії «інші», відповідно до законів України про Державний бюджет на 2021, 2022 рік. Підкреслено, що наявність відкритого переліку субвенцій свідчить про гнучкість бюджетної системи країни й можливість врахування першочергових суспільних потреб та таких, що спрямовані на розвиток відповідної сфери. При цьому такі потреби визначаються щорічно та на більш тривалу перспективу. Зокрема, йдеться про середньострокове бюджетне планування, що включає в себе плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди. Наголошено на тому, що в умовах воєнного стану в Україні та недостатності грошових коштів на фінансування сфери безпеки та оборони, фінансування деяких видатків за рахунок субвенцій не є доцільним.

Проаналізовано правовий механізм субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на відновлення об'єктів критичної інфраструктури в рамках спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проекту «Проект розвитку міської інфраструктури – 2», зазначені його переваги та недоліки. Запропоновано до системи субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам включити субвенцію для забезпечення діяльності Центру підтримки ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя та окремі заходи з підтримки осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України.

Ключові слова: воєнний стан, закон про Державний бюджет України, міжбюджетні трансферти, система субвенцій, субвенції.

Reva V.A. The system of subventions in Ukraine: current state and prospects for reform

The article analyzes the current system of subventions in Ukraine. Based on the analysis of the provisions of the national budget legislation, the author examines the list of subventions classified as “other” in accordance with the laws of Ukraine on the State Budget for 2021 and 2022. It is emphasized that the existence of an open list of subventions indicates the flexibility of the country's budget system and the possibility of taking into account the priority social needs and those aimed at the development of the relevant sphere. At the same time, such needs are determined annually and for a longer term. In particular, this refers to medium-term budget planning, which includes the planned and the next two budget periods. The author emphasizes that in the context of martial law in Ukraine and the lack of funds to finance the security and defense sector, it is not appropriate to finance some expenditures through subventions.

The author analyzes the legal mechanism of subventions from the state budget to local budgets for the restoration of critical infrastructure facilities within the framework of the joint project with the

International Bank for Reconstruction and Development “Urban Infrastructure Development Project - 2”, and notes its advantages and disadvantages. The author proposes to include into the system of subventions from the state budget to local budgets a subvention to support the activities of the Veteran Support Center in the system of transition from military service to civilian life and certain measures to support persons who defended the independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine.

Keywords: martial law, the law on the State Budget of Ukraine, interbudgetary transfers, the system of subventions, subventions.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Фінансове право: підручник / О. О. Дмитрик, Є. О. Алісов, Д. А. Кобильнік та ін. ; за ред. О. О. Дмитрик. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2022. – 466 с.
3. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 15.12.2020 р. № 1082-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>
4. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 02.12.2021 р. № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>
5. Сенищ П. М., Фугело П. М. Фінансово-бюджетна підтримка соціально-економічного розвитку територіальних громад в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1433/1380>
6. Про затвердження Положення про соціальний проект «Активні парки - локації здорової України»: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2021-%D0%BF/ed20210717#Text>
7. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на відновлення об'єктів критичної інфраструктури в рамках спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проекту “Проект розвитку міської інфраструктури - 2”: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2022 р. № 1279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1279-2022-%D0%BF/ed20221115#Text>

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.30>

Анохін А.М.

*здобувач кафедри адміністративного та господарського права
(Запорізький національний університет)*

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО БЕЗПЕКИ

Вступ. Сучасний стан правового регулювання дорожнього руху та забезпечення його безпеки є задовільним, враховуючи негативну статистику, яку акумулюють підрозділи Національної поліції, Державна служба статистики України та інші органи публічної адміністрації. Відповідна статистика відображається в національних програмах та стратегіях щодо підвищення рівня безпеки дорожнього руху.

Зокрема, згідно із даними, які наводяться у Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року тільки у 2019 році в Україні зареєстровано 160675 дорожньо-транспортних пригод, із них 26052 – із загиблими та/або травмованими особами (загинуло 3454 особи і травмувалося 32736 осіб). Понад 33 відсотки загиблих та/або травмованих у дорожньо-транспортних пригодах є пішоходами (1261 особа загинула і 8005 осіб травмовані). На дорогах України загинуло 164 дитини та травмовано 4435 дітей віком до 18 років [1].

Таким чином, дослідження перспективних напрямів удосконалення адміністративного законодавства у сфері правового регулювання дорожнього руху та забезпечення його безпеки має як теоретичне, так і практичне значення, адже таке дослідження покликано створити теоретико-методологічну базу для формування реальних пропозицій щодо удосконалення національного законодавства та юридичної практики у даній сфері суспільних відносин.

Різні аспекти профілактики та розслідування дорожньо-транспортних пригод,

а також проблемні питання забезпечення безпеки дорожнього руху досліджували у своїх працях такі відомі науковці як С. Бутник, В. Введенська, І. Горбачева, С. Гусаров, М. Долгополова, В. Доненко, Д. Козар, С. Козьяков, Т. Коломоєць, М. Лазаренко, О. Салманова, А. Філіппов, О. Шумейко та інші відомі фахівці.

Питанню удосконалення системи адміністративного права в Україні приділяли увагу такі відомі науковці як В. Бевзенко, М. Віхляєв, П. Діхтієвський, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, Ю. Легеза, П. Лютіков, Р. Мельник, Д. Приймаченко, С. Стеценко, А. Школик та інші вчені-адміністративісти.

Серед останніх робіт у даній сфері наукового пошуку слід виділити монографії та публікації таких науковців як В. Бабич, Ю. Песоцька, О. Мухіна «Адміністративна відповідальність за порушення правил дорожнього руху» [2], К. Назарова, І. Микитюк, В. Гоцуляк «Аудит безпеки руху як імператив глобалізаційних процесів та ефективного державного менеджменту» [3], М. Плугатир «Дотримання конституційних гарантій в процесі розгляду справ про адміністративні правопорушення, зафіксовані в автоматичному режимі» [4], В. Сокуренько, А. Стрижак «Загальна характеристика адміністративно-правових засобів забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні» [5], Х. Ярмачі, Р. Пилипів, М. Веселов «Адміністративно-правове регулювання діяльності патрульної поліції щодо забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні» [6]. Проте, негативна

статистика ДТП в Україні свідчить про недовіли адміністративно-правового регулювання різних аспектів забезпечення безпеки дорожнього руху і профілактики ДТП та обумовлює необхідність наукового вирішення актуальних питань, які виникають у даній сфері суспільних відносин.

Постановка завдання. Метою даної публікації є визначення та дослідження перспективних напрямів удосконалення адміністративного законодавства у сфері правової регламентації дорожнього руху та забезпечення його безпеки.

Методологія дослідження спирається на систему філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження. Серед останніх більшою мірою використовуються формально-юридичний метод (як адаптований до юриспруденції аксіоматичний метод) та метод юридичного моделювання, який дозволяє сформулювати пропозиції щодо удосконалення чинного адміністративного законодавства у сфері правового регулювання дорожнього руху та забезпечення його безпеки.

Також використовується синергетичний науковий підхід, який дозволяє акумулювати всі наявні знання про причини порушень Правил дорожнього руху (з урахуванням соціальних, демографічних, економічних, кліматичних та інших чинників) з метою формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного національного законодавства та юридичної практики у сфері безпеки дорожнього руху.

Результати дослідження. Правила дорожнього руху, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 1306 від 10.10.2001 [7], базуються на Конвенції про дорожній рух, прийнятій у Відні 08.11.1968, Конвенції про дорожні знаки та сигнали, Європейській угоді, що доповнює Конвенцію, «Протоколи про розмітку доріг» та національному законодавстві України.

Проте, враховуючі суттєве збільшення національного автопарку, а також останні досягнення науково-технічного прогресу, які дозволяють застосовувати інноваційні засоби

забезпечення безпеки дорожнього руху, чинні Правила дорожнього руху потребують суттєвого оновлення та доповнення, або, як один із варіантів, затвердження їх у новій редакції.

Дорожньо-транспортні пригоди є негативним соціальним явищем, яке завдає суттєвої шкоди публічним та приватним інтересам учасників правовідносин, часто позбавляючи їх життя та здоров'я. Саме тому ДТП є об'єктом посиленого адміністративно-правового регулювання. Повністю подолати вказане негативне явище фактично неможливо, адже до причин ДТП відносяться як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори, серед яких: технічна несправність транспортних засобів, недовіли дорожнього покриття та транспортної інфраструктури в цілому, умисні порушення правил дорожнього руху водіями (перевищення швидкості, порушення правил обгону, проїзд на заборонений сигнал світлофору, ігнорування вимог дорожніх знаків та інші порушення), а також помилки водіїв в процесі управління транспортними засобами через недооцінку дорожньої обстановки або переоцінку власних здібностей тощо.

Сучасні технології дозволяють мінімізувати негативні фактори, які призводять до ДТП, проте їх впровадження в існуючу систему забезпечення безпеки дорожнього руху потребує суттєвих інвестицій та належної правової регламентації. До таких технологій слід віднести:

- стаціонарні цифрові камери автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху із функцією розпізнавання обличчя водії та пішоходів – їх розміщення на всіх транспортних розв'язках, автомагістралях та вздовж доріг у населених пунктах потребує суттєвих капіталовкладень, проте дозволяє мінімізувати витрати на патрулювання вулиць та усуває корупційні ризики у даній сфері суспільних відносин (в нові редакції Правил дорожнього руху необхідно присвятити окремий розділ, в якому буде детально регламентовано порядок та щільність розміщення цифрових камер автоматичної фіксації

порушення Правил дорожнього руху із функцією розпізнавання обличчя, порядок зняття та зберігання інформації з системи відеоспостереження за дорожнім рухом на декількох альтернативних серверах та забезпечення вільного доступу фізичних та юридичних осіб до відповідних відеофайлів – кожна людина повинна мати можливість з домашнього комп'ютера зайти на відповідний розділ офіційного сайту Національної поліції або Державної служби України з безпеки на транспорті (Укртрансбезпеки) та за параметрами дати та часу переглянути рух транспортних засобів та інших учасників дорожнього руху на певній ділянці дороги, яка охоплюється відеоспостереженням, завантажити відео ДТП та використовувати його в процесі доказування в рамках провадження у справі про адміністративне правопорушення або в рамках кримінального провадження);

- автоматизовані системи контролю швидкості, напрямку руху, дистанції між автомобілями та іншими перешкодами, а також автоматизовані системи виявлення стану сп'яніння, рівня стресу (втоми) у водія, які встановлюються на сучасних автомобілях – такі системи значно збільшують вартість транспортного засобу, проте їх використання дозволяє значно знизити ризик зіткнення транспортних засобів, а також не допустити помилки водія в оцінці дорожньої обстановки та виборі необхідного маневру (в новій редакції Правил дорожнього руху доцільно прописати обов'язок власників нових автомобілів встановлювати на транспортних засобах та використовувати автоматизовані системи контролю та обмеження швидкості руху);

- транспортні засоби із вбудованим автопілотом, який повністю замінює водія – технологія майбутнього, яка дозволить організувати дорожній рух засобами штучного інтелекту (потребує суттєвих інвестицій та тривалого часу для заміни існуючого автопарку та побудови відповідної транспортної інфраструктури, проте у перспективі саме інтегрована в глобальну мережу система управління тран-

спортними засобами дозволить забезпечити максимальну безпеку дорожнього руху, коли за допомогою технології штучного інтелекту буде контролюватися рух кожного транспортного засобу, за необхідності буде відбуватись автоматичне обмеження швидкості руху, перекриття руху на певній ділянці автомагістралі чи в межах населеного пункту тощо);

- «розумну» транспортну інфраструктуру, яка автоматично визначає рівень навантаження на автомагістралі і корегує сигнали світлофорів та інформаційно-вказівних знаків на дорогах, перекриває рух у випадку загрози настання аварійної ситуації тощо (як приклад – це автоматизовані висувні загородження на перехрестях, які блокують рух дорогою, коли для водіїв горить червоне світло, або автоматичні шлагбауми, які перекривають рух на певній смузі автомагістралі або на певній ділянці дороги у населеному пункті на певний час з метою сповільнення транспортного потоку чи його зупинки з метою запобігання аварійно-небезпечним ситуаціям тощо);

- розвинуту та розгалужену систему швидкісного та комфортного громадського транспорту, використання якого надає пасажирам низку переваг у порівнянні з використанням автомобільного транспорту – підвищений рівень безпеки, низьку вартість переміщення із точки «А» в точку «Б», швидкість та відсутність заторів (це, зокрема, розвиток підземного та наземного метрополітену, швидкісних поїздів на повітряних подушках, електротранспорту в межах населених пунктів з незначними інтервалами між рейсами, чим забезпечується зниження навантаження на автомобільні дороги та, відповідно, зменшується ризик ДТП);

- побудову мережі альтернативних платних автомагістралей з широкими виділеними смугами руху з використанням сучасних технологій: підігріву дорожнього полотна, можливістю підзарядки автомобіля в процесі руху, підтримки зв'язку із електронними системами автомобіля для автоматичного зниження швидкості руху у випадку загрози настання

аварійної ситуації тощо (розвиток мережі платних автомагістралей дозволить значно розвантажити автомобільні дороги загального користування, що позитивно вплине на стан безпеки дорожнього руху);

- повну заборону на використання автомобільного транспорту в центральних частинах населених пунктів одночасно із будівництвом багатоярусних підземних та наземних автоматизованих паркінгів, окружних доріг та багаторівневих транспортних розв'язок (альтернативою автомобільним перевезенням повинна стати розгалужена мережа прокату велосипедів, електросамокатів та компактних електромобілів, що унеможливить ДТП в тих зонах мегаполісів, де буде заборонено рух автомобілів, крім службового транспорту спеціальних служб та комерційного транспорту служб доставки продуктів і товарів для торгівельних мереж, для яких доцільно передбачити право пересуватися центральною частиною міста в чітко визначені години доби – відповідні норми також доцільно прописати в новій редакції Правил дорожнього руху).

Впровадження перелічених технологій в національну систему забезпечення безпеки дорожнього руху потребує не тільки значних інвестицій, але й відповідного адміністративно-правового врегулювання з метою стимулювання та забезпечення їх практичного використання та поширення.

До перспективних напрямів удосконалення адміністративного законодавства у сфері правового регулювання дорожнього руху та забезпечення його безпеки слід віднести об'єктивну потребу внесення змін до чинного КУпАП щодо регламентації розслідування адміністративних правопорушень по аналогії із відповідними положеннями КПК України.

Чинний КУпАП не передбачає детальної правової регламентації (у порівнянні з КПК України) порядку проведення окремих процесуальних дій, зокрема, таких як: огляд місця події, допит свідків, потерпілого, проведення аналогу слідчого експерименту, фіксація доказів (зокрема, зняття показань технічних при-

ладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису), проведення експертизи з метою встановлення об'єктивної істини у справі про адміністративне правопорушення і прийняття на підставі цього законного, справедливого рішення.

На окрему увагу заслуговує питання удосконалення правової регламентації фіксації порушень Правил дорожнього руху стаціонарними цифровими камерами автоматичної фіксації порушень Правил дорожнього руху та іншими технічними засобами, якими оснащена Національна поліція.

Так, на думку М. Плугатиря, встановлення презумпції вини власника транспортного засобу або особи, яка його ввезла на територію України, у вчиненні певних адміністративних правопорушень у разі їх автоматичної фіксації і покладенні (фактично перекладанні) на цих осіб обов'язку доводити свою невинуватість у вчиненні адміністративного правопорушення є помилковим кроком у законотворчості, а реалізація адміністративної відповідальності за таких умов може потягти за собою серйозні порушення прав людини. Положення ч. 1 ст. 14-2 КУпАП також створюють правову невизначеність й ускладнюють практичне застосування низки статей Особливої частини КУпАП, якими передбачається адміністративна відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху [4, с. 161].

Виходом із такої ситуації є впровадження системи камер автоматичної фіксації порушення Правил дорожнього руху із функцією розпізнавання обличчя. Враховуючи розвиток сучасних технологій відеозйомки, зниження їх собівартості, а також широкі можливості технології штучного інтелекту в цій сфері, можливо забезпечити стовідсоткову доведеність винуватості особи у вчиненні адміністративного правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху (цифрова камера буде фіксувати обличчя порушника під різними кутами, а штучний інтелект проводити повну ідентифікацію особи, для чого необхідно створити

базу антропометричних даних водіїв та інших учасників дорожнього руху – фото та відеозйомка обличчя водія в 3D форматі повинна стати умовою для отримання чи переоформлення посвідчення водія; крім того, в новій редакції Правил дорожнього руху необхідно передбачити заборону використання водіями транспортних засобів сонцезахисних окулярів, головних уборів з козирком та інших засобів, які закривають обличчя, а також категоричну заборону тонування лобового скла транспортного засобу).

Використання технології розпізнавання обличчя та ідентифікації особи за допомогою штучного інтелекту дозволить аргументовано довести винуватість або невинуватість особи в порушенні Правил дорожнього руху та персоналізувати адміністративну відповідальність. Проте, наведена пропозиція потребує ґрунтовного науково-технічного обґрунтування з метою формулювання чітких нормативних приписів.

В Україні розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту, якою, зокрема, передбачено, що впровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології штучного інтелекту, є невід’ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Відсутність концептуальних засад державної політики в галузі штучного інтелекту не дозволяє створювати та розвивати конкурентоспроможне середовище в зазначених сферах діяльності [8].

Отже, актуальним напрямом удосконалення адміністративного законодавства у сфері безпеки дорожнього руху є розробка та прийняття Закону України «Про використання технології штучного інтелекту у сфері правоохоронної діяльності та оборони», яким буде врегульовано, у тому числі, використання технології штучного інтелекту у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Перевагою технології «штучного інтелекту» у порівнянні з регулюванням дорожнього руху людиною є повна неупередженість та незалежність штучного інтелекту, надшвидкий аналіз ним великих обсягів інформації та оперативне прийняття рішень, а також достатньо низька вартість обслуговування відповідних комп’ютерних систем у порівнянні з витратами на утримання великого штату співробітників дорожніх служб, операторів систем відеоспостереження тощо.

Вищезазначеним обґрунтовується перспективність та необхідність окремого дослідження даної проблематики з метою формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного адміністративного та адміністративно-деліктного законодавства.

Висновки. Проведене дослідження перспективних напрямів удосконалення адміністративного законодавства у сфері правового регулювання дорожнього руху та забезпечення його безпеки дозволяє сформулювати висновок про те, що чинні Правила дорожнього руху, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 1306 від 10.10.2001 потребують суттєвого оновлення (або затвердження в новій редакції), враховуючи суттєво збільшений автопарк України, появу електромобілів та портативного електротранспорту (електросамокатів, електроскутерів, моноколес тощо), а також негативну статистику щодо кількості ДТП, яка, в свою чергу, свідчить про недоліки (прогалини та колізії) в правовому регулюванні дорожнього руху.

Таким чином, актуальним напрямом удосконалення чинного національного законодавства є прийняття нової редакції Правил дорожнього руху, в якій окремий розділ буде присвячено інноваційним засобам профілактики та запобігання ДТП – наведено їх визначення, класифікацію, а також підстави та умови їх обов’язкового використання в системі регулювання дорожнього руху. Зокрема, потребують правової регламентації автоматичні обмежувачі швидкості руху, системи

відеофіксації руху транспортних засобів, пішоходів та розпізнавання обличчя водіїв та інших учасників дорожнього руху (частота та щільність їх розміщення, вимоги до технічних характеристик, обслуговування, порядку зняття та зберігання інформації тощо). Поступова цифровізації суспільних відносин, встановлення все більшої кількості стаціонарних камер відеоспостереження за програмою «Безпечне місто» дозволяє забезпечити максимальний контроль дорожнього руху, фіксацію порушень Правил дорожнього руху та механізму ДТП.

Також потребує детальної правової регламентації використання інноваційних засобів розділення смуг руху (амортизаційних тротуарів, щитів, гумових стовпчиків тощо), механічного обмеження швидкості транспортних засобів (штучні пагорби, дорожні нерівності – «лежачі поліцейські» тощо), а також автоматизованих систем перекриття дорожнього руху на перехрестях (висувні огорожі, бар'єри, які автоматично перекривають дорогу, коли вмикається забороняючий, червоний сигнал світлофору).

Крім того, в перспективі на заміну існуючій системі регулювання дорожнього руху має прийти «розумна» дорожня інфраструктура, яка здійснює автоматичне регулювання дорожнього руху за допомогою технології «штучного інтелекту» (зокрема, здійснює зв'язок із електронною системою автомобіля та автоматично знижує його швидкість у випадку загрози виникнення аварійної ситуації, аналізує навантаження на автомагістраль та регулює тривалість інтервалів між дозволяючими та забороняючими сигналами світлофорів, відкриває та закриває додаткові смуги дорожнього руху, збирає та акумулює інформацію зі стаціонарних камер відеофіксації порушень Правил дорожнього руху та відеореєстраторів транспортних засобів з метою її аналітичної обробки та альтернативного зберігання на незалежних серверах тощо).

Актуальним напрямом удосконалення адміністративного законодавства у сфері безпеки дорожнього руху є розробка та прийняття Закону України «Про використання технології штучного інтелекту у сфері правоохоронної діяльності та оборони», яким буде врегульовано, у тому числі, використання технології штучного інтелекту у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

На окрему увагу в перспективних дослідженнях заслуговує питання удосконалення адміністративно-деліктного законодавства. Зокрема, з метою забезпечення встановлення об'єктивної істини у справах про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху і прийняття на підставі зібраних доказів законних, справедливих рішень, детальної правової регламентації (по аналогії з КПК України) потребує порядок проведення окремих адміністративно-процесуальних дій: огляду місця події, допиту свідків, потерпілого, проведення аналогу слідчого експерименту, фіксації доказів (зокрема, зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису), проведення експертизи тощо.

Також потребує окремого дослідження питання встановлення презумпції вини власника транспортного засобу або особи, яка його ввезла на територію України, у вчиненні певних адміністративних правопорушень у разі їх автоматичної фіксації і покладенні (фактично перекладанні) на цих осіб обов'язку доводити свою невинуватість у вчиненні адміністративного правопорушення (одним із варіантів вирішення цієї проблеми є впровадження систем автоматичної фіксації порушень Правил дорожнього руху із розпізнаванням-ідентифікацією обличчя водія).

Вищезазначене обумовлює перспективність подальшого дослідження даної тематики з урахуванням зарубіжного досвіду правового регулювання дорожнього руху та забезпечення його безпеки.

Анотація

Наукова публікація присвячена дослідженню перспективних напрямів удосконалення адміністративного законодавства у сфері правового регулювання дорожнього руху та забезпечення його безпеки.

Зазначається, що чинні Правила дорожнього руху, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 1306 від 10.10.2001 потребують суттєвого оновлення, враховуючи суттєво збільшений автопарк України, появу електромобілів та портативного електротранспорту (електросамокатів, електроскутерів, моноколес тощо), а також негативну статистику щодо кількості ДТП, яка, в свою чергу, свідчить про недоліки (прогалини та колізії) в правовому регулюванні дорожнього руху.

Підкреслюється важливість прийняття нової редакції Правил дорожнього руху, в якій окремий розділ буде присвячено інноваційним засобам профілактики та запобігання ДТП – наведено їх визначення, класифікацію, а також підстави та умови їх обов'язкового використання в системі регулювання дорожнього руху. Зокрема, потребують правової регламентації автоматичні обмежувачі швидкості руху, системи відеофіксації руху транспортних засобів, пішоходів та розпізнавання обличчя водіїв та інших учасників дорожнього руху (частота та щільність їх розміщення, вимоги до технічних характеристик, обслуговування, порядку зняття та зберігання інформації тощо).

Також потребує детальної правової регламентації використання інноваційних засобів розділення смуг руху (амортизаційних тросів, щитів, гумових стовпчиків тощо), механічного обмеження швидкості транспортних засобів (штучні пагорби, дорожні нерівності – «лежачі поліцейські» тощо), а також автоматизованих систем перекриття дорожнього руху на перехрестях (висувні огорожі, бар'єри, які автоматично перекривають дорогу, коли вмикається забороняючий, червоний сигнал світлофору).

Обґрунтовано перспективність подальшого дослідження даної тематики з урахуванням міжнародних стандартів забезпечення безпеки дорожнього руху, зарубіжного досвіду правового регулювання профілактики та запобігання ДТП.

Ключові слова: адміністративне законодавство, напрями удосконалення, безпека дорожнього руху, дорожньо-транспортна пригода, актуальні питання, інноваційні засоби, штучний інтелект, профілактика.

Anokhin A.M. Directions of improving administrative legislation in the field of legal regulation of road traffic and ensuring its safety

The scientific publication is devoted to the study of promising directions for the improvement of administrative legislation in the field of legal regulation of road traffic and ensuring its safety.

It is noted that the current Traffic Rules, approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1306 dated 10.10.2001, require a significant update, taking into account the significantly increased car fleet of Ukraine, the appearance of electric cars and portable electric transport (electric scooters, unicycles, etc.), as well as negative statistics regarding the number of road traffic accidents, which, in turn, indicate shortcomings (gaps and collisions) in the legal regulation of road traffic.

The importance of adopting a new edition of the Traffic Rules is emphasized, in which a separate section will be devoted to innovative means of prevention of road traffic accidents – their definition, classification, as well as the grounds and conditions for their mandatory use in the traffic regulation system are given. In particular, automatic speed limiters, systems for video recording the movement of vehicles, pedestrians, and facial recognition of drivers and other road users require legal regulation

(frequency and density of their placement, requirements for technical characteristics, maintenance, procedure for removing and storing information, etc.).

It also requires detailed legal regulation of the use of innovative means of dividing traffic lanes (damping cables, shields, rubber pillars, etc.), mechanical speed limitation of vehicles (artificial hills, road irregularities – «lying policemen», etc.), as well as automated traffic blocking systems at intersections (retractable fences, barriers that automatically block the road when a prohibitive, red traffic light signal is turned on).

The perspective of further research on this subject is substantiated, taking into account international standards for ensuring road traffic safety, foreign experience of legal regulation of prevention of road traffic accidents.

Key words: administrative legislation, areas of improvement, road safety, road traffic accident, current issues, innovative means, artificial intelligence, prevention.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020. № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.01.2022).
2. Бабич В.А., Песоцька Ю.В., Мухіна О.Г. Адміністративна відповідальність за порушення правил дорожнього руху. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. № 3-4. С. 88-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_3-4_14
3. Назарова К.О., Микитюк І.С., Гоцуляк В.Д. Аудит безпеки руху як імператив глобалізаційних процесів та ефективного державного менеджменту. *Business-inform*. 2020. № 6. С. 235-244.
4. Плугатир М.В. Дотримання конституційних гарантій в процесі розгляду справ про адміністративні правопорушення, зафіксовані в автоматичному режимі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 91. С. 57-163. URL: <https://hdl.handle.net/11300/15631>
5. Сокурєнко В.В., Стрижак А.О. Загальна характеристика адміністративно-правових засобів забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 194-202. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.16>. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10974>
6. Ярмакі Х.П., Пилипів Р.М., Веселов М.Ю. Адміністративно-правове регулювання діяльності патрульної поліції щодо забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні: монографія. Житомир: «Вид. О.О. Євенок», 2019. 240 с.
7. Про Правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України № 1306 від 10.10.2001. Дата оновлення: 01.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п/ed20211101#Text> (дата звернення: 12.01.2022).
8. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. Дата оновлення: 29.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.01.2022).

Арсент'єв Д.С.

здобувач

Донецького державного університету внутрішніх справ

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК СУБ'ЄКТУ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

Постановка проблеми. Визначення особливостей суб'єкту та суб'єктивних ознак будь-якого кримінального правопорушення є обов'язковим як з точки зору традиційного доктринального підходу до надання кримінально-правової характеристики суспільно небезпечному діянню, так і з огляду на необхідність правильної кваліфікації кримінального правопорушення. Особливо, це стосується діянь, в яких окремі елементи суб'єктивної сторони є обов'язковими та визначені в диспозиції статті. Наразі в кримінально-правовій доктрині вже сформовано єдине бачення ознак загального та спеціального суб'єкта, що відображено і у кримінальному законодавстві. У поодиноких випадках, вченими актуалізувалось питання можливості віднесення до суб'єкту протиправного діяння юридичних осіб, однак такий підхід піддається аргументованій критиці, що зумовлено його невідповідністю принципам кримінального права взагалі та інститутів кримінальної відповідальності та покарання зокрема. Так, традиційно, ознаки суб'єкта кримінального правопорушення визначені в ст. 18 Кримінального кодексу України (далі – КК України): фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до норм кримінального законодавства може наставати кримінальна відповідальність. В цій же нормі є припис, в якому визначено ознаки спеціального суб'єкта та службових осіб. Водночас, не дивлячись на наявність, формально, чіткого підходу, в теорії та на практиці виникають дискусії з приводу окремих оціночних понять.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти ознак суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України розглядались у працях таких учених як О.О. Дудоров, В.О. Навроцький, Є.О. Письменський, В.Б. Харченко та ін. Водночас, низка проблем залишились вирішеними не у повній мірі, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є аналіз та узагальнення теоретико-прикладних підходів до визначення ознак суб'єкту складу зловживання владою або службовим становищем.

Викладення основного матеріалу. Є.Л. Стрельцов вказує, що в цілому ознаки спеціального суб'єкта можуть бути закріплені в основному складі злочину, без наявності якого цей склад злочину взагалі відсутній. Такі ознаки, можуть бути закріплені в якості кваліфікуючих ознак відповідного злочину. Вони можуть виступати в якості обставин, які пом'якшують або посилюють покарання та ін. Такі достатньо відомі підходи до визначення поняття та ознак спеціального суб'єкта, які ми користуємось. Безумовно кожна категорія спеціального суб'єкта має свої відмінності та заслуговує окремого аналізу. Якщо брати таку категорію, як посадовці або службові особи, то потрібно сказати, що верхньою межею їх посад, традиційно вважався, так званий, середній рівень. І коли в останні роки почала «порушуватися» така межа, це почало викликати певні складнощі в їх політико-правовому тлумаченні. Потрібно сказати, що порушення цими особами правових норм мають різний характер та різні напрями. В усякому разі, такі

приклади в останній час набувають значних показників, що дозволяє вже казати про певні тенденції, які там існують, що в свою чергу дозволяє казати про необхідну репрезентативність такої статистики [1]. Варто також зауважити на тому, що в умовах нестабільної політико-економічної ситуації все частіше починає змінюватись підхід до визначення функціональних обов'язків окремих посадових осіб. Зміна кола повноважень призводить до виникнення розбіжностей в положеннях низки нормативно-правових актів, що часто має наслідком унеможливлення притягнення до кримінальної відповідальності окремих категорій службових осіб за вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності у сфері надання публічних послуг взагалі та зловживання владою або службовим становищем зокрема.

Так, зловживання владою або службовим становищем, кримінальна відповідальність за яке передбачено ст. 364 КК України, відноситься до так званих «корупційних кримінальних правопорушень». В примітці до ст. 45 КК України вказано, що корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до національного кримінального законодавства вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними із корупцією, відповідно до КК України вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 КК України [2]. В примітці до ст. 364 КК України є безпосередня вказівка на осіб, які можуть вчинити таке кримінальне правопорушення – особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах держав-

ної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Для цілей статей 364, 368, 368⁵, 369 цього Кодексу до державних та комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких відповідно державна чи комунальна частка перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства. Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [2]. Суб'єкти корупційних кримінальних правопорушень також передбачені в ст. 3 Закону України від 14.10.2014 № 1700-VII «Про запобігання корупції». Отже, виходячи із наявності вказівки на обмежене коло осіб, які можуть вчинити зловживання владою або службовим становищем, суб'єкт криміналь-

ного правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України є спеціальним. Виходячи із положень Загальної частини кримінального законодавства, зокрема – ст. 18 КК України, спеціальний суб'єкт окрім ознак, передбачені в ч. 1 ст. 18 КК України має додаткові елементи, які, здебільшого, свідчать про наявність підвищеного ступеню суспільної небезпечності.

В ст. 364 КК України законодавцем визначено тісний взаємозв'язок між вчинюваним діянням, яким є зловживання владою або службовим становищем, а також використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби та завданням істотної шкоди сукупності певних благ. За допомоги такої кореляції в законодавстві визначено підвищений ступінь суспільної небезпеки такого діяння, який зумовлюється тим, що останнє вчиняється особою, яка, фактично, є носієм прав та обов'язків, які повинні забезпечувати певну групу суспільних відносин, а не здійснювати деструктивний вплив на них. Ступінь суспільної небезпеки також зумовлений і наявністю факторів, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення як у зв'язку із наявністю необхідних знань та вмінь, так і через внутрішні взаємозв'язки кримінального правопорушника із іншими особами, які можуть спростити реалізацію кримінально протиправного умислу.

Проте, необхідно зауважити, що протягом останніх десяти років як кримінальне законодавство, так і окремі законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти зазнавали певних змін в частині визначення сутності та змісту феномену корупції та всіх пов'язаних із ним суспільно небезпечних діянь. Так, зокрема, ст. 364 КК України піддавалась редакції з 2008 року: перші зміни стосувались зменшення обсягу санкцій статті (Закон України від 15.04.2008 № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності»); було змінено зміст норми, зокрема – доповнено частиною, яка передба-

чала кримінальну відповідальність за діяння вчинене представником правоохоронного органу (Закон України від 07.04.2011 № 3207-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення, у 2014 році цю частину було виключено); посилено санкції, зокрема – передбачено як додатковий вид покарання конфіскацію (Закон України від 18.04.2013 № 222-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України»); уточнено мету: в абзаці першому частини першої слова «з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб» замінено словами «з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи» (Закон України від 21.02.2014 № 746-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції»); уточнено поняття та ознаки істотної шкоди (Закон України від 13.05.2014 № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України») тощо. Водночас, більшість із наведених змін стосувалась, здебільшого, визначення меж кримінальної відповідальності та покарання, та лише один раз – суб'єктів, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем, проте така законодавча ініціатива не увінчалася успіхом.

Хоча під час кваліфікації кримінального правопорушення та обрання межі покарання і враховуються виключно положення національного кримінального законодавства, в якому чітко визначено перелік осіб, які

можуть вважатись суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України, такі недоліки у понятійно-категоріальному забезпеченні антикорупційної політики може мати низку ризиків, найнебезпечнішими із яких є інтенсифікація корупційних загроз.

Крім того, по-різному вирішуються питання про те, чи можливе виконання функцій представника влади за спеціальним повноваженням; що потрібно розуміти під тимчасовим виконанням вказаних у ч. 3 ст. 18 КК України функцій та обов'язків; про співвідношення понять «функції» та «обов'язки». При встановленні службової особи як суб'єкта злочину необхідно розрізняти службові функції і професійні обов'язки. Для притягнення службової особи до кримінальної відповідальності за вчинення корупційного злочину необхідно чітко й однозначно вказати у процесуальних документах, до якої категорії службових осіб відноситься особа у зв'язку із вчиненими нею діями, оскільки обіймання особою певної (конкретної) посади може бути пов'язане із виконанням нею як функцій представника влади, так і організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків [3]. Водночас, необхідно зауважити, що під час формування офіційної статистичної звітності (Офіс Генерального прокурора) суб'єкти кримінальних правопорушень, передбачених ст. 364 КК України диференціюються відповідно до Закону України від 10.12.2015 № 889-VIII «Про державну службу». Так, у 2018 році всього було встановлено 116 осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 364 КК України, із них всього 12 державних службовців, 6 – категорії В; 21 – посадові особи місцевого самоврядування, 17 осіб – 5-7 категорії; у 2019 році всього встановлено 104 особи, із них 11 державних службовців, 3 – категорії В; 16 посадових осіб місцевого самоврядування, 11 осіб – 5-7 категорії; у 2020 році всього 82 особи, із них 4 представники Державної митної служби, 3 – інших органів державної

влади; у 2021 році всього – 127 осіб, із них 18 державних службовців, 4 – категорії А, 8 – категорії Б, 6 – 1-7 категорії; 15 – посадові особи місцевого самоврядування: 9 – 4 категорії, 6 – 5-7 категорії.

Відповідно до наведеного вище законодавчого акту, до категорій «Б» та «В» державної служби віднесено: категорія «Б»: керівників та заступників керівників державних органів, юрисдикція яких поширюється на територію Автономної Республіки Крим, однієї або кількох областей, міст Києва і Севастополя, одного або кількох районів, районів у містах, міст обласного значення; керівників державної служби у державних органах, юрисдикція яких поширюється на територію Автономної Республіки Крим, однієї або кількох областей, міст Києва і Севастополя, одного або кількох районів, районів у містах, міст обласного значення; керівників та заступників керівників структурних підрозділів державних органів незалежно від рівня юрисдикції таких державних органів; 3) категорія «В» – інші посади державної служби, не віднесені до категорій «А» і «Б» [4]. Варто зауважити, що перелік категорій посад державної служби є більш лаконічним відносно посад в органах місцевого самоврядування. Водночас, існують непоодинокі випадки вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України службовими особами приватних акціонерних товариств, зокрема розповсюдженим також є сукупність зловживання владою або службовим становищем із іншими суспільно небезпечними діями, якими забезпечується реалізація кримінально протиправного умислу на вчинення діяння, передбаченого ст. 364 КК України.

Отже, не дивлячись на доволі масштабну національну та міжнародну судову практику, низка проблем, пов'язаних із кваліфікацією зловживання владою або службовим становищем залишається невирішеною. Зокрема, це також стосується як розмежування випадків, коли аналогічні наведеному діяння кваліфікуються як службове підроблення та тих,

коли кваліфікація відбувається за сукупністю діянь. Окремі кваліфікаційні проблеми зумовлені також сферою повноважень осіб, які, відповідно до примітки до ст. 364 КК України можуть відноситись до суб'єктів зловживання владою або службовим становищем. Підґрунтя для цього створює обсяг дискреції.

Так, з огляду на певні гучні справи проти осіб з апарату держави (голів та заступників голів центральних органів виконавчої влади, незалежних колегіальних органів, керівників державних підприємств та установ) навіть Верховний Суд звернувся до теми визначення меж дискреційних повноважень суб'єкта владних повноважень. Так, 11.04.2018 було оприлюднено «Науковий висновок щодо меж дискреційного повноваження суб'єкта владних повноважень та судового контролю за його реалізацією». В ньому резюмується, що дискреційне повноваження може полягати у виборі діяти чи бездіяти. Якщо діяти – у виборі варіанта рішення чи дії серед варіантів, що прямо або опосередковано закріплені в законі. Важливою ознакою такого вибору є те, що він здійснюється без необхідності узгодження з кимось обраного варіанта. Також зазначається, що дискреційне повноваження надається шляхом його закріплення в оціночному понятті, відносно визначеній нормі, альтернативній нормі, нормі із невизначеною гіпотезою. Для окреслення дискреційного повноваження законодавець використовує, зокрема, слова «може», «має право», «за власної ініціативи», «дбає», «забезпечує», «веде діяльність», «встановлює», «визначає», «на свій розсуд». Однак наявність такого терміна в законі не свідчить автоматично про наділення суб'єкта владних повноважень дискреційним повноваженням. Він є приводом для докладного аналізу закону на предмет того, що відповідне повноваження є дійсно дискреційним [5]. Наведене дає змогу констатувати, що *відмінною ознакою суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України є наявність дискреції, достатньої для спроможності отримати неправо-*

мірну вигоду за виконання/невиконання певних повноважень, визначених обсягом, який передбачає його посада в інтересах третіх осіб.

Далі ВС зауважує, що при реалізації дискреційного повноваження суб'єкт владних повноважень зобов'язаний поважати основоположні права особи й дотримуватися: конституційних принципів; принципів реалізації відповідної владної управлінської функції; принципів здійснення дискреційних повноважень; змісту публічного інтересу; положень власної компетенції; вказівок, викладених в інтерпретаційних актах; фахових правил, закріплених у нормативних актах; адміністративної практики; судової практики; процедурних вимог. Отже, при розслідуванні справ, порушених за ст.364 КК, органи досудового слідства обов'язково повинні з'ясувати обсяг повноважень особи, її компетенцію, встановлювати, чи мала особа вчинити в інший спосіб, ніж вчинила, чи були такі дії чи рішення незаконними та який саме закон чи підзаконний акт порушено. Тобто за наявності в службової особи певної свободи вибору при прийнятті рішення чи вчиненні дій, які належать до її компетенції, що прямо чи опосередковано закріплено в нормативному акті, а також якщо розслідувана дія чи рішення не виходить за межі такої дискреції, притягнення такого суб'єкта до кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем виключається [5]. В цьому контексті необхідно зауважити, що основною проблемою у встановленні ознак суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України є неврахування обсягу його повноважень, які можуть або були використані для досягнення мети, яка полягає в отриманні неправомірної вигоди. Диспозиція ч. 1 ст. 364 КК України має вказівку на те, що така особа намагається досягти такої мети шляхом «умисного використання службового становища всупереч інтересам служби». Отже, межі повноважень такої особи мають бути достатні для вчиненні

такого протиправного діяння, а отримання неправомірної вигоди повинно бути безпосередньо пов'язано із реалізацією цією особою повноважень в межах обсягу, передбаченого її посадою.

В Конвенції ООН проти корупції зазначено, що кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисного зловживання службовими повноваженнями або службовим становищем, тобто здійснення будь-якої дії чи утримання від здійснення дій, що є порушенням законодавства, державною посадовою особою під час виконання своїх функцій з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи [6]. Верховний Суд на засіданні Судової палати у кримінальних справах 23 січня 2014 року, розглядаючи справу № 5-48кс13, висловився щодо відмінності між розтратою чужого майна шляхом зловживання службовим становищем (стаття 191 КК) і зловживанням службовим становищем, вчиненим в інтересах третіх осіб із заподіянням істотної шкоди або тяжких наслідків юридичній особі (стаття 364 КК). При розгляді цієї справи Верховний Суд зазначив, що основні відмінності (між зазначеними діяннями) полягають у тому, що службова особа при скоєнні злочину, передбаченого статтею 364 КК, зловживаючи своїм службовим становищем, заподіює майнову шкоду власнику при відсутності хоча б однієї ознаки розкрадання чужого майна, в тому числі в формі розтрати шляхом зловживання службовим становищем, зокрема за відсутності безоплатності (коли здійснюється оплатна реалізація майна, в тому числі в певних випадках за зниженими цінами), безповоротності вилучення (коли майно не витрачено та існує можливість його повернення або коли має місце його тимчасове запозичення) тощо. Неотримання службовою особою особисто вигоди при тому, що таку вигоду отримують треті особи, на користь яких перераховані кошти, не виклю-

чає наявності в її діях ознак розтрати чужого майна шляхом зловживання службовим становищем, оскільки попри те, що майно безоплатно обертається на користь третіх осіб, водночас реалізується корисливий інтерес особи, яка, зловживаючи службовим становищем, вчинила дії з перерахування коштів [7]. Таким чином, відмежування відбувається як за обсягом владних та службових повноважень таких осіб, так і за метою вчинення службового кримінального правопорушення. Отже, суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України, у певній мірі, не потребує уточнення, водночас, це не стосується окремих його ознак. Для удосконалення реалізації кримінально-правової політики у сфері протидії корупції необхідно привести до єдиного зразку положення нормативно-правових актів, в яких надається тлумачення понятійно-категоріального апарату кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією. Окрема увага має бути приділена встановленню додаткових ознак таких суб'єктів та чітке визначення меж їх дискреції.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України є спеціальним (службова особа), вік відповідальності – 16 років. Відмінною ознакою суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України є наявність дискреції, достатньої для спроможності отримати неправомірну вигоду за виконання/невиконання певних повноважень, визначених обсягом, який передбачає його посада в інтересах третіх осіб. В ст. 364 КК України законодавцем визначено тісний взаємозв'язок між вчинюваним діянням, яким є зловживання владою або службовим становищем, а також використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби та завданням істотної шкоди сукупності певних благ. За допомоги такої кореляції в законодавстві визначено підвищений ступінь суспільної небезпеки такого діяння, який зумовлюється тим, що останнє

вчиняється особою, яка, фактично, є носієм прав та обов'язків, які повинні забезпечувати певну групу суспільних відносин, а не здійснювати деструктивний вплив на них. Ступінь суспільної небезпеки також зумовлений і наявністю факторів, які сприяють вчиненню

кримінального правопорушення у зв'язку із наявністю необхідних знань та вмінь, так і через внутрішні взаємозв'язки кримінального правопорушника із іншими особами, які можуть спростити реалізацію кримінально протиправного умислу.

Анотація

У статті аналізуються та узагальнюються теоретико-прикладні підходи до визначення ознак суб'єкту складу зловживання владою або службовим становищем. Визначається, що протягом останніх десяти років як кримінальне законодавство, так і окремі законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти зазнавали певних змін в частині визначення сутності та змісту феномену корупції та всіх пов'язаних із ним суспільно небезпечних діянь. Вказується, що хоча під час кваліфікації кримінального правопорушення та обрання межі покарання і враховуються виключно положення національного кримінального законодавства, в якому чітко визначено перелік осіб, які можуть вважатись суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України, недоліки у понятійно-категоріальному забезпеченні антикорупційної політики можуть мати низку ризиків, найнебезпечнішими із яких є інтенсифікація корупційних загроз. Зазначається, що відмінною ознакою суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України є наявність дискреції, достатньої для спроможності отримати неправомірну вигоду за виконання/невиконання певних повноважень, визначених обсягом, який передбачає його посада в інтересах третіх осіб. Основною проблемою у встановленні ознак суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК України є неврахування обсягу його повноважень, які можуть або були використані для досягнення мети, яка полягає в отриманні неправомірної вигоди. Диспозиція ч. 1 ст. 364 КК України має вказівку на те, що така особа намагається досягти такої мети шляхом «умисного використання службового становища всупереч інтересам служби». Отже, межі повноважень такої особи мають бути достатні для вчинення такого протиправного діяння, а отримання неправомірної вигоди повинно бути безпосередньо пов'язано із реалізацією цією особою повноважень в межах обсягу, передбаченого її посадою.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, зловживання владою, службове становище, посадові особи, суб'єкт, службові особи, професійна діяльність, кримінальне законодавство.

Arsentiev D.S. Theoretical and applied approaches to determining the signs of the subject of abuse of authority or official position

The article analyzes and summarizes the theoretical and applied approaches to determining the signs of abuse of power or official position by the subject. It is determined that during the last ten years, both criminal legislation and individual legislative and by-law normative legal acts have undergone certain changes in terms of defining the essence and content of the phenomenon of corruption and all socially dangerous acts related to it. It is indicated that although during the qualification of the criminal offense and the selection of the limits of the punishment, only the provisions of the national criminal legislation are taken into account, which clearly defines the list of persons who can be considered the subject of the criminal offense provided for in Art. 364 of the Criminal Code of Ukraine, such shortcomings in the conceptual and categorical provision of anti-corruption policy may have a number of risks, the most dangerous of which is the intensification of corruption threats. It is noted that a distinguishing feature of the subject of the criminal offense provided for in Art. 364 of the Crim-

inal Code of Ukraine is the presence of discretion sufficient for the ability to receive an undue benefit for the performance/non-performance of certain powers, determined by the scope of his position in the interests of third parties. The main problem in establishing the features of the subject of the criminal offense provided for in Art. 364 of the Criminal Code of Ukraine is disregarding the scope of his powers, which can or have been used to achieve the goal of obtaining an unlawful benefit. Provision of Part 1 of Art. 364 of the Criminal Code of Ukraine indicates that such a person tries to achieve such a goal by «deliberate use of official position contrary to the interests of the service.» Therefore, the limits of the authority of such a person must be sufficient to commit such an illegal act, and the receipt of an unlawful benefit must be directly related to the exercise of authority by this person within the scope of his position.

Key words: criminal offense, abuse of power, official position, officials, subject, officials, professional activity, criminal legislation.

Список використаних джерел:

1. Стрельцов Є.Л. «Нові» категорії спеціального суб'єкту та традиційні оцінки їх ознак. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/01/25/ye-streltsov-novi-kategoriyi-spetsialnogo-sub-yektu-ta-tradytsijni-otsinky-yih-oznak.pdf>
2. Кримінальний кодекс України. Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Кісілюк Е.М. Службова особа як суб'єкт корупційних злочинів. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/antykoriupsia/statti/kisiliuk_em_17_07.pdf
4. Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII «Про державну службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
5. Одинець І. Злочин «на власний розсуд». URL: <https://zib.com.ua/ua/136630.html>
6. Конвенція ООН проти корупції. Ратифікація від 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
7. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України (5-48к13 від 23.01.2014 р.). URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/5-48ks13>

Сорока М.В.

*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ І ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Дослідження нормативно – правового забезпечення відновного правосуддя в країнах Європейського Союзу є необхідним засобом удосконалення Кримінального Кодексу України та формування і реалізації в Україні державно - кримінальної політики, яка б відповідала спільній політиці співробітництва Європейського Союзу у сфері внутрішніх справ і юстиції (простір свободи, безпеки та правосуддя). Створення із врахуванням європейського досвіду нормативно – правової бази відновного правосуддя в Україні є одним із основних чинників, які забезпечують впровадження в Україні нових умов протидії скоєнню злочинів та застосування гуманістичних підходів кримінально – правового впливу.

Кримінологічна парадигма, що закріплена сьогодні в Кримінальному Кодексі України, не сприяє зменшенню рівня злочинності в суспільстві. До того ж, вона не орієнтує на добровільне врегулювання сторонами кримінально – правового конфлікту, а дії органів, що здійснюють оперативно – розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду припиняють лише зовнішню конфронтацію між потерпілим і особою, яка вчинила кримінальне правопорушення. Це свідчить про її каральну спрямованість.

В той же час злочин як суспільно небезпечне діяння завдає потерпілому біль та страждання. Багато потерпілих потребують визнання свого досвіду насилля та бажають приймати безпосередню участь у вирішенні важливих питань свого життя. Тому, є необ-

хідність не тільки карати особу за вчинення кримінального правопорушення, але створити умови для вирішення більш широкого кола питань, що пов'язані із діяльністю кримінальної юстиції, зокрема відновлення порушених прав і законних інтересів сторін, сприяння реінтеграції потерпілого і злочинця до суспільства, обов'язкове відшкодування шкоди потерпілому.

Сьогодні в сучасному зарубіжному кримінальному законодавстві спостерігається тенденція на посилення позицій потерпілого в кримінальному праві, зокрема при вирішенні кримінально – правового конфлікту, а також добровільного відшкодування шкоди. Тому, постає необхідність поступового переходу українського правозастосування від карального підходу в кримінальній юстиції до парадигми відновлення порушених прав і законних інтересів сторін. Відповідно, актуальності набуває питання вдосконалення Кримінального Кодексу України згідно із нормативно – правовою базою відновного правосуддя країн Європейського Союзу, зокрема Німеччини.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини в сфері відновного правосуддя та досвід нормативно – правового їх регулювання в Німеччині.

Мета дослідження. Розглянути нормативно – правове забезпечення відновного правосуддя в Німеччині та запропонувати зміни до Кримінального Кодексу України з урахуванням її досвіду створення нормативної бази в зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В українській юридичній літературі проблема нормативно – правового забезпечення відновного правосуддя в країнах Європейського Союзу є малодослідженою. В той же час, про необхідність впровадження відновного правосуддя в правову систему України зазначила низка українських дослідників і присвятила розгляду сутності відновного правосуддя низку своїх наукових розвідок. О.М. Семчишин розглянула відновне правосуддя як нову для українського суспільства концепцію реагування на протиправну поведінку, форму соціальної діяльності та систему соціальних відносин та описала окремі аспекти інституціоналізації відновного правосуддя в Україні, а також проблеми, що виникають під час упровадження відновних програм в українському суспільстві[1]; Р.Ф. Аракелян проведено компоративний аналіз програм відновного правосуддя в Англії, Уельсі, Бельгії, Німеччині, Фінляндії, Швейцарії[2]; Л.О. Шпак, О.Ю. Грачова, О.М. Головка дослідили специфіку впровадження відновного правосуддя у кримінальних правах щодо неповнолітніх в Україні[3]; А.В. Мурзанова визначила методологічні аспекти досліджень правового регулювання відновного правосуддя та практики його застосування в Україні[4].

Виклад основного матеріалу. Вперше термін «відновне правосуддя» (restorative justice) вжив в 1977 році А. Іглеш, який виділив три типи кримінального правосуддя: 1) каральне (retributive justice), яке засноване на покаранні, 2) дистрибутивне (distributive justice), що базується на перевихованні правопорушників, та 3) відновне (restorative justice), яке ґрунтується на відновленні (реституції, restitution). Каральна і виховна моделі, на думку А. Іглеша, фокусуються на діях щодо правопорушника, усувають потерпілого від участі в процесі встановлення правосуддя, передбачають пасивну участь правопорушника в цьому процесі. Натомість відновне правосуддя зосереджується на шкоді, спричиненій діями правопорушника, та активно

залучає потерпілих і правопорушників до процесу відшкодування та реабілітації [5].

Резолюція Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСООР) 2002/12 від 24 липня 20002р. затвердила «Основні принципи застосування програм реституційного правосуддя в питаннях кримінального правосуддя». В цьому документі в п. 1.2. зазначено, реституційний процес – це будь – який процес в межах якого жертва і правопорушник і у відповідних випадках будь – які інші особи або члени громади, які постраждали від скоєння злочину, активно приймають участь в спільному урегулюванні питань, що виникли у зв'язку із злочиним, як правило, за допомогою посередника [6].

Концепцію відновного правосуддя сьогодні впроваджено в правову систему багатьох країн світу. В основі концепції відновного правосуддя лежать такі цінності: 1) створення можливості для потерпілого, порушника та представників громади, за їхнього добровільного бажання, зустрітися, щоб обговорити злочин та його наслідки; 2) реституція – відшкодування правопорушником завданої потерпілому шкоди; 3) реінтеграція – відновлення та зцілення потерпілого і правопорушника, сприяння їхній реінтеграції в суспільство; 4) включення – можливість активної участі правопорушника та потерпілого у вирішенні ситуації, пов'язаної з правопорушенням [5].

Вважаємо, за доцільне розглянути нормативно – правове забезпечення реалізації концепції відновного правосуддя в Німеччині, адже саме ця країна Європейського Союзу має найпотужнішу законодавчу базу його реалізації, положення якої можливо імплементувати в Кримінальний Кодекс України.

Вперше в Німеччині законодавче закріплення засад відновного правосуддя було здійснено в Федеральному Законі «Про ювенальну юстицію» в 1953 році, стаття 10 якого передбачала право судді прийняти рішення про направлення справи на медіацію як захід виховного впливу на правопорушника [7].

Активне обговорення в німецькому суспільстві в 1980 – 1990 - рр. питань укріплення

позиції потерпілого в кримінальному і кримінально – процесуальному праві, зокрема при вирішенні кримінально – правового конфлікту, а також добровільного відшкодування шкоди, призвело до прийняття Федерального Закону «Про захист потерпілих» від 18. 12. 1986р., який обумовив низку змін в Кримінальному Кодексі ФРН. Ці зміни, перш за все, стосувалися покращення положення потерпілих, особливо жертв сексуальних злочинів, а також нормативного закріплення досвіду перших модельних проєктів надання компенсації за нанесену шкоду потерпілому в сфері кримінальної ювенальної юстиції [8].

В 1992 р. робоча група, яка складалася із німецьких, австрійських та швейцарських викладачів кримінального права, презентувала альтернативний проєкт щодо відшкодування шкоди, який передбачав всеоб'ємне регулювання процедури примирення злочинця і жертви в межах кримінального права в цілому. Доведена ефективність процедури примирення на прикладі ювенальної юстиції обумовила її імплементацію в 1994 р. в §46а Кримінального Кодексу Німеччини. Так, згідно із нормами §46а Кримінального Кодексу ФРН, якщо злочинець примирився із потерпілою стороною, прийняв особисту участь у відшкодуванні шкоди, виявив особисту покору та смиренність, при цьому шкода жертві відшкодована повністю або майже повністю, то суд, керуючись нормами §49 Кримінального Кодексу ФРН, може пом'якшити покарання, або, якщо покарання не вище, ніж позбавлення волі на один рік, або грошовий штраф до 360 денних ставок, звільнити від покарання [9]. Також абз. 7 ч. 2 §46 Кримінального Кодексу ФРН визначив компенсацію як обставину, що пом'якшує покарання злочинцю за нанесену шкоду потерпілому. При цьому, поняття «компенсація за нанесену шкоду» може тлумачитися як у вузькому (№1 §46а КК ФРН), так і в широкому (№2 §46а КК ФРН) сенсі – як відшкодування шкоди [10].

Компенсація шкоди у вузькому сенсі у відповідності до №1 §46а Кримінального

Кодексу ФРН здійснюється у формі повного, часткового покриття наслідків кримінального діяння, а також у виняткових випадках, без фактичного їх покриття, але за наявності стійкого прагнення особи, яка скоїла кримінальне діяння, визнати свою провину та відшкодувати спричинених потерпілому витрат, що виникли у нього в наслідок скоєння проти нього протиправного діяння. Відшкодування шкоди в сенсі №2 §46а Кримінального Кодексу ФРН передбачає повне, а також і часткове відшкодування шкоди, а саме більшої її частини. Крім того, в широкому сенсі відшкодування шкоди передбачає вжиття будь – яких не заборонених законом дій, що спрямовані на відновлення порушених в результаті злочину прав і законних інтересів постраждалого. Тому, відшкодування шкоди у відповідності з §46а Кримінального Кодексу ФРН вважається таким, що відбулося і при задоволенні вимоги потерпілого про відшкодування шкоди не в повному об'ємі. Крім того, §46а Кримінального Кодексу ФРН, який присвячений компенсації шкоди, закріплює обов'язкову особистісну складову при компенсації шкоди у вузькому сенсі (№1 §46а КК ФРН), і при відшкодуванні шкоди (№2 §46а КК ФРН) в широкому аспекті.

Згідно із №1 §46а Кримінального Кодексу ФРН, обов'язковим елементом компенсації шкоди є «зусилля, що спрямовані на компенсацію нанесеної потерпілому шкоди». Ці зусилля повинні виявлятися як ведення переговорів між потерпілим і особою, яка скоїла кримінальне діяння, з метою врегулювати конфлікт шляхом укладання угоди про компенсацію [11]. В №1 §46а Кримінального Кодексу ФРН йдеться про необхідність надання пропозиції звинуваченому і потерпілому знайти відповідне для вирішення конфлікту і узгоджене із зацікавленими сторонами рішення, яке б влаштувало обидві сторони, зокрема за допомогою третьої сторони, якою можуть бути дізнавач, захисник або інші особи, які приймають участь в переговорах по забезпеченню компенсації потер-

пілому, наприклад медіатор. Врегулювання конфлікту відбувається під час переговорного процесу між особою, яка скоїла кримінальне діяння і потерпілим, де потерпілий окреслює параметри отриманої шкоди, а також розмір особистих втрат, які зазнав в результаті скоєного щодо нього злочину, а особа яка його скоїла, оприлюднює свою ситуацію, в якій вона знаходиться, і можливості для відшкодування завданої нею шкоди. Метою переговорів є укладання угоди про компенсацію шкоди, яка б влаштовувала обидві сторони, яка б містила досягнуті домовленості (зокрема, вибачення перед потерпілим, відшкодування матеріальної/ і або нематеріальної шкоди) і які необхідно виконати [11]. При цьому, не завжди потрібне особистісне спілкування сторін; в деяких випадках можливо принести вибачення в письмовій формі. Діалог із потерпілим може здійснюватися через захисник[12].

Для відшкодування шкоди у відповідності із №2 §46а Кримінального Кодексу ФРН необхідною є особиста участь: відшкодування шкоди вимагає від особи, яка скоїла кримінальне діяння значних особистих витрат або відмови від чогось. Відповідно до практики Верховного Суду ФРН, під «значними особистими витратами» розуміється продаж нерухомості, щоб відшкодувати нанесену шкоду потерпілому, укладання договору про відмову від спадщини, особисте піклування про потерпілого [11]. В якості значної особистої відмови від чого – небудь, визнається продаж особою автомобіля з метою відшкодування нанесеної потерпілому шкоди. Без особистісного елементу кримінально – правове відшкодування шкоди у відповідності із №2 §46а Кримінального Кодексу ФРН є неможливим. Наявність обов'язкового особистісного компоненту надає відшкодуванню шкоди кримінально – правового характеру, що свідчить про добровільне взяття особою відповідальності за скоєне[11], коли особа, яка скоїла кримінальне діяння, несе значні особистісні витрати і вимушено відмовляється від осо-

бистого майна у великому обсязі з метою відшкодування шкоди потерпілому, це відрізняє кримінально – правове відшкодування від цивільно – правового [13].

Отже, засадничими нормативними документами, в яких закріплено застосування відновного правосуддя в Німеччині є: Федеральний Закон «Про ювенальну юстицію»; Федеральний Закон «Про захист потерпілих» та Кримінальний Кодекс ФРН. В цих нормативно – правових джерелах визначено правові положення відновного підходу реагування на скоєння злочину. Відновне правосуддя закріплено як засіб широкого вирішення правового конфлікту, один із способів збереження терпимості, відкритості і поваги до участі суспільства у поновленні прав та інтересів учасників конфлікту, що були порушені під час скоєння злочину; визначено правову природу компенсації за нанесену шкоду злочином як основної форми реального відшкодування завданої злочином шкоди; діяльнісне спокутування вини злочинцем, взяття на себе відповідальності за відшкодування завданих збитків, відновлення порушених відносин в громаді; визначено обов'язкові елементи шкоди та відповідні умови, виконання яких є підставою для пом'якшення покарання за скоєний злочин.

Сьогодні в Україні діє Кримінальний Кодекс від 5 квітня 2001р., що набрав чинності з 1 вересня 2001 р.. Згідно з його ч.1. ст. 11, кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [14], тобто кримінальне правопорушення визнається як таке, що порушує закон, а не права учасників суспільних правовідносин. З цього можливо зробити висновок, що в ньому закріплено тільки каральний підхід до скоєння злочину, характерними ознаками якого є: спрямованість правоохоронних і судових органів на забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності; справедливе покарання за злочин, а саме відповідне характеру і ступеню суспільної небезпеки скоєного і іншим обста-

винам; відсутність умов для міжособистісного контакту звинуваченого і потерпілого; жертва злочину під час офіційного правосуддя залишається поза процесом і її інтереси жодним чином не враховуються державою. Тому, на нашу думку, актуальним напрямом вдосконалення Кримінального Кодексу України є закріплення в ньому підходу спрямованого на ліквідацію кримінально – правового конфлікту шляхом примирення злочинця і його жертви, відшкодування нанесеної злочинцем шкоди, ресоціалізації правопорушника. При цьому кримінальне правопорушення необхідно тлумачити не тільки як суспільно небезпечне діяння, але і як кримінально – правовий конфлікт між суб'єктами, які залучені в кримінальну ситуацію, в результаті якого шкода завдається потерпілому, суспільству і безпосередньо правопорушнику. Звідси, пропонуємо доповнити ч.1 ст.11 Кримінального Кодексу України таким: «кримінальне правопорушення – це кримінально – правовий конфлікт між суб'єктами, які залучені в кримінальну ситуацію, в результаті якого шкода завдається потерпілому, суспільству та особі, яка скоїла суспільно – небезпечне діяння».

Звичайно, в більшості країн Європейського Союзу, зокрема і в Німеччині, зберігається класична структура системи правосуддя, в основу якої закладено каральний і реабілітаційний підходи, проте в багатьох країнах робляться спроби розвитку альтернативних заходів реагування на злочинність і соціальні безлади поруч із використанням принципів офіційної системи правосуддя. Також відновне правосуддя застосовується як додатковий засіб відновлення справедливості шляхом збалансування потреб постраждалого, правопорушника і суспільства в цілому. Відповідно, вважаємо, що «парадигма покарання» не повинна бути вилучена із Кримінального Кодексу України, але вона повинна бути доповнена «парадигмою примирення» або «відновлення».

Відомо, основна мета відновного правосуддя полягає в тому, щоб відшкодувати

спричинену шкоду і як найскоріше відновити первинні умови, в яких знаходилися потерпілий і правопорушник[15]. В кримінальному Кодексі ФРН, відповідно до §46а, формою відшкодування шкоди за скоєний злочин є компенсація за нанесену шкоду злочинцем, яка розуміється у вузькому сенсі як відшкодування шкоди в цивільному праві, тобто повне відшкодування матеріальних і нематеріальних збитків, та в широкому - як повне, часткове, а в деяких виняткових випадках і відсутність відшкодування матеріальних і нематеріальних збитків за завдану шкоду, а також інші не заборонені законом дії, що спрямовані на відновлення. До того ж, Кримінальний Кодекс ФРН визначає обов'язковим елементом компенсації шкоди за скоєний злочин особистісний елемент кримінально – правового відшкодування, який являє собою «особистісні зусилля» і «особисті витрати».

«Особисті зусилля» змістовно виявляються як ведення переговорів між потерпілим і особою, яка скоїла кримінальне діяння, з метою врегулювання конфлікту шляхом укладання угоди про компенсацію; прийняття пропозиції звинуваченим і потерпілим з боку третьої сторони, щодо шляхів вирішення конфлікту. «Особисті витрати» - це заходи щодо продажу особистої нерухомості, з метою відшкодування нанесеної шкоди потерпілому; укладання договору про відмову від спадщини на користь потерпілого; особисте піклування про потерпілого. При цьому, особистісний елемент виступає як підстава для звільнення або пом'якшення покарання.

На наш погляд, перспективним напрямом вдосконалення Кримінального Кодексу України є також імплементація до нього положення щодо неможливості кримінально – правового відшкодування шкоди без особистісного елементу, а також розширення кола заходів, що спрямовані на відновлення порушених в результаті прав і законних інтересів постраждалого. Так, пропонуємо до ст. 45 Кримінального Кодексу України внести доповнення і викласти її в такому трактуванні «Особа, яка

вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покалася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду шляхом особистих витрат, зокрема: продажу особистої нерухомості, з метою відшкодування нанесеної шкоди потерпілому; укладання договору про відмову від спадщини на користь потерпілого; особисте піклування про потерпілого та інше». До статті 46 Кримінального Кодексу України внести доповнення і викласти в такому трактуванні: «Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася із потерпілим (вела переговори з потерпілим з метою врегулювання

конфлікту шляхом укладання угоди про компенсацію; прийняла пропозиції з боку третьої сторони, щодо шляхів вирішення конфлікту та інше) та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Статтю 66 Кримінального Кодексу України, яка окреслює обставини, які пом'якшують покарання, доповнити такими обставинами: 10) виявила особистісні зусилля і здійснила особисті витрати.

Отже, з метою удосконалення Кримінального Кодексу України, вважаємо за можливе, врахувати досвід Німеччини послідовного і поступового впровадження в правове поле засад відновного правосуддя. За аналогією із інститутом компенсації шкоди за скоєний злочин, який інституціоналізовано в Кримінальному Кодексі ФРН, пропонуємо в такому ж контексті розглядати і відшкодування шкоди в Україні, яке є найбільш об'ємною формою добровільного відшкодування шкоди. Запропоновані пропозиції щодо напрямів удосконалення Кримінального Кодексу України обумовлені його недосконалістю в сфері регламентації відновного правосуддя в Україні. Цей недолік Кримінального Кодексу України об'єктивно знижує зацікавленість особи, яка скоїла злочин в добровільному, самостійному вирішенні кримінально – правового конфлікту, а також не дозволяє в повній мірі врахувати реальні потреби потерпілих, зокрема і щодо відшкодування нанесеної їм шкоди. Тому, запропоновані нами пропозиції щодо удосконалення Кримінального Кодексу України, сприятимуть вирішенню окреслених проблем національного кримінального права.

Анотація

У статті встановлено витoki запровадження в науковий обіг терміну «відновне правосуддя» та означено типи кримінального правосуддя. Окреслено цінності, що лежать в основі концепції відновного правосуддя. Встановлено, що законодавче закріплення засад відновного правосуддя в Німеччині було здійснено в межах Федеральних законів: «Про ювенальну юстицію» і «Про захист потерпілих» та Кримінального Кодексу ФРН. Підкреслено, що відновне правосуддя в нормативно – правовій базі Німеччини закріплено як засіб широкого вирішення правового конфлікту, один із способів збереження терпимості, відкритості і поваги до участі суспільства

у поновленні прав та інтересів учасників конфлікту, що були порушені під час скоєння злочину. Визначено правову природу компенсації за нанесену шкоду злочином як основної форми реального відшкодування завданої злочином шкоди, діяльнісне спокутування вини злочинцем, взяття на себе відповідальності за відшкодування завданих збитків, відновлення порушених відносин в громаді. Означено обов'язкові елементи - ознаки шкоди та відповідні умови, виконання яких є підставою для пом'якшення покарання за скоєний злочин. З'ясовано, що діючий сьогодні в Україні Кримінальний Кодекс містить і реалізовує тільки каральний підхід. Вказано два пріоритетних напрями вдосконалення Кримінального Кодексу України – закріплення в ньому підходу спрямованого на ліквідацію кримінально – правового конфлікту шляхом примирення злочинця і його жертви, відшкодування нанесеної злочином шкоди, ресоціалізації правопорушника. При цьому наголошено, що кримінальне правопорушення необхідно тлумачити не тільки як суспільно небезпечне діяння, але і як кримінально – правовий конфлікт між суб'єктами, які залучені в кримінальну ситуацію, в результаті якого шкода завдається потерпілому, суспільству і безпосередньо правопорушнику. Другий пріоритетний напрям вдосконалення Кримінального Кодексу України - є імплементація положення щодо неможливості кримінально – правового відшкодування шкоди без особистісного елементу, а також розширення кола заходів, що спрямовані на відновлення порушених в результаті прав і законних інтересів постраждалого.

Ключові слова: відновне правосуддя; злочинець; потерпілий; кримінальне правопорушення; відшкодування шкоди.

Soroka M.V. Statutory support of restorative justice in the European Union: German experience and priority areas for improving the Criminal Code of Ukraine

The article establishes the origins of the introduction of the term «restorative justice» into scientific circulation and defines the types of criminal justice. The values underlying the concept of restorative justice are outlined. It has been established that the legislative consolidation of the principles of restorative justice in Germany was carried out within the framework of the Federal Laws: «On Juvenile Justice» and «On Protection of Victims» and the Criminal Code of the Federal Republic of Germany. It is emphasized that restorative justice in the regulatory and legal base of Germany is established as a means of a broad resolution of legal conflict, one of the ways of preserving tolerance, openness and respect for the participation of society in restoring the rights and interests of conflict participants that were violated during the commission of a crime. The legal nature of compensation for damage caused by a crime is determined as the main form of real compensation for the damage caused by a crime, active atonement of guilt by the criminal, taking responsibility for compensation for the damage caused, restoration of broken relations in the community. Mandatory elements are specified - signs of harm and the corresponding conditions, the fulfillment of which is the basis for mitigating the punishment for the committed crime. It was found that the current Criminal Code in Ukraine contains and implements only a punitive approach. Two priority areas of improvement of the Criminal Code of Ukraine are indicated - consolidation in it of an approach aimed at liquidation of the criminal-legal conflict through the reconciliation of the criminal and his victim, compensation for the damage caused by the crime, resocialization of the offender. At the same time, it is emphasized that a criminal offense must be interpreted not only as a socially dangerous act, but also as a criminal-legal conflict between subjects involved in a criminal situation, as a result of which harm is caused to the victim, society and the offender directly. The second priority direction of improving the Criminal Code of Ukraine is the implementation of the provision regarding the impossibility of criminal-legal compensation for damage without a personal element, as well as expanding the range of measures aimed at restoring the rights and legitimate interests of the victim violated as a result.

Key words: restorative justice; offender; victim; criminal offense; reparation.

Список використаних джерел:

1. Семчишин О.М. Відновне правосуддя: перспективи інституціалізації в українському Суспільстві. *Наукові записки НаУКМА*. 2010. Т. 109: Соціологічні науки. С. 37-40.
2. Аракелян Р.Т. Компоративний аналіз програм відновного правосуддя в Англії, Уельсі, Бельгії, Німеччині, Фінляндії, Швейцарії. *Юридична наука*. 2015. №6. С. 121 – 130.
3. Шпак О.Л., Грачова О.Ю., Головка О.М. Відновне правосуддя в межах справ щодо неповнолітніх. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. №2 (17). С. 178 – 186.
4. Мурзановська А. В. Відновне правосуддя: окремі методологічні аспекти досліджень правового регулювання та практики застосування в Україні. Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 288-291.
5. Van Ness D., Strong K. Restoring Justice. Second Edition / D. Van Ness, K. Strong. – Cincinnati : Anderson Publishing co., 2002. 313p.
6. Резолюція ООН «Про основні принципи програми відновного правосуддя у кримінальних справах» від 24 липня 2002р. URL: http://www.commonground.org.ua/dld/RJU_bulletin/RJU.Vol.1-2.content_ukr.html
7. Victim-Offender Mediation with Juveniles in Belgium. Materials of the conference «Victim-Offender Mediation Organisation and Practice in the Juvenile Justice Systems», Bologna, Italy, September 19-20, 2002. 232 p.
8. Geschichte des TOA-Servicebüros. URL: <https://www.toa-servicebuero.de/ueber-uns/geschichte-des-toa-servicebueros>
9. Кримінальний кодекс Німеччини: 15 травня 1871 р. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>
10. Strafgesetzbuch Deutschland 15.05.1871. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html>
11. Schönke, Adolf, Horst Schröder. Strafgesetzbuch: StGB. Kommentar. 30. Aufl. München: 2019.
12. Kindhäuser, Urs, Ulfried Neumann, Hans-Ullrich Paeffgen. 2017 . Nomos Kommentar Strafgesetzbuch. 3 Bd. Band 1. 5 Aufl. Baden-Baden: Nomos.
13. Kaspar, Johannes, Eva Weiler, Gunter Schlickum. 2014. Der Täter-Opfer-Ausgleich. München: C. H. Beck.
14. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
15. Віденська декларація про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття ООН від 17 квітня 2000 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_443
16. Зер Г. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин та правосуддя / Г. Зер ;[пер. з англ. М. Яковлева]. – К. : Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. 224 с.

Повидиш В.В.

*кандидат юридичних наук,
здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук
Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID: 0000-0002-3908-6409*

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО ОБОРОННОГО ЗАМОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Актуальність теми. В Україні гостро існує проблема корупції та недобросовісних практик у галузі оборонних закупівель, що може включати хабарництво, підкуп та інші корупційні дії, які можуть спричинити недобросовісні дії під час закупівель та порушити національну безпеку. Деякі оборонні закупівлі можуть бути проведені без належного рівня конкуренції через обмежений коло постачальників або інші обставини.

Вище зазначені та інші проблеми створюють виклики для ефективного функціонування суб'єктів державного оборонного замовлення в Україні і вимагають системних заходів для їх вирішення з метою підвищення обороноздатності країни та забезпечення національної безпеки.

Огляд останніх досліджень. Сучасні правові питання забезпечення державного оборонного замовлення в Україні, крізь призму адміністративного права, розкривали у своїх роботах такі вчені як М. Баюк, Ю. Битяк, С. Галака, О. Гришуткін, Д. В. Журавльов, І. Залюбовська, О. Зубко, А. Колодій, Є. Красников, Ю. Кучинський, В. Пахомов, М. Перепелиця, О. Усаченко, С. Стеценко, В. Теремецький, С. Чумаченко, Є. Ярусевич та інші.

Однак, враховуючи складні політичні, економічні та соціальні умови, сучасне адміністративно-правове забезпечення державного замовлення для обороноздатності України є актуальним науковим питанням, що в свою чергу, зумовлює необхідність нових наукових досліджень в межах симбіотичного поєднання адміністративного та військового права.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного та військового права, норм національного законодавства та новітніх позицій вчених, розкрити законодавче забезпечення функціонування суб'єктів державного оборонного замовлення в Україні.

Виклад основних положень. Законодавче забезпечення функціонування суб'єктів державного оборонного замовлення в Україні умовно можна поділити на такі категорії:

1) спеціалізований законодавчий акт забезпечення державного замовлення для обороноздатності (Закон України «Про оборонні закупівлі»);

2) законодавчі акти у сфері публічних закупівель («Про публічні закупівлі», Цивільним кодекс України, Господарський кодекс України);

3) акти, які визначають статус суб'єктів адміністративно-правового регулювання державного замовлення для гарантованого забезпечення потреб оборони;

4) загальні та спеціальні акти, які встановлюють особливості та методику реалізації механізму адміністративно-правового забезпечення державного замовлення для обороноздатності України;

5) акти, що встановлюють порядок та умови адміністративної відповідальності за порушення законодавства з питань державного оборонного замовлення;

6) акти впровадження міжнародних стандартів та практик щодо дотримання публічного інтересу як пріоритету у забезпеченні потреб оборони.

Далі коротко розкриємо кожен з вищенаведених. Основним Законом України щодо забезпечення функціонування суб'єктів державного оборонного замовлення в Україні є Закон України «Про оборонні закупівлі», що визначає загальні правові засади планування, порядок формування обсягів та особливостей здійснення закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення для забезпечення потреб сектору безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони, а також порядок здійснення державного і демократичного цивільного контролю у сфері оборонних закупівель. Метою Закону України «Про оборонні закупівлі» є визначення правових засад для забезпечення матеріально-технічних і наукових потреб сектору безпеки і оборони держави шляхом ефективного та прозорого здійснення оборонних закупівель із дотриманням заходів захисту національних інтересів, створення конкурентного середовища, запобігання корупції у сфері оборонних закупівель, розвитку добросовісної конкуренції, а також ефективного та прозорого планування, реалізації і контролю за здійсненням оборонних закупівель [1].

Закупівля товарів, робіт і послуг здійснюється державними замовниками відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про оборонні закупівлі». Метою Закону України «Про публічні закупівлі» є забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції [1; 2].

До актів, які визначають статус суб'єктів адміністративно-правового регулювання державного замовлення для гарантованого забезпечення потреб оборони слід віднести:

– Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII, що відповідно до Конституції України визна-

чає організацію, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України. Законом встановлено, що Кабінет Міністрів України (Уряд України) є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів [8];

– постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство оборони України» від 26 листопада 2014 р. № 671, яким визначено, що Міноборони є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період [5];

– постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України» від 7 вересня 2020 р. № 819, яким визначено, що Мінстратегпром є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну промислову політику, державну військово-промислову політику, державну політику у сфері державного оборонного замовлення, у сфері оборонно-промислового комплексу, у літакобудівній галузі та забезпечує формування і реалізацію державної політики у сфері космічної діяльності (далі - стратегічні галузі промисловості) [4];

– постанову Кабінету Міністрів України «Про уповноважений орган з державного гарантування якості» від 16 червня 2021 р. № 622 [2] тощо.

Щодо загальних та спеціальних актів, які встановлюють особливості та методiku реалізації механізму адміністративно-правового забезпечення державного замовлення для обороноздатності України слід вказати, що законодавче забезпечення функціонування

суб'єктів державного оборонного замовлення в Україні встановлюється Цивільним і Господарським кодексами України, у законах України «Про національну безпеку України», «Про оборону України», «Про державну таємницю», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про правовий режим воєнного стану», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» та інших законодавчих актах України [1].

Закупівля товарів, робіт і послуг оборонного призначення за імпортом здійснюється відповідно до Закону України «Про оборонні закупівлі» з урахуванням вимог законів України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», «Про санкції», інших законодавчих актів, що регулюють зазначені питання [1].

Державні замовники, учасники закупівель і головні органи у сфері планування та здійснення оборонних закупівель повинні сприяти залученню громадськості до здійснення контролю у сфері оборонних закупівель відповідно до законів України «Про громадські об'єднання», «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації» і «Про інформацію» з дотриманням вимог, встановлених законодавством про державну таємницю [1]. Обробка в Реєстрі інформації з обмеженим доступом та інформації, що становить державну таємницю, здійснюється відповідно до законів України «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» та «Про державну таємницю» [1].

Щодо підзаконного врегулювання, то ними є правові акти прийняті суб'єктами забезпечення державного оборонного замовлення в Україні (наприклад, розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення системи державного

гарантування якості товарів, робіт і послуг оборонного призначення» від 1 листопада 2022 р. № 976-р [3]; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення випробувань зразків озброєння та військової техніки» від 17 лютого 2021 р. № 159 [7] тощо).

Окрему групу становлять акти, що встановлюють порядок та умови адміністративної відповідальності за порушення законодавства з питань державного оборонного замовлення. Відповідно до законодавства, оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного замовника під час застосування закритих закупівель, здійснюється у судовому порядку відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України [1].

Також складовою таких актів є Кодекс України про адміністративні правопорушення. Згідно статті 164-14 «Порушення законодавства про закупівлі», порушення порядку визначення предмета закупівлі; несвоєчасне надання або ненадання замовником роз'яснень щодо змісту тендерної документації; тендерна документація складена не у відповідності із вимогами закону; розмір забезпечення тендерної пропозиції, встановлений у тендерній документації, перевищує межі, визначені законом; неоприлюднення або порушення строків оприлюднення інформації про закупівлі; неоприлюднення або порушення порядку оприлюднення інформації про закупівлі, що здійснюються відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)»; ненадання інформації, документів у випадках, передбачених законом; порушення строків розгляду тендерної пропозиції - тягнуть за собою накладення штрафу на службових (посадових), уповноважених осіб замовника у розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному

стягненню за такі ж порушення, - тягнуть за собою накладення штрафу на службових (посадових), уповноважених осіб замовника у розмірі двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Придбання товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур закупівель/спрощених закупівель відповідно до вимог закону; застосування конкурентного діалогу або торгів з обмеженою участю, або переговорної процедури закупівлі на умовах, не передбачених законом; невідхилення тендерних пропозицій, які підлягали відхиленню відповідно до закону; відхилення тендерних пропозицій на підставах, не передбачених законом або не у відповідності до вимог закону (безпідставне відхилення); укладення з учасником, який став переможцем процедури закупівлі, договору про закупівлю, умови якого не відповідають вимогам тендерної документації та/або тендерної пропозиції переможця процедури закупівлі; внесення змін до істотних умов договору про закупівлю у випадках, не передбачених законом; внесення недостовірних персональних даних до електронної системи закупівель та неоновлення у разі їх зміни; порушення строків оприлюднення тендерної документації - тягнуть за собою накладення штрафу на службових (посадових), уповноважених осіб замовника від тисячі п'ятсот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Дії, передбачені частиною третьою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, - тягнуть за собою накладення штрафу на службових (посадових), уповноважених осіб замовника від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Невиконання рішення Антимонопольного комітету України як органу оскарження за результатами розгляду скарг суб'єктів оскарження, подання яких передбачено законом, - тягне за собою накладення штрафу на керівника замовника від двох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Укладення договорів, які перед-

бачають оплату замовником товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур закупівель/спрощених закупівель, визначених законом, - тягне за собою накладення штрафу на керівника замовника від двох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [9].

Окрему групу становлять акти впровадження міжнародних стандартів та практик щодо дотримання публічного інтересу як пріоритету у забезпеченні потреб оборони, прикладом можна назвати постанову Кабінету Міністрів України «Про виконання резолюцій Ради Безпеки ООН щодо Лівійської Арабської Джамагирії» від 18 квітня 2012 р. № 302, якою встановлено заборону органам влади, підприємствам, установам та організаціям, іншим юридичним та фізичним особам на: 1) прямого чи непрямого постачання, продажу або передачі Лівійській Арабській Джамагирії будь-яких виробів військового призначення; надання Лівійській Арабській Джамагирії технічної допомоги, навчання, фінансової та іншої допомоги, пов'язаної із провадженням військової діяльності або наданням, технічним обслуговуванням чи використанням озброєнь та пов'язаних з ними матеріальних засобів, у тому числі щодо направлення озброєних найманців. 2) придбання фізичними та юридичними особами, що перебувають під юрисдикцією України, у Лівійській Арабській Джамагирії будь-якого виду озброєнь та пов'язаних з ними матеріальних засобів незалежно від країни їх походження або перевезення таких озброєнь і засобів з використанням морських чи повітряних суден під Державним прапором України [10].

Загалом, законодавче забезпечення функціонування суб'єктів державного оборонного замовлення в Україні – це комплексна система нормативних та підзаконних актів, що трансформуються у відповідний механізм правового регулювання, та врегульовують аспекти оборонних закупівель та забезпечення обороноздатності в Україні, включаючи правовий статус суб'єктів, процедури оборонних заку-

півель, адміністративну відповідальність, та впровадження міжнародних стандартів з метою забезпечення національної безпеки та відповідності публічному інтересу.

Загальний зміст законодавчого забезпечення функціонування суб'єктів державного оборонного замовлення в Україні полягає в створенні системи правил і норм, які дозволяють забезпечити ефективне та безпечне здійснення закупівель для потреб оборони країни, з метою зміцнення обороноздатності

та забезпечення національної безпеки. Зміст законодавчого забезпечення функціонування суб'єктів державного оборонного замовлення в Україні поділяється в залежності від врегулювання основних категорій: 1) специфіки та методики реалізації оборонних закупівель; 2) специфіки здійснення публічних закупівель; 3) правового статусу суб'єктів державного оборонного замовлення; 4) відповідальності у сфері оборонних закупівель; 5) міжнародних стандартів та практик.

Анотація

У статті визначено, що законодавче забезпечення функціонування суб'єктів державного оборонного замовлення в Україні – це комплексна система нормативних та підзаконних актів, що трансформуються у відповідний механізм правового регулювання, та врегульовують аспекти оборонних закупівель та забезпечення обороноздатності в Україні, включаючи правовий статус суб'єктів, процедури оборонних закупівель, адміністративну відповідальність, та впровадження міжнародних стандартів з метою забезпечення національної безпеки та відповідності публічному інтересу. Загальний зміст законодавчого забезпечення функціонування суб'єктів державного оборонного замовлення в Україні полягає в створенні системи правил і норм, які дозволяють забезпечити ефективне та безпечне здійснення закупівель для потреб оборони країни, з метою зміцнення обороноздатності та забезпечення національної безпеки. Зміст законодавчого забезпечення функціонування суб'єктів державного оборонного замовлення в Україні поділяється в залежності від врегулювання основних категорій: 1) специфіки та методики реалізації оборонних закупівель; 2) специфіки здійснення публічних закупівель; 3) правового статусу суб'єктів державного оборонного замовлення; 4) відповідальності у сфері оборонних закупівель; 5) міжнародних стандартів та практик. Розкрито, що законодавче забезпечення функціонування суб'єктів державного оборонного замовлення в Україні умовно можна поділити на такі категорії: 1) спеціалізований законодавчий акт забезпечення державного замовлення для обороноздатності (Закон України «Про оборонні закупівлі»); 2) законодавчі акти у сфері публічних закупівель («Про публічні закупівлі», Цивільним кодекс України, Господарський кодекс України); 3) акти, які визначають статус суб'єктів адміністративно-правового регулювання державного замовлення для гарантованого забезпечення потреб оборони; 4) загальні та спеціальні акти, які встановлюють особливості та методику реалізації механізму адміністративно-правового забезпечення державного замовлення для обороноздатності України; 5) акти, що встановлюють порядок та умови адміністративної відповідальності за порушення законодавства з питань державного оборонного замовлення; 6) акти впровадження міжнародних стандартів та практик щодо дотримання публічного інтересу як пріоритету у забезпеченні потреб оборони.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративні правовідносини, адміністративно-правове забезпечення, державне оборонне замовлення, інформаційно-аналітичне забезпечення, методи, повноваження, примус, публічний інтерес, суб'єкт, форми.

Povydysh V.V. Legislative ensuring the functioning of state defense contract subjects in Ukraine

The article defines that the legislative support for the functioning of the subjects of the state defense order in Ukraine is a complex system of normative and by-laws that are transformed into the appropriate mechanism of legal regulation and regulate aspects of defense procurement and ensuring defense capability in Ukraine, including the legal status of the subjects, defense procurement procedures, administrative responsibility, and the implementation of international standards in order to ensure national security and compliance with the public interest. The general content of the legislative support for the functioning of the subjects of the state defense order in Ukraine is to create a system of rules and regulations that allow for effective and safe procurement for the country's defense needs, with the aim of strengthening defense capabilities and ensuring national security. The content of legislative support for the functioning of subjects of state defense orders in Ukraine is divided depending on the regulation of the main categories: 1) specifics and methods of implementation of defense procurement; 2) specifics of public procurement; 3) legal status of the subjects of the state defense order; 4) responsibility in the field of defense procurement; 5) international standards and practices. It was revealed that the legislative support for the functioning of subjects of the state defense order in Ukraine can be conventionally divided into the following categories: 1) a specialized legislative act on the support of the state order for defense capability (Law of Ukraine "On Defense Procurement"); 2) legislative acts in the field of public procurement ("On public procurement", Civil Code of Ukraine, Economic Code of Ukraine); 3) acts that determine the status of subjects of administrative and legal regulation of the state order for the guaranteed provision of defense needs; 4) general and special acts that establish the specifics and methods of implementation of the mechanism of administrative and legal support of the state order for the defense capability of Ukraine; 5) acts establishing the procedure and conditions of administrative responsibility for violation of legislation on state defense orders; 6) acts of implementation of international standards and practices regarding observance of public interest as a priority in ensuring defense needs.

Key words: administrative responsibility, administrative legal relations, administrative and legal support, state defense order, information and analytical support, methods, powers, coercion, public interest, subject, forms.

Список використаних джерел:

1. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-ІХ. Голос України. 2020. № 144.
2. Про уповноважений орган з державного гарантування якості: постанова Кабінету Міністрів України від 16 червня 2021 р. № 622. Офіційний вісник України. 2021. № 50.
3. Концепція створення системи державного гарантування якості товарів, робіт і послуг оборонного призначення: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 листопада 2022 р. № 976-р. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2022-p#Text>
4. Положення про Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2020 р. № 819. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2020-p#Text>
5. Положення про Міністерство оборони України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 730). Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-p#Text>

6. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 9. Ст. 89.
7. Порядок проведення випробувань зразків озброєння та військової техніки: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 159. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-2021-п#n9>
8. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 13. Ст. 222.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення 07.12.1984 № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
10. Про виконання резолюцій Ради Безпеки ООН щодо Лівійської Арабської Джамагирії: постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2012 р. № 302 . Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2012-п#Text>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.34>

Лахова О.В.

*кандидат юридичних наук, доцент
доцентка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

ПРАВОВИЙ СТАТУС УПОВНОВАЖЕНИХ ОСІБ З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВИЯВЛЕННЯ КОРУПЦІЇ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. У процесі виявлення корупції в закладах вищої освіти центральне місце відведено спеціально створеним або визначеним уповноваженим підрозділам (уповноваженим особам) (далі уповноважена особа) з питань запобігання та виявлення корупції, на які покладена вага відповідальності по виявленню та недопущенню здійснення корупційних правопорушень. Передусім наголошуємо, що уповноважені особи абсолютно не захищені від свавілля керівників. На таких спеціалістів покладено весь тягар відповідальності за будь-які порушення антикорупційного законодавства в державному органі чи на державному підприємстві, установі, організації і саме їх завжди роблять винними.

Для прикладу можливо привести таку ілюстрацію ситуації: працівник державної установи не вчасно подав декларацію. Звісно, винним буде уповноважена особа, бо не забезпечила належної роз'яснювальної роботи. Разом з цим, уповноважена особа виконала свій обов'язок – повідомила до Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) про невчасне подання декларації, тобто «про виявлений факт вчинення порушення, пов'язаного з корупцією». Після цього стосунки з людиною-порушником зіпсовано на завжди. Для колег уповноважена особа миттєво перетворилася на «негідника, що заважає працювати».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження проявів корупції загалом, та в закладах вищої освіти безпосередньо, приділяли та приділяють

увагу фахівці-дослідники різних галузей. Варто відмітити зарубіжних вчених (А. Вілсон, Н. Воланін, Н. Лефф, Д. Мюллер, Дж. Най, Дж. Поуп, С. Роуз-Екerman, К. Фрідріх, Е. Фрішман, А. Хайденхаймер, Б. Хіндес, С. Хантінгтон та ін.) та вітчизняних вчених, дослідників корупційних відносин і процесів (Л. Андрущенко, М. Білинська, Т.Безверхнюк, Є. Вдовиченко, Д. Дзвінчук, Т.В. Корнякова, О.Л. Соколенко, Н.С. Юзікова, Л.М. Мудрисівська, К.В. Бережна, І.Г. Алексєнко, Є.А. Кобрусєва, та ін.). Важливи для вивчення є погляди управлінців-практиків, юристів, фахівців спеціалізованих служб та структур (Р. Веприцький, С. Волошин, В. Соловійов, В. Трепак та ін.), експертів від громадянського суспільства, журналістів-аналітиків тощо (І. Беззуб, Дж. Голдберг, С. Глузман, О. Захарчук, В. Козубовська, та ін.).

Мета. Метою статті є виявлення актуальних проблем антикорупційного законодавства, формування на цій основі науково обґрунтованих положень і рекомендацій щодо удосконалення законодавства й практики його застосування, розроблення шляхів підвищення ефективності роботи уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції у закладах вищої освіти (далі – ЗВО).

Виклад основного матеріалу. Що б зорієнтуватись на полі антикорупційної діяльності у ЗВО та зрозуміти важелі впливу на уповноважену особу, варто звернутись до законодавства.

На сьогодні до посад уповноважених осіб в Україні належать:

1. Особи з питань запобігання та виявлення корупції;

2. Особи, відповідальні за реалізацію антикорупційної програми.

В ЗВО ці посади зведені в одну та покладені на уповноваженого з антикорупційної діяльності.

Відповідно до міжнародних договорів, на обов'язковість яких вказала Верховна Рада України (ВРУ), передбачено, що Україна зобов'язана створити спеціальні органи для боротьби та запобігання корупції. Крім цього, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції в ст. 6 та ст. 36 передбачає наявність 2-ох типів спеціальних інституцій для боротьби з корупцією [1]:

- створення спеціального органу, щодо запобігання та виявлення корупції;

- створення спеціального підрозділу, спеціалізація якого базувалась на боротьбі та протидії корупції за допомогою спеціальних правоохоронних заходів та методів.

Кримінальною конвенцією про боротьбу з корупцією в ст. 20 передбачено, що держава, яка підписала цю Конвенцію, вживатиме таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення спеціалізації персоналу та органів на боротьбі з корупцією [2]. Для того, щоб вони могли здійснювати свої завдання та функції ефективно без будь-якого невиправданого тиску, вони повинні мати необхідну самостійність відповідно до основоположних принципів правової системи Сторони. Сторони повинні забезпечувати працівникам таких підрозділів необхідну підготовку та фінансове забезпечення, які є достатніми для виконання ними своїх завдань.

Конвенціями ООН та Ради Європи з боротьби проти корупції визначено критерії ефективності спеціальних антикорупційних органів:

- спеціалізація;
- незалежність;
- відповідна професійна підготовка;
- адекватні ресурси.

Щодо практики варто відмітити, що багато країн мають труднощі з втіленням у життя

цих критеріїв. Здобутий міжнародний досвід може бути використаний для того, щоб реалізувати на практиці такі спеціальні критерії.

Одним з головних критеріїв є незалежність, яка передбачає передусім, захист від втручання у діяльність та неправомірного політичного впливу.

Реалізація незалежності неможлива без наявності справжньої політичної волі, яка спрямована на викорінення корупції та повинна бути відображена у створенні та реалізації антикорупційної стратегії. Рівень незалежності спеціального органу, підрозділу (уповноваженої особи) залежить від конкретних завдань, які повинен виконувати, а також, від функцій, які яких будуть покладені на такий орган.

Досвід європейських країн засвідчує, що для того, щоб правильно, ефективно та незалежно функціонували спеціалізовані антикорупційні органи, ключову роль повинна відігравати структура та функціональна автономія таких органів (уповноваженої особи), а також чітко визначені на законодавчому рівні юридичний статус та повноваження органу.

Не менш важливим елементом запобігання неправомірному втручання у функціонування спеціальних органів (уповноважених осіб) є прозора процедура призначення і звільнення керівника такого органу.

Незалежність спеціальних органів у своїй діяльності не повинна призводити до відсутності підзвітності. Антикорупційні органи (уповноважені особи) повинні дотримуватися принципів законності, верховенства права, а також прав людини. Крім того, для оцінки ефективності в роботі, необхідним заходом є надання регулярних звітів про результати своєї діяльності до органів виконавчої та законодавчої влади, а також забезпечення доступу громадськості до необхідної інформації про роботу таких органів.

На сьогодні в Україні існує два види підрозділів, що створені з метою протидії корупційним проявам всередині органів державної влади, підприємствах, установах та організа-

ціях, що належать до сфери управління державного органу :

– підрозділи внутрішньої безпеки, які існують у більшості правоохоронних відомств, створені на підставі положень статутів, законів чи внутрішніх відомчих підзаконних актів. До таких підрозділів, належить підрозділ внутрішнього контролю Національного агентства з питань запобігання корупції, відділи внутрішньої безпеки Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури, Державної фіскальної служби України, Служби безпеки України;

– уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції, створені на виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2009 р. № 1422 [3].

Згодом Постановою Уряду від 4 вересня 2013 року №706 затверджено Типове положення про уповноважений підрозділ (особу) з питань запобігання та виявлення корупції [4].

01 липня 2020 року Типове положення про уповноважений підрозділ (особу) з питань запобігання та виявлення корупції втратило чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України №546 з підстав прийняття чинного. Наразі діє Типове положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції (Наказ НАБУ 27.05.2021 № 277/21).

Статус уповноважених осіб по запобіганню корупції в закладах вищої освіти визначається відповідними законодавчими актами країни, в якій функціонує заклад вищої освіти. Україна, наприклад, має закон «Про запобігання корупції», який встановлює, що уповноваженою особою щодо запобігання корупції в закладах вищої освіти може бути визначена або уповноважена особа відповідного закладу вищої освіти, або спеціально створена антикорупційна служба. Звичайно, статус уповноважених осіб включає наступні функції та повноваження: 1. Здійснення контролю за дотриманням вимог антикорупційного законодавства в закладі вищої освіти.

2. Проведення антикорупційного аудиту у закладі вищої освіти. 3. Запобігання, виявлення та припинення вчинення корупційних дій у закладі вищої освіти. 4. Розроблення та впровадження механізмів запобігання корупції, в тому числі етичних кодексів, процедур внутрішнього контролю, системи звернень громадян і пр. 5. Організація тренінгів та навчань з питань запобігання корупції для працівників та студентів закладу вищої освіти. 6. Забезпечення доступу до інформації про антикорупційну діяльність у закладі вищої освіти. 7. Співпраця з органами державної влади та правоохоронними органами у сфері запобігання корупції. Інші країни можуть мати свої власні вимоги та функції для уповноважених осіб по запобіганню корупції в закладах вищої освіти, залежно від свого законодавства та особливостей системи вищої освіти.

Вважаємо, що реальними повноваження антикорупційного уповноваженого в ЗВО мають обов'язково бути такі категорії: 1. Проведення аудиту та перевірок на предмет виявлення корупційних порушень у закладі вищої освіти. 2. Збирання, аналіз та зберігання інформації про можливі корупційні дії або факти корупції у закладі вищої освіти. 3. Проведення розслідувань та надання рекомендацій щодо прийняття заходів у разі виявлення корупційних порушень. 4. Підготовка та реалізація програм та заходів з попередження корупції у закладі вищої освіти. 5. Надання консультацій та інформаційної підтримки співробітникам закладу вищої освіти щодо запобігання корупції та процедур повідомлення про можливі корупційні дії. 6. Співпраця з іншими антикорупційними службами та органами з метою обміну інформацією та забезпечення взаємодії в боротьбі з корупцією. 7. Проведення профілактичних заходів серед студентів, викладачів та інших співробітників закладу вищої освіти з метою підвищення обізнаності та усвідомлення необхідності боротьби з корупцією. 8. Подання регулярних звітів про стан боротьби з корупцією у закладі вищої освіти на різних рівнях управління (наприклад, керівництву

закладу, антикорупційному органу, місцевим органам влади тощо). 9. Проведення тренінгів та навчань для персоналу закладу вищої освіти з питань запобігання корупції та виявлення корупційних дій. 10. Взаємодія з представниками громадськості, посадових осіб та інших заінтересованих сторін для виявлення і реагування на корупційні факти у закладі вищої освіти.

Важливим документом, що визначає роботу антикорупційного уповноваженого ЗВО є антикорупційна програма, яку він має відповідально впроваджувати в закладі. Антикорупційна програма закладу вищої освіти – це комплекс заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та розкриття випадків корупції в установі. Така програма може включати в себе: розробку та утвердження політики нульової толерантності до корупції в установі; організацію системи контролю за дотриманням принципів етики та законності серед працівників та студентів; проведення регулярних навчань та тренінгів з антикорупційного виховання для викладачів, працівників та студентів; створення ефективного каналу зворотного зв'язку, де працівники та студенти мають змогу повідомити про випадки корупції анонімно та безпечно; забезпечення прозорості та відкритості у фінансовій діяльності установи, включаючи публікацію звітів про витрати та двохсторонню перевірку фінансової документації; створення етичних комітетів, які будуть вивчати та розслідувати можливі випадки корупції та надавати рекомендації щодо їх запобігання; залучення громадськості до боротьби з корупцією, зокрема шляхом організації антикорупційних кампаній та акцій; встановлення системи моніторингу та оцінки ефективності антикорупцій-

них заходів, що дозволяє вчасно виявляти недоліки та вдосконалювати програму. Антикорупційна програма закладу вищої освіти сприяє побудові прозорого, етичного та інтегративного освітнього середовища, де кожен член громади має рівні можливості для розвитку та отримання якісної освіти.

Висновки. Для подолання проблем у роботі уповноважених осіб в ЗВО безпосередньо та вдосконалення антикорупційного законодавства взагалі, потрібно затвердити для усіх суб'єктів, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», обов'язкові до виконання критерії визначення штатної чисельності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції. Необхідно запровадити обов'язкове погодження структури та штату уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції з вищим органом управління. Окрім того, розробити запобіжники від свавільного впливу на уповноважених осіб (зокрема – безпідставного звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності), наприклад шляхом погодження таких заходів з вищим органом управління. Забезпечити гідну оплату роботи працівників уповноважених підрозділів (ЗВО матиме більше користі від гарної роботи працівників уповноваженого підрозділу, ніж від діяльності деяких інших працівників). Призначати та звільняти керівника уповноваженого підрозділу (уповноваженої особи) лише за рішенням Наглядової ради ЗВО або вищим органом управління. Зафіксувати у законодавстві порядок безпосереднього (прямого) підпорядкування керівника уповноваженого підрозділу (уповноваженої особи) Наглядовій раді ЗВО або вищим органом управління.

Анотація

У статті розглядаються питання щодо правового положення цих осіб, їх повноважень, відповідальності та гарантій їх незалежності. Автор детально аналізує законодавство, що регулює діяльність уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції. Він розглядає такі закони, як Закон України «Про запобігання корупції», Закон України «Про вищу освіту», а також інші нормативно-правові акти. Автор звертає увагу на те, що уповноважені особи

з питань запобігання та виявлення корупції мають право на незалежний статус і їх діяльність має бути орієнтована на захист інтересів громадян та боротьбу з корупцією. Водночас, автор зазначає, що в практиці уповноважені особи можуть стикатися з різного роду перешкодами, особливо там, де існує системний корупційний фактор. У статті також розглядаються питання щодо повноважень уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції. Автор зазначає, що ці особи мають право вимагати від органів влади та установ інформацію, необхідну для здійснення своїх повноважень, проводити перевірки та розслідування, а також приймати заходи щодо запобігання й розкриття корупційних правопорушень. Також автор обговорює питання відповідальності уповноважених осіб. Він зазначає, що ці особи можуть нести відповідальність за невиконання своїх обов'язків, а також за незаконні дії чи бездіяльність, що спричинили корупційні правопорушення. Нарешті, автор статті аналізує гарантії незалежності уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції. Він зазначає, що ці особи мають право на незалежність у своїй діяльності, відсутність втручання інших органів влади та інших структур. У загальному, стаття надає читачам детальний аналіз правового статусу уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції в закладах вищої освіти. Вона дає змогу краще зрозуміти їх роль, повноваження, відповідальність та гарантії незалежності. Розкрито сутність, зміст та генезис феномену корупції з позицій науки державного управління. З'ясовано, що на теперішній час, питаннями контролю за виконанням норм антикорупційного законодавства, в державних органах, установах, організаціях, товариствах займаються уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції та уповноважені особи з виконання антикорупційних програм. Зроблено акцент на основній проблемі вищенаведених підрозділів – це залежність від своїх керівників (що мають право прийняття та звільнення з роботи). Зроблено висновок, щодо подолання проблем у роботі уповноважених осіб та вдосконалення антикорупційного законодавства.

Ключові слова: корупція, запобігання корупції, заклад вищої освіти, антикорупційний уповноважений, правовий статус, антикорупційна політика.

Lakhova O.V. Legal status of persons authorized to prevent and detect corruption in higher education institutions

The article deals with the legal status of these persons, their powers, responsibilities and guarantees of their independence. The author analyzes in detail the legislation regulating the activities of authorized persons in matters of prevention and detection of corruption. It examines such laws as the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», the Law of Ukraine «On Higher Education», as well as other normative legal acts. The author draws attention to the fact that persons authorized to prevent and detect corruption have the right to independent status and their activities should be focused on protecting the interests of citizens and fighting corruption. At the same time, the author notes that in practice authorized persons may face various obstacles, especially where there is a systemic corruption factor. The article also deals with issues related to the powers of authorized persons in matters of prevention and detection of corruption. The author notes that these persons have the right to demand from authorities and institutions the information necessary for the exercise of their powers, to conduct inspections and investigations, as well as to take measures to prevent and disclose corruption offenses. The author also discusses the issue of the responsibility of authorized persons. He notes that these persons can be held responsible for failure to fulfill their duties, as well as for illegal actions or inactions that caused corruption offenses. Finally, the author of the article analyzes the guarantees of independence of the authorized persons in matters of prevention and detection of corruption. He notes that these persons have the right to independence in their activities, the absence

of interference from other authorities and other structures. In general, the article provides readers with a detailed analysis of the legal status of persons authorized to prevent and detect corruption in institutions of higher education. It enables a better understanding of their role, powers, responsibilities and guarantees of independence. The essence, content and genesis of the phenomenon of corruption from the standpoint of the science of public administration are revealed. It has been found that at the present time, issues of control over the implementation of anti-corruption legislation in state bodies, institutions, organizations, and societies are dealt with by authorized units (authorized persons) for the prevention and detection of corruption and authorized persons for the implementation of anti-corruption programs. Emphasis is placed on the main problem of the above-mentioned units - this is dependence on their managers (who have the right to accept and dismiss from work). A conclusion was made regarding overcoming problems in the work of authorized persons and improving anti-corruption legislation.

Key words: corruption, prevention of corruption, institution of higher education, anti-corruption commissioner, legal status, anti-corruption policy.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ратифікована Законом України від 18.10.2006 року № 251-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16. (дата звернення: 22.02.2022 р.).
2. Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 173), ратифікована Законом України від 18.10.2006 року № 252-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text. (дата звернення: 22.02.2022 р.).
3. Питання запобігання та виявлення корупції органах виконавчої влади. Постанова Кабінету Міністрів України. Поточна редакція – Редакція від 06.08.2016 року № 1422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-2009-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 22.02.2022 р.).
4. Про затвердження Типове положення про уповноважений підрозділ (особу) з питань запобігання та виявлення корупції. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 вересня 2013 року №706. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2013-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 22.02.2022 р.).
5. Про Національне антикорупційне бюро України. Закон України. Поточна редакція – Редакція від 16.09.2020 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>. (дата звернення: 22.02.2022 р.).
6. Про запобігання корупції. Закон України. Поточна редакція – Редакція від 27.10.2020 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
7. Типове положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції. Наказ НАБУ 27.05.2021 № 277/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0914-21#Text> (дата звернення: 22.02.2022 р.).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2022.17.35>

Кобрусева Є.А.

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

АНТИКОРУПЦІЙНІ ОСВІТНІ ПРОГРАМИ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Постановка проблеми. Корупція залишається однією з головних проблем у сучасному світі. В Україні прояви корупції поступово витісняють закони та моральні цінності. Це явище вже стало частиною звичайної поведінки суспільства.

Всі уряди, політичні партії та громадські діячі в Україні заявляли про свою готовність боротися з корупцією. Протягом років незалежності приймалися чотири національні програми боротьби з організованою злочинністю та корупцією, три концепції протидії корупції, а також було ухвалено закони спрямовані на запобігання та протидію корупції [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова проблема про роль освіти у створенні свідомих та відповідальних громадян, які відмовляються від корупційних практик як засади державного регулювання вищої освіти в Україні розглядається багатьма провідними вченими, такими як І. Петренко, О. Зайцева, О. Лисенко, Т. Коваленко, М. Сідоренко та інші.

Мета. Стаття має на меті оцінку сучасного стану справ та розробку рекомендацій для запобігання корупції. Вона обґрунтовує потребу у визначенні стратегії й тактики протидії корупції у сфері вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Органи державної влади ведуть активну роботу з впровадження затвердженої політичної лінії та досягнення конкретних політичних цілей. Однією з основних завдань державної політики у всіх сферах суспільного життя є вчасне виявлення проблем розвитку суспільства, ана-

ліз причин їх виникнення та розробка шляхів їх вирішення. [2, с. 83].

У сфері вищої освіти ключовим документом є оновлений Закон України «Про вищу освіту». Згідно з цим законом, Верховна Рада України визначає державну політику у цій сфері, а виконавчі органи, такі як Кабінет Міністрів України та центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, відповідають за її реалізацію.

Державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на ряді принципів:

1. Сталість розвитку суспільства: Забезпечення конкурентоспроможного людського капіталу та умов для освіти протягом життя.

2. Підтримка національної ідентичності: Сприяння утвердженню української ідентичності, вихованню патріотизму та формуванню оборонної свідомості.

3. Доступність освіти: Забезпечення доступності вищої освіти.

4. Незалежність освіти: Гарантування незалежності здобуття вищої освіти від політичних, громадських та релігійних організацій.

5. Міжнародна інтеграція: Інтеграція української системи вищої освіти у Європейський простір вищої освіти.

6. Наступність в освіті: Забезпечення послідовності у здобутті вищої освіти.

7. Державна підтримка: Фінансування та підтримка підготовки фахівців для пріоритетних галузей та освітніх закладів.

8. Стимулювання інновацій: Підтримка наукової та інноваційної діяльності університетів.

9. Партнерство: Сприяння державно-приватному партнерству у сфері вищої освіти.

Формування та реалізація цієї політики забезпечуються через:

1. Взаємодію: Гармонійна співпраця між системами освіти, науки, мистецтва, бізнесу та держави для стійкого розвитку.

2. Якість освіти: Збереження та підвищення якості вищої освіти.

3. Розширення можливостей: Посилення можливостей для здобуття вищої освіти та навчання протягом життя.

4. Рівні умови доступу. Створення рівних можливостей до вищої освіти, зокрема для осіб з особливими потребами, забезпечуючи підтримку та вільний доступ до освітніх закладів.

5. Автономія закладів. Розвиток саморегуляції та самостійності університетів, що відкриті до критики та спрямовані на громадський інтерес.

6. Балансована підготовка фахівців. Врахування потреб особистості, держави, регіональних громад та роботодавців у формуванні структури освіти.

7. Розвиток діяльності університетів. Забезпечення наукової та інноваційної роботи закладів вищої освіти та їх інтеграція з промисловістю.

8. Соціальні гарантії. Надання пільг та соціальних гарантій для студентів, що навчаються у вищих навчальних закладах.

9. Забезпечення працевлаштування. Створення умов для трудової діяльності випускників в установах різних форм власності, відповідно до їхньої освіти та суспільних потреб.

10. Сприяння першим робочим місцям. Впровадження механізмів стимулювання підприємств різних форм власності для надання можливостей випускникам вступити на перше робоче місце.

Держава активно сприяє розвитку університетів як місць, де формується незалежне мислення [3]. Але одразу ж не можна оминути важливого моменту: політика стає державною, коли вона офіційно відображена

у документах та контролюється державними органами.

У пострадянських університетах в Україні серйозною проблемою є корупція у сфері вищої освіти. Ефективна боротьба з корупцією потребує глибокого наукового аналізу причин цього явища та чіткого розуміння його сутності. Від правильного уявлення про корупцію в значній мірі залежить стратегія та тактика боротьби з нею, визначення цілей та ресурсів для протидії.

За аналізом чинного законодавства України, реалізації його практики та наукових досліджень у галузі освіти видно, що корупція є складним соціальним явищем. Цей аналіз дозволяє узагальнити теоретичні підходи до боротьби з корупцією та висвітлити проблеми, пов'язані з недоліками чинного законодавства України у сфері освіти, яке має на меті протидію корупційним проявам. Цей аналіз є ключовим для виявлення прогалин у законодавстві, які стосуються боротьби з корупцією в освітній галузі.

Формується складна система послуг та посередництва серед допоміжного персоналу у навчальних закладах. Ця мережа включає методистів, лаборантів, секретарів, працівників кадрів і деканатів, а навіть бібліотекарів. Вона дозволяє викладачам не спілкуватися безпосередньо зі студентами, які хочуть розв'язати свої проблеми через фінансові винагороди. Наприклад, серед керівників кабінетів та лабораторій поширена практика виступати посередниками у продажу високих оцінок за тести, контрольні, лабораторні, курсові та дипломні роботи.

Інший приклад відображає ситуацію, коли студенти звертаються до посередників серед персоналу, щоб уникнути участі у контрольних заходах, заліках чи іспитах під час сесії. Через сплачені комісійні, посередник особисто домовляється з кожним викладачем через свої зв'язки. Кількість студентів, які використовують цю систему «дозволеного абсентеїзму», може сягати десятків осіб на одного методиста та сотень у разі методиста заочного факультету.

Існує широкий спектр тактик, які використовуються для успішного проходження екзаменаційної сесії. Викладачам можуть давати хабарі за підтримку суб'єктивних оцінок під час іспиту або заліку, чи за оцінювання студента при його відсутності. Суттєвість цього обміну може варіюватися залежно від мотивів учасників, того, хто замовляє послугу, форми хабара (чи то гроші, подарунки, чи просто послуга через особисті зв'язки) та кількості учасників (наприклад, оптові операції – від групи студентів, або індивідуальні).

Проблеми корупції у сфері освіти можна умовно розділити на три групи причин. Перша група – об'єктивні фактори, які включають низьку оплату праці працівників освіти, обмеженість бюджетних місць на популярні спеціальності чи у високореєтингових навчальних закладах, а також недосконалість законодавства, спрямованого на протидію корупції. Друга група – суб'єктивні чинники, такі як розчарування та апатія викладачів до складного навчального процесу за Болонською системою, відсутність визнання викладацької роботи студентами та мовчання стосовно випадків хабарництва. Третя група – об'єктивно-суб'єктивні причини, які включають витрати осіб на викладацьку роботу та недостатність правового захисту для працівників освіти.

На центральному рівні України, для боротьби з корупцією у сфері вищої освіти, існує Державна антикорупційна програма, яка регламентує боротьбу держави з цим негативним явищем. З метою зроблення значних кроків у запобіганні та протидії корупції, у березні 2023 року було затверджено Державну антикорупційну програму на 2023-2025 роки за постановою Кабінету Міністрів України.

Цілком зрозуміло, що Державна антикорупційна програма (ДАП) має чіткі принципи, які визначають свій підхід до боротьби з корупцією. Ось короткий огляд цих принципів:

1. Оптимізація функцій держави і місцевого самоврядування. Цей принцип включає усунення дублювання повноважень між різ-

ними органами і уникнення випадків подвійної реалізації повноважень одним органом. Такий підхід сприяє зменшенню корупційних ризиків.

2. Цифрова трансформація та прозорість діяльності. Створення основи для мінімізації корупційних ризиків через використання технологій, підвищення прозорості та відкриття даних.

3. Створення законних альтернатив корупційним практикам. Заохочення до використання законних та ефективних методів задоволення потреб, які будуть конкурувати з існуючими корупційними практиками.

4. Невідворотність юридичної відповідальності. Створення системи стримувальних механізмів через юридичну відповідальність за корупційні дії для всіх учасників правовідносин.

5. Формування культури доброчесності та правової поваги. Створення в суспільстві відмови від корупції та підтримка культури, що дотримується принципів доброчесності та поваги до закону.

Ці принципи спрямовані на різні аспекти життя і діяльності, щоб створити комплексний підхід до боротьби з корупцією в усіх сферах суспільства та урядових структурах.

Ця програма є ключовим інструментом для уряду, оскільки спрямована на запобігання та протидію корупції, що є важливим аспектом для розвитку України. Її виконання має кілька основних цілей:

1. Запобігання корупції. Програма спрямована на створення механізмів та стратегій, що запобігають виникненню корупційних ситуацій у державних та місцевих органах.

2. Протидія корупції. Основна мета – боротьба з існуючими випадками корупції та розробка ефективних заходів для припинення незаконних практик.

3. Системність та злагодженість дій. Програма має забезпечити взаємодію всіх рівнів влади у виконанні антикорупційних заходів, щоб створити спільну та спрямовану на результат стратегію.

4. Інтеграція до європейських та міжнародних структур. Ця програма не лише сприятиме боротьбі з корупцією всередині країни, а й буде позитивним кроком у напрямку набуття членства в міжнародних організаціях, таких як Європейський союз, НАТО та ОЕСР.

Ініціатива з впровадження заходів щодо запобігання корупції у Міністерстві Освіти та Науки України є важливим кроком для створення прозорості та ефективної системи. Це може включати різноманітні заходи, такі як:

1. Створення прозорих процедур. Удосконалення та уточнення правил та процедур, які стосуються фінансів, прийняття рішень та внутрішнього контролю.

2. Тренінги та навчання. Проведення тренінгів та навчання працівників щодо етичних стандартів, антикорупційної політики та виявлення потенційних корупційних ситуацій.

3. Залучення громадськості та експертів. Впровадження механізмів для залучення громадськості та експертів для контролю дій та політики Міністерства.

4. Створення механізмів звітності. Регулярна звітність про заходи, проведені для запобігання корупції, а також моніторинг та оцінка їх ефективності.

5. Заохочення внутрішнього контролю та виявлення порушень. Створення механізмів, що сприяють виявленню та негайному врегулюванню будь-яких корупційних випадків.

Основними завданнями цих заходів є:

1. Розроблення та впровадження нових або удосконалення існуючих нормативно-правових актів, які зменшать корупційні ризики в освітній галузі.

2. Проведення ретельної експертизи усіх нових нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення доброчесності та запобігання корупції.

3. Впровадження цифрових технологій у надання освітніх та наукових послуг для забезпечення прозорості, ефективності та запобігання корупції.

4. Розроблення та впровадження системи контролю за етичними стандартами та добро-

чесною поведінкою в академічному середовищі, тощо [4].

Особи, які вчиняють корупційні дії у виконанні своїх державних чи місцевих функцій, можуть бути притягнуті до різних форм відповідальності згідно із законодавством: кримінальної, адміністративної, цивільно-правової, дисциплінарної.

Якщо особа, яка представляє інтереси юридичної особи, вчинила злочин в рамках визначених Кримінальним кодексом ситуацій, будуть застосовані кримінальні заходи. Якщо суд не застосував покарання чи обмежень у вигляді позбавлення права займати посаду чи виконувати діяльність, пов'язану з державною або місцевою владою, особа може бути піддана дисциплінарній відповідальності. Суддя, який порушив корупційні правила, та щодо нього не застосували покарання, може бути піддано дисциплінарній відповідальності згідно з чинним законодавством.

Особа, яка має повноваження у владних структурах держави чи місцевого самоврядування і відносно якої суд вирішив, що її активи набули неправомірного походження та повинні бути передані державі, може бути звільнена з посади відповідно до закону.

З метою з'ясування причин і умов, які допомогли у вчиненні корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, або у невиконанні вимог антикорупційного законодавства, може бути проведене службове розслідування на підприємствах чи установах, де працювала ця особа. Це може бути зроблено за вказівкою спеціально уповноваженого органу з протидії корупції або після вироку керівника органу чи підприємства, де працювала ця особа.

Особа, яка була усунута з посади через корупційні дії, може бути заборонена займати певні посади у державних чи місцевих структурах лише за рішенням суду, якщо закон не передбачає інших механізмів.

Коли особа отримала повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення у сфері її службової діяльності, її

можуть відсторонити від виконання обов'язків на посаді, відповідно до процедур, визначених законом.

Суд або визначений законом механізм вирішує питання про відсторонення від виконання суддівських обов'язків, або відсторонення від посади суддів Конституційного Суду України, яким повідомили про підозру у вчиненні кримінального правопорушення у сфері їх службової діяльності, у встановленому законом порядку.

Особа, проти якої склали протокол за адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, може бути відсторонена від виконання своїх службових обов'язків рішенням керівника місця роботи до завершення судового розгляду справи, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України.

Якщо провадження в справі про це адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, було закрито через відсутність доказів або підтвердження такого порушення, особі, яка була відсторонена від виконання своїх обов'язків, компенсується середній заробіток за період, коли вона була примусово відсторонена від роботи через цю ситуацію [5].

Точно, нормативно-правове забезпечення у сфері освіти в Україні є, але система, яка б гарантувала його практичне втілення, поки не визначена чітко. Принципи й завдання державної освітньої політики вимагають не лише формулювання цілей, але й конкретних методів, інструментів та учасників для їх втілення. Орієнтація на інтеграцію у європейський освітній простір — це важливий стратегічний крок, який сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вищої освіти України та розвитку особистості, збагачуючи інтелектуальний і культурний потенціал нашої країни. Це означає узгодження нашої системи вищої освіти із європейськими стандартами, утримуючи й розвиваючи власний досвід у цьому напрямі.

Характеристики корупції в системі вищої освіти дійсно відображають складність цієї проблеми:

– Системність, інституціоналізованість і вкоріненість. Корупція в цій системі часто стає вбудованою в саму структуру та процеси, що ускладнює боротьбу з нею.

– Різноманітні форми. Вона приймає різні форми, від хабарництва до впливу, підкупу та навіть обміну послугами.

– Різні способи винагороди. Оплата за корупційні послуги може бути не тільки у вигляді грошових коштів, а й в інших формах, залежно від структури та складності системи.

– Діяльність посередників. У цьому контексті можуть діяти проміжні особи, що впливають на укладення таких угод.

Ці риси свідчать про складність корупційних практик у вищій освіті та потребують комплексного підходу для їх вирішення.

Висновки. Причини корупції зумовлені також недосконалою системою ліцензування й акредитації вищих навчальних закладів. Так, оцінювання діяльності вишу здійснюється, переважно, за кількісними показниками, які навчальний заклад прагне забезпечити будь-якими шляхами. Щоб досягти певних показників наявності серед викладацького складу кандидатів наук, доцентів, докторів наук, професорів, роблять усе для збільшення їхньої кількості. Не рівень кваліфікації та професійна майстерність, а наявність наукового ступеня й ученого звання визначають ставлення до викладача та його статус у виші. Його не звільнять навіть за наявності суттєвих недоліків у роботі, пробачать корупційні дії, оскільки без нього неможливо пройти акредитацію.

Метою ДАП є досягнення значного прогресу в запобіганні та протидії корупції, забезпечення злагожденості та системності антикорупційної діяльності всіх державних органів та органів місцевого самоврядування, а також належного процесу післявоєнного відновлення України. Виконання Програми сприятиме подальшій роботі щодо набуття Україною членства в ЄС, Північноатлантичному Альянсі (НАТО), Організації економіч-

ного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Державна антикорупційна програма регламентує антикорупційну діяльність у всіх сфе-

рах, а безпосередня боротьба із корупцією здійснюється державними органами на основі засобів Державної антикорупційної програми.

Анотація

Стратегічною метою державної політики в галузі освіти є підвищення доступності якісної освіти. В статті досліджено сутність корупції, її причини та наслідки. Розроблено пропозиції щодо профілактики корупції, обґрунтовано необхідність формування стратегії і тактики антикорупційної діяльності в системі вищої освіти. Автор підкреслює роль освіти у створенні свідомих та відповідальних громадян, які відмовляються від корупційних практик. Стаття вивчає важливість освіти у боротьбі з корупцією та розвитку антикорупційної культури. Автори обговорюють конкретні теми та компетенції, які повинні бути включені до антикорупційних освітніх програм, такі як етика, права та обов'язки громадян, моральні цінності тощо. Стаття аналізує ролі та ефективність антикорупційних освітніх програм у різних контекстах. Автор обговорює, як антикорупційні освітні програми сприяють усвідомленню ризиків корупції та розвитку антикорупційних цінностей серед населення. Автори проводять оцінку ефективності антикорупційних освітніх програм, а також їхній вплив на попередження корупції та підвищення рівня антикорупційної свідомості. Стаття підкреслює важливість міжнародного співробітництва та обміну досвідом у розробці та впровадженні антикорупційних освітніх програм. Підкреслюється важливість інвестування в антикорупційну освіту та розвиток антикорупційної культури, які сприяють зміцненню правопорядку та зменшенню корупції в суспільстві. Автори вказують на можливі виклики у впровадженні антикорупційних освітніх програм, а також на перспективи їхнього розвитку. Стаття демонструє важливість і роль антикорупційних освітніх програм у формуванні антикорупційної культури та сприяє розумінню їхнього впливу на суспільство та боротьбу з корупцією.

Ключові слова: вища освіта, державна політика, публічне управління, корупція у вищій освіті, сфера освіти, корупція.

Kobrusieva Ye.A. Anti-corruption educational programs and their role in shaping anti-corruption culture

The strategic goal of the state policy in the field of education is to increase access to quality education. The article examines the essence of corruption, its causes and consequences. Proposals for the prevention of corruption are developed, the necessity of forming a strategy and tactics of anti-corruption activities in the system of higher education is substantiated. The authors emphasize the role of education in creating conscious and responsible citizens who refuse corrupt practices. The article examines the importance of education in the fight against corruption and the development of anti-corruption culture. The authors discuss specific topics and competencies that should be included in anti-corruption education programs, such as ethics, citizens' rights and responsibilities, moral values, etc. The article analyzes the role and effectiveness of anti-corruption education programs in different contexts. The authors discuss how anti-corruption education programs contribute to the awareness of corruption risks and the development of anti-corruption values among the population. The authors evaluate the effectiveness of anti-corruption educational programs and their impact on preventing corruption and raising anti-corruption awareness. The article emphasizes the importance of international cooperation and exchange of experience in the development and implementation of anti-corruption educational programs. It emphasizes the importance of investing in anti-corruption education and the development of anti-corruption culture, which contribute to strengthening the rule of

law and reducing corruption in society. The authors point out possible challenges in implementing anti-corruption educational programs, as well as prospects for their development. The article demonstrates the importance and role of anti-corruption educational programs in shaping anti-corruption culture and contributes to understanding their impact on society and the fight against corruption.

Key words: higher education, public policy, public administration, corruption in higher education, education sector, corruption.

Список використаних джерел:

1. Прохоренко О. Я. Корупція по-українськи : монографія / О. Я. Прохоренко. К. : НАДУ, 2005. 166 с.
2. Тертичка В. Механізм формування і здійснення державної політики. *Вісн. держ. служби України*. 2000. № 4. С. 83–89.
3. Юлдашев О. Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні : монографія / О. Х. Юлдашев. К. : МАУП, 2005. 336 с
4. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 02.02.2022).
5. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 02.02.2022).
7. Малишевська І. Право на вищу освіту осіб з особливими освітніми потребами та інвалідністю у законодавстві України. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2015. № 2. С. 27–34.
8. Губерська Н. Л. Мета, завдання та принципи державної політики у сфері вищої освіти. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 3. Т. 2. С. 158–162.

Колодін Д.О.

*кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СУЧАСНА СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА ВИБОРЧУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної правової держави та розвитку вітчизняного громадянського суспільства тісно пов'язане з постійним вдосконаленням національного законодавства й імплементацією міжнародних виборчих стандартів у вітчизняне правове поле. Чесні, рівні та справедливі вибори можуть відобразити справжнє народовладдя, демократію в країні. Забезпечення виборчих відносин стає можливим лише за наявності напрацювання дієвих механізмів їх реалізації заходами державного примусу, особливе місце серед яких займає інструментарій кримінального права.

Зазначена проблематика була неодноразово предметом наукових досліджень вітчизняних науковців, серед яких Ю.О. Андрейко, Л.В. Гудзь, В.М. Колесніченко, А.М. Колодій, В.В. Кострицький, С.В. Красноголовець, О.В. Кубарева, С.Я. Лихова, Т.П. Матюшкова, М.В. Мазур, Л.П. Медіна, М.І. Мельник, Н.М. Парасюк, М.І. Хавронюк та ін.

Метою даної статті є аналіз особливостей сучасної системи кримінальних правопорушень, які посягають на виборчу систему України.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна відповідальність за посягання на виборчу систему України передбачена нормами Розділу V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина». Визначаючи особливості механізму кримінально-правової охорони виборчої системи варто згадати, що переважно такі

норми трактуються або «як норми, які регулюють вибори до представницьких органів, та виборчі права громадян або як інші норми, які стосуються формування представницьких органів, але виборчі права не регулюють та не породжують виборчих правовідносин, що підпадають під дію механізму кримінально-правового регулювання» [1, с. 42].

Загалом, КК України передбачає кримінальну відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача; надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців; незаконне використання виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі; незаконне знищення або пошкодження виборчої документації або документації референдуму; фальсифікація, підроблення, викрадення, пошкодження або знищення виборчої документації, документації референдуму, викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму; порушення таємниці голосування; порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації чи

агітації референдуму; підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму.

Однак, при цьому окремо КК України передбачає настання кримінальної відповідальності за втручання в діяльність голови або членів Центральної виборчої комісії (незаконний вплив у будь-якій формі з метою перешкодити виконанню ними службових обов'язків або домогтися прийняття незаконних рішень) (ст. 344 КК України).

Аналізуючи структуру та зміст розділу V Особливої частини КК України приходимо до висновку, що «набір» статей, якими його наповнено в цілому не погоджується із загальним встановленим принципам побудови кримінального закону, порушує правила структурованості та класифікації, не містить спільних критеріїв, на основі яких відбувалося би групування та вимагає свого логічного вирішення, тобто поділу на відповідні змістовні та методологічно побудовані частини кодексу з урахуванням вимога та практики законодавчої техніки.

В той же час, підтримку такого підходу знаходимо в доктрині кримінального права серед робіт науковців, які вже розробляли подібну проблематику. Так, значиться, що «коли з'ясування питання про те, потребують норми, поміщені законодавцем у розділі V Особливої частини КК України, систематизації чи класифікації, залишається на виключно теоретичному рівні, носить дещо філософсько-гносеологічний характер, то питання відповідності змісту розділу його назві і об'єднання окремих складів злочинів по їх видам в конкретні групи є конче необхідними. Положення, в якому знаходиться розділ V Особливої частини КК України, не відповідає ні загальним правилам законодавчої техніки, ні сутності кримінального закону» [2, с. 153].

Основною єдиною проблемою даного розділу є те, що він містить сукупність досить «несумісних» між собою кримінальних правопорушень, які спрямовані проти різної природи та виду суспільних відносин, стосу-

ються різних сфер життя та, на нашу думку, не поєднані між собою спільним родовим об'єктом. Така ситуація вимагає вирішення шляхом впорядкування структури, яка може мати різні рішення. Так, загальна систематизація має два рівні – більш високий, який стосується поділу кримінально-правових норм на розділи і розташування їх в певній послідовності відносно один одного, і другий етап – формування класифікаційних підгруп всередині кожного розділу (кожної глави).

Класифікаційною підставою побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу повинен бути об'єкт кримінально-правової охорони, а саме родовий об'єкт кримінальних правопорушень, який характеризується певною спільністю суспільних відносин, які складають його зміст. Слід відмітити, що родовий об'єкт кримінальних правопорушень як критерій побудови Особливої частини не завжди витримується послідовно. І саме розділ V Особливої частини КК України тому яскравий приклад.

В основу класифікації має ставитися родовий та видовий об'єкти в силу своєї відповідності рівню спорідненості групи суспільних відносин, які можуть бути поєднані у групу кримінальних правопорушень, які посягають на виборчу систему в Україні.

Суспільні відносини як об'єкт кримінального правопорушення розглядаються наукою кримінального права в якості сукупності утворюючих їх взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою структурних елементів, які у своїй єдності становлять собою єдину цілісну систему. До таких елементів зазвичай відносять суб'єктів відносин, предмет, з приводу якого існують такі відносини (фактори, які визначають факт виникнення й існування такого взаємозв'язку) та соціальний зв'язок як зміст відносин [3, с. 10-11].

При цьому важливо приймати до уваги те, що відокремлення будь-якого структурного елементу з цілісної системи, якою і є суспільні відносини призведе до втрати своєї системності, можливості виконувати ті чи інші функ-

ції тощо, тому явище суспільних відносин варто розглядати як єдину систему елементів, яка руйнується у разі відсутності або зміні принаймні одного з таких складових.

Особливу роль має родовий об'єкт кримінального правопорушення, на який покладається системно-визначальна функція як критерій систематизації Особливої частини КК України. Нагадаємо, що під родовим (груповим) об'єктом прийнято розуміти об'єкт, яким охоплюється певне коло суспільних відносин, однорідних або тотожних за своєю соціальною сутністю і які внаслідок цього охороняються єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм [4, с. 143]. Таким чином, родовий об'єкт являє собою менш високий (усереднений) порівняно з загальним об'єктом рівень узагальнення охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, становить його частину й співвідноситься з ним як частина із цілим. Групувати суспільні відносини слід не довільно, а на підставі об'єктивно існуючих критеріїв, які зумовлюють їх однорідність або тотожність.

Родовий об'єкт кримінального правопорушення може містити видові об'єкти – це сукупність суспільних відносин та інших благ, що охороняються кримінальним законом, охоплюються родовим об'єктом і відображають найбільш близькі суспільні відносини (види). На відміну від родового, видовий об'єкт є його частиною, а суспільні відносини, що становлять його зміст, об'єднуються за найбільшим ступенем взаємозв'язку [5, с. 74].

Проведене дослідження дає змогу вважати, що в розділі V Особливої частини КК України містяться юридичні склади кримінальних правопорушень, які посягають на різні родові об'єкти у сфері громадянських, політичних та соціальних правовідносин. У цілому систематизація кримінальних правопорушень є досить складним процесом. Родовий, видовий та безпосередній об'єкти повинні розглядатися як підстава систематизації кримінально караних діянь та відповідних кримінально-правових норм, а норми Особливої

частини КК України мають бути розміщені у кримінальному законі за певною системою та в певній послідовності. У окремі розділи об'єднуються норми, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, які посягають на один і той самий родовий об'єкт. Аналіз чинного КК України доводить, що кримінальні правопорушення проти виборчої системи України не поміщені в окремий розділ, що порушує загальноприйнятий принцип побудови системи та певної послідовності.

Загалом, кримінальні правопорушення проти виборчої системи України – це кримінально карані діяння, які завдають шкоду або створюють загрозу такої правовідносинам у сфері функціонування виборчої системи в Україні та окремих її складових елементів. Суспільна небезпека даних кримінальних правопорушень полягає в підриві демократії в країні, порушення міжнародно правових виборчих стандартів та виборчих і референдних прав громадян в сукупності.

Виборча система утворює самостійну сферу суспільного життя, у якому складаються виборчі правовідносини, механізм реалізації демократії, вони є самостійним видом відносин, що мають свою власну структуру зі своїми особливостями та складовими елементами. Все це в сукупності свідчить на користь необхідності виокремлення даної групи кримінально караних діянь в самостійний розділ кримінального закону України. Такий крок сприятиме більш правильному відображенню особливостей родового об'єкта посягання на виборчу систему України, підкреслить ступінь суспільної небезпечності і значення боротьби з ними.

Окрім того, систематизація норм щодо кримінальних правопорушень у даній сфері матиме також велике превентивне значення, що допоможе більш ретельному вивченню й установленню причин та умов, що сприяють їх вчиненню. Наявність самостійного розділу у КК України привертатиме увагу слідчих, прокурорів, суддів до особливостей

об'єкта посягання і сприятиме правильному вирішенню питань призначення покарання з цієї категорії справ.

Так, у значенні критерію для визначення системи кримінальних правопорушень, які посягають на виборчу систему пропонується опиратися на родовий об'єкт даних діянь. Приймаючи до уваги, що родовим об'єктом кримінальних правопорушень, які посягають на виборчу систему будуть виступати суспільні відносини у сфері забезпечення належного функціонування виборчої системи України та її складових елементів, видається за можливе встановити окремі видові об'єкти в середині групи зазначених правопорушень.

На основі видового об'єкту кримінальних правопорушень проти виборчої системи України пропонується поділяти останні на:

- кримінальні правопорушення, які посягають на суспільні відносини у сфері реалізації виборчих правовідносин (ст. ст. 157, 158, 158-1, 159, 159-1, 344 КК України);
- кримінальні правопорушення, які посягають на референдні правовідносини (ст. 160 КК України);
- кримінальні правопорушення, які виникають в процесі реалізації права на участь у зборах, мітингах, походах і демонстраціях (ст. 340 КК України).

Водночас, можна виділити й інші критерії для класифікації кримінальних правопорушень проти виборчої системи України. Напри-

клад, за суб'єктом дані діяння можна поділити на ті, що вчиняються загальним суб'єктом (наприклад, ч. 1 ст. 157 КК України) та такі, що можуть бути вчинені спеціальним суб'єктом (наприклад, ч. 4 ст. 157 КК України).

За ступенем тяжкості дані кримінально карані діяння можуть бути поділені на проступки (переважно основні склади досліджуваної групи кримінальних правопорушень), нетяжкі кримінальні правопорушення (наприклад, ч. 2 ст. 157 КК України) та тяжкі кримінальні правопорушення (наприклад, ч. 4 ст. 160 КК України).

Кримінальні правопорушення проти виборчої системи можуть бути односторонніми (наприклад, ст.ст. 157, 158, 159 КК України) та двосторонніми (наприклад, ст. 160 КК України).

Кожна із наведених класифікацій має своє практичне значення при кримінально-правовій оцінці вчиненого діяння.

Висновки. Таким чином, систему кримінальних правопорушень проти виборчої системи України пропонується визначати як сукупність кримінально караних діянь, які вчиняються суб'єктом кримінального правопорушення та завдають шкоду або створюють загрозу завдання такої шкоди суспільним відносинам, які виникають та існують у зв'язку з реалізацією виборчих прав громадян, формування владних виборних органів та публічної влади в Україні.

Анотація

У статті досліджується система кримінальних правопорушень, які посягають на виборчу систему України. Визначається, що кримінальні правопорушення проти виборчої системи України – це кримінально карані діяння, які завдають шкоду або створюють загрозу такої правовідносинам у сфері функціонування виборчої системи в Україні та окремих її складових елементів. Суспільна небезпека даних кримінальних правопорушень полягає в підриві демократії в країні, порушення міжнародно правових виборчих стандартів та виборчих і референдних прав громадян в сукупності. Зауважується, що кримінальні правопорушення проти виборчої системи України не поміщені в окремий розділ, що порушує загальноприйнятий принцип побудови системи та певної послідовності.

Пропонується висновок, що система кримінальних правопорушень проти виборчої системи України становить сукупність кримінально караних діянь, які вчиняються суб'єктом кримінального правопорушення та завдають шкоду або створюють загрозу завдання такої шкоди суспільним відносинам, які виникають та існують у зв'язку з реалізацією виборчих прав громадян, формування владних виборних органів та публічної влади в Україні.

Встановлено, що систему кримінальних правопорушень проти виборчої системи України складають три групи кримінальних правопорушень, а саме: 1) кримінальні правопорушення, які посягають на суспільні відносини у сфері реалізації виборчих правовідносин (ст. ст. 157, 158, 158-1, 159, 159-1, 344 КК України); 2) кримінальні правопорушення, які посягають на референдні правовідносини (ст. 160 КК України); 3) кримінальні правопорушення, які виникають в процесі реалізації права на участь у зборах, мітингах, походах і демонстраціях (ст. 340 КК України).

Ключові слова: виборча система України, система кримінальних правопорушень, родовий об'єкт кримінальних правопорушень проти виборчої системи України, кримінальні правопорушення проти виборчої системи України.

Kolodin D.O. The modern system of criminal offenses that infringe on the electoral system of Ukraine

The article examines the system of criminal offenses that encroach on the electoral system of Ukraine. It is noted that criminal offenses against the electoral system of Ukraine are not placed in a separate section, which violates the generally accepted principle of building a system and a certain sequence. It is determined that criminal offenses against the electoral system of Ukraine are criminally punishable acts that harm or threaten such legal relations in the sphere of the functioning of the electoral system in Ukraine and its individual constituent elements. The social danger of these criminal offenses consists in the undermining of democracy in the country, the violation of international legal election standards and the election and referendum rights of citizens as a whole.

It is proposed to conclude that the system of criminal offenses against the electoral system of Ukraine is a set of criminally punishable acts that are committed by the subject of a criminal offense and cause damage or create a threat of causing such damage to social relations that arise and exist in connection with the exercise of the electoral rights of citizens, formation of powerful elected bodies and public authorities in Ukraine.

It was established that the system of criminal offenses against the electoral system of Ukraine consists of three groups of criminal offenses, namely: 1) criminal offenses that encroach on social relations in the field of implementation of electoral legal relations (Articles 157, 158, 158-1, 159, 159 -1, 344 of the Criminal Code of Ukraine); 2) criminal offenses that encroach on referential legal relations (Article 160 of the Criminal Code of Ukraine); 3) criminal offenses that arise in the process of exercising the right to participate in meetings, rallies, marches and demonstrations (Article 340 of the Criminal Code of Ukraine).

Key words: electoral system of Ukraine, system of criminal offenses, generic object of criminal offenses against the electoral system of Ukraine, criminal offenses against the electoral system of Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Красноголовець С.В. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих та референдних прав громадян в Україні та державах центральної Європи (порівняльний аналіз на прикладі Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії) : дис. канд. юрид. наук. 12.00.08. Ужгород, 2009. 225 с.
2. Лихова С.Я. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2006. 573 с.
3. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навчальний посібник. Х.: Укр. юрид. акад., 1994. 76 с.
4. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля України. Харків, : Основа, 1994. 634 с.
5. Бандурка І.О. Об'єкт злочину як кримінально-правова категорія. Право. № 2. 2015. С. 70-75.

Стрижеус Д.А.

аспірант

Львівського університету бізнесу та права

ORCID ID: 0009-0004-2595-2400

ІНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТИНУЇТЕТ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ СУДОМ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

Обґрунтування актуальності теми.

Ефективність і стабільність захисту цивільних прав і свобод людини і громадянина у переважаючій мірі визначається ефективністю функціонування судової системи. Закономірно, що в системному зв'язку із захистом цивільних прав перебуває питання забезпечення безперервності судового захисту, зокрема інституційного континуїтету, особливості внутрішньої організації органів правосуддя. Безперервність інституційного розвитку захисту цивільних прав є своєрідною проекцією сучасної правової парадигми безперервності захисту цих прав[1]. Адже, відповідно до сучасних наукових уявлень судовому захистові цивільних прав кореспондує безперервність функціонування судової влади, безперервність судового розгляду справ, реалістичність та гарантованість реалізації та захисту прав людини і громадянина.

Важливим є дослідження питання інституційного континуїтету захисту цивільних прав судом касаційної інстанції в Україні, оскільки саме цей суд уособлює завершеність національної системи судового захисту цивільних прав, формує єдину судову практику у сфері захисту цивільних прав судами нижчих інстанцій, виявляє і виправляє процесуальні помилки, допущені судами нижчих інстанцій, що забезпечує підвищений захист цивільних прав громадян.

Стан наукової розробки проблеми.

Питання судового захисту цивільних прав завжди були предметом уваги як українських, так і західноєвропейських вчених[3]. Найва-

гомішими працями, присвяченими цій проблематиці, є публікації таких науковців, як О. Басай, Т. Боднар, В. Войтовський, К. Гусаров, І. Дзера, Н. Кузнецова, Д. Луспеник, В. Луць, Ю. Притика, Р. Стефанчук, Є. Харитонов, О. Хотинська-Нор, Я. Шевченко, П. Шевчук, С. Шевчук, А. Ярема та ін.

Мета статті. Метою статті є дослідження проблем інституційної безперервності (інституційного континуїтету) захисту цивільних прав на прикладі функціонування суду касаційної інстанції.

Виклад основного матеріалу. Захист цивільних прав громадян має здійснюватися на постійній основі та безперервно на всіх інстанційних рівнях судової системи, що відповідало б встановленим Конституцією України засадам інстанційного розгляду судових справ. Зі створенням сучасного касаційного суду у сфері цивільного судочинства – Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду цивільні справи, що розглядалися в попередньому суді касаційної інстанції – Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, були передані для розгляду до Касаційного цивільного суду (пункти 1, 4 Розділу XIII ЦПК України)[4].

Сучасна концепція судової влади в Україні та судового захисту цивільних прав відводить ключове місце в такому захистові функціонуванню саме суду касаційної інстанції, який виступає останньою (касаційною) інстанцією при розгляді цивільних спорів. У системі цивільного судочинства вищою та відповідно

головною інстанцією з розгляду цивільних справ і захисту цивільних прав є саме Цивільний касаційний суд у складі Верховного Суду (пункт 5 частини другої статті 37 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»[5]), що його було сформовано внаслідок конституційної реформи правосуддя 2016 р. Він забезпечує касаційний перегляд відповідних цивільних спорів, а «зміст та порядок касаційного перегляду виступає найвищим національним мірилом рівня можливостей судової форми захисту та (або) поновлення порушених прав та вирішення спорів»[6]. Водночас, оскільки Цивільний касаційний суд є структурною ланкою Верховного Суду, то його інституційний континуїтет ми розглядатимемо в контексті забезпечення безперервності діяльності Верховного Суду.

Питання про безперервність діяльності Верховного Суду як суду касаційної інстанції не було властивим національній появилося в українській правовій доктрині після ухвалення Рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 18.02.2020 року № 2-р/2020[7], де вперше було вжито поняття «інституційної безперервності» (зокрема, щодо Верховного Суду): «при внесенні змін до Конституції України має бути забезпечений принцип інституційної безперервності, який означає, що **органи державної влади, встановлені Основним Законом України, продовжують функціонувати в інтересах Українського народу та реалізовувати свої повноваження, виконувати завдання і функції, визначені у Конституції України, незалежно від цих змін, якщо тільки цими змінами не передбачено істотну (докорінну) зміну їх конституційного статусу, у тому числі їх ліквідацію**»[7].

Відповідно до Конституційна реформа правосуддя порушила дві проблеми інституційного континуїтету суду касаційної інстанції: 1) функціонування єдиної касаційної інстанції; 2) збереження інституту Верховного Суду як єдиної касаційної інстанції. Формування нового Верховного Суду не

означало розриву наступності з попередніми інстанційними формами існування суду касаційної інстанції за столітній період розвитку судової системи України. Зокрема, у сучасний період у 1991-2010 рр. – такою інстанцією був Верховний Суд України, у 2010-2016 рр. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ та, частково, Верховний Суд України. Стосовно інституційного континуїтету суду касаційної інстанції вказані позиції мають бути конкретизовані на кількох рівнях.

По-перше, **такий континуїтет означає збереження відповідної інстанції як єдиної (організаційно – у вигляді одного судового органу), неможливості делегування касаційних повноважень будь-якому іншому судовому органу повністю чи частково.** У Рішенні Конституційного Суду України від 11.03.2010 р. № 8-рп/2010 з цього приводу зазначалося, що «... наявність двох касаційних інстанцій для перевірки рішень спеціалізованих судів не відповідає засадам правової визначеності»; «визначення у положенні пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України як однієї з основних засад судочинства «забезпечення ... касаційного оскарження рішення суду» у системному зв'язку з положеннями частини першої статті 8, статті 125 Основного Закону України означає лише одноразове касаційне оскарження та перегляд рішення суду»; «визначення у частині третій статті 125 Конституції України вищих судів як вищих судових органів спеціалізованих судів означає, що вищі суди здійснюють на підставах і в межах, встановлених законами про судочинство, повноваження суду касаційної інстанції стосовно рішень відповідних спеціалізованих судів»[8].

По-друге, у конституційному та політичному аспектах **інституційний континуїтет Верховного Суду означає не просто збереження цієї судової інституції (незмінність його правової природи та неможливість його ліквідації інакше, ніж шляхом внесення змін до Основного Закону України), але і недоторканність**

його як державного інституту, неможливість його довільної ліквідації, а відтак – утвердження його своєрідного «конституційного імунітету», що забезпечує його захист від впливу різних політичних сил[2].

Як випливає з аналізу юридичних позицій Конституційного Суду України, інституційний континуїтет Верховного Суду, а, отже, і Цивільного касаційного суду в його структурі, має конституційну природу і походження, але потребує конкретизації у спеціальному матеріальному та процесуальному законодавстві, що було втілено у положеннях Закону України «Про судоустрій і статус суддів», був визнаний Конституційним Судом України частково таким, що не відповідає Конституції України, зокрема в частині ліквідації Верховного Суду України, звільнення його суддів тощо. Відповідно, виникла законодавча потреба належного урегулювання інституційного континуїтету Цивільного касаційного суду в законі, що прямо впливає з формулювання, вміщеного в Рішенні КСУ від 18.02.2020 р.: «рекомендувати Верховній Раді України невідкладно привести положення законодавства України у відповідність до цього Рішення» (пункт 5 резолютивної частини Рішення)[7]. Відповідно, Верховна Рада України прийняла за основу проект Закону України «Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 18 лютого 2020 року №2-р/2020 щодо забезпечення безперервності здійснення правосуддя найвищим судом у системі судоустрою України» (реєстр. №5456-д)[9], маючи на меті усунення інституційного дуалізму щодо подальшого функціонування найвищої інстанції судової гілки влади в Україні – Верховного Суду.

Отже, інституційна безперервність суду касаційної інстанції у сфері захисту цивільних прав особи позначає незмінність його правової природи, конституційного статусу та ключових правосудних функцій, забезпечує збереження його правової «сутності» у різних правових формах, є підтвердженням його легітимності в механізмі судової влади. Оскільки Цивільний касаційний суд є структурною ланкою Верховного Суду (судом у складі останнього), то його інституційний континуїтет є похідним від інституційної безперервності Верховного Суду, а, відповідно, не є ординарною «проекцією» першого.

Висновки. Інституційний континуїтет Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, уповноваженого забезпечувати захист цивільних прав суб'єктів правовідносин, означає його стале, безперешкодне, стабільне функціонування як єдиної суду касаційної інстанції у сфері цивільного судочинства (організаційно – у вигляді одного судового органу); неможливість делегування його касаційних повноважень будь-якому іншому судовому органу повністю чи частково. Будучи об'єктивною властивістю функціонування Цивільного касаційного суду, його інституційний континуїтет формується на основі системного взаємоузгодження норм Конституції України, а також відповідних законів матеріального і процесуального права. У зв'язку з означеним, наукова проблематика забезпечення інституційної безперервності функціонування суду касаційної інстанції у сфері захисту цивільних прав потребує свого подальшого дослідження в розрізі розвитку судово-правової доктрини, а також відповідно до потреб удосконалення відповідних норм актів матеріального та процесуального права.

Анотація

Статтю присвячено висвітленню стану та перспектив розвитку засад інституційного континуїтету в сучасних умовах захисту цивільних прав громадян на прикладі функціонування суду касаційної інстанції в галузі цивільного судочинства в Україні. З'ясовано, що інституційний континуїтет суду касаційної інстанції у сфері цивільного судочинства позначає собою

особливу юридичну властивість цього судового органу, що полягає в незмінності його правової природи, конституційного статусу та ключових правосудних функцій. Показано, що він означає його стале, безперешкодне, стабільне функціонування як єдиної суду касаційної інстанції у сфері цивільного судочинства; неможливість делегування його касаційних повноважень будь-якому іншому судовому органу повністю чи частково; незмінність його правової природи та неможливість його ліквідації інакше, ніж шляхом внесення змін до Конституції України (це стосується Верховного Суду в цілому, Цивільний касаційний суд може бути реорганізовано чи ліквідовано шляхом внесення змін до Закону «Про судоустрій і статус суддів» та Цивільного процесуального кодексу України); безстроковість перебування на своїх посадах суддів Цивільного касаційного суду, обраних у встановленому Конституцією та законами України порядку. Доведено, що, будучи об'єктивною властивістю функціонування Цивільного касаційного суду, його інституційний континуїтет формується на основі системного взаємоузгодження норм Конституції України, а також відповідних законів матеріального і процесуального права. Виявлено, що таке формування не має завершеного характеру, що підтверджується незавершеністю процесу приведення відповідного спеціального законодавства у відповідність із Рішенням Конституційного Суду України від 18.02.2010 р.

Ключові слова: інституційний континуїтет, захист цивільних прав, судова влада, суд касаційної інстанції, Цивільний касаційний суд, Верховний Суд, Рішення Конституційного Суду України.

Stryzheus D.A. Institutional continuity in the field of protection of civil rights by the court of cassation

The article is devoted to highlighting the state and prospects for the development of the foundations of institutional continuity in modern conditions for the protection of civil rights of citizens on the example of the functioning of the court of cassation in the field of civil justice in Ukraine. It was found that the institutional continuity of the court of cassation in the field of civil justice represents a special legal property of this judicial body, which consists in the immutability of its legal nature, constitutional status and key judicial functions. It is shown that it means its permanent, unimpeded, stable functioning as the only court of cassation in the field of civil justice; the impossibility of delegating its cassation powers to any other judicial body in whole or in part; the immutability of its legal nature and the impossibility of its liquidation otherwise than by amending the Constitution of Ukraine (this applies to the Supreme Court as a whole, the Civil Court of Cassation can be reorganized or liquidated by amending the Law «On the Judicial System and the Status of Judges» and the Civil Procedure Code of Ukraine); indefinite tenure of judges of the Civil Court of Cassation, elected in accordance with the procedure established by the Constitution and laws of Ukraine. It is proved that, being an objective feature of the functioning of the Civil Court of Cassation, its institutional continuity is formed on the basis of the systematic coordination of the norms of the Constitution of Ukraine, as well as the corresponding laws of substantive and procedural law. It was found that such formation is not complete, which is confirmed by the incompleteness of the process of bringing the relevant special legislation into compliance with the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated February 18, 2010.

Key words: institutional continuity, protection of civil rights, judicial power, court of cassation, Civil Court of Cassation, Supreme Court, Decision of the Constitutional Court of Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Антипова І. Л. Адміністративно-правовий статус вищих спеціалізованих судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2021. С. 6, 108, 120, 157.
2. Водянніков О. Посмішка Чеширського kota, або Справа Верховного Суду України у Конституційному Суді. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/450482_posmishka_cheshirskogo_kota_abo_sprava.html.
3. Сидоренко М.В. Судовий захист цивільного права та інтересу як загальна засада цивільного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 20 с. С. 8.
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40-41, 42, ст. 492.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 31, ст. 545.
6. Помазанов А.В. Касаційний перегляд судових рішень у цивільному процесі : дис. ... д-ра філософії : 081 (Право). Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2019. С. 15.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень пунктів 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII „Прикінцеві та перехідні положення“ Закону України „Про судоустрій і статус суддів“ від 2 червня 2016 року № 1402-VIII від 18 лютого 2020 року № 2-р/2020. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020 р., № 1-2, стор. 159.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України від 11.03.2010 р. № 8-рп/2010. *Вісник Конституційного Суду України* від 2010. № 3. Стор. 7.
9. Про внесення змін до розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 18 лютого 2020 року № 2-р/2020 щодо забезпечення безперервності здійснення правосуддя найвищим судом у системі судоустрою України : проект Закону України від 16.03.2023 р. (реєстр. № 5456-д). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41557>.

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

№ 17/2022

Науковий юридичний журнал

Коректура: *Чудеснова І.М.*

Верстка: *Кузнєцова Н.С.*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 8,37.
Замов. № 1122/443. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.